

VERNE

A FÖLD

FELFEDEZÉSE

IV.

824.841/
14

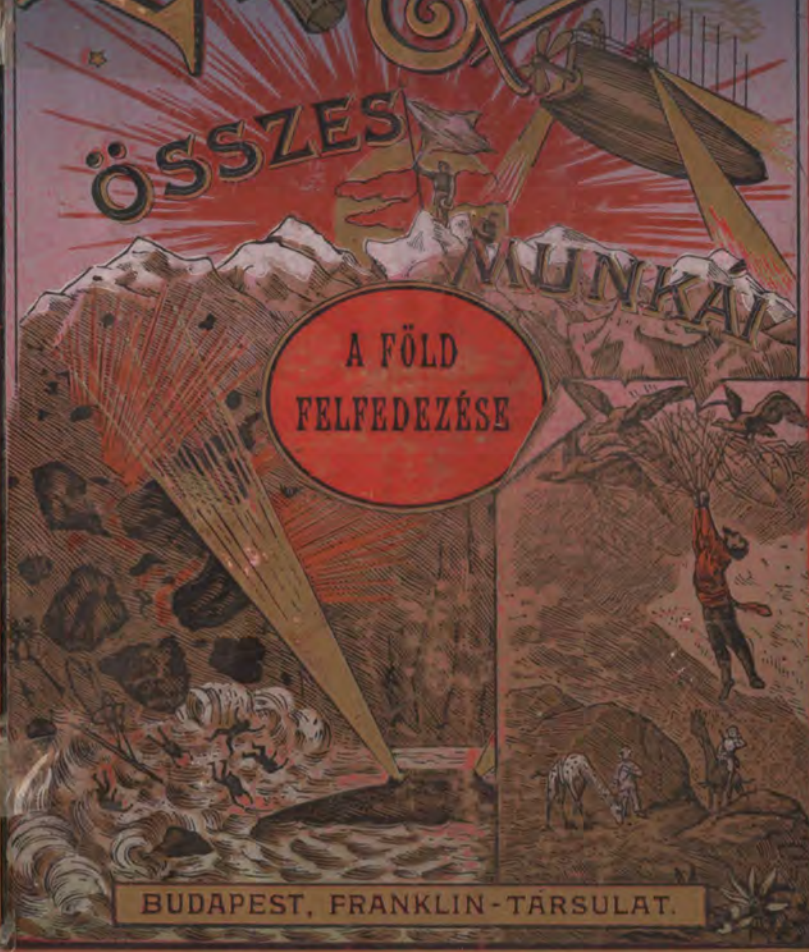
DERNEGYULA

ÖSSZES

MUNKÁI

A FÖLD
FELFEDEZÉSE

BUDAPEST, FRANKLIN-TÁRSULAT.

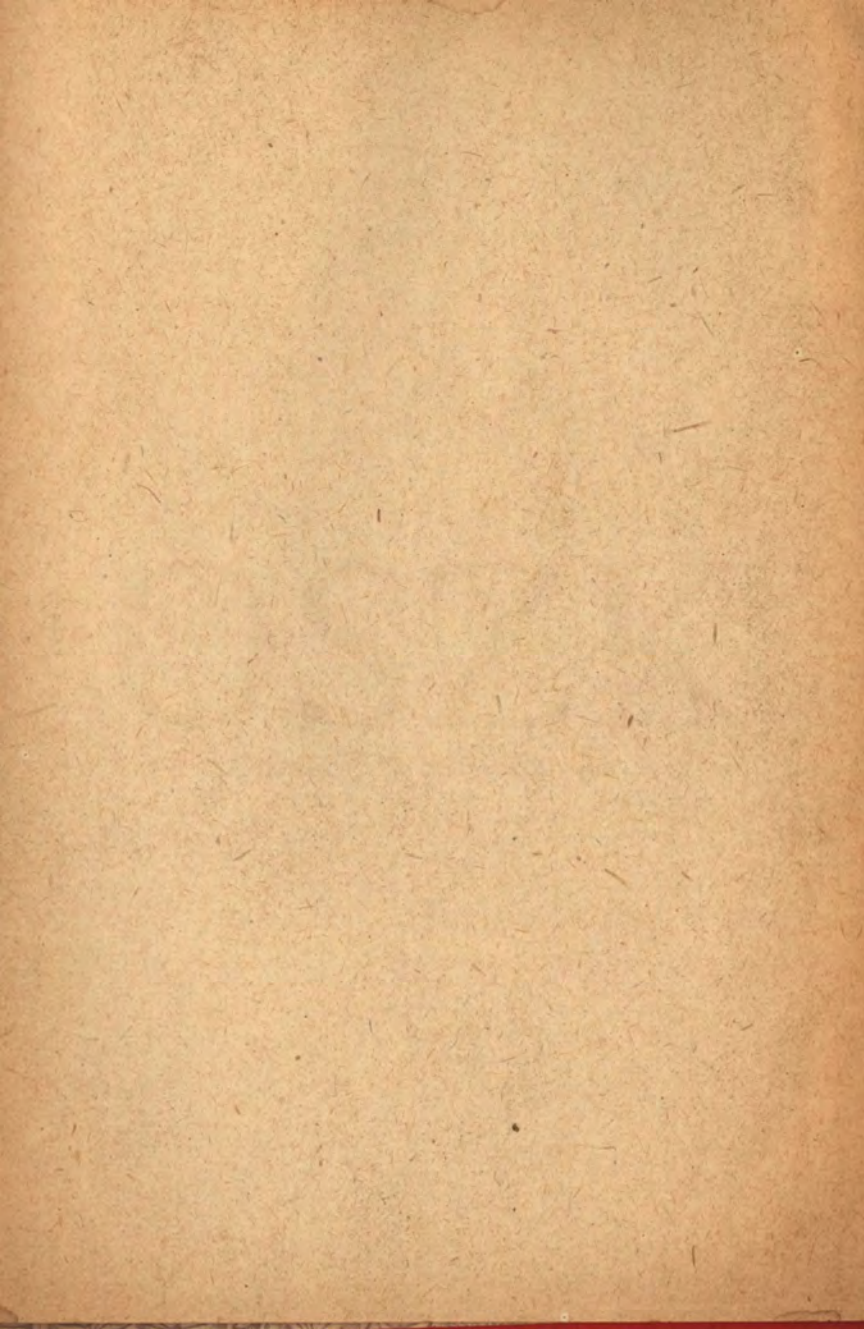

A FÖLD FELFEDEZÉSE

IV.

A XVIII. SZÁZAD HÍRES HAJÓSAI.

IRTA

JULES VERNE

MAGYARRA FORDITOTTA ÉS FÜGGELEKKEL ELLÁTTA

DE BROZIK KÁROLY

MÁSODIK KIADÁS

HUSZONHÉT KÉPPEL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1911

824. 841/4

TARTALOM.

NEGYEDIK KÖTET.

I. FEJEZET.

A francia hajósok.

Lap

I. Bouvet de Lozier fölfedezései a déli tengerekben. — Surville. — Az Arzacidák földje. — Az események a Praslin-kikötő mellett. — A francia hajósok Új-Zéland partjaihoz érkeznek. — Surville halála. — Marion fölfedezései a Déli Jeges-tengerben. — Marion megöletése Új-Zélandban. — Kerguelen Islandban és a Déli Jeges-tenger vidékein. — Az óraverseny : Fleurien és Verdun de la Crenne

9

II. La Pérouse expedíciója. — Szent Katalin-szigete. — Conception városa. — A Sandwich-szigetek. — Amerika partvidékeinek átkutatása. — A Francia-kikötő. — Két csolnak elvész. — Monterey és a kaliforniai indusck. — Pihenő Makao-ban. — Kavit és Manilla. — La Pérouse útja Kinába és Japánba. — Formosa. — Quelpaert-szigete. — Tatárország partjai. — Ternay-öböl. — Szagalien tatárai. — Az orocsi-k. — A La Pérouse-szoros. — A kamsatkai bál. — A Hajósok archipelagusa. — Langle-t és több társát lemészárolják. — Botanybay. — Az expedíció nem ad hírt magáról. — D'Entrecasteaux La Pérouse fölkeresésére indul. — Hamis hírek. — A d'Entrecasteaux-csatorna. — Új-Kaledonia partvidéke. — Az arzacidák földje. — Buka bennszülöttei. — A Carteret-kikötői pihenő. — Az Admiralitás-szigetek. — Az Amboine-i pihenő. — Leuwin földje. — Nuyts földje. — A tasmaniai pihenő. — Ünnepek a Barátság-szigeteken. — La Pérouse tongatabu-i látogatásának részletei. — A balade-i pihenő — La-Pérouse útjának nyomai Új-Kaledoniában. — Vanikoro. — Az expedíció gyászos vége

59

III. Marchand kapitány útja. — A Marquesas-szigetek. — Nuka-Hiva fölfedezése. — A lakosok szokásai és erkölcssei. — A Revolution-szigetek. — Amerika partjai és a Csinkitane-ki-kötő. — A Cox-csatorna. — Pihenő a Sandwich-szigeteken. — Makao. — Deception. — A francziák visszatérnek hazájukba. — Bass és Flinders fölfedezései Ausztrália partjain. — Baudin kapitány expedíciója. — Az Endracht- és Witt-föld. — A timor-i pihenő. — A Van-Diemen-sziget átkutatása. — A «Geographe» és a «Naturaliste» egymástól elválnak. — Port-Jackson. — A deportáltak. — Új-Dél-Wales buja legelői. — A «Naturaliste» visszatér Franciaországba. — A «Geographe» és a «Casuarina» bejárják a Nuyts-, Endracht- és a Witt-föld partjait. — A «Geographe» másodszor is fölkeresi a Timor-szigetet. — A hazatérés

146

II. FEJEZET.

Afrika fölfedezői.

Shaw átkutatja Algériát és Tuniszt. — Hornemann Fezánt. — A Szenegal mellékét Adanson. — Szenegambiát Houghton. — Mungo Park két útja a Dsolibához vagyis Nigerhez. — Szegu. — Tombuktu. — Sparman és Lavillant meglátogatják a Fokföldet, Natalt és a földész belsejét. — Lacerda elmegy Mozambikba s Kazembéhez. — Bruce Abissziniába. — A Kék-Nilus forrásai. — A Csana-tó. — Browne útja Darfurban

187

III. FEJEZET.

Ázsia és népei.

Witzen tatárországi útja. — A jezsuiták s különösen Du Halde atya leírják Kínát. — Macartney Kínában. — Su-Szangi tartózkodása. — Megérkezése Nankin-ba. — Alkudozások. — A követség fogadtatása a császárnál. — A ze-hol-i ünnep s az ünnepi szertartások. — A követség visszatér Pekingbe és Európába. — Volney. — Choiseul-Gouffier. — Le Chevalier Troasban. — Olivier Perzsiában. — Oroszország. — Pallas

251

IV. FEJEZET.

A két Amerika.

Lap

Amerika nyugati partjai. — Juan de Fuca és de Fonte. — Behring-Vancouver három útja. — A Fuca-szoros. — Új-Georgia és Amerika északi partjai. — Amerika belseje. — Hearne Sámuel. — A Réz-folyó fölfedezése. — Mackenzie és a róla elnevezett folyóviz. — A Frazer-folyó. — Dél-Amerika. — La-Condamine levez az Amazonon. — Humboldt S. és Bonpland útja. — Teneriffa. — A Gvacsero-barlang. — A «Llano-k». — A gimnoták. — Az Amazon, a Rio-Negro és az Orinoko. — A földevők. — Az első út eredményei. — Humboldt második útja. — A Volcanitos nevű környék. — A Tequendama víz-esés. — Ikononzo hídjai. — Az út a Quindiu nevű hegyre. — Quito és a Pichincha. — A Csimborasszo. — Az Andok. — Lima. — A Merkur átvonulása. — Humboldt Mexiko-t járja be. — Mexiko-város. — Puebla és a Cofre-hegy. — Humboldt visszatér Európába ~ ~ ~ ~ ~ 280

I. FEJELET

A francia hajók

A FÖLD FELFEDEZÉSE.

IV.

A FÖLD FELFEDEZÉSE

IV

OSZK

OSZK

I. FEJEZET.

A francia hajósok.

Bouvet de Lozier felfedezései a déli tengerekben. — Surville. — Az Arzaczidák földje. — Az események a Praslin-kikötő mellett. — A francia hajósok Új-Zéland partjaihoz érkeznek. — Surville halála. — Marion felfedezései a Déli Jeges-tengerben. — Marion megöletése Új-Zélandban. — Kerguelen Islandban és a Déli Jeges-tenger vidékein. — Az óraverseny: Fleurien és Verdun de la Crenne.

A XVIII. század első felében, egy felfedezés a földrajznak, mint tudománynak fejlődésére szerencsés befolyást gyakorolt. Az indiai társaság egyik hajókapitányát, Jean-Baptiste-Charles Bouvet de Loziert, meglepte azon roppant kiterjedésű fehér folt, a mely a térképeken a déli sarkot környezte s melyet a geografusok «Terra australis incognita»-nak neveztek; meg akarta tehát szerezní azon dicsőséget, a melylyel ez ismeretlen földek felfedezése járt volna. Lépéseit hosszabb ideig nem kísérte siker; 1738-ban végre az indiai társaság azon reményben, hogy kereskedelmét kibővítheti, magáévá tette kapitányának terveit.

1738 július 19-ikén az «Aigle» és a «Marie», két kellőleg felszerelt fregatt Bouvet de Lozier vezérlete alatt elhagyta Brestet. A két hajó egy hónapot Brazília partjai közelében Szt.-Katalin szigetén töltött el; nov. 13-ikán aztán tovább indult és délkeleti irányban folytatta útját.

Ugyanazon hónap 26-án a két fregatt rendkívüli sűrű ködbe jutott; ágyúzniok kellett, hogy egymástól messze el ne szakadjanak; több ízben útjuk irányát is meg kellett változtatniok s minden pillanatban összeköztől tarthattak. Deczember 5-ikén, daczára, hogy már lehetetlennek látszott, a köd még nehezebb lett; az egyik hajón hallhatták a másiknak mozdulatait; látni azonban egymást nem láthatták. A tengert mindenütt Fucus natans borította; nemsokára láthatókká lettek a sirályok is, a melyek pedig soha sem mennek el messzire a szárazföldről.

«Deczember 15-én, — mondja Fabre a Bouvet-ről írt tanulmányában — midőn utazóink a déli szélesség $48^{\circ} 50'$ és a Teneriffától számított keleti hosszúság 7° -a alatt voltak, reggeli öt-hat óra körül először pillantottak meg egy jéghegyet. A «Marie» fregatt ekkor veszélyt jelzett. Bouvet e rendszabály miatt, a mely legénysége bizalmát csökkenthette, megharagudott, minden vitorláját felvonatta tehát, a «Marie» mellé evezett s tudatta abbeli szándékát, hogy útját tovább fogja délnek folytatni. Legénysége felbátorítása czéljából továbbá kijelentette, hogy az úszó jégtáblákat szerencsés előjelnek kell tekinteniök, mert azok csak valami szárazföld közvetlen közelében találhatók.»

Utazóink útjukat tovább folytatták délnek; Bouvet makacssága végre is meg lőn jutalmazva; szárazföldet fedeztek fel, a melyet «Cap de la Circoncision»-nak nevezett el. A vidéket magas, hótakarta hegyek borították s hét-nyolcz mérföldnyi távolságban óriási jégtáblák környezték, a melyek miatt hozzá nem lehetett férközni. A szárazföld észak-déli irányban négy vagy öt mérföld hosszú lehetett.

«E szárazföld — mondja Fabre, a Piétergos-féle

térképekre támaszkodva, a melyeket Bouvet is használt — a déli szélesség 54° -a alatt s Teneriffától keletre 26 és 27 foknyira lehetett; ha pedig a hosszúságot Páristól számítjuk, a Cap de la Circoncision a hosszúság $5^{\circ} 30'$ és $6^{\circ} 30'$ -e közé esik.»

Bouvet e szárazfölddel bővebben meg szeretett volna ismerkedni s ki is akart rajta kötni; de a köd és az ellenkező szelek nem engedték meg; meg kellett elégednie azzal, hogy jó messziről végignézhett rajta.

«1739 január 3-ikán — mondja Bouvet az indiai társaságnak adott jelentésében — visszatértünk oda, a hol néhány nappal ezelőtt voltunk, délután négy óra körül az idő egy kissé kiderült, tisztán láthatuk tehát a szárazföldet; partjai egész hosszúságukban szaggatottak voltak s számos öblöt képeztek; a hegyek csúcsát hó borította; oldalaik azonban erdőségeknek látszottak.»

Bouvet több ízben megkíséرتette hozzáférközni a partokhoz, azonban eredménytelenül; végre is abba kellett hagynia kísérleteit. Matrózait a fáradalmak kimerítették s bátortalanokká tették; a skorbut pedig elgyengítette őket. A «Marie» Mauritius szigetére, az «Aigle» pedig a Jóreménység foka felé ment, a hova február 28-án szerencsésen meg is érkezett.

«Ezerkét- egész ezerötszáz mérföldnyi utat — írja Bouvet fentidézett jelentésében — tettünk meg az ismeretlen tengerekben. Hetven napon keresztül majdnem szakadatlanul sűrű ködben evezgettünk. Negyven napon át hajóinkat jégtablák vették körül; ez idő alatt mindennap havazott vagy ólmos eső esett; több ízben a födélzetet és vitorláinkat egészen elborította. Január 10-ikén egyes vitorláinkat nem is használhattuk. A hideget, mivel meleg vi-

dékről jöttünk és csak vékony ruháink voltak, nagyon is éreztük. Több matrónak keze-lába elfagyott. Ennek daczára folytonosan kellett dolgoznunk; hol a vas-macskákat kellett leeresztenünk, hol pedig a mélységet kellett mérnünk. Az «Aigle» egyik matróza, a mint az egyik vitorlarudat ledobta, félig megfagyva rogyott össze a vitorlakosárban; csak nagynehezen tudtuk ismét életre hozni. Másokat láttam, a kiknek könnyük csordult ki szemeikből, a midőn a mérőönt felhúzták. Pedig ekkoriban a melegebb évszakban voltunk; magam pedig szintén mindent megtettem, a mi csak hatalmamban volt, hogy táradalmaikat enyhítsem.»

A csekély eredmény, a melyet Bouvet elért, az indiai társaságot nem bírta rá, hogy újabb fölfedezési vállalatokba bocsátkozzék; a társaság nem akarta hajóit és embereinek életét kockára tenni azért, hogy semmi anyagi hasznót ne húzzon. Bouvet fölfedezése azonban először ingatta meg a hitet, a melyet akkoriban a déli földrészre nézve tápláltak. Az út meg volt törve s a hajósok, köztük két francia, nemsokára Bouvet nyomába lépett. Ezen kevéssé ismert expeditióról szólván, meg akartuk menteni emlékét azon francziának, a ki a Déli Jeges-tenger hajósainak úttörője volt s a ki megszerezte magának a dicsőséget, hogy a nagy angol felfedezőnek, James Cooknak is példálul szolgálhatott.

Az indiai társaság egy másik kapitánya, Jean François-Marie de Surville — a ki magát több, az angolok ellen vívott csatában kitüntette — harmincz évvel később, Oczeániában több nevezetes fölfedezést tett s majdnem ugyanazon időben, a melyben Cook, feltalálta azon szigeteket, a melyeket már előbb Tasman fedezett volt fel s nevezett el «Állam-

föld»-nek. A feltalálás körülményei a következők voltak: Law és Chevalier, a kik a francziák indiai birtokain kormányzók voltak, elhatározták, hogy saját költségükön egy hajót fognak fölszerelni, a melylyel az ausztráliai tengereken kereskedést üzzenek. Tervöknek megnyerték Survillet s elküldték őt Franciaországba, hogy a szükséges felhatalmazást kieszközölje és a hajó fölszerelésére felügyeljen. A «Saint-Jean Baptiste»-ot Nantesben szerelték fel s ellátták három évre élelmiszerekkel s mindazzal, a mi ily hosszú útra szükségesnek látszott. Surville ezután Indiába evezett, a hol Law huszonnégyszáz bennszülött katonát rendelkezésére bocsátott. A «Saint-Jean-Baptiste» 1769 márczius 3-án indult el Angeliből; sorban meglátogatta Mazulipatamot, Jánáont és Pondiserrit, a hol a még szükséges fölszereléseket megkapta.

Junius 2-ikát írták, a midőn Surville ez utóbb nevezett várost elhagyta és a Filippi-szigetek felé megindult. Augusztus 20-ikán a Basi-szigetekenél kötött ki. A szigeteket Dampier nevezte el azon részigítő itálról, a melyet lakóik a czukornád levéből készítettek olyformán, hogy abban több napon át valami fekete magot hagytak elázni.

Dampiernek néhány matróza e szigeten megszőkött, s miután a bennszülöttektől feleséget, földet és szántó-vető eszközöket kapott volt, meg is telepedett. E dolognak emléke a «Sain-Jean-Baptiste» három matrózát rávette, hogy az angolok példáját kövesse. Surville azonban nem volt az az ember, a ki nyugodtan eltűrte volna az ilyen megugrásokat. Huszonhat indust elfogatott tehát s azokat kezesekül akarta megtartani mindaddig, a míg saját embereit vissza nem kapja.

«Ezen indusok közül, — írja Crozet azon tudósításban, melyet Surville utjáról közzétett — a kik össze voltak kötözve, néhányan bele merészkedtek ugrani a tengerbe; a legénység nagy csudálkozására el is úsztak egyik lélekvesztőjükhöz, a mely elég messze volt a hajótól s a melynek épen e miatt semmitől sem kellett tartania.»

Surville ezután megmagyarázta a vadaknak, hogy miért bánik velök ily módon s kijelentette, hogy a három szökevényt akarja visszakapni. Az indusok ekkor jelekkel adták tudtára a kapitánynak, hogy szavait megértették, a mire — hatnak kivételével — mindnyáját szabadon bocsátották. A szigetlakók sietve hagyták el a hajót s ugráltak lélekvesztőikbe; a francziák már azt hitték, hogy egyet sem látnak többé közülök. Ezért is nagyon meg voltak lepelve, a midőn a szigetlakók rövid idő múlva nagy örvendő visszatértek a hajó felé. Semmi kétség sem foroghatott fenn többé; okvetetlenül a szökevényeket hozzák vissza a kapitánynak. Csakugyan feljöttek a fedélzetre s kerítették három össze-vissza kötözött . . . disznót!

Surville, a mennyiben a dolog tréfa is lehetett, azt nagyon ügyetlennek találta; a bennszülötteket oly dühösen fogadta, hogy ezek lélekvesztőikbe ugráltak és egy pillanat alatt eltűntek. Huszonnég órával később a «Saint-Jean-Baptiste» a Basi-szigeteket elhagyta, magával vivén a három szökevény helyettesítése végett, három indus foglyot.

Október 7-ikén, miután utazóink jó darab ideig délkelet felé vitorláztak volt, a déli szélesség $6^{\circ} 36'$ és a párisi keleti hosszúság $151^{\circ} 30'$ alatt egy szigetet pillantottak meg, a melyet «Première-Vue»-nek neveztek el.

Partjai mellett haladtak tovább október 13-ikáig, a mely napon egy pompás kikötőre bukkantak; a környező kisebb szigetek minden szélroham ellen megvédték. Surville horgonyt vetett benne s elnevezte Praslinnak; a kikötő a déli szélesség $7^{\circ} 25'$ és a párisi keleti hosszúság $151^{\circ} 55'$ -e alatt fekszik.

A francziák, a mint a kikötőbe beveztek, észrevettek néhány lándzsával fölfegyverzett indust, a kik hátukon valami paizsfélét hordtak. A «Saint-Jean-Baptiste» köré azonnal egy nagy csomó lélekvesztő gyült össze, a melyek tele voltak indusokkal; a fogadtatás első pillanatban nagyon barátságtalan volt. A vadak azonban lassan lecsillapultak. Valami harminczan, a legbátrabbak közül felmásztak a fedélzetre s a legnagyobb figyelemmel végig kutatták és vizsgálták mindazt, a mi csak kezökbe juthatott. Kevés várta a látogatók számát meg kellett szorítani; mivel a hajóslegények között sok volt a beteg, nem volt szabad a bennszülötteket túlnyomó számmal a hajókra engedni.

Azon szíves fogadtatás daczára, a melyben részesültek, a vadak nem voltak egészen megnyugtatta s rendkívüli bizalmatlanságot tanúsítottak. A mint a hajón valami megmozdult, azonnal a csolnakokba vagy a tengerbe ugráltak. Egyikök azonban bátrabbnak látszott. Surville egy pár kisebb ajándékot adatott neki. Az indus ez udvariasságért viszonzásul tudtukra adta a francziáknak, hogy a kikötő partjai közelében van egy hely, a hol ivóvizet szerezhetnek be.

A hajóvezér fel is szereltette azonnal a csolnakokat és vezérletöket a másodkapitányra, Labbère bízta.

«A vadak — mondja Fleurieu a «Découvertes des

Français» (a francziák felfedezései) című munkájában — alig várták, hogy a csolnakok a hajót elhagyják; alig történt ez meg, a lélekvesztők mind utána iramodtak. Egyikök kalauzolta a többit; a kalauzcsolnakban ült az az indus is, a ki Surville-nek szolgálatait felajánlotta; ugyanabban volt egy ember, a ki a csolnak farán állva, kezeiben egy csomó füvet tartott a feje fölé s azt bizonyos ritmus szerint ide-oda lóbálta. A lélekvesztő közepén pedig egy fiatal ember állott, a ki lándzsájára támaszkodva a legkomolyabb magatartást tanusította; füleit és orra választófalát vörös virágok ékesítették; haja pedig a ráhintett mésztől fehérlett.

Bizonyos gyanús mozgalmak azonban fölkeltek a francziák gyanúját, a kiket a bennszülöttek egy zsákutcza-félébe vezettek, azt mondván, hogy ott található az édesvíz. Labbé, a bennszülöttek minden csalogatásai daczára, nem engedte a csolnakját az iszapos talajra, a melyet csak két vagy három lábnyi mély víz takart; csupán az egyik káplárját és négy közkatonáját küldé a partra. Ezek is csakhamar visszatértek s tudtul adták, hogy az egész vidéken nem láttak egyebet mocsaraknál, a melyekbe övig süllyedhetni. A vadak, kétségkívül áruláson törték fejöket. Labbé nem árulta el, hogy átlátott a szitán s felszólította a bennszülötteket, hogy hát vezessék el valami forráshoz.

A szigetlakók ekkor a csolnakokat valami három méröldnyi távolságra vezették el, a honnan a hajó nem volt látható. A káplár és néhány közvitéz megint partra szállottak; azonban megint csak egy igen-igen sovány forrásra akadtak, a melynek vizével alig tudták ők maguk szomjukat eloltani. Ezek távolléte alatt a bennszülöttek minden követ meg-

mozdítottak, hogy Labbét a partra csalják; megmutogatták neki a bőven termő kókuszdió- és egyéb gyümölcsfákat, sőt megkisértették elvenni az evezőket is, de mindez nem használt semmit sem.

«Több mint kétszázötven szigetlakó, — így szól az útleírás — a kik mindnyájan fel voltak fegyverkezve, gyült össze a partokon és ügyelt a csolnakok mozdulataira; egyesek hét-nyolcz láb hosszú lándzsákat, mások ismét fabuzogányokat és kardokat vagy nyíllakat és köveket tartottak kezökben; néhányan még paizsokkal is el voltak látva. Midőn a kiküldött öt franczia katona visszatért a partokra s a csolnakba akart szállni, a vadak rájuk rohantak, az egyik katonát buzogány-nyal, a káplárt egy lándzsaszúrással, többeket ismét más és más módon megsebesítettek. Labbé maga két nyíllövést kapott a vastaghúsába; egy kő pedig a lábát érte. A francziák ekkor az árulókra rátüzeltek. Az első sortüz annyira meghökkentette őket, hogy nem mertek helyökből kimozdulni; a sortüz azért volt nagyon gyilkos, mert a vadak aűrű csoportokban, alig egy-két toisenyira voltak a csolnaktól; egy lövés sem tévesztette el tehát a célját. A vadak ámulása közben a tengerészek fegyvereiket újra megtölthették s újabb sortüzet adhattak, a mely a bennszülötteket vad futásra bírta. A mint látszott azonban, törzsfőjük eleste emezt csak előmozdította. Labbé ugyanis észrevette őt, a mint a csatázóktól külön állván, kezeit égneke emelte, mellét verte és törzsrokonait szóval biztatta; ráczélzott tehát s az első lövésre leterítette. Az indusok futás közben sebesültjeiket magukkal vitték; harmincz vagy negyven halott azonban a csatatéren maradt. A francziák ekkor kiléptek a szárazra; összegyűjtötték az elszórt

fegyvereket s szétrombolták a lélekvesztőket egynek kivételével, a melyet magukkal vontattak.»

Surville azonban rendkívül szeretett volna kézre keríteni néhány bennszülöttet, a kiket vezetőkül használhatott volna s a kik ismervén az európai fegyverek borzasztó hatását, elmondhatták volna törzsrokonaiknak, hogy ne kezdjenek ki a fehér emberekkel. E czélból furfangos eszközhöz nyult. Rendeletet adott ki tehát, hogy a lélekvesztőbe, a mely a francziák hatalmába került, ültessenek bele két néger matrózt, azok haját hintsék be mészporral s öltöztessék fel oly módon, a miként a szigetlakók öltözködnek.

Az eredmény nem maradt el. Egy lélekvesztő csakhamar eljött a «Saint-Jean-Baptiste» közelébe; mikor a vadak észrevették, hogy övéik közül ketten az idegenekkel cserekereskedést üznek, még közelebb jöttek. A francziák erre két csolnakkal üldözőbe vették őket. A bennszülöttek azonban ugyancsak gyorsan eveztek. Rájok löttek tehát, hogy megállásra bírják. Az egyik indus, halálosan találva, a vízbe bukkott; esése közben a lélekvesztő felfordult. Társa, a ki alig volt több tizennégy-tizenöt évesnél, úszva akart a partra érni.

«A legnagyobb bátorsággal védelmezte magát; néha úgy tett, mintha önmagát akarná megharapni, tetteleg azonban azokat harapta meg, a kik megfogták. Összekötözték tehát kezeit és lábait és elvitték a hajóra. Egy órahosszat halottnak tetteté magát, de midőn felemelték s aztán ismét eleresztették, ugyancsak vigyázott, hogy válla előbb érje a deszkát, mint a feje. Midőn az indus e szerepébe, a mit játszott, beleunt, felnyitotta szemeit; látván, hogy a legénység eszik, ő is kért a kétszersültből, a me-

lyet igen jó étvágygyal el is költött. A matrózok azonban ezután is vigyáztak reá, kötelékeit rajta hagyták és ügyeltek, nehogy a tengerbe ugorják.»

Éjjel a hajó népségének többször lőnie kellett, hogy az indusok csolnakjait, a melyek a hajót meg akarták támadni, elkeressék. Másnap a francziák a fogoly bennszülöttet csolnakba ültették s egy szigetre vitték, a melyet «Aiguade»-nek (víztartónak) neveztek el. Az indus alig volt a szárazon, kísérői észrevették, hogy majd minden kötelékét egy éles kagylóval elvágta.

A fiatal vadat a partra más úton vezették vissza; mikor észrevette, hogy megint a csolnakba akarják ültetni, földhöz vágta magát, hánykolódott, ordított s dühében a homokot rágta.

A matrózok végre egy elég bő forrásra akadtak; fával is elláthatták magukat. Az egyik levágott fának kicsepegő nedve jó festő anyag volt, mert a tenger vizét veresre festette. A francziák tehát kérgét megfőzték; a gyapot, melyet a főtt vízbe mártottak, élénk veres színű lett.

A pálmakel, pompás osztrigák és többféle kagyló igen jeles élelmiszerek voltak; a hajó legénysége bőven is költött belőle. A «Saint-Jean-Baptiste» emberei között ugyanis nem csekély volt a skorbut-betegek száma. Surville remélte, hogy e pihenő egészségöket helyre fogja állítani; de az eső, a mely hat napon át egy órára sem szünt meg, bajukat csak növelte; hárman nemsokára meg is haltak.

A kikötőt, a hol a francziák megpihentek, elnevezték Praslin-kikötőnek; a nagy szigetet, illetőleg archipelagust pedig, a melyhez tartozott — lakói csalfaságánál fogva — Arzaczidák-földjének.

«A Praslin-kikötő — írja Fleurieu — a világ

legszebb kikötője volna, ha fenekének minősége nem rontaná el. Ha hozzászámítjuk azon szigeteket, a melyek a «Saint-Jean-Baptiste»-ről láthatók voltak, alakja körhöz hasonlít . . . Lakóinak vadsága nem engedte meg, hogy a francziák a sziget belsejét is meglátogassák, csakis a tenger mellett fekvő részeit vehették szemügyre. Megművelt föld sehol sem volt látható, sem azon a vonalon, a hol a hajó elhaladt, sem az Aiguade szigetén, a melyet az utazók egész terjedelmében bejártak.»

Ezek az eléggé felületes adatok, a melyeket Surville összegyűjtött. Szerencsére a fogoly bennszülött nyilatkozatai azokat kibővítették; az indust, a ki rendkívül könnyen tanulta meg az idegen nyelveket, Lova-Szalegának hitták.

A szigeten — ez utóbbinak állítása szerint — megtermettek a pálmafa, a kókuszdió, a mandola, a kávé, az ébenfa, a takamak és más olyan fák, a melyek gyantát szolgáltatnak, a banán, a czukornád, a jamsz, az ánis, végre egy bináo nevű növény, a melyet a bennszülöttek kenyér gyanánt használtak. Az erdőket kakaduk, galambok és az európaiaknál valamivel nagyobb rigók népesítették be. Négylábú állatok közül csakis félig vad kecskék és disznók voltak a szigeten találhatók.

«A Praslin-kikötő lakói — írja Fleurieu a birtokában levő kéziratok nyomán — középtermetűek, de erősek és izmosak. Eredetre nézve nem egyformák (értékes megjegyzés!); egy részök egészen fekete, a többiek pedig rézszínűek. Az előbbieknak haja göndör s igen finom tapintatú. Homlokuk alacsony; szemeik nem fekszenek mélyen a koponyában; állukat vékony szakáll fedi; egész alakjuk vad tekintet kölcsönöz nekik. A rézbőrűek közül sok-

nak sima haja van, a melyet a fej körül lenyírnak. Néhányan csak annyit hagynak meg, a mennyit egy papsipkával betakarhatnak. A hajukat és szemöldöküket mézszszel hintik be, a mi őket megsárgítja.»

A férfiak és asszonyok egészen meztelenül járnak; be kell azonban vallanunk, hogy e meztelenség nem oly visszataszító, mint az európaiaknál; mert arczuk, karjaik és egész testök tatuálva van; némely rajz azután ízlést, bár sajátságos ízlést árul el. Füleiket, valamint orrukat átluggatják; orrlyukaik választófala a beleakasztott súlyoktól néha lenyúlik a felső ajkukig.

Legközönségesebb ékszerük az olvasó, a melyet emberfogakból állítanak össze. Utazóink ebből azonnal azt következtették, hogy a Praslin-kikötő lakói emberevők; pedig voltak más, nem emberevő népek is, a kik hasonló ékszert viseltek. Lovának zavart feleletei és azon félig megsütött emberfej, a melyet Bougainville egy Choiseul-szigeti lélekvesztőn talált, semmi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy e barbár szokás a szigetlakóknál csakugyan megvolt.

Kilencz napi pihenés után, október 21-ikén a «Saint-Jean-Baptiste» a Praslin-kikötőből eltávozott. A legénység még több napon át emelkedett és hegyek borította szigetek között evezett tovább. November 2-ikán Surville egy szigetet vett észre; az ellenkező szelek miatt, a melyek három napon át a hajó járását akadályozták, «Akadályok szigeté»-nek nevezte el.

E sziget pompás látványt nyújtott; jól meg volt művelve és sűrű népességének is kellett lennie, ítélve azon lélekvesztők nagy számából, a melyek folytonosan a «Saint-Jean-Baptiste» körül ólálkodtak.

A bennszülöttek csak nagynehezen szánták rá magukat, hogy a hajó fedélzetére menjenek. Végre az egyik törzsfő felmászott. Első dolga volt elvenni egy matróz ruháit; csak nagynehezen vették rá, hogy visszaadja. Ezután elment a hajó orrához s eltulajdonította a fehér zászlót; csak nagy bajjal tudták tőle visszavenni. Végre felmászott egy árboczkosárba s onnan végignézett a hajón; leszállván az árboczkosárból, elkezdett tánczolni, azután társaihoz fordult, a kik a lélekvesztőben maradtak s czifra taglejtések kíséretében felszólította őket, hogy jöjjenek fel hozzá.

Valami egy tuczat szót is fogadott. Mindannyian hasonlítottak a Praslin-kikötő lakóihoz, de más nyelven beszéltek s Lova-Szalegát nem értették meg. A hajó fedelén nem sokáig maradtak, mert egyikük egy üveget tulajdonított el s a tengerbe dobta; a kapitány e miatt elégedetlenségét fejezte ki, a mire valamennyien visszatértek lélekvesztőikbe.

A sziget képe oly mosolygó volt, a skorbutosoknak oly nagy szükségük volt friss élelmiszerekre, hogy Surville elszánta magát egy csolnak kiküldésére, hogy a lakosok jó vagy rossz indulatát kipróbálja.

Alig hagyta el a csolnak a kikötőt, már is nagyszámú, harcosokkal megtöltött lélekvesztő gyült köréje. A fenyegető ellenségeskedésnek véget kellett vetni; egy pár puskalövés a támadókat szétüzte. Éjjel egy kis hajóhad gyült a «Saint-Jean-Baptiste» köré; Surville tiszta emberségből nem várta be, hogy a bennszülöttek közvetlen közelébe jöjjenek, hanem néhány lövéssel szétkergette őket.

Kikötésről tehát többé szó sem lehetett. Surville kivezett a sík tengerre. Sorban fölfedezte a Trois-

Soeurs (három nővér), a Golfe (öböl) és a Délivrance (megszabadulás) szigeteket.

Az archipelagus, a melyet Surville ez útjában szemügyre vett, a Salamon-szigetcsoport volt, a melyről könyvünkben elmondottuk volt, hogy Mendana fedezte fel először. Az ügyes francia hajós összesen száznegyven mérföldnyi hosszúságban járta be a partokat és térképezte le őket; ezenkívül valami tizennégy igen érdekes tájképet készíttetett, a melyek e vidékre vonatkoztak.

Ezalatt azonban, hacsak nem akarta, hogy a halál legénységét megtizedelje, betegeit partra szállítania és friss élelmiszerekkel el kellett látnia. Elszánta tehát magát, hogy felkeresi Új-Zélandot, a melyet Tasman óta senki sem látogatott volt meg.

1769 deczember 12-ikén Surville a déli szélesség $35^{\circ} 37'$ -e alá érkezett; öt nappal később a Lauriston-öbölben horgonyt vetett. Az öböl háttérében egy kikötő volt, a melyet az expedíció előmozdítójának, Chevaliernek tiszteletére Chevalier-kikötőnek neveztek el. Meg kell ez alkalommal jegyeznünk, hogy ugyanazon év október havának kezdetén Cook is megérkezett Új-Zélandhoz; neki deczember havában a Lauriston-öböl mellett kellett eleveznie; a francia hajót azonban nem vette észre.

A mialatt Surville a Chevalier-kikötőben horgonyozott, oly heves vihar lepte meg, hogy csaknem elpusztult; tengerészeti ügyességét azonban matrózai oly jól ismerték, hogy perczre sem jöttek zavarba s a kapitány parancsait a legnagyobb hidegvérűséggel hajtották végre; sajnos, hogy ez elszántságnak csak az új-zélandiak voltak tanui.

A csolnaknak, a mely a betegeket vitte, nem volt ideje a hajóhoz visszatérni; a dühöngő vihar elől

egy másik szűk öbölbe vonult, a melyet a francziák «Refuge»-(menekülőhely)-nek nevezték el. A matrózokat és betegeket egy Názsini nevű törzsfő nagyon szívesen fogadta; saját lakába vitte és bőven ellátta őket mindazon friss élelmiszerekkel, a melyeket csak megszerezhetett.

Az egyik csolnakot, a melyet a «Saint-Jean-Baptiste» maga után vontatott, a hullámok elragadták. Surville elküldte legényeit, hogy keressék fel; azonban csak a köteleit találták meg, a többi részeit a bennszülöttek elhordták. Hiába mentek fel a folyam mentén; a csolnaknak sehol semmi nyoma sem volt. Surville e lopást büntetlenül hagyni nem akarta; néhány indust, a kik közelében voltak, magához intett. Az egyik engedelmeskedett; ezt azonnal megragadták s a hajóra hurczolták. A többi indus, ezt látva, elfutott.

«A francziák — írja Crozet — egy lélekvesztőt elhurczoltak, a többit felégették; azután felgyújtották a kunyhókat s visszatértek hajójukra. A fogoly indusban a hajóorvos azon törzsfőt ismerte fel, a ki a fehéreket a vihar tartama alatt oly nagylelkű segélyben részesítette; a szerencsétlen Názsini volt az, a ki a teljesített szolgálatok után semmi esetre sem várhatta volna azon bánásmódot, a melyben részesítették akkor, midőn Surville intésére nagy sietve hozzája csatlakozott.»

Názsini 1770 márczius 24-én a Juan-Fernandez szigete előtt halt meg.

Azon megjegyzéseket és megfigyeléseket, a melyeket a francia hajós Új-Zéland termékei és lakóira nézve tett, e könyvből kihagyjuk, mivel pontosan megegyeznek azzal, a mit Cook útjának leírása alkalmával már elmondottunk.

Surville meg lévén győződve, hogy a szükséges élelmiszereknek birtokába nem juthat, néhány nap mulva tovább indult és a déli szélesség 27 és 28°-a közt folytatta útját; a skorbut azonban napról-napra fenyegetőbbé lett s kényszerítette őt, hogy lehetőleg gyorsan felkeresse Peru partjait. 1770 április 5-én pillantotta meg őket először; három nappal későbbben pedig a kallaói bejáratban a csilkai homokpadnál horgonyt vetett.

Surville mielőbb szeretett volna a betegeknek segélyt nyújtani; ő maga akart tehát először elmenni a kormányzóhoz. Szerencsétlenségére a homokpadon megtörő hullámok csolnakját felfordították; egyetlenegy matróz tudott csak megmenéskülni. Surville és a többiek a vízbe fulladtak.

Ily nyomorult módon veszett el ez ügyes hajós; képességei hazájának s a tudománynak még nagy szolgálatokat tehettek volna. A/ «Saint-Jean-Baptiste»-ot Lima előtt még «három éven át» fogva tartotta a spanyol vámszedők kimagyarázhatatlan késedelme. A hajó vezérségét Labbé vette át, a ki 1773 augusztus 23-ikán Lorientba szerencsésen haza is vezette.

Előbb elmondottuk volt, hogy Bougainville egy Auturu nevű taitiit Európába magával hozott. Midőn ez indusban a honvágy fölébredt, a francia kormány őt Mauritius szigetére küldé avval a meghagyással, hogy őt a sziget kormányzója Taitibe szállítsa.

A haditengerészet egyik tisztje, Marion Dufresne, megragadta ez alkalmat s Poivrenek, Mauritius- és Bourbon-szigetek kormányzójának azon ajánlatot tette, hogy saját költségén és saját hajóján fogja Auturut Taitibe szállítani. Csupán annyi kedvezményt kért,

hogy az állam adjon melléje egy másik hajót és előlegezzon neki bizonyos pénzösszeget, a melylyel az expedíció költségeinek egy részét fedezhesse.

Nicolas-Thomas Marion-Dufresne 1729 decz. 22-én Saint-Malóban született; mint fiatal ember, a tengerészet tagjai közé lépett. 1746 október 16-ikán fregatt-hadnagygyá lett. Minden körülmények között pontosan teljesítette szolgálatát; de kiváló érdemeket az Indiai-Oczeánban szerzett.

Az ajánlat, a melyet tett, csak ürügy volt arra, hogy a Csendes- és a Jeges-tengerben fölfedezéseket tehessen. Poivre, a ki értelmes ember és minden haladásnak barátja volt, terveit jóváhagyta s részletes utasításokat adott neki azon kutatásokra nézve, a melyeket a déli féltekén tervezett. Ezen korban Cook még nem bizonyította be, hogy a Terra australis nem létezik.

Poivre nagyon szerette volna, ha valaki ez állítólagos földrész északi partjait fölfedezi; mert hitte, hogy a francia gyarmatoktól nincs távol és hogy a klímája nagyon szelid. Azonkívül arra is számított, hogy ott találhatni árbocznak való fát és oly felszerelési eszközöket, a melyeket csak nagy költséggel szerezhettek meg az anyaországból; végre lehetett ott valami oly biztos kikötő is, a melyet nem veszélyeztettek a viharok; Mauritius- és Bourbon-szigeteket pedig majdnem rendszeresen meglátogatták és pusztították. Mindezekén kívül a francia udvar egy sorhajóhadnagyot is kiküldött volt, hogy az ismeretlen tengerekben fölfedezéseket tegyen. Marion expedíciója, mivel nem választotta ugyanazon utat, a melyet Kerguelen, a feladat megoldását csak megkönnyítette.

1771 okt. 18-án indult el a «Mascarin», a melyet

Marion vezérelt és a «Marquis de Castries», a melyen a parancsszót du Clesmeur lovag osztogatta. Az első pihenőt Bourbon szigetén tartották. Itt vették fel hajójukra Auturut, a ki szerencsétlenségre, a himlő csiráját már Mauritius szigetéről magával hozta. E betegség csakhamar kitört; el kellett tehát Bourbon szigetét hagyniok, hogy a lakosokra rá ne ragadjon. A két hajó ekkor a Madagaszkár szigetén fekvő Dauphin erődöt kereste fel, hogy a betegség lefolyását bevárják s azután elevezzenek a Jóreménység fokához, a hol élelmiszereiket kellett kiegészíteniök. A fiatal Auturu kevés vártatra, betegségének áldozatául esett.

Mit kellett tennie ily körülmények között? Fel kellett-e hagynia vállalatával, hogy visszatérjen Mauritius szigetére? Marion ellenkező véleményen volt. Mozdulataiban semmi sem akadályozta többé; híressé akarta tenni tehát nevét valami fölfedezés által; a lelkesedést, a mely egész valóját eltölté, társaiba is átültette.

Marion először is a Jóreménység fokához evezett, a hol a hosszú, tizennyolcz hónapra számított útjához szükséges élelmiszereket néhány hónap alatt beszerezte.

A Jóreménység fokától elindulva, útját délnek, azon ország felé vette, a melyet Bouvet de Lozier 1739-ben fölfedezett s a melyet a madagaszkári délkör alatt kellett keresnie.

1771 decz. 28-ika óta a következő év január 11-ikéig a hajó útját semmi sem zavarta meg. Ekkor utazóink hosszúsági és szélességi méréseket tettek s azt találták, hogy hajójuk a déli szélesség 40 és 41°-a között, Páristól keletre pedig 20° 43' alatt van; a Van Keulen-féle térképen Dina- és

Marvézen-szigetek voltak e fokok alá rajzolva; a francia térképekről azonban e szigetek egészen kimaradtak.

Habár a szárazföldi madarak jelenléte világosan mutatta, hogy a fennevezett szigetek nem lehetnek messze, Marion január 9-ikén mégis elhagyta e környéket; az ő hite szerint figyelmét csakis a Terra australisra kellett fordítania.

Januárban a hajó a déli szélesség $44^{\circ} 43'$ -a alá érkezett; habár ezen vidéken ez időre esett a nyár, a hideg mégis dermesztő volt s a hó szakadatlanul esett. Két nappal később, borús, esős és ködös időben, Marion szárazföldet fedezett föl, a mely négy vagy öt mérföldnyi hosszúságban nyugat-dél-nyugat felől nyugat-észak-nyugati irányban húzódott el. A mérőőn szerint a mélység nyolczvan öl volt; a tenger fenekét durva homok fedte, a melyben korallok voltak találhatók. A hajó a sziget partjai mellett haladt el, a melyek magasaknak látszottak. A francziák «Terre d'Espérance» (Reménység szigeté)-nek nevezték el. Ez is mutatta, hogy mennyire bízott Marion a Terra australis létében. Ugyanazon szigetet négy évvel később Cook Prince Edward-ról nevezte el.

Az itt megnevezett szárazföldtől északra utazóink egy másikra bukkantak rá:

«A mint e sziget mellett elhaladtunk, — írja Crozet, a Marion útjának leírója — észrevettem, hogy északkeleti végében egy kis öböl, avval szemközt pedig egy nagy barlang van. E körül nagy fehér foltok voltak láthatók, a melyek messziről juhnyájaknak látszottak. Ha időnk megengedte volna, — azt hiszem — e kis öböllel szemközt igen alkalmas kikötőhelyre akadunk volna. Ha szemeim nem csal-

tak, vízesés is volt a hegyek között. Megkerülve a szigetet, három különálló kis szigetre bukkantunk; kettő a partokba benyuló kis öbölben volt, a harmadik pedig a nagy sziget északi végének folytatását képezte. E szigetek természetleneknek látszottak, hét-nyolcz mérföldnyi hosszúságban, rajtok egy fa sem termett; partjaik könnyen hozzáférhetők voltak. Marion a nagyobb szigetet «Ile de Caverne»- (Barlang-sziget)-nek nevezte el.»

E déli szárazföldek a déli szélesség $45^{\circ} 51'$ és a párisi keleti hosszúság $34^{\circ} 31'$ -e alatt feküdtek; a Bouvet útjától tehát csak félfoknyi távolságban voltak. Utazóink másnap a Terre d'Espérance közelébe eveztek; a távolság köztük és a sziget között csak hat mérföld volt; a partokat fülepel takarta. A hegyek azonban magasak voltak, a csúcsokat hó takarta. A francziák előkészületeket tettek, hogy partraszálljanak; azonban a mélységmérések közben a két hajó összeütődött s mind a kettő megsérült. A kijavításokkal három napot töltöttek el. Az idő egy ideig csendes volt; ekkor viharossá lett. Marion nem maradhatott a sziget mellett; útját a negyvenhatodik szélességi kör mentén folytatta.

Január 24-ikén újabb földeket fedezett fel.

«Eleinte azt hittük, — írja Crozet — hogy két sziget terül el előttünk; nyolcz mérföldnyi távolságban le is rajzoltam őket; csakhamar azonban kitűnt, hogy a mit két szigetnek néztünk, csak két fok, a melyet szárazföld köt össze. Marion Froides-(Hideg)-szigeteknek nevezte el őket. A Froides-szigetek a déli szélesség $45^{\circ} 5'$ és a párisi keleti hosszúság 42° -a alatt fekszenek.»

Másnap reggel, habár a hajó csak nagyon lassan ment előre, e szigetek láthatatlanokká lettek.

A «Castries» e napon ismét szárazföldet jelezett, a mely az előbbtől tíz vagy tizenkét mérföldnyire kelet-délkeleti irányban terjedt el. A sűrű köd miatt, a mely tizenkét óra hosszat tartott, a szokatlan esőzés, végre a csípős hideg miatt utazóink a partokhoz hozzá nem férhettek; csak hat vagy hét mérföldnyire jutottak el hozzájuk.

Másnap, azaz 24-ikén e partokat újra láthatták, azonkívül a Crozet-sziget, a melyet akkor Aridenak (terméketlennek) neveztek, szintén szemükbe ötlött. Marion végre lebocsáthatott egy csolnakot a tengerre s meghagyta Crozetnek, hogy menjen a nagyobbik szigetre s foglalja el a király nevében azt, a mely a déli szélesség $46^{\circ} 30'$ és a párisi keleti hosszúság 43° -a alatt feküdt.

«Marion Prise de Possession (Birtokbavétel) szigetének nevezte el. (Ma Marion szigetének hívják.) Ez már a hatodik sziget volt, a mit a Déli-tengerben találtunk . . . Csakhamar egy magaslatra másztam fel, a honnan több völgybe s a bennök heverő hóra elláthattam; a föld mindenütt terméketlen volt; csak vékony, közönséges fű takarta itt-ott . . . Az egész szigeten egy fát, sem egy bokrot fel nem fedezhettem. E szigetet a nyugati viharok miatt, a melyek e vidéken majdnem szakadatlanul dühöngtek, lakatlannak tartom. Nem is találtam rajta egyebet, mint pingvineket, buvárkacsákat s más oly vízi madarakat, a minőkkel a hajós, a Jóreménység fokán túl is, minduntalan találkozik a sík tengeren. Ez állatok, mivel embert még sohasem láttak, nem voltak vadak, kézzel is meg lehetett őket fogni. A nőtények egész nyugodtan rakták mellettünk tojásaikat, mások kicsinyeiket etették; a többiek zavartalanul folytatták ugrálásaikat és enyelgéseiket.»

Marion tehát folytatta útját a 46-ik és 47-ik szélességi fokok között; a köd ezalatt folyton sűrű maradt, hogy a fedélzet egyik végétől a másikra nem láthattak; ágyúval kellett a hajóknak lövöldözniök, hogy egymást el ne veszítsék. Február 2-ikán a két hajó a keleti hosszúság $47^{\circ} 22'$ alá ért, $1^{\circ} 18'$ -nyire voltak tehát azon szárazföldtől, a melyet ugyanazon hó 13-ikán a Kerguelen és Saint-Allouarn vezette «Fortune» és «Gros Ventre» felfedeztek. Semmi kétség nincs benne, hogy ha a «Castries»-t baj nem éri, Marion találkozott volna Kerguelennel.

Midőn Marion a keleti hosszúság 90° -a alá ért, útja irányát megváltoztatta és Van Diemen földje felé evezett. Ez útjában semmi szerencsétlenség sem érte; a két hajó a Frédéric-Henri-öbölben kikötött.

A csolnakokat azonnal leeresztették s egy erős csapat a partra evezett; a sziget e helyen — ítélve a felszálló füstoszlopokból — nagyon népes lehetett; találkoztak is utazóink valami harmincz bennszülöttel.

«Ez ország népei — írja Crozet — meglehetősen előzékenyek voltak; fát hordtak össze s egy máglyát raktak. Az európaiaknak ezután néhány égő száraz galyat adtak kezökbe s jelek által tudtukra adták, hogy gyujtsák meg a máglyát. Utazóink nem tudták, hogy mit jelentsen az egész dolog és engedelmeskedtek. A vadak nem ijedtek meg; körülötünk maradtak, nem mutatva sem barátságot, sem ellenséges indulatot; feleségeik és gyermekeik is velük voltak. A férfiak és asszonyok középtermetűek, bőrük színe barna, hajuk gyapjas, mindannyian meztelenül járnak. Némelyik asszony gyermekét káká-

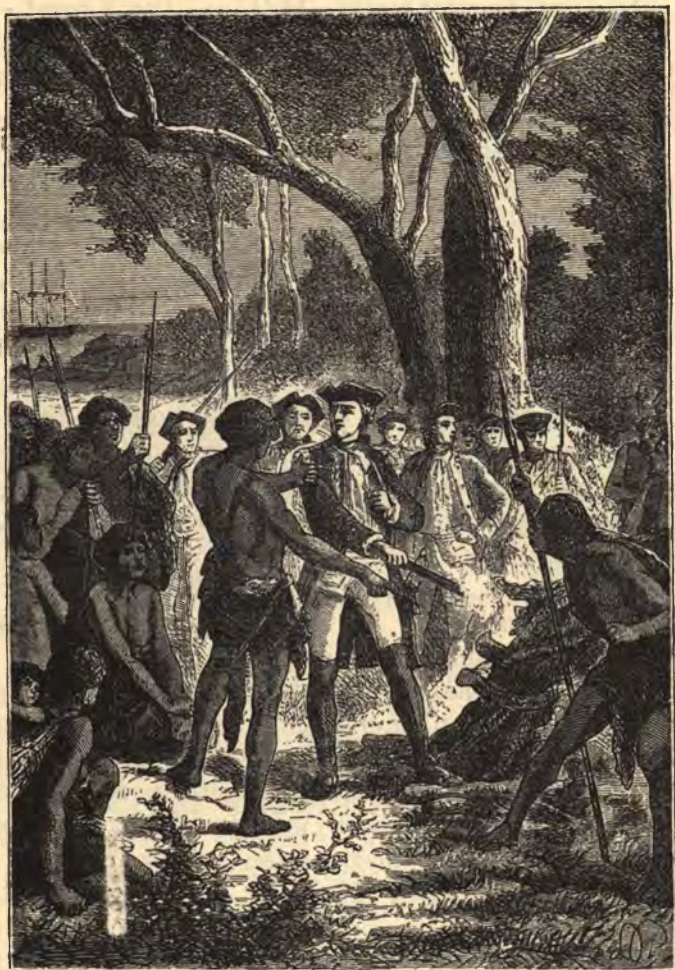
ból készült kötelekkel a hátához kötötte s így hordta. A férfiak hegyes botokkal és kövekkel voltak fel-fegyverkezve; ez utóbbiakat oly éleseknek találtuk, mint valami vasbaltákat.»

«Kis ajándékok kiosztása által barátságukat meg akartuk szerezni; megvetéssel utasítottak azonban vissza mindent, a mit nekik felajánlottunk, még a vasat, a tükröket, a zsebkendőket és egyéb vászon-darabokat sem fogadták el. A hajóról tyúkokat és kacsákat hoztunk középük és értésükre adtuk, hogy ilyeneket vennénk tőlük. Az állatokat, a melyeket — a mint látszott — nem ismertek, kézbe vették s nagy haragosan eldobták.»

Beletelt egy óra a barátság e keresésével, midőn Marion és Du Clesmeur partra szállottak. A vadak ezek kezébe is nyomtak egy égő faágat; Marion, azon hitben, hogy a békét előmozdítja, azonnal meggyújtotta a máglyát; azonban csalódott, mert a vadak abban a pillanatban szétoszlottak s megkezdték a ködobálást, a melylyel a két vezért meg is sebeztek. Utazóink e támadásra néhány puskalövés-sel feleltek s azután csolnakjukba visszatértek.

Midőn az európaiak másodízben partra akartak szállani, a vadak minden erejükkel ellenük szegültek; támadásukra lövésekkel kellett felelni, a melyek következtében néhányan megsebesültek s egyikük halva terült el. A matrózok ekkor kiléptek a szárazra s azonnal üldözőbe vették a vadakat, a kik nem mertek többé ellenállani.

Két csapat ezután ivóvíz felkeresésére indult; céljuk volt azonkívül ez embereknek, hogy a «Castries» árboczának kiigazíthatása végett alkalmas fát kutassanak fel. Hat napi keresés azonban sikertelen maradt. A tudományra nézve ez idő nem veszett

A VADAK EZEK KEZÉBE IS NYOMTAK EGY ÉGŐ FAÁGAT.

kárba, mert utazóink számos, igen érdekes megfigyelést tettek ez idő alatt.

«A nagy kagylóhéjrakásokból, — írja Crozet — a melyeket bizonyos távolságban egymástól mindenfelé találtunk, azt következtettük, hogy e vadak közönségesen különböző kagylókkal táplálkoznak.»

Nem feltűnő-e, hogy Van Diemen partjain ugyanazon konyhahulladékok találhatók, a melyek a skandináv partokon gyakoriak s a Panama-szoroson is előfordulnak? Nem mutat-e ez arra, hogy az ember mindenütt egyforma s hogy ugyanazon szükségletei ugyanazon tettekre bírják?

Miután Marion belátta, hogy kár több időt Van Diemen-szigeten vesztegetnie, oly fát, a melylyel a «Castries» árboczát s a «Mascarin» bordáit kijavíthatná, úgy sem fog találni, márczius 10-ikén felvonatta a vitorlákat s elindult Új-Zéland felé, a hová tizennégy nappal későbbben szerencsésen meg is érkezett.

E szigetet, a melyet 1642-ben Tasman fedezett fel s 1772-ben Cook és Surville látogatott meg, már ekkor meglehetősen ismerték.

A két hajó az Egmont-hegy közelében kötött ki; a part azonban e helyen oly meredek volt, hogy Marion ismét kievezett a sík tengerre s csak márczius 31-ikén tért vissza a szigethez, a szélesség $36^{\circ} 30'$ e alatt. A part mentén folytatta most útját észak felé; a kedvezőtlen szelek daczára a Three-Kings- (Három királyok) szigetéig eljutott. Alkalmas kikötőre itt sem talált. Vissza kellett tehát térnie a nagy szigethez, a melynek északi végében, a Maria Van Diemen-foknál horgonyt vethetett. A kikötő — a mint könnyen elképzelhető — itt sem volt valami nagyon jó; néhány újabb kísérlet

után végre Marion május 11-ikén a Cook-szigetek ölében megállapodott.

A szigetek egyikén, a hol jó ivóvízre bukkantak, utazóink sátrakat emeltek s a betegeket egy jól felfegyverzett csapat őrizete alatt partra szállították. A bennszülöttek csakhamar meglátogatták a francziák hajóit; néhányan az éjt is ott töltötték; a cserekereskedés, a melyet egy taitii kis szótár nagyon megkönnyített, nemsokára élénkké lett.

«Csodálkozva vettem észre, — írja Crozet — hogy a vadak között, a kik mindjárt első napokban hajónkra jöttek; háromféle emberfaj van; az egyik, a mint látszott, a sziget őslakossága, sárgás-fehér színű, magasságuk öt láb kilencz és tíz hüvelyk között váltakozik, hajuk sima és lapos; a barnább faj alacsonyabb, haja egy kissé göndör; a gyagjasok, igazi négerék, még alacsonyabbak, de széles mellűek. Az először említetteknek alig van szakálluk, a néger fajhoz tartozóknak azonban busásan nő.»

Ezen érdekes megfigyelést későbbi utazók teljesen beigazolták.

Szükségtelen leírnunk az új-zélandiak szokásait, megerősített városait, a melyeket Marion részletesen megismertet, fegyvereit, ruháit és táplálkozási módját; e részleteket az olvasó már mind ismeri.

A francziáknak a szárazföldön három állomásuk volt; az egyik a betegeké, Matuaro szigetén állott; a nagy szigeten lévő második állomás élelmi táru és arra szolgált, hogy a harmadikkal az összeköttetés meg ne zavartassék; a harmadik állomás a másodiktól két mérföldnyi távolságban, az erdő közepén volt felállítva; ebben az ácsok dolgoztak. A hajó legénysége, félrevezettetve a vadak szívessége által, hosszú kirándulásokat tett a sziget belsejébe, a hol

mindenütt barátságos fogadtatásban részesült. A bizalom végre oly magas fokra hágott, hogy Marion, Crozet ellenjavaslatai daczára a csolnakokat lefegyvereztette. Megbocsáthatatlan könnyelműség volt ez egy oly országban, a melyet Tasman az «orrgyilkosok öble» elnevezéssel illetett, a melyben Cook emberevőket talált s kevés híján életével lakolt!

Junius 8-ikán Marion partra szállott; a vadak még barátságosabban fogadták, mint azelőtt; országuk első vezérévé kiáltották ki s hajába négy fehér tollat — a felség jelvényeit — szúrtak. Négy nappal későbben Marion ismét meglátogatta a szigetet; kíséretében volt két fiatal tisztt, Vaudricourt és Le Houx, egy önkéntes, a fegyveresek kapitánya s néhány matróz, összesen tizenheten.

Estére egyikök sem tért vissza a hajóra, a hol azonban senki sem nyugtalankodott, mert ismerték a vadak vendégszerető szokásait. Mindnyájan azt hitték, hogy Marion a szárazföldön aludt azért, hogy másnap az ácsok dolgozóhelyéhez annál könnyebben eljuthasson.

Junius 13-ikán a «Castries»-ről a csolnakot a szigetre küldték, hogy vízből és fából a napi szükségletet beszerezze. Kilencz órakor egyszerre csak egy embert vesznek észre, a ki a hajó felé úszik. Eléje küldenek tehát egy kis csolnakot, hogy a hajóhoz segítsék. Az úszó ember egyike volt azon csolnakosoknak, a kik vízért mentek; ő volt az egyedüli, a ki a bennszülöttek gyilkos fegyverei elől megmenekülhetett; azonban ő is két lándzsadöfést kapott s nagyon el volt csigázva.

Elbeszélése szerint a vadak eleinte oly barátságos indulattal fogadták őket, mint azelőtt; sőt egyes matrózokat, a kik féltek a víztől, vállaikon vittek a

partra. Midőn azonban az európaiak elszéledtek, hogy a tüzelőfát összeszedjék, a bennszülöttek felfegyverkezve lándzsákkal és buzogányokkal, előjöttek s heten-nyolczan egy-egy matrózra rohantak. Ő reá — szerencséjére — csak két ellenség jutott, a kik lándzsáikkal meg is sebesítették; mivel azonban közel volt a tengerhez, maradt annyi ideje, hogy a part-hoz fusson s a cserjésbe elrejtőzködjék. Innen nézte végig társainak legyilkoltatását. A vadak a leölt matrózokat levetkőztették s darabokra vagdalták; ez elfoglaltságukat használta ő fel, nagy csendesen előbujt rejtekhelyéből, lebukott a vízbe s elkezdett úszni azon reményben, hogy talán sikerül majd a hajót elérnie.

Vajjon azon tizenhat embert, a kik Mariont a szigetre elkisérték, hasonló sors érte-e? Nagy valószínűség szólt mellette. Semmi esetben sem volt azonban elveszteni való idő, hacsak a szárazon felállított állomásokat nem akarták veszélyeztetni.

Du Clesmeur lovag azonnal átvette a vezérséget; az ő energiájának köszönhető, hogy nagyobb szerencsétlenség nem érte a vállalatot.

A «Mascarin» csolnakját felfegyvereztette s elküldte Marion felkeresésére; meghagyva ezenkívül a csolnakosoknak, hogy az állomásokat értesítsék a történetekről és siessenek a legtávolabbinak, az árbocz-készítő ácsoknak segítségére. Takuri városa közelében két csolnak állott a part mellett; a vadak, a kik a matrózok legyilkolása után a zsákmányon osztozkodtak volt, egészen körülfogták.

A nélkül, hogy e csolnakok visszafoglalását megkísértette volna, a vezető tiszt teljes erővel evezett, hogy az ácsműhelyt még idejekorán elérhesse. Az állomást a vadak, szerencséjére, még nem bán-

tották volt. Az európaiak a munkát azonnal beszüntették, a szerszámokat és fegyvereket összeszedték, a puskákat megtöltötték, a mit pedig magukkal nem vihettek, az összerombolt barak részei közé dobták s felgyújtották.

A visszavonulás a bennszülöttek nagy csoportjai előtt ment véghez, a kik folytonosan ismételték a baljóslatú szavakat: «Takuri máte Marion», azaz «Takuri megölte Mariont!» A hatvan európaiból álló csoport két mérföldnyi utat tett meg ily módon; a vadak egy ujjal sem mérték őket bántani.

Mikor utazóink a csolnakhoz értek, a vadak is közelökbe jöttek. Először is azok szállottak a csolnakba, a kik valami csomagot vittek; Crozet azután egy vonalat csinált a földön s tudomására adta a vadaknak, hogy a ki e vonalat átlépi, azonnal halál fia lesz; végre megparancsolta nekik, hogy üljenek le. Impozáns látvány volt, midőn a több ezer emberből álló indus-csapat a legkisebb ellenállás nélkül a földre guggolt s elnyomta abbeli vágyát, hogy a kezeiből már-már kisikamló prédának nekirontson!

Crozet volt az utolsó, a ki a csolnakba lépett. Alig hogy ez megtörtént, felhangzott a hadi zivaj s mindenfelől repültek a hajítódárdák és a kövek. Az ellenséges demonstrációkat követte a küzdelem; a vadak beszaladtak a tengerbe, hogy ellenségeiket könnyebben eltalálják. Crozet kényszerült fegyverhez nyulni, tüzeltetett. Az új-zélandiak, a mint látták elesni társaikat, a kiket semmi ütés sem ért, meghökkenve állottak meg. Mindnyájan megölettek volna, ha Crozet a tüzelést be nem szünteti.

Az európai betegek minden baj nélkül elértek a hajókra; magát az állomást, a mely erősítést kapott, a vadak szintén nem nyugtalanították.

INNEN NÉZTE VÉGIG TÁRSAINAK LEGYILKOLÁSÁT.

Másnap a bennszülöttek, a kiknek Matuaro szigetén egy nagyobb helységük volt, nem akarták megengedni, hogy a matrózok ivóvíz- és faszükségletüket beszerezzék.

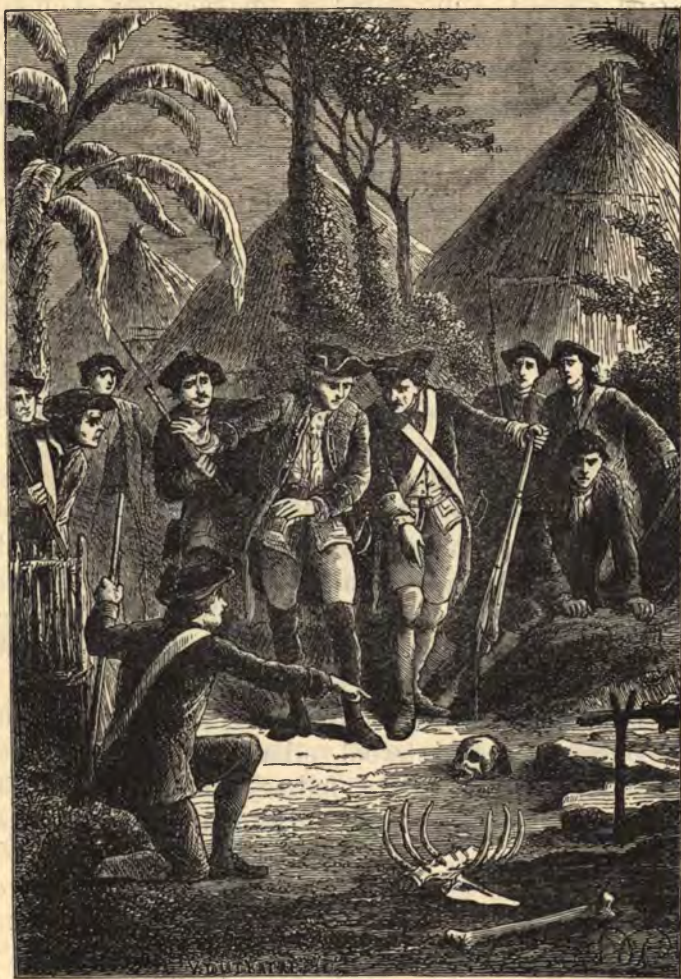
Ezek szuronysegezve rohantak a vadakra, a kik megfutamodva, helységeikben elzárkóztak. Az európaiak hallották a főnökök hangját, a mint a törzsbelieket harczra ösztönözték. A támadók, a mint a helységtől már csak egy puskalövésnyire voltak, megkezdték a tüzelést s oly jól czéloztak, hogy a harczrabuzdítók voltak az elsők, a kik halva rogytak össze. A bennszülöttek, megfosztatva vezéreiktől, futásnak eredtek. Valami tizenöten halva rogytak össze; a többi a tenger felé menekült; a helység pedig a lángok martalékává lett.

A francziák ezek után nem gondolhattak arra, hogy a nagy fáradsággal levágott és elkészített árboczfákat a partra vonszolják s árboczukat kiigazítsák; meg kellett elégedniök azzal, hogy egy csomó tűzifát hajóikra szállíthattak. Az utazáshoz okvetetlenül szükséges ivóvíznek és tűzifának beszerzése, mivel csak egy csolnak állott rendelkezésre, egy teljes hónapot vett igénybe.

Mivel azonban a Marion és társainak sorsáról semmi bizonyosat mindeddig megtudni nem lehetett, egy jól fegyverzett csapat megindult Takuriba.

A helység üres volt. Az európaiak csak egy pár vén embert találtak ott, a kik menekülő társaikat nem bírták követni; ezek is házaik ajtajánál állottak. A matrózok meg akarták őket fogni. Egyikök azonban a nélkül, hogy valami rossz indulatot árult volna el, a kezében levő hajítódárdával egy katonára rávágott. Ezen bennszülöttet megölték azonnal, a többit azonban nem bántották. Az egyes házakat

«TALÁLTAK IS EGY EMBERI KOPONYÁRA.»

gondosan átkutatták. A Takuri konyhájában találtak is egy emberi koponyára, a melyet csak néhány nappal előbb főztek meg s a melynek húsos részein az emberevők fogainak nyomai még észre voltak vehetők. Azonkívül rábukkantak egy emberczombra, a mely egy fanyársra volt felhúzva; a hús háromnegyed része már hiányzott.

Egy másik házban felfedeztek a matrózok egy inget, a melyben a szerencsétlen Marionéra ismeretek. Az ingen a nyak egészen véres volt; azonkívül három vagy négy lyuk látszott rajta, a melyeket szintén véres foltok környékeztek. Más házakban ráakadtak a fiatal Vaudricourtnak ruhadarabjaira és pisztolyaira, továbbá a csolnak felszerelésére és a szerencsétlen matrózok zubbonyrongyaira.

Kétség tehát többé nem foroghatott fenn. A szerencsétlen áldozatok haláláról jegyzőkönyvet vettek fel; Du Clesmeur pedig Marion papirjait kutatta át, vajjon nem találna-e valami tervet az utazás folytatására vonatkozólag. Egyéb nem akadt a kezébe, mint azon utasítások, a melyeket Mauritius szigetének kormányzója állított ki.

Összegyült tehát a tisztikar s a hajók rozszant állapotára való tekintetből elhatározta, hogy ismeretlen földek keresésével felhagy, hanem meglátogatja az Amsterdam- és Rotterdam-szigeteket, azután a Mariánákat és Filippinákat, ott túladd a hajószállítmányokon s végre átevez Mauritius szigetére.

Az Árulás-öblét — így nevezte el Du Clesmeur a Cook-szigetek öblét — a francziák július 14-ikén hagyták el; a hajók Rotterdam és Amsterdamnak tartottak; északi partjaik mellett augusztus 6-ikán haladtak el. A hajózásra pompás idő járt; szerencsére, mert a skorbut a matrózok közt oly pusztí-

tást vitt véghez, hogy alig maradt közülük egynéhány munkára képes ember.

Szeptember 20-ikán végre utazóink a Gvahamszigethez, a Marianák legnagyobbikához értek; kikötniök azonban csak hét hónappal későbbben lehetett.

A Crozettól való útleírás e szigetre, lakosaira és termékeire vonatkozólag nagyon értékes és körülményes részleteket tartalmaz.

E munkának csak e rövid, de sokatmondó frázisát közöljük:

«Gvaham szigetét — írja — földi paradicsomnak néztük; levegője pompás, vize jó, gyümölcse rendkívül ízletes, marha-, kecske- és disznócsordái megszámlálhatatlanok, a különböző fajú szárnyasai pedig beláthatatlan mennyiségben röpködnek rajta.»

A sziget termékei között Crozet felemlíti a «rimát»; a melynek gyümölcse, ha elérte egész nagyságát és még zöld, igen jó ennivaló.

«A bennszülöttek — írja — ily állapotban szedik le és eszik meg. Durva héját leveszik, s mint a kenyeret, darabokra vagdalják. Ha hosszabb időre el akarják tenni, kerek szeletekre vágják és mint valami kis lepényeket, a napon vagy tűzhelyeiken megszáritják. E természetes kétszersült kenyérízét éveken át megtartja, sokkal tovább, mint legjobb kétszersülteink.»

Agana-kikötőből Crozet a Filippinákhoz evezett, a hol Kávitban, Manilla egyik öblében kötött ki. E helyt váltak meg egymástól a «Castries» és a «Mascarin», hogy külön-külön utazzanak Mauritius szigetére.

Néhány évvel előbb a katonai tengerészek egyik jeles tisztje, Jaques-Raymond de Giron de Grenier,

a ki kiváló társaival Ghazelle-, Borda-, Fleurieu-, Maitz de Goimpy-, Chabert- és Verdun de la Crennel együtt oly nagyban mozdította elő a hajózást és földrajzot, Mauritius szigetén tartózkodván, szabad idejét arra használta fel, hogy a környező tengereket átkutassa. Az «Heure du Berger» nevű hajón igen eredményes utazást vitt véghez; a Saint-Brandon-zátonynak és a Szaje-de-Malha homokpadnak fekvését pontosan meghatározta, részletesen átkutatta a Szeychellekhez tartozó Szent-Mihály-, Roquepire- és Agalega-szigeteket, végre kiigazította az Adu és Diego Gracia térképeit. A tengeráramlatok és a muszonszelek közti összefüggésre támaszkodván, azt javasolta, hogy a Mauritius szigetről Indiába menő hajók rövidebb utat választsanak. E javaslat szerint a tengerészek nyolczszáz mérföldnyi utat gazdálkodhattak meg; a dolog érdemes volt arra, hogy komoly tanulmány tárgyává tegyék.

Midőn a tengerészeti miniszter látta, hogy a tengerészeti akadémia Grenier tervéről kedvező ítéletet mondott, elhatározta, hogy a dolog megvizsgálását valamelyik tisztjére fogja bízni, a ki az efféle munkálatokban járatos.

A választás Yves-Joseph de Kerguelenre esett, a ki 1767 és 1768-ban, midőn az Izland környéki tőkehalászat védelme és emelése végett kiküldetett, több öbölnek és kikötőnek rajzát készítette el, számos csillagászati megfigyelést tett, kiigazította Izland térképét s ezen, akkor még kevésbé ismert országról pontos és érdekes adatokat szedett össze. A többi között neki köszönhetjük az első hiteles adatokat a «gejzirek»-ről, azon meleg forrásokról, a melyek néha nagy magasságra szöknek fel; ő értesített továbbá először az izlandi köszén létéről, a mi

eléggé bizonyítja, hogy a szigetet, a melyen most fát nem találunk, egy előbbi geológiai korszakban sűrű erdők borították.

Mindezekon kívül Kerguelen egészen új adatokat közölt a lakosság erkölcséről, szokásairól és életmódjáról.

«Az asszonyok — írja a többi között — hosszú ruhája és kötője is egy «wadmél» nevű posztóból készül, a melyet Izlandban szőnek; a ruha fölött egy bő köpenyeget viselnek, a mely a jezsuitákéihoz hasonlít, de a szoknyát nem takarja el egészen, mert a széle kilátszik. A köpenyeik különféle színűek, leggyakrabban feketét láthatni; «hempe»-nek hívják őket. A széleket bársonyszalag vagy más díszítmény ékesíti . . . Hajukat piramis vagy cukorsüveg alakjában fonják s két, sőt néha három láb magasságban is feltornyosítják s azután egy durva szövetből készült kendőbe kötözik; a belsőt egy külső, finomabb és kikeményített kendő takarja . . .»

A kijelölt tengerésztszít továbbá gondos tanulmányokat tett Dániában a lappok és szamojedok szokásait illetőleg, a Faroe-archipelagusban, az Orkadokon és Shetland-szigeteken; mindezen tanulmányait közzé is tette.

Miután Kerguelen a javasolt útra vonatkozólag Greniertől a megbízatást megkapta, kikérte magának, hogy hajójával fölkereshesse azon déli fekvésű országokat is, a melyeket Bouvet de Lozier 1739-ben felfedezett.

Terray abbé, Praslin herczeg utóda, a «Berryer» nevű hajót bízta rá, a melyet négy hónapra való élelmiszerral láttak el; ráraktak azonkívül a hajóra háromszáz embert és holmi lőszerkészletet, a mit Mauritius-szigetén le kellett adniok. Rochon abbé

is Kerguelen kísérete közé állott, hogy útközben csillagászati megfigyeléseket tegyen.

Kerguelen 1771 augusztus 20-ikán érkezett Mauritius-szigetére; itt a «Berryer»-t a «Fortune»-nel cserélte fel, a melyhez hozzácsatlakozott a «Gros Ventre» is. Az utóbbi hajón tizenhat ágyú volt felállítva; száz emberből álló legénységét Saint-Allouarn vezette.

A mint a két hajó kellőképen fel volt szerelve, Kerguelen felvonatta a vitorlákat s megindult északnak, hogy felkeresse a Mahe-archipelagust. Egyik heves vihar alkalmával a «Fortune» mérőónja mindig fogyatkozó mélységet hirdetett, először harmincz, majd tizenkilencz, tizenhét, később pedig csak tizennégy fonalnyit.* Ekkor a horgonyt lebocsájtották s a hajó az egészi vihar alatt el nem mozdult.

«A felkelő nap — írja Kerguelen — végre eloszlatta aggodalmainkat, közelünkben sem sziget, sem sziklapad nem látszott. A «Gros Ventre» három mérföldnyire volt tőlem; arról, hogy én horgonyt vetettem, nem tudhatott semmit sem, mert a dörgés és villámlás zajában lövéseinket nem hallhatta... Hiszen nincs is rá példa, hogy valamely hajó a sík tengeren egy egész éjjelt ismeretlen zátonyon töltött volna. A szép idő beálltával a vitorlákat felvonattam s folytonosan mérve a mélységet, megindultam. A mérőón hosszabb ideig tizennégy fonalnál feneket ért, később csak húsznál, huszonöttnél és huszonnyolcznál. Egyszerre azonban feneketlenné lett a tenger; ez bizonyítja, hogy hegycsúcs fölött horgonyoztunk. A most említettem homokpad, melyet a «Fortune»-ről neveztem el, északnyugatról

* Egy francia fonál (brasse) = 1.624 méter.

délkeletnek nyúlik el s a déli szélesség $7^{\circ} 16'$ -e, a keleti hosszúságnak pedig $55^{\circ} 50'$ -e alatt fekszik.»

A «Fortune» és «Gros Ventre» ezután — a Grenier ajánlotta utat követvén — felevezett a déli szélesség ötödik fokáig. A két hajóvezér ezalatt észrevette, hogy a szél ez évszakban állandóan kelet felől fuj; eleveztek tehát utazóink a Maledivákhoz s azután Czejlön partjai mellett folytatták útjukat a Pointe de Gallestól kezdve a Trinquemalay-öbölíg. Visszatértük alkalmával a musszon iránya megváltozott. A mint Grenier mondotta, csakugyan a nyugati és délnyugati szél volt az uralkodó. Az út tehát, a melyet a francia tengerésztiszt ajánlott, csakugyan nagy haszonnal járt. Ezt látva a hajósok, ez időtől kezdve nem is tértek el többé tőle.

Kerguelen decz. 8-ikán érkezett vissza Mauritius szigetére; készülleteit a további utazásra oly gyorsan hajtotta végre, hogy 1778-ik év január 12-én már ismét megindulhatott. Útját most egyenesen délnek vette; feltéve ugyanis, hogy ez irányban ráakadhatni valami szárazföldre, a francia gyarmatnak az fog legtöbb hasznót hajtani, a melyet leghamarább elérhet.

Február 1-je után számos vízi madár lett láthatóvá; joggal feltehető volt tehát, hogy valami szigetnek kell a közelben lennie. A havat csakhamar jégeső váltotta fel. Rossz idő állott be, kedvezőtlen szelek fujtak s a tenger háborogni kezdett. Tizenkettedikén végre először tűnt fel a szárazföld a láthatáron. Másnap utazóink egy másik sziget közelébe értek, kevéssel utóbb pedig egy hegyfok vált láthatóvá. Reggeli hét órakor, midőn a nap a felhőket eloszlatta, utazóink előtt egy partvonal tűnt fel, a mely körülbelül huszonöt mérföldnyi hosszú-

ságban nyúlt el. A francziák hajója ekkor a déli szélesség $49^{\circ} 41'$ és a keleti hosszúság $61^{\circ} 10'$ alatt állott.

Szerencsétlenségre egyik vihar a másikat kergette s a két francia hajónak nagy erőfeszítésébe került, hogy a partokhoz nem ütdtek. Kerguelen egy alkalommal egy csolnakot bocsátott le, hogy a partraszállást megkísértse; alig távozott azonban el a csolnak, a hajót az áramlatok elsodorták északnak.

«A száraztól távol — írja Kerguelen — okoskodni kezdtem, hogy mitévő legyek; meggondoltam, hogy megrongált árboczaimmal lehetetlen lesz a vitorlákat kifeszíttetnem s így a partoktól távol maradnom; hogy a horgonyokat hordó csolnak hiányában a partok mellett a legnagyobb veszélynek teszem ki a hajómat; hogy sűrű ködben és mindig változó szelek mellett a «Gros Ventre»-t, a melyet már néhány nap óta elvesztettem, nem kereshetem fel... Ezen okokhoz járult még azon tudat, hogy a «Gros Ventre»-nak, e kitűnő vitorlás hajónak, két hónapra van élelmiszere; eltökéltem tehát, hogy nem fordulok vissza, hanem felkeresem Mauritius szigetét; márczius 16-ikán szerencsésen el is értem rá.»

A «Gros Ventre»-t, szerencsére, baj nem érte. Csolnakja is idejekorán visszatért. Boissguehenneuc, a ki a parton volt, a szigetet a szükséges formalitások kíséretében birtokba vette s az erről szóló írott tudósítást egy palaczkban a szigeten hagyta; 1776-ban Cook a palaczkot megtalálta.

Kerguelen visszatért Franciaországba; sikeres utazása azonban ellenségei számát megszorította. Ezek támadása még hevesebbé lett, midőn a király 1772 január elsején öt hajókapitánynyá és a szent Lajos-

ról elnevezett lovagrend tagjává nevezte ki. A rágal-mazók lármája mindig nagyobb és nagyobb lett. Már azt beszélték, hogy kísérijét, a «Gros Ventre»-t elsülyesztette, csakhogy a felfedezések, a melyeket Saint-Allouarn kíséretében tett, egyedül őt di-csőítsék.

E láрма és rágalomra azonban a miniszter nem hallgatott s abbeli szándékához, hogy Kerguelenre egy újabb vállalatot rábízson, hű maradt. A «Roland» és a Saux de Rosnevet vezérlete alatt álló «Oiseau» fregatt 1772-dik év márczius 26-ikán hagyták el Brestet.

Kerguelen a Jóreménység fokánál negyven napot töltött. Az egész legénység rothasztó lázban szenvedett; e körülményt az utazók az új hajó nedves voltának tudták be.

«Ez annál jogosultabb volt, — mondja az út-leírás — mert a száraz hüvelyes vetemények: a borsó, a bab s a lencse, továbbá a rizs és a kétszer-sült a kamrákban megromlottak; a hüvelyesvete-mények a kamrákban szemétté változtak és fehér férgeket hoztak létre...»

A «Roland» július 11-ikén hagyta el a Jóreménység fokát. Nemsokára azonban vihar érte utol s rendkívül megrongálta; Mauritius szigetét csak szükségből készített árboczokkal tudta elérni.

Rochest és Poivret, a kik az első expediciót oly nagy sikerrel támogatták volt, tisztségökben Ternay és Maillard követték. Ez utóbbiak mindenféle módon meg akarták nehezíteni Kerguelen munkáját. Ily módon történhetett, hogy magát friss élelmiszerekkel el nem láthatta, legénysége pedig nagyon rá-szorult, sőt a vihar megrongálta hajóját sem javít-hatta ki; mi több, azon harmincznégy matróza

helyett, a kiknek a kórházba kellett menniök, csak megbélyegzett katonákat adtak rendelkezésére. Ezek-től szabadulni persze igyekeztek a szigetkormányzók. Az ily módon felszerelt vállalatnak okvetetlenül dugába kellett dőlnie; úgy is történt!

Január 5-én Kerguelen ismét azon szigetek mellé érkezett, a melyeket első útjában felfedezett; ugyan-azon hónap 16-ig azoknak átkutatásával foglalkozott; megismerkedett Croy-, Réunion- és Roland-szigettel; számítása szerint több mint nyolczvan mérföldnyi hosszúságban járta be őket. Bekövetkezett ezalatt a rossz idő is; sűrű köd lepte el a vidéket, a hó vagy jég folytonosan esett, a szél pedig erősen fújt. Huszonegyedikén a hajóknak ágyúzniok kellett, hogy egymást el ne veszítsék. Ugyanaz nap a hideg oly dermesztővé lett, hogy számos matróz elájult s összegyogyott a fedélzeten.

«A tiszték — írja Kerguelen — kijelentették, hogy a szokásos kétszersült-darabokkal a matrózok továbbra be nem érhetik; ha nem kapnak többet, a hideg és ködös időjárás tönkre fogja őket tenni. Ezentúl naponként négy uncziával többet adattam mindegyiknek.»

1774 január 7-ikén a «Roland» Réunion szigeténél találkozott a fregattal. A két hajó legénysége egymással beszélgetésbe ereszkedett; Rosnevet tudatta, hogy a francia fok mögött egy kikötőre talált, január 6-ikán egy csolnakját a partra küldötte, a matrózok a földet birtokba vették s rajta több pingvint, meg oroszlánfókát ejtettek el.

A legénység azonban kimerült, az ennivaló megromlott s a hajók oly rongáltak voltak, hogy Kerguelen az egyes, kopár szigetek belsejét jól meg nem nézhette; vissza kellett térnie. Nem Mauritius

szigetén, hanem Madagaszkárban, Antonzsilban kötött ki, a hol is citromot, ananászt s más skorbutellenes szereket, továbbá friss húst bőven talált.

Kevéssel előbb akart Benyovszki, a kinek élet-története tele van érdekes részletekkel, a francziák részére egy gyarmatot alapítani. Nem volt azonban semmije sem. Kerguelen adott neki téglákat, vas-szerszámokat s fedélnek való anyagokat s azután ácsai által élestárt készíttetett számára.

A «Roland» legénységéből, a mióta elment a délen felfedezett szigetekről, harminczöten haltak meg. Ha Kerguelen nyolcz nappal tovább marad ama vidéken, száz embere bizonyára elpusztult volna!

Midőn Kerguelen Franciaországba visszatért, fáradalmi fejében gyűlöletet és rágalmakat aratott. Az elkeseredettség akkora volt, hogy egyik tisztje nem átallotta a nyilvánosság előtt ellene fellépni; a kibocsátott emlékirat az expedíció tényeit a leg-sötétebb színekkel festette s a vállalat sikertelenségeért a felelősséget egyedül Kerguelenre hárította. Minden vád alól mi sem mentenők fel; azt azonban mégis nagy igazságtalanságnak tartjuk, a mit a haditanács ellene elkövetett, a midőn öt tisztí rangjától megfosztotta és Saumur várában elzáratta. Ez ítélet kétségkívül túlszigorú volt; a kormány a tiszta igazságot szem elől tévesztette; néhány hónappal később Kerguelen ismét szabadlábra helyeztetett. A legnagyobb vád, a mit ellene emeltek, az volt, hogy a déli szigetekben cserbenhagyta egyik csolnakját s annak legénységét, a melyet csak a véletlenül odavetődő «Fortune» szabadított ki szorult helyzetéből. Fel kell azonban tennünk, hogy ez sem felelt meg a valóságnak, mert a magára hagyatott tengerésztiszt, Rosily, a későbbi viczeadmirális, egy leve-

let hagyott hátra, a mely szerint ő Kerguelen vezérlete alatt újból szolgálatba akart állani.

Az itt közölt elbeszélés alapját azon apologia alkotja, a melyet Kerguelen fogsága idején tett közzé; mivel ez iratot a kormány lefoglalta, most már nagyon kevés darab van belőle.

Oly expedíciókról kell most szólnunk, a melyek új felfedezésekre ugyan nem vezettek, de rendkívül fontosak azért, mert a térképkiigazításhoz, a hajózás és geografia előhaladásához nagy mértékben hozzájárultak, továbbá egy feladatot oldottak meg, a mely már régen foglalkoztatta a tudósokat; megmutatta, hogy miképen határozhatni meg a hosszúsági fokokat a sík tengeren is.

Hogy valamely helynek földrajzi fekvését meghatározhassuk, tudnunk kell a szélességét, azaz azt, hogy milyen távolságban van az egyenlítőtől észak vagy dél felé; ismernünk kell továbbá a hosszúságát, azaz azt, hogy mennyire van — akár kelet, akár nyugat felé — valamely ismert délkörtől.

Ezen korban a hajó helyének meghatározására a «log» szolgált, a melyet a tengerbe dobtak s róla leolvasták, hogy mekkora utat tett meg a hajó egy fél percz alatt s ebből kiszámították az út hosszúságát nagyobb időre is. Azonban a log nem mozdulatlan s a hajó sebessége sem marad mindig ugyanaz; a számításnál tehát nagy hibák fordultak elő.

A hajó útját az iránytű szerint igazgatták; azt azonban mindenki tudja, hogy az iránytű változásoknak van alávetve, hogy a hajó nem követheti mindig az ő kijelölte irányt s hogy az eltérések nagyságát megállapítani mindig nagyon nehéz.

E bajok ismeretesek voltak; oly módszerről kel-

lett tehát gondoskodniok a tengerészeknek, a mely ama tévedéseket lehetetlenné tegye.

A Hadley-féle oktanssal valamely helynek szélességét egy percznyi, azaz három mérföldnyi pontossággal meghatározhatjuk; földrajzi hosszúsága meghatározásánál azonban hasonló pontosságról még nem is álmodhattak.

Ha az iránytű el- és lehajlásában a változásokat egyszerű törvényekre vissza tudták volna vezetni, dolguk nagyon meg lett volna könnyítve. De mire támaszkodjanak? Azt ugyan nagyon jól tudták, hogy Bourbon-, Madagaszkár- és Rodrigue-szigetek között, az Indiai-tengerben a négy foknyi eltérésnek körülbelül öt hosszúsági fok felel meg, azonban itt is számba kellett venniök, hogy az iránytű ugyanazon helyen is ismeretlen okokból megváltoztatja állását.

«Mintegy húsz évvel ezelőtt — mondja Verdun de la Crenne 1778-ból keltezett egyik munkájában — tizenkét foknyi eltérés — bizonyos szélességi fok alatt — azt mutatta, hogy ama hely Páristól 61° -nyira van nyugat felé; nagyon valószínű azonban, hogy húsz év óta az elhajlás két fokkal több, a mi két és fél hosszúsági foknak, azaz ötven tengeri mérföldnek felel meg; ily nagy tévedésbe esnék tehát az, a ki a régi adatokra támaszkodva, az iránytű eltéréséből akarná meghatározni valamely helynek földrajzi hosszúságát.»

Ha a hajón a megfigyelési hely idejét pontosan ismerjük és tudjuk, hogy ugyanabban a pillanatban hány az óra valamely ismert kikötőben: az időkülönbségből a megfigyelési helynek földrajzi hosszúságát könnyen kiszámíthatjuk; mert egy óra-különbségnek tizenöt hosszúsági fok, négy percznek

pedig egy fok felel meg. A hosszúság meghatározása tehát nagyon könnyű, ha tudjuk, hogy egy adott helyhez képest megfigyelési pontunkon mi az időkülönbség.

E czélból egy órát kell tehát csinálni, a mely a tenger hullámozása és az időjárás változásai daczára járását meg ne változtassa.

Ily czélból számos kísérlet történt. A XVI. században Besson, a XVII-ikben Huyghens, később pedig Sully, Harrison, Dutertre, Gallonde, Rivas, Le Roy és Berthoud Ferdinand próbálták meg a feladatot megoldani.

Ezenkívül az angol és francia kormányok — felismerve a fontos szolgálatot, a melyet egy tökéletes műszer tenne — nagy jutalmakat tűztek ki annak, a ki ily órát el tudna készíteni; a francia tudományos akadémia végre nyílt pályázatot hirdetett ki. 1765-ben Le Roy két órájával jelent meg az akadémia előtt; Berthoud, a ki a király részére dolgozott, a pályázatban részt nem vehetett. Le Roy órái győzelmesen állották ki azon próbákat, melyeknek a szárazon alávetették. Az volt tehát még a kérdés, hogy vajjon a tengeren is ugyanoly állapotban maradnak-e?

Courtanvaux marquis próbatétel végett, saját költségére egy könnyű fregattot szereltetett fel, az «Aurore»-t. Azonban Le Roy maga is belátta, hogy a rövid tengeri út, a mely május 25-ikétől augusztus 29-ikéig tartott, óráinak kipróbálására nem elégséges; azt kívánta tehát, hogy újabb kísérletnek vessék őket alá. Ez alkalommal az órák az «Enjouée» fregatton utaztak; megindulva Havreból, megjárták Saint-Pierret New-Foundland közelében, Szalét Afrikában, továbbá Cadizot Spanyolországban s úgy tér-

tek vissza Brestbe; útjuk négy és fél hónapig tartott. A próba komoly volt; a szélesség és az időjárás is eléggé változott. Ha az órák járásukat megtartották, a díjra érdemesek voltak. Le Roy azt meg is kapta.

Az akadémia tudta, hogy ugyane kérdés megoldásával mások is foglalkoznak, különböző okokból azonban a pályázaton meg nem jelenhettek. Kitűzte tehát ugyanazon kérdést 1771-re, 1773-ban pedig az ígért jutalmat megduplázza.

Berthoud be is mutatta készítményét, a melyet tökéletesnek tartott; ennek beigazolása végett hosszú tengeri útra volt még szükség.

Rochefortban 1768 végén, egy tizenennyolcz ágyús fregattot, az «Isis»-t szereltek fel e célra; a hajó vezérletét Eveux de Fleurieu-re bízta, a ki később Claret de Fleurieu név alatt lett ismeretessé. Fleurieu már ekkor, bár még harmincz évnél többet nem élt, híres tudós volt. Egyszer már idéztük volt a nevét, későbbben többször is meg fogjuk tenni. Ez időben Fleurieu nagyon szerette a mechanikát; segítette is Berthoud-t a maga munkájában. Azonban, hogy pártatlan eljárása kétségbe vonható ne legyen, több tisztet vitt magával, a kik a rábízott óra járására szintén ügyeljenek.

Az «Isis» 1768 november havában indult el Franciaországból; útközben Cadizban, a Kanári-szigeteken, Goréban, a Zöld-foki szigeteken, Martinique-on, San Domingon s New-Foundlandon, visszajövet ismét megpihent a Kanári szigeteken és Cadizban; 1769 október 31-én érkezett vissza az Aix-i szigetre.

Az órák a különböző szélességi fokok alatt, a hideg- és melegben, a sima és zavargó tengeren

egyaránt megtartották pontos járásukat. Ezen próba után Berthoud-t bizták meg, hogy tengerészeti órákat készítsen s azokra felügyeljen.

Ez utazásnak azonban más eredménye is volt, mi bennünket még jobban érdekel. Fleurieu útközben számos csillagászati megfigyelést tett; ezekből meggyőződött, hogy korának térképei nagyobbára hibásak.

«Sokáig küzködtem magammal», — írja Fleurieu — «hogy megbíráljam-e a nálam levő térképeket; eleinte csak azon helymeghatározásokat akartam közzétenni, a melyek alapján a hivatalos térképek legyenek kiigazíthatók; de ezek hibái oly számosak és oly veszélyesek, hogy tengerésztársaim ellen bünt követtem volna el, ha azokat részletesen nem közlöm . . .»

Munkája egy másik helyén, jogosan megró egy geográfust, a ki annak idején nagy hírnek örvendett.

«Arra nem vállalkozom» — így ír, — «hogy elsoroljam mindazon hibákat, a melyek Bellin térképein megtalálhatók. Elszámolásuknak nem volna hossza-vége. Csak azokra szorítkozom, a melyek munkámnak szükségessége mellett szólnak; ki fogom jelölni azokat, a melyekre különösen kell ügyelnünk, hogy meggyőződjünk Bellin *hanyagságáról, a ki már előbb közlött csillagászati megfigyeléseket sem használt fel*, és azokat, a melyek a saját megfigyeléseink szükséges voltáról tesznek tanubizonyiságot.»

A hibák hosszú sorát említi ezután fel, a melyek mind Európa-, Afrika- és Amerikának gyakran látogatott helyeire vonatkoznak; sorait a következő igaz szavakkal zárja be:

«Ha végig nézek azon hibákon, a melyeket Bellin

térképeire vonatkozólag elsoroltam, lelkemben szomorú gondolatok támadnak, a melyeknek kifejezést kell adnom. Ha azon térképek, a melyek földünk legismertebb helyeit ábrázolják, a hol legtöbb helymeghatározás történt, még oly kevésbé pontosak: mit várhatunk azon térképektől, a melyekbe távol fekvő szigetek és országok — csak hozzávetőleges megbecsülés alapján — vannak berajzolva?»

Mindeddig az órák külön-külön vizsgálatoknak vettettek alája; egy időben s ugyanazon próbáknak kellett őket még alávetni, hogy kitűnjék, melyek a jobbak és tökéletesebbek. E czélból Brestben felszerelték a «Flóra» fregattot, s vezérletét Verdun de la Crennere bízták. A hajónak megállapodási helyei a következők voltak; Cadiz, Madeira, a Salvages-szigetek, Teneriffa, Martinique, Guadalupe, San-Domingo s még néhány az Antillákhoz tartozó sziget, Saint-Pierre, New-Foundland, Izland, a melyet utazóink csak nagy bajjal találhattak meg, Faroe, Dánia és Dunquerque. A Verdun de la Crenne elbeszélése, valamint a Fleurieué, telve van mindenféle kiigazítások- és javításokkal.

Kitetszik továbbá belőle, hogy mily pontossággal történtek a mélységmérések, és hogy mily pontossággal rajzolták le a partokat. Élénk érdeket keltenek továbbá e munkában az országok leírása s a különböző népek szokásai és erkölcsaire vonatkozó megjegyzések. Fleurieu könyvében ez irány egészen el van hanyagolva.

A legérdekesebb megfigyelések közül, a melyek e két nagy quart kötetben bennfoglalvák, ki kell emelnünk azokat, a melyek a Kanári szigetekre, ezek ős lakóira, a szererekre és jolofokra vonatkoznak, továbbá a melyek Izlandnak és Dániának viszonyai-

val foglalkoznak, végre a Ferro szigeti földélkörre vonatkozó elmélkedéseket:

«Ptolemæus» — írja Verdun — «földélkörül azt választotta, a mely e szigetek közül a legnyugatibb fekvésűt éri . . . könnyen kiválaszthatta volna az alexandriait is; de a nagy férfiú belátta, hogy e választás hazáját dicsőbbé nem teszi; hogy ez esetben Róma és más városok e képzelt dicsőség után szintén áhítozhatnak; hogy minden geografus és minden utazó önkényesen választhatna földélkört. Mindez azonban a zűrzavart mozdítaná elő s a földrajzi munkák olvasását nehezítené meg . . .»

Kitűnik ebből, hogy Verdun, mint korunk elfogulatlan tudósai maig is, a földélkör fontos kérdését magasabb szempontból nézte. Rokonszenvűnket irányában e körülmény csak fokozza.

E fejezetet Verdun következő szavaival zárjuk be: «Az órákkal a próba fényesen sikerült; a hideg és meleg nem ártott nekik; a hajó rázkódása, — midőn Antigoaban zátonyra jutott — s az ágyúlövések nem zavarták meg járásukat; szóval reményeink, melyeket hozzájuk kötöttünk, teljesültek; a hajósok bizalmát kiérdemelték; a hosszúsági fokok meghatározásánál — a sík tengeren — kitűnő szolgálatokat fognak tenni.»

E szavakból kitűnik, hogy a sokat emlegetett feladat megoldást nyert.

II.

La Pérouse expedíciója. — Sz. Katalin szigete. — Concepcion városa. — A Sandwich-szigetek. — Amerika partvidékének átkutatása. — A Francia-kikötő. — Két csolnak elvész. — Monterey és a kaliforniai indusok. — Pihenő Makao-ban. — Kavit és Manilla. — La Pérouse útja Khinába és Japánba. — Formosa. — Quelpaert szigete. — Tatárország partjai. — Ternay-öböl. — Szagalien tá-
tárai. — Az orocsi-k. — A La Pérouse-szoros. — A kamcsatkai bál. — A Hajósok archipelagusa. — Langle-t és több társát lemészárolják. — Botany-bay. — Az expedíció nem ad hírt magáról. — D'Entrecasteaux La Pérouse felkeresésére indul. — Hamis hírek. — A d'Entrecasteaux-csatorna. — Uj-Kaledonia partvidéke. — Az Arzaczi-dák földje. — Buka bennszülöttei. — A Carteret-kikötői pihenő. — Az Admirális-szigetek. — Az amboine-i pihenő. — Leuwin földje. — Nuyts földje. — A tasmania-i pihenő. — Ünnepek a Barátság-szigeteken. — La-Pérouse tonga-tabu-i látogatásának részletei. — A balade-i pihenő. — La Pérouse útjának nyomai Uj-Kaledoniában. — Vanikoro. — Az expedíció gyászos vége.

Cook utolsó útjának eredményei még nem voltak ismereteseek, midőn a francia kormány fel akarta használni a békét, a melyet csak kevéssel előbb kötött meg. A francia tengerésztiszteket, a kik irígyeivé lettek az angoloknak — örökös versenytársaiknak — a fölfedezésekben szerzett érdemeikért, igazi lelkesedés szállta meg. De ki kapja meg a vállalat vezérletét? Az érdekes konkurrensokban nem volt hiány; épen e miatt volt nehéz a választás.

A tengerészetügyi minister figyelmét Jean-François Galaup de la Pérouse vonta magára, a ki katonai érdemei következtében csakhamar hajókapitányává lett. Az utolsó angol-francia háborúban azon kényes feladat jutott osztályrészeül, hogy a Hudson-öbölben az angol kereskedelmi társaság telepeit szétrombolja; feladatát fényesen oldotta meg; kimutatta, hogy ügyes hajós, hogy jó katona, de

kimutatta azt is, hogy van érző szíve. Másodkapitányt Langle-t rendelték melléje, a ki a hudsoni vállalat alkalmából is ügyesen támogatta őt.

A «Boussole» és «Astrolabe»-on nagyszámú legénység foglalt helyet. A «Boussole»-ra felszálltak La Perouse, de Clouard, a ki útközben kapitányt lett, Monneron mérnök, Bernizet geográfus, Rollin orvos, Lepaute-Dagelet, a csillagász s a francia tudományos akadémiának tagja, Lamanon fizikus, Duché de Vancy és az ifjabb Prevost festők, Collignon botanikus és Guery órás. Az «Astrolabe»-on, a vezéren, Langle kapitányon kívül helyet foglaltak: Monti hadnagy, a ki útközben kapitányt mozgatott elő és a híres Monge, a ki — s a tudomány vette hasznát — 1785 augusztus 29-én Teneriffánál a hajót elhagyta.

A francia tudományos társaság és orvosok gyülekezete a tengerészetügyi miniszternek egy emlékiratot adtak át, a melyben az utazók figyelmét több pontra felhívták. Fleurieu, a tengerészeti fegyvertárak és a kikötők igazgatója, maga rajzolta meg azon térképeket, a melyek szerint az utasoknak igazodniok kellett; a térképekhez hozzacsatolt egy egész kötetre való jegyzetet, a melyek a Kolumbusz Kristófféle felfedezés óta végbe ment utazások eredményeit igazi szakértelemmel tárgyalták.

A két hajó óriási mennyiségű cseretárgyat vitt magával; mindenféle élelmi cikk és hajó felszerelő eszköz is bőven fel volt rakva rá.

A két fregatt 1785 augusztus 1-én indult el Franciaországból; tizenhárom nappal később Ma-deirában kötött ki. Az angol rezidensek a francziákat a legnagyobb udvariassággal és nyájassággal fogadták, a mi őket nem csekély mértékben lepte

Jean François Galaup
de la Pérouse

LA PÉROUSE, (FACSIMILE.)

meg. Ugyanazon hó 19-én La Pérouse Teneriffába érkezett.

«Fleurieu, Verdun és Bordanak megfigyelései», — írja — «a melyek Madeira, Salvages és Teneriffára vonatkoznak, a legpontosabbak. Ezért is csak műszereink megigazítása maradt hátra.»

E mondatából is látszik, hogy La Pérouse elődei munkálatait tudta méltányolni. Ezt bebizonyítani még többször lesz alkalmunk.

A csillagászok óráik járását határozták meg; a természettudósok azalatt, néhány tisztnek kíséretében a Pic de Teneriffára másztak fel s ott egy pár érdekes növényt gyűjtöttek össze. Monneron a hegy csucsának magasságát nagyobb pontossággal mérte meg, mint elődei Heberdeen, Feuillée Bouguer és Booda, a kik felváltva 2409, 2213, 2100 és 1904 toise*-nyire becsülik; szerencsétlenségre e munkálat, a mely mindenféle vitatkozásnak bizonyára véget vetett volna, soha sem érkezett Európába.

Október 16-án feltűntek a láthatáron a Martin-Vas szigetek, illetőleg sziklák. La Pérouse meghatározta fekvésüket s azután a legközelebbihez, Trinité szigetéhez fordult, a mely nyugati irányban mintegy kilencz mértföldnyi távolságban volt. Az expedíció vezére azon reményben, hogy vizet, fát s más élelmi szereket találhat rajta, egy csolnakot küldött feléje. A csolnakosok szóba eredtek a portugall kormányzóval, a kinek katonasága mintegy kétszáz emberről állott; ezek közül azonban csak valami tizenötnek volt egyenruhája, a többiek mind egy ingben járkáltak. A sziget szegénysége mindenütt kirítt; a francziáknak tehát vissza kellett térniök a nélkül, hogy valamit is kaphattak volna. Az expedíció

* Egy toise = 1.95 méter.

ezután Ascension szigetét akarta felkeresni, de miután nem találta, a Brazília közelében fekvő Szent Katalin szigetére ment.

«Kilenczven napig» — mondja a Millet-Mureau generális közölte útleírás — «egyetlen betegünk sem volt; a klimatikus különbségek, az esős és ködös időjárás daczára legénységünk egészséges maradt; élelmi szereink sem romlottak meg. Az elővigyázatot, a melyet a tapasztalat s a tudomány ajánlottak, egy perczig sem tévesztettem szem elől; a jókedv ébrentartására is nagy gondot fordítottunk; a legénység — a mikor csak jó idő volt — mindennap este, nyolcz órától tízig szabadon tánczolhatott és ugírlhatott.»

«Sz. Katalin szigete» — a melyről e munkában már több ízben szólottunk volt — «a déli szélesség $27^{\circ} 19' 10''$ -től a $27^{\circ} 49'$ -ig nyúlik el; keletnyugati szélessége csak két mértföld; a szárazföldtől — a hol hozzá legközelebb fekszik — csak kétszáz toisenyi széles csatorna választja el. E keskeny tengerszoros mellett épült Nostra-Sennora-del-Destero, azon kapitányság székvárosa, a hol a kormányzó lakik; a városnak nincs több háromezer lakosánál, házainak száma pedig legfőlebb négyszáz; az egész igen kellemes látványt nyújt. Frézier szerint, e sziget 1712-ben azon gonosztevők menedékhelye volt, a kik Brazília különböző részeiből megszöktek; Portugalliának csak névleg voltak alávetve; más hatalommal pedig éppen semmit sem törődtek. A sziget földje oly termékeny, hogy a szomszéd gyarmatok támogatására nem szorult. A köztük megpihenő hajók termékeikért cserében, csak ruhákat és ingeket adtak, mert a gyarmatosok legnagyobb szükségét ezekben szenvedtek.»

E sziget, valóban, rendkívül termékeny; a föld a cukornád termelésére is nagyon alkalmas volna, de a lakosok, rendkívüli szegénységök miatt, nem szerezhették be a szükséges számban a rabszolgákat.

A francia hajók mindent, a mire szükségök volt, megtaláltak; tisztjeiket a portugall hatóságok rendkívül szívesen fogadták.

«A következő tény fogalmat nyújthat e jó nép vendégszeretetről. Csolnakom» — írja La Pérouse — «az egyik kis öbölben, a melynek partjain fát vágtam, felfordult; a lakosok nem csak hogy segítséget nyújtottak, hanem bevitték a matrózokat saját házaikba, ott őket saját ágyaikba fektették, maguk pedig a szoba közepére terített gyékényekre feküdtek; így gyakorolták ők a vendégszeretetet! Néhány nap múlva, a hajókra hozták a felfordult csolnak vitorláit, árboczát, horgonyát és zászlóját; mind ezen tárgyakat pedig ők nagy becsben tartották s lélekvesztőiken kitűnő hasznukat vehették volna.»

A «Boussole»- és «Astrolabe»-on a vitorlákát november 19-én vonták fel; a két hajó a Horn-foknak vette útját. Csakhamar dühös vihar érte el őket; bajuk azonban nem esett. Negyven napig hiába kereste La Pérouse a «Grande» szigetet, a melyet a francia de La Roche fedezett fel, Cook pedig Georgiának nevezett el; ez eredménytelen keresgélés után utazóink a Lemaire-csatornába eveztek. Mivel a szél járása, a késő nyári időszak dacára kedvező volt, a francia kapitány nem akart megpihenni a «Bon-Succés»-öbölben, hanem rögtön neki indult a Horn-fok körülhajózásának; a bekövetkezendő késedelem hajóit veszélyeztette — legénységét pedig kifárasztotta volna.

A tűzföldiek barátságos magaviselete, a czethalak nagy száma, s a sirályok hadai a kapitányt elhatározásában meg nem ingatták.

A Horn-fok körülhajózása kevesebb veszélylyel járt, semmint remélni merték. Februárius 19-én az expedíció a Magalhães-szoroson túl volt; ugyanazon hó 24-én pedig már a Concepcion-öbölben vetett horgonyt; La Pérousenak a juan-fernandezi helyett ezen kikötőt kellett pihenőül választania, mert élelmi szerei fogytán voltak. A legénység viruló egészsége a spanyol kormányzót meglepte. Soha azelőtt, talán hajó a Horn-fokot meg nem kerülte, és Csilébe meg nem érkezett betegek nélkül; a két francia hajón pedig nem volt egy sem.

Concepcion városa, melyet 1751-ben egy föld-rengés feldúlt, három mértföldnyi távolságban a tengertől, a Biobio folyó partjain épült fel újra. A házak, kivétel nélkül, földszintiek voltak; e körülmény folytán a város igen nagynak tűnt fel; mert nem kevesebb mint tízezer lakost foglal magában. A kikötő az egész világon egyike a legkényelmesebbeknek; a tenger végtelenül nyugodt; áramlása alig volt érezhető.

Csilének ezen részei rendkívül termékenyek. A gabona hatvanszorosan fizet, a szőlő szintén nagy bőségben terem meg s az egész környéket megszámlálhatatlan nyájak lepik el, a melyek hihetetlen gyorsasággal szaporodnak.

A siker ezen feltételei daczára, az ország nem halad; az akkoriban uralkodó kormányzási mód nem engedte meg. Csile a maga termékeivel, a melyekből fél Európa könnyen táplálkozhatott volna, a maga gyapjával, a melylyel Francia- és Angolország gyárait könnyen elláthatta volna, végre a

maga állataival, a melyek húsát besózhatták volna, semmiféle kereskedést nem űzött. A beviteli czikkekre szintén nagy vámot vetettek. Drága is volt ott az élet. A középosztály, a melyet mi ma polgárságnak nevezünk, teljesen hiányzott. A lakosság két osztályra oszlott: a szegények és gazdagok osztályára; a következő passus bizonyítja:

«Az asszonyok főékeségét egy ránczos szoknya képezte azon régi aranyos és ezüstös kelméből, a melyet egykoron Lyonban készítettek. E szoknyákat, a melyeket csak sátoros ünnepeken vesznek fel, a családokban ép úgy, mint a gyémántokat, átöröklik; a nagyanyáét sokszor még az unokája is hordja. E szoknyáknak birtokában azonban csak kevesen vannak: a többieknek alig van valami kis rongy ruhájuk.»

La Pérouse ezután útleírásában részletesen leírja azon lelkesült fogadtatást, a melyben részesült, azon bálokat, a melyeknek szemtanuja volt, s azon ruhákat, a melyeket ez alkalomból látott; útja célját ez ünnepek között sem tévesztette szem elől. Az expedíció mindedig csak oly vizeken járt, a melyeket az európai hajók már előbb nagy számmal meglátogattak. Ideje volt, hogy kevésbbé ismert vidékeket keressen fel. A vitorlák márczius 15-én vonattak fel; április 9-én a két fregatt, minden baj nélkül, Husvét-szigetre, a Cook-öbölbe érkezett.

La Pérouse maga mondja, hogy Hodges, a ki a híres angol utazót, mint festő kísérte ide, a szigetlakók jellemző arczonásait nem találta el. Nagyjából kellemesek azok; de semmi, a mi őket megkülönböztethetőkké tenné, nincs bennök.

Különben a francia utazó nemcsak ebben tér el Cook kapitánytól. A többi közt abbeli nézetének is

kifejezést ad, hogy ama híres oszlopok, a melyeket egy rajzoló oly érdekes módon ábrázolt, az élő nemzedék műve lehetett; szerinte akkor a szigeten mintegy kétezer ember élhetett. A fák, továbbá a tavak és patakok teljes hiánya — szerinte — onnan származott, hogy az őslakók az erdőket kiirtották. Egyébként a francziák pihenőjét semmi sem zavarta meg. A lopások, az igaz, gyakoriak voltak; de mivel utazóink csak egy napig maradtak a szigeten, fölöslegesnek tartották, hogy a bennszülöttekkel a tulajdonjog fogalmát tisztázzák.

Április 10-én hagyta el La Pérouse a Husvét-szigetet, hogy majdnem ugyanazon úton haladjon tovább, a melyet Cook 1777-ben követett akkor, a midőn Taitiból Amerika partjai felé evezett; La Pérouse útja mintegy száz mértfölddel feküdt tovább nyugat felé. A francia kapitány ugyanis remélte, hogy a Csendes-Oczeán ezen kevésbbé ismert részeiben ismeretlen földre fog bukkanni; a matrónak, a ki először vesz észre valamely szigetet, jutalmat is ígért.

Május 29-én utazóink a Havái-szigetcsoporthoz értek.

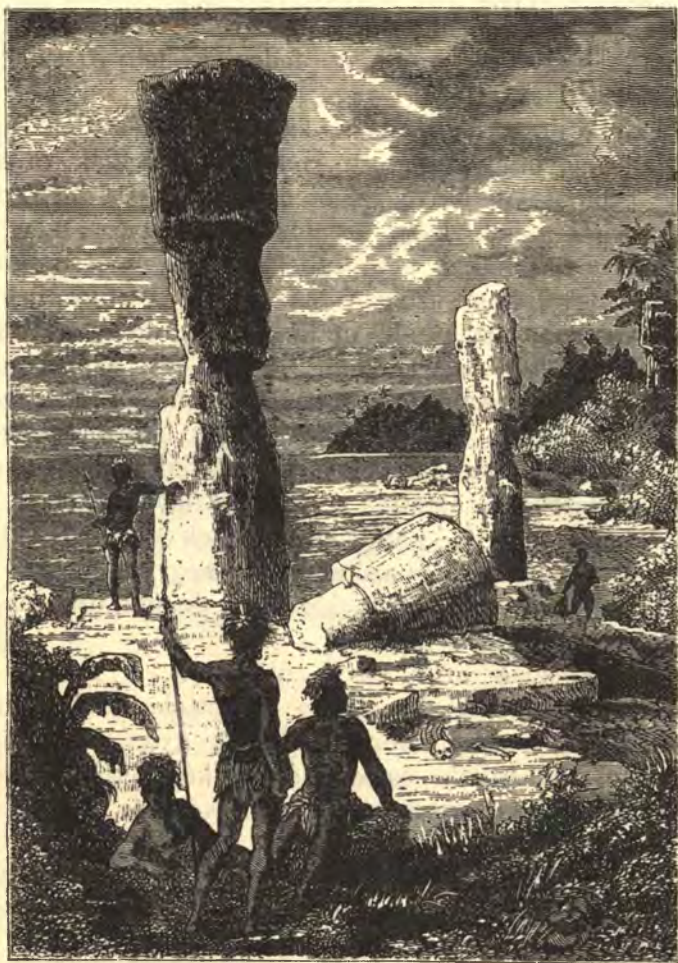
A tengerész-órák e körülmények között nagy szolgálatokat tettek; a becslés útján szerzett adatokat az ő segélyökkel javították ki. La Pérouse, midőn a Sandwich-szigetekhez ért, öt foknyi különbséget talált a valódi és a hozzávetőleges hosszúság között. Az órák nélkül e szigetcsoporthoz térképén öt fokkal tolta volna el keletnek. Ebből magyarázható meg, hogy a spanyolok — Mendana, Quiros stb. — felfedezte szigetek a térképeken mind nagyon közel estek Amerika partjaihoz. Ugyane körülményből következett La Pérouse azt is, hogy a spa-

nyolok elnevezte «la Mesa», «los Majos» és «la Disgraciada» szigetcsoporthoz a valóságban sehol sincsenek. Támogatja a francia hajóskapitány nézetét azon körülmény is, hogy a «Mesa» szó a spanyolban asztalt jelent, King kapitány pedig a Sandwich-szigeteken levő Mauna-Loa hegyet fensíkhöz, «tableland»-hoz hasonlítja. Egyébként utazónk ezen, indukció útján nyert eredménynyel nem elégedett meg; bejárta a tengert ott, a hol a «los Majos»-csoportot meg kellett volna találnia, de szigetnek nyomára sehol sem akadt.

«Mové» — írja La Perouse — «nagyszerű látványt nyújtott. — A hegyek csúcsairól, eséseket alkotva rohan a tenger felé a víz, útközben megöntözve az indusok földeit; ezek oly nagy számmal vannak, hogy minden három-négy mértföldre egy falu esik. A házak, kivétel nélkül, a part mellett épültek; a hegyek oly közel vannak a tengerhez, hogy a lakható föld egy fél mértföldnél alig szélesebb. A tengerészek, a kik, mint mi, e forró égőv alatt naponként csak egy üveg vízzel kénytelenek beérni, elképzelhetik, hogy minő érzés fogott el bennünket a sziget láttára. A hegyeket koronázó fák, a zöld takaró, az indus házak körül látható pizángok végtelen gyönyörrel töltötték el lelkünket; de a tenger hullámcsapásai miatt a szigethez nem férhettünk, mint újkori Tantalusoknak kellett tehát az elérhetetlen gyönyör után a vágyakozással beérnünk.»

Alig hogy a két fregatt horgonyt vetett, körülvették őket a bennszülöttek lélekvesztői s hozták a disznókat, a pizánggyümölcsöket stb. A szigetlakók mohón kaptak az európai árucikkek után s a régi vaskarikáért a legnagyobb árt adták meg. A vas és

HUSVÉTSZIGETI BENNSZÜLÖTTEK.

használhatóságának ismerete bizonyítja, hogy ez indusok, a kiket Cook nem látogatott volt meg, összeköttetésben állottak a spanyolokkal; valószínű tehát, hogy ez utóbbiak fedezték fel e sziget-csoportot.

La Pérouse fogadtatása, katonai előkészülete dacára, nagyon szíves volt. Habár a francziák voltak az elsők, a kik Mové szigetéhez értek, La Pérouse nem látta jónak, hogy azt birtokba vegye.

«Az európaiak e tekintetben» — így ír — «rendkívül nevetséges szokást követnek. A filozofusok méltán sohajtozhatnak, midőn látják, hogy az emberek pusztán azért, mert ágyuik és szuronyaik vannak, hatvanezer felebarátjukat semmibe sem veszik, s hogy a legszentebb jogokat lábbal tiporva, elveszik a földjét azon lakosoknak, kik azt munkájuk verejtékével áztatták s apáik sírjává tették.»

La Pérouse a Sandwich-szigetek lakóiról alig mond valamit. Míg az angolok négy hónapot, ő csak néhány órát töltött közöttük. Joggal utal tehát Cook kapitány útleírására.

A francziák azon rövid idő alatt, a melyet a Sandwich-szigetek közelében töltöttek, több mint száz disznót, nagy számú gyékényt, gyümölcsöt, egy lélekvesztőt, tollak- és kagylókból készített ékszereket és csinos, veres tollakkal ékesített sisakokat vásároltak össze.

Az utasítás, a melyet La Pérouse elutazása alkalmával kapott, meghagyta neki, hogy kutassa át Amerika partjait, a melyeknek egy részét — a Nutka-kikötő kivételével — a Sz.-Eliás-hegyig, Cook csak felületesen vizsgálta meg.

Junius 23-án, a szélesség 60°-a alatt ráakadt a Behring-féle Eliás-hegyre, melyet magas, hótakarta

lánczok környékeztek. Miután egy ideig a partok mentén evezgetett, egyik tisztjének, Montinak vezérlete alatt kiküldött három csolnakot. Monti egy nagy öblöt fedezett fel, a mely tőle kapta nevét. Utazóink szorosban a partok mellett folytatták útjokat; e közben pontos rajzokat készítettek; így elértek egy nagyobb folyóhoz, a melyet Behringről neveztek el. E folyó, nagyon valószínű, ugyanaz volt, a melyet Cook is Behring folyónak keresztelt.

Julius 2-án, a szélesség $58^{\circ} 36'$ és a hosszúság $140^{\circ} 31'$ -e alatt utazóink egy öblöt fedeztek fel, a melyet a sík tengerről nagyon szépnek és biztosnak néztek; Pierrevert, Flassan és Boutervilliers vezérlete alatt meg is indult azonnal egy pár csolnak, hogy az ismeretlen öblöt átkutassa. A tisztok csak jót jelentettek; a két fregatt tehát a bejárathoz indult; az «Astrolabe»-ot azonban egy heves áramlat viaszasodorta a sík tengerre; a «Boussole»-nak követnie kellett társát. Reggeli hat órakor, miután egy éjjelt leszerelt vitorla rudak mellett töltöttek el, a két hajó újra a bejárathoz evezett.

«Hét órakor azonban» — így szól az útleírás — «midőn a bejárathoz értünk, heves nyugat-északnyugati szél keletkezett. Szerencsénkre az áram az öböl belsejébe vezetett; hajóink azonban csak fél pisztoly lövésnyire voltak a szikláktól. A «Boussole» és az «Astrolabe» három és fél ölnyi mély vízben sziklás fenék fölött vetett horgonyt. Harmincz év óta, a mióta hajózatok, a veszély örvényéhez ily közel, hajókat még nem láttam... Helyzetünk nem hozott volna bennünket zavarba, ha nem vetettünk volna horgonyt sziklás talajon, a mely jó nagy körben ugyanaz maradt körülöttünk. Flassan és Boutervilliers jelentéseiből persze ezt következtetnünk nem

lehetett. Gondolkozni azonban nem igen gondolkozhattunk; tennünk kellett valamit, hogy veszélyes helyzetünkől kimeneküljünk; az áramlás gyorsasága azonban nagy akadály volt . . . »

La Pérousenak ügyes rendelkezései folytán, ez sikerült is.

A mint a francziák az öbölbe jutottak, hajóikat a vadak csolnakjai vették körül. A bennszülöttek a cseretárgyak közül, a melyeket nekik a halakért, a vidra és más állatok bőréért felajánlottak, a vasat becsülték legtöbbszörre. Számuk mindinkább növekedett; végre ha nem is veszélyesekké, de alkalmatlanokká lettek.

La Pérouse az öböl egyik szigetén egy megfigyelő épületet állított fel; a vitorlakészítők és kovácsok részére pedig sátrakat készíttetett. Habár e helyet utazóink nagy figyelemmel őrizték is, a bennszülöttek «mint a kígyók hason csúszva s meg nem zörgetve egy levelet sem, kiállított őreink szemessége daczára — több dolgot elloptak. Egy éjjel sikerült belopózkodniuk ama sátorba, a melyben Lauriston és Darbaud, a megfigyelő állomás őrei, aludtak; onnan elloptak egy ezüstitel kirakott puskát s a fentemlített két tisztnek ruháit; pedig a ruhák a vánkosok alatt feküdtek. A tizenkét emberből álló őrség nem vette őket észre s a két tiszt sem ébredt fel.»

Ezalatt az idő eljárt s La Pérouse, miután a mélységmérések, a csillagászati megfigyelések s a térképek készítése véget ért, készüléteket tett az elutazásra. A «Francziák kikötője»-t azonban nem akarta elhagyni, mielőtt az öblöt teljesen át nem vizsgálta. A hajókapitány ugyanis abban a hitben élt, hogy valamely nagy folyónak kell az öbölbe

szakadnia, a melyen ő a szárazföld belsejébe elhatolhat. A zsákutczában azonban, a melyekbe behatolt, nem talált egyebet óriási glecsereknél, a melyek mind a Beau-Temps (=jó idő) hegyén eredtek.

Baleset vagy betegség mindeddig legkevésbé sem zavarta meg a francziák útját.

«A legszerencsésebb hajósoknak tartottuk magunkat», — írja La Pérouse — «mert Európából ily messze vidékre eljutottunk s egyikünk sem lett beteg. A legnagyobb szerencsétlenség azonban épen akkor ért bennünket, a mikor legkevésbé vártuk volna.»

A «francziák kikötője»-t ábrázoló térképre, a melyet Monneron és Bernizet készítettek, csak a mélységméréseket kellett még belejegyezni. E feladat a tengerésztisztekre várakozott; három csolnak, a melyeket d'Escures, de Marchainville és Boutin vezettek, volt vele megbízva. La Pérouse, a ki ismerte d'Escures-nek túlbuzgóságát, még elindulásakor is figyelmeztette őt, hogy a legnagyobb óvatossággal járjon el és a bejáratnál a mélységet csak az esetben méregesse, ha a tenger nem vet nagy hullámokat.

A csolnakok reggel hat órakor indultak útnak; a tengerészek terve volt, hogy vezérök parancsát teljesítsék, azonkívül mulassanak is; a közellevő berekben tehát megreggeliztek s egy kis vadászatot is tartottak.

«Reggeli tíz órakor» — írja La Pérouse — «látam, hogy a kis csolnakunk visszatér. A dolog egy kissé meglepett, mert nem hittem, hogy ily korán fog visszajönni; azonnal kérdést intéztem tehát Boutinhoz, a ki ekkor már egészen közelünkben volt, hogy nem történt-e valami baj. Eleinte attól

tartottam, hogy a csolnakokat a vadak támadták meg. Boutin arcza, a melyről a legnagyobb fájdalmat olvashattam le, aggodalmamat csak fokozta.

«Csakhamar azonban értesültem a borzasztó szerencsétlenségről, a melynek Boutin szemtanuja volt s a melyből csak azért szabadulhatott meg, mert lélekjelenléte a legnagyobb veszélyben sem hagyta cserben. Vezére ugyanis a bejáratnál összetorlódó hullámoknak neki evezett; a víz ekkor az apadás tartama alatt három-négy mértföldnyi sebességgel rohant a sík tenger felé; Boutin követte őt; azonban a hullámok közé farolva igyekezett eljutni; ily módon gyorsan kiért a sík tengerre a nélkül, hogy csolnakja elmerült volna.»

«Ekkor, nem törődve az őt fenyegető veszélylyel, társai megmentésére sietett; elhaladt a háborgó hullámok mellett, remélve, hogy azokból valakit kimenthet; e kísérletet másodszor is megtette, de a kirohanó víztömeg visszakergette; végre felmászott Moutonnak vállaira, hogy nagyobb tért láthasson be s még valamely halállal küzdőt észrevehessen; hiú remény! a tenger mindnyájukat elnyelte... Boutin tehát, lecsöndesülvén a tenger, visszatért a hajókhöz.»

«Itt azután azon reményének adott kifejezést, hogy az «Astrolabe» csolnakja talán mégis megmenekült, mert csak a mienket látta elpusztulni. Marchainville ugyanis a hajótörés pillanatában a veszély színhelyétől egy negyed mértföldnyi távolságban, oly csendes vízben volt, mint akármely elzárt kikötőben; a fiatal tiszt azonban sokkal nagylelkűbb volt, semhogy társainak segélyt ne igyekezett volna nyújtani, még ha a biztos halál torkába rohan is; bátorsága s fenkölt lelke a komoly meg-

fontolásnak útját vágta, midőn társai a végső veszélylyel küzdének; utánok rohant tehát a hullámok közé s mint ők, nagylelkűségének áldozatává lett.»

«De Langle is csakhamar megjelent hajómon; a fájdalom őt is leverte, mint enmagamat. Könnyek közt adá tudtomra, hogy a baj és szerencsétlenség még sokkal nagyobb, mint hittem volna. Elutazásunk óta, a két testvér: La Borde-Marchainville és La Borde-Boutervilliers fogadást tettek egymásnak, hogy minden szolgálat teljesítése alkalmával együtt maradnak; ez esetben is engedett tehát kívánságuknak, hogy együtt induljanak el s együtt vadászgassanak; mert csakugyan mindketten egyszerű kirándulásnak tekintettük az egész expediciót s azt hittük, hogy csolnakjaink oly biztonságban vannak, mint a bresti kikötőben, mikor szép idő jár.»

La Pérouse azonnal több csolnakot küldött ki az elveszettek felkeresésére; azonkívül kihirdette a bennszülötteknek, hogy nagy jutalomban fogja részesíteni, a ki az európaiak közül valakit kiment; a csolnakok visszatérte után minden remény meghiusult. Senki sem menekült meg.

Tíz nappal e katasztrófa után, a két fregatt elhagyta a «Francziák kikötője»-t. A szerencsétlen elhunytak emlékére, La Pérouse az öböl közepén levő szigeten, a melyet Cenotaphe (üres sír)-nak nevezett el, sírkövet állíttatott fel s arra a következő felíratot vésette ki:

*Huszonegy derék tengerész veszett el ez öböl bejáratánál;
Sírasd meg őket, szíves olvasó!*

A sírkő lábánál a francziák egy palaczkot ástak el, a melybe a szerencsétlen esemény leírását elrejtették.

A «Francziák öblé»-nek, mely az északi szélesség $58^{\circ} 37'$ -e és a nyugati hosszúság $139^{\circ} 50'$ -e alatt fekszik, sok jó, de néhány rossz oldala is van; ezek közül a szűkebb helyek áramlásai okozák a legtöbb bajt. Az időjárás benne sokkal kedvezőbb, mint az ugyanazon szélességi fok alatt fekvő Hudson-öbölben; növényzete is sokkal bujább. Az olyan fenyőfak, a melyek hat láb kerületűek és száz negyven láb magasak, elég bőven találhatók; a zeller, a sóska és a különböző kerti vetemények, melyek a francia tengerészek egészségére oly jótékony hatást gyakoroltak, bővében megteremnek.

Az erdőkben nagy sokaságban tanyáznak a fekete és barna medvék, hiúzok, a menyétkék, a nyestek, a mókusok, a hódok, a marmoták, a rókák, a jávorszarvasok, a vadkecskék; ezek közül egyesek igen értékes prémet szolgáltatnak.

«Habár e vidék» — írja La Pérouse — «növény- és állatéletét tekintve, sok másokkal megegyez: a látvány, a melyet nyújt, semmihez sem hasonlítható; én nem hiszem, hogy az Alpok és Pyrenæusoknak volna oly rémes, de egyszersmind oly festői vidéke, a mely annyira megérdemelné a megtekintést, mint ez; egyedüli baja, hogy oly messze esik Földünk benépesített részeitől.»

A rajz, melyet La Pérouse a lakosokról nyújt, szintén érdemes arra, hogy megőriztessék.

«A lélekvesztőikben üldögélő indusok szakadatlanul hajóink körül ólálkodtak; mielőtt a halak vagy a vidrabőrök kicserélgetését megkezdték, három vagy négy órát is elidőzgettek; ezalatt minden alkalmat megragadtak, hogy bennünket meglophasanak; minden vasat, a mit könnyen elvihettek, magukhoz ragadtak; különösen pedig azon törték

a fejöket, hogy éjjel mily módon játszhatnák ki őreinket. Előkelő embereiket felbocsátottam a hajóra s ajándékokkal halmoztam el; s mégis ez emberek, a kiket így kitüntettem, soha sem átallottak ellopni egy szeget vagy egy ócska nadrágot. Ha mosolyogva jöttek eléem, meg voltam győződve, hogy valamit már elloptak; nagyon gyakran persze tettem magam, mintha semmit sem vettem volna észre.»

«Az asszonyok az alsó ajkukat az egész száj hosszában végig hasítják; szájukban egy kis, facsészefélét hordanak, a mely a foghusra támaszkodik s a melynek külső szélét a felhasított ajak alkotja; ily módon az arcz alsó része két vagy három hüvelyknyire áll kifelé.»

Mivel La Pérouse hosszabb ideig volt kénytelen a «Francziák kikötője»-ben megpihenni, nem vizsgálhatta meg a — mint szándéka volt — mindenfelé az öblöket. Minden áron, még februárius havában el kellett érnie Khina partjait, hogy a következő nyáron Tatárország partjaival megismerkedhessék.

Meglátogatta sorjában a Cross-szund bejáratát, a hol a hóval borított hegyek véget érnek, a Cook-szigetek öblét, az Enganno-fokot, az alföldet, a mely messze kinyúlik a tengerbe s a melyen ott látható a Sz. Jácztint hegy — a Cook elnevezte Edgécumbefok és hegy, — a Norfolk bejáratot, a hol a következő évben az angol Dixon horgonyozott, a Necker és Guibert-kikötőket, a Csirikoff-fokot, a la Croyéreszigeteket, a melyek nevöket a híres geografusnak, Delisle-nek testvérétől, a Csirikoff útitársától, nyerték, a Carlos-szigeteket és a Hektor-fokot.

E partokat — La Pérouse nézete szerint — egy óriási szigettenger alkotta; a franczia tengerésznek igaza volt; ő csakugyan a III. György s a Walesi

hercegről elnevezett archipelagus, továbbá a Queen Charlotte szigeteknél hajózott el, melyeknek déli végét a Hektor-fok alkotja.

A tavasz azonban lejárt; La Pérousenak tehát nem maradt ideje, hogy e földeket részletesen átvizsgálja; ösztöne azonban nem csalta meg, midőn bennök egy szigetsort ismert fel, nem pedig egy kontinens összefüggő partjait.

A Fleurieu-foknál egy magas sziget végénél, La Pérouse több szigetcsoportra bukkant, a melyeket «Sartines»-nak nevezett el; innen visszatért a Nutka-bejárat felé, melyet augusztus 25-én ért el. Később a kontinens több oly részével ismerkedett meg, a melyeket Cook el nem érhetett s a melyek a térképén följegyezve sincsenek. A hajózás e vidéken veszélylyel járt, mert az áramlatok oly erősek, «hogy kedvező szél mellett, a száraztól öt mért-földnyi távolságban is, utazóink csak lassan juthattak tovább».

Szeptember 5-én az expedíció kilencz kis szigetet fedezett fel, melyek körülbelül egy mértföldnyi távolságban fekszenek a Blanc-foktól; e szigeteket a francziák Neckerről nevezték el. A környéket sűrű köd takarta s azért nem egyszer ki kellett evezniök a sík tengerre, nehogy valami szigethez vagy zátonyhoz ütdjének, a melyet messziről nem vehettek volna észre. Az idő rossz maradt mindaddig, a míg el nem értek a Monterey-öbölbe, a hol La Pérouse két spanyol hajóval találkozott.

A Monterey-öbölben, ez időtájt, még számos volt a czethal s a tengert, a szó szoros értelmében elepték a pelikánok, a melyek Kalifornia partjain nagy csomókban éltek. Kétszáznyolczvan emberből álló őrsg elégséges volt arra, hogy Amerika ezen

részeiben, az ötvenezer indusból álló indus lakosságot féken tartsa. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e vadak általában kicsinyek és gyengék voltak; a függetlenséget sem szerették annyira, mint testvéreik; a mesterségekhez sem volt semmi kedvök.

«Ez indusok» — így szól az útleírás — «nagyon ügyes nyillövők; szemünk láttára ejtették el a legkisebb madarakat. Igaz, hogy roppant vigyázva közelnedek hozzájuk; hol elrejtőzködnek, hol zajtalanul tovább csusznak; a vadra előbb nem lönek, míg legalább tizenöt lépésnyire meg nem közelítették.»

«A nagyobb vadállatokkal szemközt még bámulatosabb ügyességet fejtenek ki. A többi közt láttunk egy indust, a mint szarvasagancsokkal a fején, négykézláb ment előre, a füvet harapdálta s oly hűségesen utánozta amaz állatokat, hogy vadászaink még harmincz lépésnyi távolságban sem ismerték fel. Ily módon e vadak a szarvasoknak közvetlen közelébe jutnak el s azután nyilaikkal őket lelövik.»

La Pérouse még részletesen leírja a misszionáriusok működését Kaliforniában; habár e tudósításoknak történelmi becsök is van, e könyvben helyet nem foglalhatnak. A mit a vidék termékenységről mond, inkább ide való.

«A kukoricza, rozs, árpa és borsó oly bőven terem» — mondja a francia tengerész — «mint Csilében; európai gazdáinknak hasonló termékenységről fogalmuk sem lehet; a rozs átlag hetven- vagy nyolczvanszorosan fizet; a leggyengébb termés hatvan, a legjobb pedig száz magot gyümölcsöz.

A két fregatt a spanyol kormányzó és a misszionáriusok részéről szíves fogadtatásban részesülván, szeptember 22-én ismét kiszállott a sík tengerre. A francziák mindenféle élelmiszerekkel bőven ellát-

ták magukat; jó hasznát is vették nekik azon hosszú útban, a melyet meg kellett tenniök, hogy Makaoba elérjenek.

Az Oczeán azon részét, a melybe a két hajó benyomult, akkoriban még nem igen ismerték. Csupán a spanyolok jártak benne már hosszabb idő óta; féltékeny politikájoknál fogva azonban felfedezéseiket és megfigyeléseiket nem tették közzé. La Pérouse délnyugati irányban a 82-ik szélességi fokig akart előnyomulni, hogy ott feltalálja azon földet, melyet néhány geografus Nuestra-Sennora-de-la Gorta szigetének nevezett.

Hosszas keresgélése azonban sikertelen maradt; a kedvezőtlen szelek nem csekély mértékben fárasztották ki a hajósok türelmét.

«Vitorláink és hajóköteleink» — így szól az útleírás — «naponként figyelmeztettek, hogy már tizenhat hónapot töltünk a tengeren; minden mozdulatunknál elszakad valami s vitorlakészítőink nem voltak képesek kijavítani a vásznat, a mely már majdnem teljesen el volt használva.»

November 5-én feltűnt egy kis sziget, jobban mondva egy szirt, a mely ötszáz toise hosszú volt; egyetlen fa sem termett rajta; az egészet vastag guano-réteg takarta. A nyugati hosszúság (Páristól számítva) $166^{\circ} 52'$ -e s az északi szélesség $23^{\circ} 34'$ -e alatt feküdt; a francziák Necker-szigetének nevezték el.

Soha utazóink szebb időt s nyugodtabb éjszakát nem értek meg. Egyszerre azonban reggeli félkettőkor, csekély távolságra a «Boussole» előtt, hullámokat vettek észre; ezek azonban alig okoztak zajt s csak helyenkint vetődtek fel. A védelmi intézkedések, a melyeket a kapitány elrendelt, egy kis időbe

ILY MÓDON A SZARVASOK KÖZVETLEN KÖZELÉBE JUTNAK EL.

kerültek s utazóink már a szikla közvetlen közelében voltak, midőn a matrózoknak sikerült a hajót elterelniök.

«Kikerültük tehát ezen veszélyt is» — írja La Pérouse — «legénységem dicséretére ki kell jelenítenem, hogy valamint ekkor, úgy hasonló más esetekben sem fordult elő soha a legkisebb rendetlenség sem; bármily csekély hanyagság ilyenkor, okvetetlenül vesztünket idézte volna elő.»

E zátonyt a tengerészek még nem ismerték; hogy más hajósok kikerülhessék, La Pérouse pontosan meghatározta a fekvését s elnevezte «Basse des frégates françaises», (a francia fregattok zátonyá)-nak.

Deczember 14-én az «Astrolabe» és a «Boussole» a Marianákhoz érkeztek s az Assomption vulkánikus szigeten kikötöttek. A láva e helytt, mély szakadékokat alkot, melyet néhány csenevész kókuszdiófa s közbe-közbe más kisebb növények környékeznek. Egy óra alatt alig tehettek meg utazóink valami száz toise hosszú utat. A kikötés és a visszatérés a hajókra nagy nehézséggel járt; s száz kókuszdió, a kagylók és az ismeretlen banánok, melyeket a természet tudósok magukkal hoztak, nem állott arányban ama veszéllyel, a melylyel a megkerítésök járt.

Az archipelagusban utazóink nem maradhattak tovább, hacsak nem akarták elszalasztani a Khinából Európába menő hajókat, a melyekkel utazásuk eddigi eredményeire vonatkozó tudósításaikat hazájukba elküldhették.

Miután La Pérouse még a Basi-szigetek fekvését meghatározta, a nélkül, hogy kikötött volna rajtuk, 1787 januárius 1-én Khina partjaihoz ért s másnap Makao kikötőjében horgonyt vetett.

La Pérouse itt egy kis francia [hajóval] találko-

zott, melyet Richery vezetett s melynek feladata volt, hogy a keleti partok mentén evezgessen s a francia kereskedelmet támogassa. Makao városa sokkal ismeretesebb, semhogy La Pérouse-nak rája vonatkozó leírásával bővebben kellene foglalkoznunk. A különböző zsarolások, a melyeket az európaiaknak a khinaiaiak részéről el kellett viselniök, a folytonos megaláztatások, a melyekben a lehető leggyávább zsarnoki kormány őket részesíté, a francia hajóvezért rendkívül felingerelték s lelkében azon óhajt keltették, vajha egy nemzetközi expedíció e türhetlen állapotnak végét vetné.

A különböző prémeket, melyeket utazóink Amerika partjain beszereztek, Makaoban tízezer piaszterért adták el. A befolyt pénzösszeg a legénység közt szétosztatott s a svéd kereskedelmi társaság feje magára vállalta, hogy elszállítja Mauritius-szigetére a nyereséget. Szegény francziák sohasem láttak belőle egy garast sem.

A hajók február 5-én indultak el Makaoból s Manilla felé eveztek; miután Pratasz, Bulinao, Mánzilok és Marivell zátonyok mellett elhaladtak, melyek Après térképein rossz helyre voltak rajzolva, kényszerültek a Marivelli-kikötőben menedéket keresni és bevárni, míg az idő jobbra fordul. Habár Kavit Marivell-től csak egy mértföldnyire fekszik, útjuk mégis három napig tartott.

«Kavitban» — így szól az útleírás — «azonnal rendelkezésünkre bocsátottak egynehány házat, a hol vitorláinkat s csolnakjainkat kijavíthattuk, természet tudósainkat és mérnökeinket elszállásolhattuk, sőt a jószívű kormányzó saját lakását is rendelkezésünkre bocsátotta, hogy megfigyeléseinket benne megtehesük. Mindezen helyeken oly szabadon mozoghattunk,

mint saját földünkön; a piacon és a fegyvertárban pedig mindazon segélyeszközöket megtaláltuk, melyeket az ember csak Európa legjobb kikötőiben mert volna keresni.»

Kavit, nagyságra nézve, a Filippi-szigetek második városa s a hasonló nevű tartomány főhelye, akkor még rongyos helység volt, a hol a spanyolok közül csak a katonák vagy a tisztviselők tartózkodtak; habár a város maga csak romhalmaz volt is, a kikötőben a francia fregattok minden szükséges segédeszközt megtaláltak. A hajók megérkezése után, másnap La Pérouse, Langle és az előkelőbb tengerésztisztek meglátogatták a kormányzót s azután csónakokban átrándultak Manillába.

«Manilla környéke elragadóan szép» — így szól az útleírás — «a legpompásabb folyó öntözi, a mely több csatornába ágazik szét, ezek közül kettő egy gyönyörű lagunához vagy tóhoz, a Bay-tóhoz vezet, a mely mintegy hét mértföldnyire fekszik a várostól; a tavat több mint száz indus helység szegélyezi, a melyek mind pompásan termő föld közepén fekszenek.»

«Manilla a hasonló nevű öböl mellett terül el, melynek huszonöt mértföld a kerülete; mellette szakad a tengerbe egy hajózható folyó. A világon alig van szerencsésebb fekvésű város, mint Manilla. Minden élelmiszert olcsón és könnyen meg lehet benne szerezni; a ruhaneműek és az európai iparczikkék azonban roppant drágák. A verseny hiánya, a vámok és a kereskedőkre kivetett adók az indiai és khinai áruczikkék értékét is oly magasra csigázzák fel, mint Európában; a gyarmat, habár a kincstár nyolczszáz-ezer piaszter hasznót húz belőle, Spanyolországnak óriási pénzébe kerül, a mit Mexiko fizet meg.

A spanyolok minden figyelmét roppant kiterjedésü amerikai birtokaik veszik igénybe, a Filippi-szigetekkel tehát nem foglalkozhatnak behatóbban; ezek, mint némely nagyúri birtokok, megműveletlenül hevernek, pedig számos családot boldoggá tehetnének.

«Meg vagyok róla győződve, hogy egy hatalmas nemzet, a mely a Filippi-szigeteket gyarmatává tenné s a lehető legjobb módon kormányozná, minden irigység nélkül nézhetné az európaiak afrikai és amerikai birtokainak fejlődését.»

La Pérouse itt tudta meg, hogy d'Entrecasteaux Mauritius-szigetéről Makaoba érkezett; ugyancsak itt kapott a «la Subtile» fregatt útján, Európából leveleket s itt csatlakozott hozzá nyolcz matróz, meg két tengerésztiszt, Guyet és Le Gobien; ezekkel együtt, április 9-én, a francia hajóvezér Khina partjai felé indult.

21-én Formosához ért s azonnal bevezett azon csatornába, a mely e szigetet Khinától elválasztja. Ebben egy igen veszélyes, a hajósok előtt mindaddig ismeretlen zátonyra akadt s azt gondosan felmérte. Ezután egy régi hollandi erősségnek, Zélandnak közelébe evezett, a mellette fekvő öbölnél most Tájván városa áll.

Mivel a musszon nem volt kedvező, utazónk a formosai csatornán nem mehetett fel, azért a sziget keleti oldalához evezett. Pontosan meghatározta a Pescadores-szigeteknek, e sziklahalmaznak fekvését, a mely a legkülönbözőbb alakokat tünteti fel; meglátogatta a Botol-Tabaco-Xima nevü kis szigetet, a hol azelőtt utazó még soha sem kötött ki; elevezett Kimu-sziget mellett, a mely Likeu királysághoz tartozik s melynek lakói sem nem khinaiak, sem nem japánok, hanem a két nép keverékei; végre szem-

ügyre vette a Liukiu-archipelagushoz tartozó Hoapinzu és Tiaojuszu nevű szigeteket, melyek csak a jezsuita Gaubil leveleiből voltak ismeretesek.

A két fregatt az említett helyekről útját azon csatornának vette, a mely Japánt Khinától elválasztja. La Pérouse itt is oly sűrű ködre akadt, mint Labradornál; az áramlatok is erősek és különböző irányúak voltak. Mielőtt a Japán-öbölbe ért, Quelpart-sziget fekvését határozta meg, mely sziget Európában Sparrow-Hawknak 1636-iki hajótöréséről lett nevezetessé.

«Alig találhatni» — írja La Pérouse — «egy szigetet, a mely ennél pompásabb látványt nyujtana; körülbelül közepén egy ezer toise magasságú hegy-csúcs, a sziget vízgyűjtője emelkedik, a melyet már tizennyolcz-húsz mértföldnyi távolságból láthatni. A föld szeliden ereszkedik a tengerpart felé, a hol szép félkörben állanak az emberi lakások. A mint mi láttuk, a föld még nagy magasságban is szépen meg volt művelve. Messzelátóink segítségével a szántóföldek beosztását is észrevehettük; az egyes parcellák igen kicsinyek; látszik, hogy a szigetnek sűrű lakossága van. A különböző termékek okozta színvegyülék a látvány szépségét fokozta.»

Utazóink, szerencsére, pontosan meghatározhatták a hosszúsági és szélességi fokokat; annál fontosabb volt ez, mert európai hajó mindaddig ama vidékre még nem jutott; térképeink tehát csak úgy ábrázolták azt, mint a jezsuiták közölte khinai és japáni térképek.

Május 26-án a két franczia fregatt a Koreai-csatornába evezett s azt gondosan letérképezte; minden félórán lebecsájtották a mérő-önt.

Mivel utazóink a partok közvetlen közelében nyo-

multak előre, könnyen észrevehették ott az európai mintára készült erősségeket, részletesebben is megismerkedhettek velök.

27-én egy szigetet láttak meg, mely a térképekről hiányzott; valami húsz mértföldnyire lehetett Korea partjaitól. Utazóink Dagelet-szigetnek keresztelték.

A francziák útja most Japán felé vezetett. Az ellenkező szelek miatt azonban csak nagyon lassan közeledhettek feléje. Junius 6-án jutottak el végre a Noto-fokhoz és Jucsi-Zima-szigethez.

«A nyugati partokon levő Noto-foktól» — írja La Pérouse — «a geografusok a szélességet könnyen mérhetik; azon vonal, a mely ettől a keleten fekvő Nabo-fokig elhuzódik (az utóbbinak fekvését King kapitány határozta meg) a Japán birodalom északi részének szélességét adja. Meghatározásaink és méréseinkkel még egy más fontos szolgálatot is tettünk a geografiának; ezentúl ismerni fogjuk a Tatárország mellett elterülő tenger szélességét is; mert a Noto-foktól egyenesen az utóbb nevezett országhoz eveztem.»

Junius 14-én érkezett La Pérouse Tatárország partjaihoz. A Koreát Mandsuriától elválasztó határvonalnál szállott partra. A környék hegyei hat-egész hétszáz toise magasaknak látszottak. Nagy mennyiségben a hó nem takarta a csúcsokat. A földművelésnek és emberi lakásoknak nyomuk sem volt. Negyven mértföldnyi hosszúságban az expedíció folyótorkolatra nem talált. Mindamellettt kíváncsi volt a partraszállás, hogy a természettudósok a környéket átkutathassák.

«Junius 14-ig északkelet-északnak huzódó partok mellett evezünk; a 44-ik szélességi foknál azon

helyre jutottunk, a hol az állítólagos Tesszi-szorosnak kellett volna lennie; a térképek azonban e szorost öt fokkal keskenyebbé teszik, mint a minő a valóságban; ez öt fokot tehát el kell vennünk Tatárországtól s hozzá kell csatolnunk azon csatornához, mely a Japán északi részeinél fekvő szigetektől elválasztja.»

A mialatt a fregattok útjokat a partok mentén folytatták, sehol emberi lakásnak nyomát nem látták, sehol csolnakkal nem találkoztak. Az egész vidék tehát, habár pompás fák és buja növényzet takarta, teljesen lakatlannak látszott.

Junius 23-án a «Boussole» és az «Astrolabe» horgonyt vetettek egy öbölben, mely az északi szélesség $45^{\circ} 13'$ -e s a keleti hosszúság $135^{\circ} 9'$ -e alatt feküdt. Az öböl «Ternay» nevet nyert.

«Türelmetlenül vártuk a pillanatot» — írja La Pérouse — «midőn kiszállhatunk e földre, a melylyel, képzeletben, elindulásunk óta annyi sokat foglalkoztunk; Földünknek ez az egyedüli része, a mely a fáradhatatlanul tevékeny Cooknak figyelmét kikerülte; talán csak az ő szomorú végsorsának köszönhetjük azt a kis dicsőséget, hogy elsőként léptünk e földre.»

«Öt kisebb kikötő terül el az öböl (Ternay-öböl) körül, melyeket fával sűrűen benőtt földnyelvek választanak el egymástól. A legszebb tavasz sem hozhat létre Franciaországban ily különböző árnyalatokkal bíró földtakarót . . . Mielőtt kikötöttünk, messzelátóinkkal néztük a partot, de nyugodtan legelésző szarvasok és medvéken kívül más élő lényt nem láttunk. E körülmény kíváncsiságunkat csak még növelé . . . A földet ugyanazon növények takarták, melyek nálunk láthatók, csakhogy erősebbek

és intenzivebb zöldszínük volt, nagyobb részök virágzott.»

«Lépten-nyomon találkoztunk rózsákkal, sárga- és vörös színű liliomokkal, gyöngyvirágokkal, szóval olyanféle növényekkel, melyek nálunk is otthon vannak. A hegyek koronáját fenyőfák alkották; tölgyfákat csak a hegyoldalon láttunk; a tenger közelében azonban e fák már satnyábbak. A patakokat és folyókat fűz-, juhar- és nyárfák szegélyezték, a nagyobb erdők szélein pedig almafák virágoztak és mogyoró-cserjék állottak, melyeknek gyümölcsei ki-
fejlődőben voltak.»

Egy halászat alkalmával a francziák egy tatár sírba bukkantak. A kíváncsiság rávette őket, hogy felbontsák; két, egymás mellett fekvő csontvázat találtak benne. A koponyákat tafota-sapkák fődtek; a csontok medvebőrökbe voltak burkolva; az öveken kis, khinai pénzek és rézből készült ékítőszeretek lógtak. Valami tíz ezüstkarperecz, egy vasbalta, egy kés és más apró tárgyak, többi közt egy rizsszel megtöltött kék nankin zacskó is e sírból kerültek ki.

La Pérouse ezen magános öböl partjain több pénzdarabot, egy pergament-szeletet, a melyen megérkezése ideje fel volt jegyezve, elásatott s azután 27-én reggel tovább indult.

Nem messze a Ternay-öböltől a csolnakosok több mint nyolczszáz tökehalat fogtak, melyeket azonnal besóztak.

Miután La Pérouse még Suffren-öbölben, mely az északi szélesség $47^{\circ} 51'$ és a keleti hosszúság $137^{\circ} 25'$ -e alatt fekszik, megpihent: július 6-án felfedezte Szakhalin-szigetét. Ennek partjait is oly sűrű erdők borították, mint Tatárországot. Belsejében magas hegyek merednek égnek; ezek legnagyobbikát

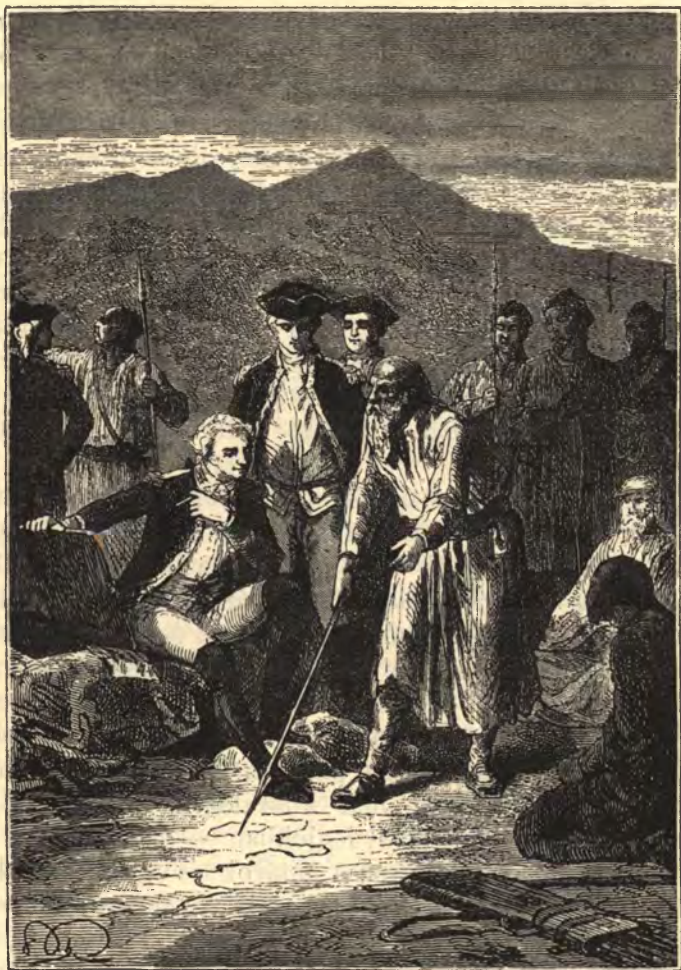
elnevezték Lamanon-csúcsnak. A mint útazóink füstöt és néhány kunyhót pillantottak meg, Langlet és még néhány tisztet partra küldtek. A lakosok csak kevésel előbb futhattak el, mivel tűzhelyeiken a hamu még nem hült volt ki.

A mint a francziák újra beszállottak csolnakaikba hátra hagyván néhány apró ajándékot, valami hét bennszülött szállott partra, a kik az európaiak látára egy cseppet sem ijedtek meg.

«Volt köztük» — így szól az útleírás — «két, hosszú fehér szakállú öreg ember; öltözetük fakéregből készült s hasonlított a madagaszkariak kötőjéhez. Másik két szigetlakó vattával bélelt kékszínű nankin ruhát hordott, mely csak csekély mértékben különbözött a khinaiakétól. A többiek csak egy derekuk körül összekötött s összegombolt köpenyeget viseltek; nadrágjuk nem volt. Fejüket nem fedték be; csak ketten vagy hárman kötöztek köréje medvebőrt; arcukat s homlokukon a haját leborotvtálták; a fennmaradt haját pedig nyolcz-tíz hüvelyknyi hosszúságban meghagyták; hajuk viselete a khinaiakétól különbözött, mert ez utóbbiak csak egy kis csomót hagynak meg, melyet «penczek»-nek neveznek.

«Fegyverekül íjjakat, a pikát és vassal ellátott nyilakat használtak. A legöregebbik, a kit a többiek kiválóan tiszteltek, nagyon rosszul látott. Fején szemtakarót viselt, hogy a nap sugarai ellen magát védje. Valamennyien komolyan viselték magukat s nagyon kedvesek voltak.»

Langle másnap találkát adott nekik. Le Pérouse s a tiszték nagyobb része azon szintén megjelent. A tatárok tudósításai nagyon fontosak voltak s arra birták a hajóvezért, hogy kutatásait észak felé folytassa.

LERAJZOLTA A NYUGATI IRÁNYBAN FEKVŐ TATÁRORSZÁG PARTJAIT.

«Nagy nehezen sikerült» — írja La Pérouse — «tudtukra adnunk, hogy mi szeretnők, ha saját és a mandzsuk országát előttünk lerajzolnák. Felállott tehát az egyik öreg s pikájával lerajzolta a nyugati irányban fekvő Tatárország partjait, melyek szerinte majdnem egyenesen, északról délre húzódnak. Ezekkel szemközt, ugyanazon irányban megvonta saját szigetének határát; mellére tette kezét s evvel adta értésünkre, hogy ez az ő hazája; Tatárország és saját hazája közé egy csatornát rajzolt, azután hajónk felé fordult, melyet a partról megláthatott s intett, hogy avval a csatornán végig lehet menni. Saját hazájától délre egy másik szigetet rajzolt; a kettő közt levő csatornán hajónk, mint említé, szintén végig mehet.»

«Az ügyesség, a melylyel az öreg ember az említett adatokat reánk nézve érthetőkké tette, nagy volt; felülmulta őt azonban egy másik, körülbelül harmincz éves szigetlakó, ki látván, hogy a homokba rajzolt vonalak elmosódnak, papirost és czeruzát vett el tőlünk. Lerajzolta a maga szigetét, melyet Csokának nevezett s egy kis vonással megjelölte azon folyócskát is, a melynek partjain állottunk; ezután megvonta Mandsuország partjait, kijelölván, mint az öreg, a tölcserforma öböl kijáratát is; végre — s ez lepett meg minket legjobban — belerajzolta a Szachalin-folyót, melyet a tatárok is így neveztek; a folyó torkolata a sziget északi végétől valamivel délnek feküdt . . .»

«Meg szeretttük volna azonban tudni azt is, hogy a csatorna nagyon széles-e; kérdésünket könnyen megértette, két kezét összetette, hogy csak két vagy három hüvelyknyi üres tér maradt köztük; evvel jelölte meg a folyó szélességét, a melynek partjain

állottunk; kezeit azután eltávolította egymástól s így mutatta meg a Szachalin-folyó szélességét; végre majdnem egészen kiterjesztette; ez volt azután azon csatorna szélessége, mely hazáját Tatárországtól elválasztja.»

«Langle és én nagyon fontosnak tartottuk kimutatni, vajjon a sziget, melynek partjain mi voltunk, egy és ugyanaz-e avval, melyet a geografusok szintén Szachalinnak neveznek a nélkül, hogy sejtenék, hogy milyen messzire nyulik el délnek. Meghagytam tehát embereimnek, hogy a gyors elutazásra tegyék meg készületeiket. Az öblöt, a melyben megpihentünk, Langleról, azon kapitányról neveztük el, a ki felfedezte és először szállott ki partjára.»

Ugyanazon partok egy másik öblében, melyet «Estaing»-öblnek neveztek el, a csolnakok valami tíz vagy tizenkét kunyhóhoz érkeztek. Ezek az eddig látottaknál nagyobbak és két szobára osztottak voltak. A hátulsóban állottak a tűzhely és a konyhaszerek, a fal körül pedig a padok; az első szoba egészen üres volt, valószínűleg ott fogadták az idegeneket. Az asszonyok, a mint meglátták a francziákat, elszöktek. Ketten azonban elkéstek s az idegenek kezeibe kerültek; a míg egyesek kibékítettek, mások lerajzolták őket. Arczkifejezésök kissé különös, de kellemes volt; szemeik kicsinyek, ajkaik duzzadtak, a felsőt festik és tatuálják.

Langle a szigetlakókat négy, füstölt halakkal megtöltött bárka körül találta, a mint azokat a vízre eresztették. Ez emberek mandsuk voltak, a kik a Szachalin mellékéről származtak. A sziget egyik részében, köralakban valami tizenöt-husz czölöp volt a földbe szurva, a melyek mindegyikére medvekoponyát tűztek. Valószínű, hogy a sziget lakói e

diadalmi jelekkel a medvék fölött kivívott győzelmeiket akarták megörökíteni.

Az emberek e partokon roppant sok tőkehalat fogtak; egy folyó torkolatánál pedig nagymérvű lazaczt ejtettek birtokukba.

Miután La Pérouse meglátogatta volt a La Jonquière-öblöt, a de Castries-ről elnevezett kikötőben vetett horgonyt. Ivóvize fogyatékán volt, fája pedig egyáltalában hiányzott. Minél tovább haladt a csatornában, mely Szakhalint a kontinenstől elválasztja, annál sekélyebb vízbe jutott. Ebből a körülményből azt következtette La Pérouse, hogy észak felé Szakhalin-szigetét nem kerülheti meg, másrészt abban a hitben élt, hogy a csatornából csak a jóval délnek fekvő Szángár-szoroson át juthat ki: a Castries-öbölben tehát csak legfőlebb öt napig akart maradni; ennyi időre okvetlenül szüksége volt, hogy magát vízzel és fával ellássa.

A megfigyeléseket a tudósok egy kis szigeten hajtották végre; ezalatt az ácsok vágták a fát, a matrózok pedig megtöltötték a viznek való edényeket.

«Az orocsi nevű bennszülötteknek minden kunyhója körül» — így szól az útleírás — «egy lazacszáritó állott; a halakat, miután három vagy négy napig a házuk közepén levő tűzhelynél jól átfüstölték, kiakasztották rudakra s a napon megszáritották; e munkát az asszonyok végzik; az ő kötelességök tehát, hogy a mint a halakat a füst átjárta, őket a napra kitegyék, hol azután deszkekeménységüekké száradnak.»

«A szigetlakók is ugyanazon folyóban halásztak, melyben mi; munkájuknál a hálót és a szigonyt használták; a lazaczt egész nyersen, sokszor meg sem koppasztva, utálatos mohósággal falták fel; orrát,

füleit s kisebb szálkáit szintén lenyelték; a nyálkás részeit úgy kiszopták, mint mi az osztrigát. A halak nagyobb részét megkoppasztva vitték házaikba, kivéve, ha bőven ütött ki a halászat; ez esetben az asszonyok hasonló mohósággal kapták be a nyers lazacot, nyálkás részeivel együtt, melyeket különösen jóízűeknek tartottak.»

«E nép roppantul piszkos és kiállhatatlanul bűdös, gyengébb és a mi fogalmainkhoz képest csunyább embereket alig találhatni. A négy láb és tíz hüvelyk magasságot ritkán érik el, azonkívül igen gyenge testalkatuak, hangjuk vékony és rikácsoló, mint a gyermekeké. Arczesontjaik kiállók, szemeik kicsinyek, csipásak és ferdén állók; szájuk nagy, orruk lapos, álluk rövid és meglehetősen csupasz; olajszerű testbőrüket a füst és olaj kifényesítette. Hajukat megnövesztik s oly formába fonják, mint mi. Az asszonyoké szabadon hull alá vállukra; arczuk olyan, mint a férfiaké s ezektől csak nehezen különböztethetnők meg, ha a ruházatuk, mely egyébként szintén olyan, mint férjeiké, nemöket el nem árulná. Nehéz munkát nem igen végeznek s ha a természet arcukat elegáncziával áldotta volna meg, nem dúlnák azt fel, mint az amerikai indusnők.»

«Legfőbb gondjuk a ruhaszabás és varrás, a halak szárítása és gyermekeik ápolása, kiket három-négy éves korukig szoptatnak. Rendkívül meglepett engem egy ilyen gyermek, a ki megfeszített egy íjját, elég ügyesen ellőtte a nyilat, bottal megvert egy kutyát, azután anyja ölébe ugrott s elfoglalta helyét egy öt-hat hónapos gyermeknek, ki anyja térdein elaludt.»

La Pérouse-nek a bicsiek és orocsiak ugyanazt mondták Szakhalin fekvéséről, mint a mit már előbb is

hallott volt. Ebből meggyőződhetett, hogy a sziget északi részét a kontinenshez csak egy homokpad csatolja, melyet sekély víz takar. A tudósítások ez összevágósága minden kétséget kizárt, kivált miután a csatornában ő maga is csak hat könyök mély vizet talált. Csak egy érdekes kérdést kellett még megoldani: fel kellett fedeznie Szakhalin déli végét, melyet csak a szélesség $47^{\circ} 49'$ -ig, azaz a Langle-öbölíig ismert.

Az «Astrolabe» és a «Boussole» augusztus 2-án hagyták el a Castries-öblöt, elindultak délnek, felfedezték és megvizsgálták egyenkint a Monneron-szigetet, a Langle-csúcsot, megkerülték Szakhalin déli végét, a Crillon-fokot s Oku-Jesszo és Jesszo közt beveztek egy tengerszorosba, mely La Pérouse-tól nyerte nevét. Ezzel megoldották egyikét a legérdekesebb geográfiai kérdéseknek, melyeket elődeik nem világosítottak meg. Mindaddig ezen vidékek földrajza egészen fantasztikus volt: Sanson szerint Korea-sziget, Jesszo, Oku-Jesszo és Kamcsatka pedig nem is létezik; Delisle szerint Jesszo és Oku-Jesszo együttvéve egy szigetet alkotnak, mely csak a Szán-gár-szorosnál ér véget; végre a Buache «Considerations géographiques» (geográfiai elmélkedések) című munkájában, a 105-ik lapon így szól: «Jesszot eleinte keletre, később délre, azután nyugatra rajzolták, végre északon hagyták...»

Ebből látható, hogy e vidékre nézve nagy volt a fogalom-zavar, melynek a francia expedíció munkálatai véget vetettek.

La Pérouse megismerkedett a Crillon-fok lakóival is, melyek szerinte szebbek és szorgalmasabbak ugyan, de rosszabbak is, mint a Castries-öbölnél lakó orcsik.

«Ez emberek» — írja La Pérouse — «egy fontos kereskedelmi czikkel rendelkeznek, melyet a Tatár-csatornában nem ismernek, a melyből azonban ők nagy hasznot húznak; ez a csetzsir. Ebből sokat gyűjtenek össze. Előállításánál azonban nem a leg-gazdaságosabban járnak el; az állat húsát darabokra vagdalják s a napon, valami fedélfélén rothadni hagyják. A lecsepegő olajt fahéjból készült edényekben felfogják.»

Miután a két fregatt a hollandok elnevezte Anivafokot körülhajózta, a part mentét követte, hol sem fa, sem ember látható nem volt. Nemsokára észrevették utazóink a Kurilokat; azután áteveztek a Marikán és a Quatre-Frères-szigetek közt, elnevezvén e csatornát Boudeuse-csatornának.

Szeptember 3-án feltűnt a horizonon Kamcsatka, a csunya ország, a hol a szem csak ritkán láthat egyebet óriási sziklatömegeknél, melyeket még szeptember elején is hó borított s melyeken aligha terem meg bármilyen növény is.»

Három nap mulva az Avacsa-, vagyis Petropavlovszki-kikötőbe érkeztek. A csillagászok azonnal hozzáfogtak a megfigyelésekhez; a természettudósok pedig nagy fáradsággal felmásztak egy tűzhányóra, mely nyolcz mértföldnyire volt a szárazföld belsejében; a legénység többi része — a mennyiben a hajó fedélzetén nem foglalatoskodott — a vadászat és halászat gyönyöreiben keresett szórakozást. A kormányzó szivessége következtében csakhamar új élvezetek is nyíltak a francziáknak.

«A kormányzó» — írja La Pérouse — «meghítt bennünket egy bálra, melyet a mi tiszteletünkre rendezett s a melyre meg kellett jelenniök a petropavlovszki asszonyoknak mind, a kamcsatkaiaknak

és oroszoknak is. A gyülekezet nem volt ugyan számos, de annál érdekesebb. Tizenhárom, selyemkelmékbe öltözködött asszony — köztük tíz szélesképű, kis szemű és lapos orru kamcsatkai — ült a szobában körülfutó padokon. A kamcsatkai, valamint az orosz nők fejüket selyemkendőkkel takarták, mint a mi gyarmatainkban a mulatt asszonyok, ... A mulatság az orosz tánczczal kezdődött, a mely nagyon kellemes látványt nyújtott; nagyon hasonlít azokozák tánczhoz, melyet néhány évvel ezelőtt Párisban láthattunk. Az orosz tánczot a kamcsatkai követte; ezt csak azon rajongók taglejtésével hasonlíthatnám össze, kik a híres szent medardi sírt szokták meglátogatni. Ázsia ezen vidékein a tánczosoknak lábakra alig van szükségök; csak a karokkal s a vállal dolgoznak. A kamcsatkai tánczosnők tagficzamításai és összegörnyedő mozdulatai a szemléelőben kínos érzést keltenek; azt még fokozzák a fájdalmas felkiáltások, melyek a táncz ritmusát meghatározó zenét pótolják. Az asszonyok e gyakorlatok közben annyira kifáradnak, hogy az izzadság csorog róluk; sokan a földön elterülnek, annyi erejük sem marad, hogy felkelhetnének. Testök bőséges kigőzölgése oly halzsir szaggal tölté be csakhamar a szobát, a melyet az európai orra még nem szokott meg annyira, hogy gyönyörűséget találjon benne.»

A tánczmulatságot egy Jakuczkból jövő futár zavarta meg. Örvendetes híreket hozott mindnyájoknak, de különösen La Pérousenak, a kit a hajóosztály vezérévé neveztek ki.

E pihenő tartama alatt utazóink megtalálták Louis Delisle de la Croyère-nek, a francia tudományos akadémia tagjának sirját, a ki miután a czár paran-

csára Amerika partjait átkutatta, visszatérőben, 1741-ben Kamcsatkában meghalt. Honfitársai sírjára egy felirással ellátott ércztáblát tettek; Clerke kapitánynak, Cook utódjának emlékét hasonló módon tisztelték meg.

«Az avacsai-öböl» — írja La Pérouse — «kétségtelenül a legszebb, a legbiztosabb és a legkényelmesebb a Földön. A bejárat nagyon keskeny; a bevező hajókat a partokon emelhető várakból könnyen összelöhetnék; a fenék homokos s horgonyvetésre igen alkalmas; két óriási kikötő, az egyik keleten, a másik nyugaton, magába foglalhatná Francia- és Angolország összes tengeri hajóit.»

1787 szeptember 29-én a «Boussole» és az «Astrolabe» újra megindultak. Lesseps, oroszországi vice-konzul, ki mindaddig La Pérouse kíséretében maradt, megbízott, hogy szárazon menjen Franciaországba s vigyen hírt az expedíció sikereiről; utja — különösen azon időkben — hosszú és kínos volt.

A fregattok előtt most azon föladat állott, hogy egy szigetet keressenek fel, melyet a spanyolok 1620-ban fedeztek fel. A szélesség $37^{\circ} 30'$ alatt háromszáz mértföldnyi területet jártak be s nem akadtak nyomára; elhaladtak azon pont mellett, a mely alá Byron a Veszélyes-archipelagust helyezte s nem vették észre; deczember 6-án végre a Bougainville felfedezte Hajós-szigettengerhez jutottak.

A két hajó körül azonnal számos lélekvesztő jelent meg. A rajtok levő bennszülötteket La Pérouse nem tartotta szépeknek.

«Csak két asszony volt köztük» — így ír — «de ezek arczvonásairól hiányzott minden finomság. A fiatalabbik tizenhét éves lehetett; lábát egy

utálatos daganat csúfitotta el. A férfiaknak testén is több nagy sebet, valószínűleg a bélpoklosság előjeleit láttam; kettőjüknek ugyanis lábai annyira fel voltak dagadva, hogy a betegségek minősége iránt nem lehetett kétségem. Csak félve, fegyveresek nélkül közeledtek hozzánk; nagyon hihető, hogy ők is oly békések, mint a Társaság-, vagyis a Barátság-szigetek lakói.»

Deczember 9-én a francziák Mauna-szigetén kötöttek ki. A következő nap mindjárt reggel szépnek ígérkezett, La Pérouse ezt hasznára fordítani s a vidékkel meg akart ismerkedni; szándéka volt azonban még ugyanaz nap este elvitorlázni; a kikötő rosszabb volt, sem hogy még egy éjjelt biztonságban ott tölthetett volna. A szükséges elővigyázati rendszabályok megtartása mellett La Pérouse ott szállott partra, hol a matrózok vizet merítettek. Ez alatt Langle, innen körülbelül egy mértföldnyire, egy másik kis kikötőt keresett fel; «sétája, melynek tartama alatt a kis helység szépsége őt egészen elbájolta — mint mindjárt elmondom — nagy veszélyt hozott fejünkre.»

A szárazföldön élénk vásár folyt. Férfiak és asszonyok mindenféle dolgokat áruba bocsátottak; eladtak tyúkokat, papagájokat, disznókat és különböző gyümölcsöket. Ezalatt egy bennszülött belopózkodván egy csolnakba, megkapott egy faczölöpöt s egy matróz hátát ugyancsak elkezdte verni. Négy erős ficzko azonban rögtön nyakon ragadta s a vízbe dobta.

La Pérouse asszonyok, gyermekek és öregek kíséretében a sziget belsejébe nyomult; sétája pompás volt a megműveletlen, de rendkívül termékeny földön; a nap is oly melegen sütött, hogy ruhája nélkül is eljárhatott volna.

«Kenyér-, kókuszdió-, narancs- és kujavafák a szerencsés bennszülötteknek egészséges és bő táplálékot nyújtanak; kutyák, tyúkók és disznók, melyek e gyümölcsökből élnek, hússal az élelmezést változatossá teszik.»

Az első látogatás alkalmával komolyabb összeközczanás nem fordult elő, kisebb czivódásokat azonban utazóink nem kerülhettek ki; csak óvatosságuk és szemességöknek köszönhatték, hogy ez utóbbiak komolyabb összeütközéssé nem nőttek ki magukat. La Pérouse kiadta a rendeletet, hogy a hajók készüljenek a tovább indulásra; Langlenak azonban még ivóvizre volt szüksége.

«Teljesen Cook kapitány rendszeréhez akart hű maradni; azt hitte, hogy a friss viz ezerszer többet ér, mint az, mely hajóinkon volt. Mivel pedig legényei között többeknél a skorbut mutatkozott, joggal kívánta, hogy egészségök helyreállítása végett minden eszközt meg kell ragadnunk.»

Valami belső ösztön La Pérouse-t ellenkezésre birta; végre azonban rá állott Langle kívánságára, midőn ez őt felelőssé tette a betegség elharapozásáért s megígérte, hogy a különben is kényelmes kikötőben a kis csapatot ő fogja vezetni s három óra alatt az egész dolgot elvégzi.

«Langle» — írja La Pérouse — «oly józan ítéletű és okos ember volt, hogy ezen ellenvetései után kívánságába beleegyeztem, illetőleg akaratomat az övének alárendeltem . . .»

«Másnap tehát Boutin és Mouton vezérlete alatt két csolnak elhagyta az «Astrolabe»-ot, hogy Langle rendelkezéseire várjanak; a csolnakokon helyet foglaltak a skorbutosok, hat jól felfegyverzett katona és egy kapitány, összesen huszonnyolczan. A beteg

Lamanon és Collinet, továbbá a lábbadozó Vaujuas szintén Langle kíséretéhez szegődtek. A harmadik csolnak vezére Gobien volt. La Martinière, Lavaux és Receveur atya azon harminczhárom ember között volt, kik a «Boussole»-ról indultak el. Az egész expedíció tehát hatvanegy emberből állott.»

«Langle minden emberét puskával fegyverezte fel; azonkívül a csolnakokra hat mozsarat állított. Nagy volt azonban Langlenak és társainak meglepetése, midőn a tágas és kényelmes kikötő helyett keskeny és kanyargós, szűk csatornára akadtak, a hol a víz erős hullámokat vetett. Langle ugyanis e helyet tengeráramlás idejében látta; sietett is az ivóvizet felkeresni.»

«A szigetlakók azonban nyugodtan maradtak, a gyermekek és asszonyok nagy számmal lézengtek közöttük, s az áruba bocsátott gyümölcsök és disznók szintén bőségesen voltak a helyszínén; Langle tehát rendkívüli óvatosságával felhagyott.»

«A legnagyobb nyugalommal vitette partra a víz-hordókat; katonái a partokon mindent a legszebb rendbe hoztak, és két sorfalat alkottak, melyek között munkásaink szabadon mozoghattak. A nyugalom és rend nem sokáig tartott. A lélekvesztők közül többen, a mint élelmi szereiket hajósainknak eladták, visszatértek a szárazra; mindnyájan azon helyen szállottak ki, hol matrózaink vizet merítették; a forrás környékét csakhamar ellepték a bennszülöttek. Azon kétszáz, — beleszámítva a nőket és gyermekeket is — kiket fél kettőkor ott talált, három óráig ezer-ezerkétszázra szaporodott fel.»

Langle helyzete perczről-perczre kényelmetlenebbé vált; Vaujuas, Boutin, Collinet és Gobien segítségével mégis sikerült vízholdó edényeit csolnakjára

szállíttatnia. Az öbölből ezalatt a víz majdnem egészen elfolyt; a csolnakok négy óra előtt nem távozhattak el. Langle és kis csapata mindamellett bennök maradt, úgy helyezkedve el, hogy az első adott jelre az indusokra lőhessen.

«Langle meghagyta, hogy bárki is csak az ő parancsára nyuljon fegyverhez; érezte azonban, hogy erre nemsokára kényszeríteni fogják őket. A kövek már repültek s az indusok, mivel a víz csak térdig ért, alig egy toisenyira voltak a csolnakoktól; a katonák hasztalanul igyekeztek őket messzebbre elkergetni.»

«Ha Langle nem félt volna az ellenségeskedések megkezdésétől s ennek következtében a barbarizmus vádjától: kétségkívül közéjük lövetett volna a bennszülötteknek s így szétkergethette volna őket; mivel azonban remélte, hogy vérontás nélkül is féken tarthatja ellenfeleit, emberséges érzelmeinek martir-jává lett.»

«A csolnakban ülőket csakhamar közápor érte, melyet az indusok közről s nagy erővel röpítettek el. Langle-nak csak arra maradt ideje, hogy puskáját kilője; megsebesülve, arczczal előre kiesett a csolnakból; az indusok buzogányaikkal azonnal agyonütötték; a halottat azután a csolnak egyik végéhez kötötték, kétségtelenül azért, hogy zsákmányukat a víz el ne vigye.»

«A «Boussole» csolnakja, melyet Boutin vezérelt, két toisenyira volt az «Astrolabe»-étől; a kettő között egy kis csatorna maradt szabadon; ebben nem voltak indusok, s ennek mentén igyekeztek úszással menekülni mindazon sebesültek, kik nem arczczal estek ki a csolnakból. Az expedíció hatvanegy embere közül negyvenkilenczen szerencsésen

el is érték azon bárkákat, melyek a mély tengerben maradtak.»

«Boutin Langle-nak minden mozdulatát utánozta, nem is lövetett mindaddig, a míg Langle a maga csapatjának arra a parancsot ki nem adta. Képzelték, hogy négy-öt lépésnyi távolságból a golyók az indusok közt nagy pusztítást vittek véghez. Ujra töltéshez rövid volt az idő. Boutint egy kődobás szintén leterítette lábáról; szerencséjére két csolnak közé esett; mindazok, kik a sík tengeren levő bárkák felé menekültek, többé-kevésbbé megsérültek; nagyobb részöknek a feje volt befakasztva. Ellenben azok, a kik a csolnakokból arcczal estek a tengerbe, az indusok kezébe kerültek s halálra kínoztattak.»

«Csakis Vaujuas okosságának, az általa fenntartott rendnek s ama pontosságnak, melylyel Mouton, a «Boussole»-féle csolnak vezetője, minden parancsot teljesített, volt köszönhető, hogy legalább negyvenkilenczen, a veszélyben forgottak közül, megmenekülhettek.»

«Az «Astrolabe» csolnakja annyira megtellett, hogy megfeneklett. Ez eset a szigetlakókat felbátorította; hogy a sebesültek visszavonulását megakadályozzák, nagy csoportokban tódultak a bejáratnál levő zátonyokhoz, a hol az európaiaknak, alig tíz lábnyi távolságban el kellett vonulniok. A mi kis puskapor maradt, avval utazóink megvédték magukat a dühöngők elől, s azután szerencsésen kijutottak a gyászos emlékü öbölből.»

La Pérouse önkénytelenül is boszúra gondolt. Boutin, kit sebei ágyhoz kötöttek ugyan, de józan gondolkozásától nem fosztották meg, lebeszélte őt; elmondta neki, hogy ha valamelyik csolnak véletlenül megfeneklenék, aligha szabadulna meg egyike

is a francziáknak; az öböl alkata nagyon veszélyes; a fák lombjai a tenger színéig nyulnak s így a bennszülötteknek biztos védelmet nyújtanak. La Pérouse két napig czirkált a véres esemény színhelye körül a nélkül, hogy boszút lihegő legénységének elégtételt szolgáltatathatott volna.

«Alig fogják olvasóim elhinni» — írja La Pérouse — «hogy ez idő alatt is öt vagy hat csolnak elhagyta a partot, hozzánk jött s disznóit, galambjait, meg kókuszdióit megvétel végett felajánlotta nekünk; valahányszor láttam, erőszakkal kellett haragomat elfojtanom, nehogy elsülyesztessem őket.»

Könnyen belátható, hogy ez esemény, a mely a két hajót több tisztjétől és harminczkét legjobb matrózától fosztotta meg, La Pérouse terveit nem csekély mértékben módosította; a legkisebb baleset arra kényszeríthette volna, hogy egyik hajóját el-égesse, csakhogy elég embere legyen, kik a másik hajón a szolgálatot teljesíthessék. A francia vezér tehát nem tehetett egyebet, minthogy bevezzen a Botany-öbölbe; útközben persze különböző szigeteket keresett fel, s fekvésöket csillagászatilag meghatározta.

Deczember 14-én utazónk kikötött Ojolava szigeténél, melyet messziről Bougainville is látott volt. Taitit, szépségre, nagyságra, termékenységre és lakosságának sűrűségére nézve alig lehet hozzá hasonlítani. A maunaiakhoz hasonló bennszülöttek csakhamar körülvették a két fregattot és hazájok különböző termékeit felajánlották az európai hajósoknak. Minden valószínűség szerint, a francziák voltak az elsők, a kik e népekkel kereskedtek; az ojolavaiak ugyanis a vasat és annak hasznát még nem ismerték, s egy szem üveggyöngyöt sokkal többre becsül-

tek egy fejszénél, vagy egy hat hüvelyk hosszú szegnél. Az asszonyok közül többnek kellemes arczkifejezése volt; szemeik és mozdulataik szelidséget árultak el; a férfiak arczából ellenben kirítt a vad-ság és csalfaság.

Pola szigete, melynek partjainál az expedíció december 17-ét töltötte, szintén a Hajós-archipelagushoz számíttatik. Valószínű, hogy a francziák legyilkoltatásának híre ezen szigetre is eljutott, mert a partokat egyetlen lélekvesztő sem hagyta el, hogy az európai hajókat felkeresse.

December 20-án utazóink a Schouton elnevezte Kókusz- és Árulók-szigetéhez érkeztek. Ez utóbbit egy csatorna két részre osztja, mely a francziák figyelmét kétségtelenül kikerüli, ha nem maradnak közvetetlenül a partok mellett. Valami húsz lélekvesztő az európai hajókat fel is kereste, hozván magával banánokat, egy kis disznót és oly gyönyörű kókuszdiókat, minőket La Pérouse még nem látott.

A Kókusz- és Árulók-szigetét, melyeket Wallis Boscawen és Keppelnek nevez, szintén a Hajósok-archipelagusához számíthatjuk. La Pérouse e szigettengernek lakóit egész Polynéziában a legszebbeknek tartja. A magas, erővel teljes és jól megtermett szigetlakóknak szebb arczkifejezésök van, mint azoknak, kik a Társaság-szigeteken élnek. Más körülmények között a hajóvezér Ojolava- és Pola-szigeteken kétségkívül kiszállott volna; az ingerültség azonban még nagyobb volt; a maunai események emléke még el nem törlődött: félő volt tehát, hogy a legcsekélyebb véletlen esemény ürügyül fog szolgálni valami véres összeütközéshez, a mely azután könnyen öldöklésre vezethet.

«Mindegyik szemünkbe ötlő sziget» — írja La Pérouse — «az indusok egy-egy árulását juttatá eszünkbe; Roggween embereit a Hajósok-archipelagusától keletre, az Üdülés-szigeteken támadták és kövezték meg; Schouton matrózait az Árulók-szigetén, a mely szemünk előtt terült el, rohanták meg; délre Maunán pedig a mi legénységünk egy részét gyilkolták le.»

«E gondolatok a vadak iránt mindeddig tanusított magaviseletünket lényegesen megváltoztatták. A legkisebb lopást vagy igazságtalanságot erőszakkal toroltuk meg; fegyvereink segítségével megmutattuk nekik, hogy boszunk elől a futás sem menti meg őket; hajónk fedélzetére senkit sem bocsátottunk s halállal fenyegettünk minden toladót.»

E keserőséggel telt szavakból látható, mennyire igaza volt La Pérouse-nak, midőn legénységének megtiltotta, nehogy a bennszülöttekkel érintkezésbe lépjenek. Az ingerültség különben jogosabb volt, semhogy bárkit is meglephetne; nem lehet tehát eléggé dicsérnünk a hajóvezér emberséges érzelmét és előrelátását, melynélfogva boszúvágya kielégítésének ellene tudott állani.

A Hajósok-archipelagusától utazóink útjokat a Barátság-szigetek felé vették, melyeket Cook részletesen át nem vizsgálhatott. Deczember 27-én Vavau-t, a csoport egyik legnagyobb szigetét fedezték fel, melyet az angol hajós meg nem látogathatott. Vavau Tonga-Tabuhoz hasonlít, csak hogy magasabb, s nincs az édes víznek hiányában. La Pérouse ez archipelagusnak még más részeit is felkerezte, ismeretséget kötött a bennszülöttekkel is, de a kellő mennyiségű élelmi szerrel nem láthatta el magát. 1788 januárius 1-én tehát egyenesen a Botany-öböl

felé fordult; az út, a melyet követett, mind addig ismeretlen volt.

A Tasman felfedezte Pilstaart-sziget, vagy jobban mondva szirt — mert egy negyed mértföldnél nem hosszabb — meredeken ereszkedik le a tengerbe; legfőlebb a madaraknak szolgálhat tehát menedék-helyül. Nem is akart La Pérouse mellette megállapodni, hanem sietett Új-Hollandia felé: útjában a szél, mely tényezővel a hajósoknak még ma is számolniuk kell, öt Pilstaart-nál három napig fogva tartotta.

Januárius 13-án feltűnt a horizonon Norfolk-sziget és a hozzá tartozó kisebb szárazföldek. A hajóvezér tőlük egy mértföldnyi távolságban eresztette le a vasmacskákat; egyebet ugyanis nem akart, mint hogy a sziget földje- és termékeivel a természet-tudósok megismerkedjenek. Az erős hullámozás azonban lehetetlenné tette a partra szállást; pedig Cook egész könnyű szerrel jutott el a szigetre.

Egy egész nap sikertelen kísérletekben telt el; másnap La Pérouse ismét felvonatta a vitorlákat. A mint a Botany-öbölbe bevezett, szemébe ötlött egy angol hajóraj. Ez utóbbinak vezére Fülöp kommodor volt, a ki akkor tette le alapját Port-Jakson-nek, mely később hatalmas gyarmattá fejlődött, s alig egy század múlva a civilizáció és jólét legmagasabb fokára emelkedett.

La Pérouse naplója az események elbeszélésével véget ér. Egyik leveléből, melyet februárius 5-én Botany-öbölből a francia tengerészeti miniszternek írt, annyit tudunk, hogy két csolnakot akart ott készíttetni azok helyébe, melyeket Maunánál elvesztett. A sebesültek, különösen Lavaux, az «Astrolabe» sebésze, s a többiek is mind friss egészség-

nek örvendtek. Clouard lett az «Astrolabe» kapitányává; a «Boussole»-on Monti helyettesítette őt.

Két nappal később írt leveléből La Pérouse-nak kitűnik, hogy merre akarta útját folytatni. A levél így hangzik:

«Fel fogok evezni a Barátság-szigetekhez, s meg teszek mindent, mit utasításaim parancsolnak; át fogom kutatni Új-Kaledonia déli részét, Mendana Santa-Cruz-szigetét, a Surville elnevezte Arzaczidák déli partjait, a Bougainville Louisiade-ját, s meg fogom vizsgálni, vajjon ez utóbbi kiegészítő részét képezi-e Új-Guineának vagy el van tőle különítve. 1788 július végén, Új-Guinea és Új-Hollandia között, ha van, egy másik csatornát fogok felkeresni, mint a melyet Endeavour bejárt. Szeptember havát és október egy részét a Karpentaria-öbölben fogom tölteni, s azután Új-Hollandia nyugati partvidékének átkutatásával fogok foglalkozni; 1788 deczember elején azonban — remélem — Mauritius-szigetére vissza fogok térhetni.»

La Pérouse a kijelölte időben nem érkezett a francziák szigetére; expedíciójáról két évig egy szó sem volt hallható.

Habár Franciaország ez időben kivételes fontosságú krízisen ment is át, a rendkívül felizgatott közvélemény útát tört magának; a párisi természettudományi társulat kérelmével egyenesen a nemzetgyűléshez fordult. 1791 február 9-ki határozat felszólította a királyt, hogy La Pérouse felkerestése végett egy vagy több hajót szereltesse fel. Feltéve, hogy az expedíció hajótörést szenvedett, a legénység nagyobb része a katasztrófát túlélhette: szükséges tehát, hogy mielőbb részesüljön a szükséges segélyben.

Az expedícióban természettudósoknak, etnografusoknak és festőknek is részt kell venniök, hogy a vállalatból a hajózás mesterségére, a geografiára, a kereskedelemre, a művészetre és a természettudományokra minél több haszon háramolhasson. Ez volt tartalma azon nemzetgyűlési határozatnak, melyet fentebb megemlítettünk.

A hajóraj vezérletét Bruny d'Entrecasteaux nyerte el. E tengerésztiszt a miniszter figyelmét akkor vonta magára, midőn az Indiai-tengerben, a musszon járásával ellenkező irányban egy nagyobb utat tett meg. Az expedíció két hajóból, a «Recherche»- és az «Espérance»-ból állott; az utóbbin Huon de Kermadec hajókapitány vezérkedett. A tisztikar több olyan egyénből állott, kik későbbben magas katonai rangot nyertek el; közülök megemlítiük Rossel-t, Willaumez-t, Trobriand-t, La Grandière-t, Laignel-t és Jurien-t. A tudósok közül a vállalatban részt vettek La Billardiére, Ventenat és Riche természet-tudósok, Bertrand és Pierson csillagászok, Beauteemps-Beaupré hidrografus és Jouvençy mérnök.

A két hajóra nagy mennyiségű cseretárgyat s tizenhét hónapra való élelmi szert raktak fel. Szeptember 28-án hagyták el a francziák Brest-et; október 13-án Teneriffába érkeztek. E korban még kötelező szokás volt, hogy mindenki felmásszon a híres hegycsúcsra.

La Billardiére itt szemtanuja volt egy természeti tüneménynek, melyet már Kis-Ázsiában is észlelt: alakjának körvonalai szivárvány-színekben vetődtek a lábainál elterülő azon felhőkre, melyek a nappal szemközt úsztak a levegőben.

Október 23-án, a mint az elfogyasztott élelmi szerek pótolhattak, a hajók a Fokföld felé megindul-

D'ENTRECASTEAUX

D'ENTRECASTEAUX. (FACSIMILE.)

tak. Ezen útban La Billardiére igen érdekes megfigyelést tett s fölfedezte, hogy a tenger villogását apró, gömbölyű állatkák okozzák, melyek a víz színén úszkálnak. Feltűnt továbbá, hogy a tengerben szokatlanul sok hal volt látható; a hajók egyike egy kis léket is kapott, melyet azonban csakhamar és könnyen kiigazítottak. 1792 januárius 18-án utazóink megérkeztek a Fokföldre.

D'Entrecasteaux a Fokföldön Saint-Felixtől, a francziák indiai hadseregének vezérétől egy levelet kapott, mely úti terveit egészen felforgatta és az egész vállalatra szerencsétlen befolyásává lett. A levél szerint két francia hajókapitány, kik Batáviából jöttek, Hunter kommodortól, az angol «Syrius» nevű fregatt kapitányától a következő értesítést nyerték: «a Csendes-Oczeánban, az Admirális-szigetek közelében, a kommodor európai ruhákba öltözködött embereket látott; e ruhákat az angol hajóvezér francia egyenruháknak tartotta, s az ő nézete szerint» — folytatá Saint-Félix — «La Pérouse hajótörésének csak ott lehetne nyomára jutni...»

Hunter maga, midőn d'Entrecasteaux a Fokföldre érkezett, a város révében horgonyzott; a francia hajók megérkezte után két órával azonban, tovább indult.

E tette legalább is különösnek tűnhetett fel. A kommodor bizonyára értesült arról, hogy a La Pérouse felkeresésére kiküldött expedíció a révbe bevezett, mindamellett nem hozta tudomására a fontos hírt a vállalat vezérének! Csakhamar értesültek arról is a francziák, hogy Hunter a Saint-Félix említette adatokról — a mint a Fokvárosban mondá — semmit sem tudott. Koholtnak kellett-e tehát tekinteni a francia vezér értesítéseit? D'Entrecasteaux,

a dolog valószínűtlensége dacára, ellenkező véleménye mellett megmaradt.

A fokföldi pihenőt a tudósok felhasználták s a város környékén számos kirándulást csináltak; különösen La Billardiére hatolt be legmélyebben a szárazföld belsejébe; a míg a hajók a kikötőben horgonyoztak, ő folytonosan kutatgatott.

A vitorlákat februáris 16-án vonták fel. D'Entrecasteaux elhatározta, hogy a Van Diemen-fokot megkerüli, s úgy evez be a Csendes-tenger déli részébe; e végből útját a Sz.-Pál és Amsterdam szigeteknek vette; ezeket 1696-ban Valming kapitány fedezte fel; utolsó útjában Cook is megismerkedett velök. Sz.-Pál-szigetét, midőn a «Recherche» és az «Espérance» mellette eleveztek, sűrű füstfelleg lepte el, melyből csak a hegyek látszóttak ki; a nagy füstöt az erdőségek okozták.

Április 21-én a két hajó Van Diemen-föld egyik öblébe evezett, melyet utazóink az «Adventure»-révnek tartottak; valódi neve azonban a «Viharok»-öble. Az öböl egyik szöglete d'Entrecasteaux-tól nyerte nevét. Utazóink ebben könnyű szerrel ellátták magukat tűzifával; azonkívül nagy számú halat is fogtak. A sok szép fa közül, melyekkel itt megismerkedtek, La Billardiére több eucalyptus-félét említ meg. A vadászatokon végre több, akkor még majdnem ismeretlen fekete hattyú és kenguru is jutott a tudósok birtokába.

Május 16-án a fregattok elhagyták a kikötőt és egy szoros felé közeledtek, melybe d'Entrecasteaux be akart hatolni; e szoros tőle nyerte el nevét.

«A parton, csekély távolságból látható tüzek» — mondja az útleírás — «Crétin és d'Auribeau urakat arra bírták, hogy partra szálljanak; alig léptek be

az erdőbe, megpillantottak négy bennszülöttet, a mint lábaiknál lobogó tüzet élesztették. E vadak, daczára a barátságos intéseknek, azonnal elszöktek, ott hagyván a tengeri rákokat és kagylókat, melyeket a parázson sütögettek. A közelben annyi ház volt látható, a hány tüzet gyújtottak. . . »

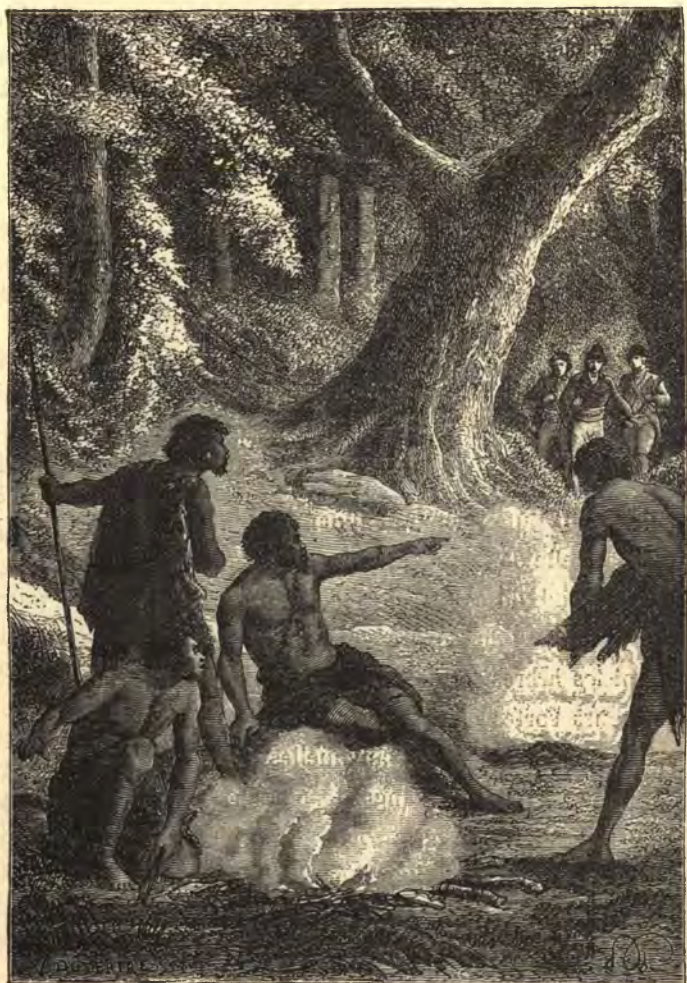
«Az egyik magas és erős indus ott felejtette kovadarabokkal telt kosarát; vissza is jött csakhamar, hogy megkeresse; ekközben egész közel jött Crétinhez; járás közben legkisebb félelmet sem árult el; bízott erejében. A vadak némelyike egészen meztelen volt, mások vállukon kengurubőrt viseltek; mind-egyikök bőre sötétszínű, hajuk gyapjas, szakállukat megnövesztik.»

Midőn a két fregatt a d'Entrecasteaux csatornából kievezett, felkereste Új-Kaledonia délnyugati partjait, a melyeket La Pérouse bizonyosan meglátogatott. Az első sziget, mely utazóinknak szemébe ötlött, az amattól délre fekvő Fenyük szigete volt. A «Recherche» kicsi hián megfeneklett ama korallszirteken, melyek partjait körülveszik s azokkal öthat kilométer széles csatornát alkotnak. A sziget északi végén utazóink több, hegyek borította szigetet s különálló szirtet vettek észre, melyek a hajózást rendkívül megnehezítik. Utazóink elnevezték őket d'Entrecasteaux-szirteknek és Huon-szigeteknek.

A részletes felmérések és felvételek, melyek oly nagy veszélylyel jártak, junius 16-tól julius 3-ig tartottak. Velök a francziák a geografusoknak s a hajósoknak nem csekély szolgálatot teljesítettek.

A mint a kedvező évszak beállott, d'Entrecasteaux fel akarta azt használni, hogy az Arzaczidák-szigetét felkeresse; ugyanezen szigetet meglátogatta Surville és néhány évvel később Shortland is, a ki azon

MEGPILLANTOTTAK NÉGY BENNSZÜLÖTTET, A MINT A LÁBAIKNÁL
LOBOGÓ TŰZET ÉLESZTETTÉK.»

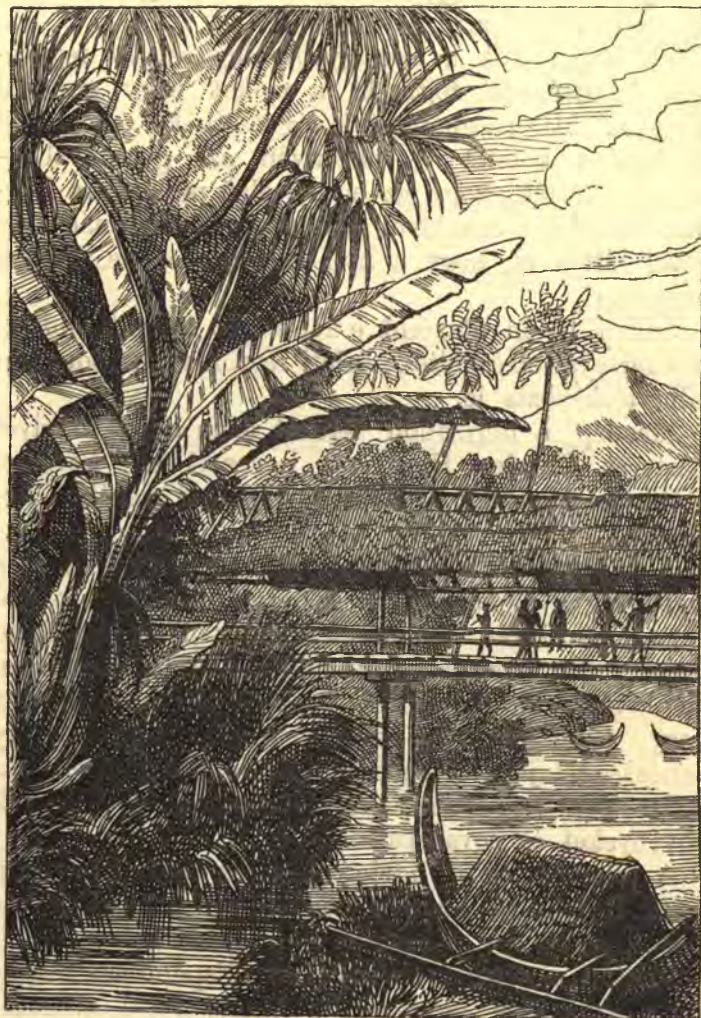
hiszemben, hogy új földet fedezett fel, elnevezte Új-Georgiának.

«Julius 9-én» — írja La Billardiére — «fél öt körül, másfél miriameternyi távolságban északnyugat felé, észrevettük az Eddy-Stone-nak nevezett szirtet; távolról, épen úgy, mint Shortland, hajó-vitorlának néztük. A csalódás, annyival nagyobb volt, mivel a szikla még színére nézve is hasonlított a vitorlához; csúcsát néhány fa takarta. Az Eddy-Stone-nal szemközt fekvő Arzaczidák szigetét meredek sziklafalak alkotják s szép nagy fák takarják, melyek a legmagasabb csúcsokon is láthatók.»

D'Entrecasteaux ez alkalomból pontosan meghatározta az Eddy-Stone-nak és a Trésorie-szigeteknek fekvését, továbbá kiigazította a Bougainville táplálta nézetet, megállapítván, hogy az utóbb nevezett szigetek száma öt. Ezután a francia hajóvezér a Bougainville-szigethez evezett, melyet Bukától csak egy keskeny csatorna választott el; az utóbbi szárazföld nagyon népesnek látszott; megmívelt része nagy területet foglalt el. A sziget lakóival utazóink egymást kicserélgettek; arra azonban nem tudták bírni őket, hogy a hajó fedélzetére jöjjenek.

«Bőrük színe» — írja La Billardiére — «nem sötét fekete; termetök közepszerű; ruhát nem hordanak; jól kifejlett izmaik nagy erőre mutatnak. Arczuk minden inkább, csak nem kellemes; de kifejező. Fejök nagy; homlokuk, valamint egész arczuk, a mely egészen összonyomott, széles; álluk erős; arczsontjaik egy kissé kiállók; orruk lapos, szájuk nagy, de ajkaik keskenyek.»

«A betel amúgy is nagy szájukat véres színűre festi s ezáltal rútságukat csak fokozza. A mint látszik, Buka lakói igen ügyes nyilasok. Egyikök egy

A BOURBON-SZIGET KÉPE. (FACSIMILE.)

vízi madarat hozott a fedélzetre, melyet kevés
előbb lőtt volt meg; az állat hasán még látszott a
nyílvevő nyoma.»

«E szigetlakók a legnagyobb ügyességet fegyve-
reik készítésénél fejtik ki s azokat nagy gond-
dal készítik. Mi megbámultuk ügyességöket, melylyel
íjjaikon a kötelet — bekenvén azt gyantával —
olyanná tették, hogy az ember első pillantásra húr-
nak nézhette; ezenkívül a közepén indiai nád kér-
gével látták el, hogy a nyíl ellövésekor ne kopjon
nagyon.»

Julius 15-én utazóink e két sziget nyugati oldalá-
nak rajzával elkészültek; keleti részöket már Bougain-
ville térképezte le.

Másnap a horizonon feltűnt azon sziget, melyet
Carteret Charles Hardy-ról nevezett el; kevés
utóbb a francziák Uj-Írland délkeleti végéhez ér-
keztek.

A két fregatt a Carteret-öbölben kötött ki s a
legénység a Kókuszdiófák szigetén telepedett le, hol
a nagy, örökzöld fák, a mészkövek közt található
ceskély mennyiségű termő föld mellett is, pompásan
kifejlődtek. A kókuszdió beszerzése mindamellett
hogy a sziget róla nyerte nevét, nem csekély
nehézséggel járt. Kárpótlásul a természettudósok, La
Billardiére nagy öröme, bőségesen gyűjthettek
növényeket és rovarokat.

A pihenés egész ideje alatt az eső bőségesen
esett. A lehulló langyos vízből egész folyó kelet-
kezett, mely egy pillanatra sem apadt ki.

Miután a «Recherche» és az «Espérance» magu-
kat a szükséges ivóvízzel és tüzelő fával ellátták,
1792 július 24-én a Carteret-öbölből tovább indul-
tak. E művelet közben az «Espérance» egyik vas-

macskáját elvesztette. A két fregatt nemsokára megérkezett a Sz.-György-csatornába, melynek déli fele hat-hét miriaméter széles; Carteret még egyszer akkorára becsülte. Utazóinkat a gyors áramlatok magukkal ragadták; elhaladtak a Man és Sandwich-szigeteknél a nélkül, hogy akármelyik mellett is megállapodhattak volna.

Miután d'Entrecasteaux a lapos Portland-szigetekkel megismerkedett, melyek, számra heten, a déli szélesség $2^{\circ} 39' 44''$, s a keleti hosszúság $147^{\circ} 75'$ alatt fekszenek — útját az Admirális szigeteknek vette. A Hunter kommodor terjesztette hírek szerint a legkeletibb szigeten látták a francia tengerészeti egyenruhába öltözködött bennszülötteket.

«A vadak nagy tömegekben jelentek meg a partokon; — mondja az útleírás — némelyek a partok mentén szaladgáltak, mások, mereven nézve hajóinkra, jelekkel híttak meg magukhoz bennünket; lármájuk az öröm zaja volt... Fél kettőkor mindegyik hajóról egy-egy csolnak indult meg, vivén magával különböző tárgyakat, melyek a kis sziget lakói közt voltak kiosztandók. Mialatt a csolnakok a partok közvetlen közelébe eveztek, a fregattok lövés távolságában maradtak, hogy esetleges támadás bekövetkeztekor embereiket védelmezhessék; a déli szigetek lakói Carteret emberei ellen árulást követtek el s ez d'Entrecasteaux-t is óvatosságra intette.»

A partokat szirtek környékezték. A csolnakok nem férhettek közvetlen közelökbe; valami száz méternyi távolság választotta el őket a partoktól. A vadak folytonosan megújították ama jeleket, melyekkel a francziákat magukhoz akarták csalni.

«Az egyik indus, kinek homlokát kettős kagylósor díszítette, társai között nagy tekintélynek örven-

dett; ő parancsolta meg egyik alattvalójának, hogy ugorják a vízbe s vigyen a mieinknek néhány kókuszdiót. A félelem — mert hisz ismeretlen emberekhez kellett mennie, kiknek szándékát nem ismerte — a szigetlakót ingadozóvá tette. A törzsfő azonban, a ki, mint látszott, nem szokta meg alattvalói engedetlenségét, habozásának csakhamar véget vetett; szóbeli parancsát abban a pillanatban botütések követték, melyeket az áldozat hátára mért; az engedetlenségnek vége is szakadt... A mint a szigetlakó a szárazra visszatért, övéi azonnal köréje gyűltek; mindegyikök részesülni akart a küldöttük ajándékokban. A lélekvesztők is csakhamar elindultak a partokról. Több bennszülött úszva közeledett embe-reink felé; csakhamar nagy tömeg gyűlt tehát csol-nakjaink köré. Bennünk nem kis csodálkozást kel-tett, hogy a tengernek roppantul erős hullámmása daczára a vadak el merték hagyni szigetjüket.»

A mit az indusok végrehajtottak, talán a francziák is megpróbálhatták volna. A mint látszik azonban, egy szóval sem kérdezték meg a vadakat, hogy nem szenvedett-e szigeteik körül hajótörést valami nagyobb vagy kisebb hajó. Az egyedüli megjegyzés, a mit ez alkalomból az útleírás megemlít, az, hogy a sziget-lakók ismerik a vasat s ezt minden egyébnél többre becsülik.

D'Entrecasteaux ezután felkereste az archipelagus északi részét, cserekereskedést folytatott a benn-szülöttekkel, de partra sehol sem szállott; szóval — a mint látszott — szorosabb feladatának megoldá-sára kellő gondot nem fordított, a körül teljes oda-adást nem tanúsított.

A «Recherche» és az «Espérance» ezután fel-kereste a Remeték-szigetét, melyet 1781-ben a spanyol

«Princesa» nevű fregatt fedezett fel. A bennszülöttek itt is, mint másutt, megkísértették a francziákat partjaikra csalni, de sikertelenül.

Utazóink elhaladtak ezután a Bougainville elnevezte Échiquier-szigetek mellett, szemügyre vettek több kisebb, alacsony szárazföldet, melyeket buja növényzet takart, s eleveztek a Schouten-szigetek, meg Új-Guinea mellett, melynek belsejében egy hegylánczot pillantottak meg; ennek legnagyobb csúcsát ezer ötszáz méternyi magasra becsülték.

Miután a «Recherche» és az «Espérance» ezen nagy szigetnek partjai mellett elhaladtak, a Pittszorosba eveztek, hogy a Molukki-szigeteket elérjék.

Nagy öröm volt a francziák között, midőn 1792 szeptember 5-én az Amboini-révbe megérkeztek. A hajókon ugyanis nagy volt a skorbutosok száma; mindnyájuknak, tiszteknek úgy, mint matrózoknak, hosszabb pihenőre volt szükségök, hogy új erőre telessenek szert. Természettudósok és csillagászok azonnal partra szállottak és kényelmesen elhelyezkedtek, hogy szokásos kutatásaikat és észleléseiket megtegyék. A természettudósokra különösen bő aratás várt. La Billardiére különösen nagy örömmel beszél a gyűjtött növények- és állatokról.

«A parton állva» — írja La Billardiére — «azon irányból, honnan a szél fujt, zeneszerek hangját hallottam, melyeknek akkordjai néha egészen szabatosak voltak, máskor egy-egy kis disszonancia keveredett középük, a nélkül azonban, hogy kellemetlen érzést szült volna. E harmonikus hangok, a mint hittem, nagyon messziről jutottak el hozzám; egy ideig azon véleményt tápláltam, hogy bennszülöttek a révnek másik partján, azaz egy miriaméternyi távolságban tőlem, muzsikálgatnak. Fülelem azon-

ban, a távolságra nézve, csalódott; a hangszer alig száz méternyire volt felállítva. A hangszert alkotó bambusznádat, mely legalább húsz méter magas volt, a bennszülöttek a tenger partján merőleges helyzetben állították fel; az egyes csomók között a nádat három ccentiméternyi hosszúságban és másfél ccentiméternyi szélességben meghasították; a hasadékok, ha szél érte őket, változatos és kellemes hangokat hallattak. Miután a hosszú bambusZRúdon a csomók számosak voltak, a bennszülöttek különböző oldalain hasogathatták meg, hogy ha a szél bármely irányból fújna is, érje valamelyiköket. E hangszer, a mi a hangját illeti, legjobban a harmonikához hasonlított.»

A hosszú, egy hónapig tartó pihenőt, utazóink arra használták fel, hogy hajóikat kijavítsák s megtegyenek minden óvó intézkedést, melyre ezen forró és nedves vidékeken szükségök volt.

Az Amboini-révnél, a bennszülöttek szokásai és erkölceiről néhány, nem egészen érdektelen adatot is gyűjtöttek. «Az amboini-rév» — írja La Billardiére — «körülbelül két miriaméter hosszú és kétharmad miriaméter széles. Partjain, sok helytt kitűnő horgonyozó helyeket találhatni; némely helytt azonban fenekét korallszirtek alkotják.

«Vára, melyet győzelem várának neveznek, téglából készült, a kormányzó és néhány tanácsstag benne székelnék. Ott létünk alatt a vár már dűledezett; valahányszor falain egy ágyut sütöttek el, mindig egy egy rés támadt rajta.»

«Az őrség mintegy kétszáz emberből állott; köztük a nagyobb rész bennszülött, a többiek pedig európai katonák voltak...»

«Mivel az európai katonák közül nagyon sokan

Indiában csakhamar elhalnak, azokat, kik már több évet töltöttek a gyilkos klíma alatt, nagyra becsülik; a hollandi kereskedelmi társaság ritkán is tartja meg ígéretét s kiszolgált katonáit nem igen eresztí vissza Európába... Találkoztam magam is néhány szerencsétlen emberrel, kiket, habár szerződésök értelmében régen el kellett volna már bocsátani, húsz évnél tovább tartották Indiában...

«Amboina lakói maláji nyelven beszélnek. Termékei között megemlítendő a fűszerek, a kávé, mely nem olyan jó, mint Réunion-szigeten s különösen a szágo, melyet főképen a mocsáros vidékeken nagy mennyiségben termesztnek.»

«A táplálékul szolgáló rizst nem termesztik Amboinán, habár a mélyebben fekvő helyeken igen jól megélhetne. A hollandi kereskedelmi társaság ez élelmi szer termesztését megtiltotta, mert ennek eladása által visszaveszi a bennszülöttek kezéből azon pénzt, melyet nekik a szegfűszegért fizet; megakadályozzák ily módon a hollandok a pénz felszaporodását is, másrészt a szigetlakók munkájának árát lenyomják.»

«Ily módon a kormány, kizárólag saját érdekét tartván szem előtt, e népek között minden mesterséget elnyom s kényszeríti őket a szegfűszeg és muszkátdió termelésére.»

«A hollandok azonban a fűszerek termesztését is korlátozzák, hogy több, mint a mennyit a közönséges fogyasztás szükségel, forgalomba ne jöjjön. Az ilyen eljárás egyébként, mely minden tevékenységet elfojt, nagyon hozzáillik e népek rest természetéhez.»

Az első év vendémiaire 23-át írták, — mi is alkalmazkodunk azon időszámításhoz, melyet La Billar-

dière használt — midőn a két fregatt elhagyta Amboinat, ellátván magát mindenféle élelmi szerekkel; úgy mint: tyúkokkal, kacsákkal, ludakkal, disznókkal, kecskékkal, batátokkal, jamszgyökérrel és banánokkal. A hús, mindemellett, aránylag kevés volt; a liszt pedig meglehetősen megromlott; a szágót pedig, melyet helyette a hajóra felraktak, a legénység nem tudta megszokni.»

«A fiatal bambuszajtások» — írja La Billardiére — «melyeket eczetben elraknak, hosszabb úton pompás szolgálatot tesznek az embernek, kitűnő élelmi szert szolgáltatnak; mi magunk is sokat vittünk magunkkal. E fiatal ajtások közönségesen igen finom eledelt alkotnak. Azonban vigyázni kell, hogy kellő időben szedessenek le; a piacon oly módon árulják, mint a főzeléket, s csakugyan be is tölthetik ennek helyét. Gyakran megnőnek egy méternyire, vastagságuk egyharmad ccentiméter.»

«A fiatal bambuszajtásokat a khinai nagyon kedveli; az ő nézete szerint olyan ízök van, mint a spárgának.»

«Mi elláttuk magunkat szegfűszeggel és czukorba főzött muszkát-diókkal is. Igaz, hogy ez utóbbinak csak a zöld héja ehető; nagy szomorúságunkra az ügyetlen befőzők már meglehetősen érett diókat válogattak ki számunkra. A szegfűszeg, ha már olyanra is nőtt meg, mint egy közönséges olajbogyó, még mindig pompás, aromatisz ízű és kellemes befőtt. Hogy azonban mindezen gyümölcsöket az ember kellőképen élvezhesse, szüksége volna egy indiai palotára is; ugyanezt mondhatom a gyömbérről is, melyet befőzött alakjában szintén vittünk magunkkal.»

«Az egyedüli szeszes ital, mit a szigeten besze-

rezhettünk, az arak (rizspálinka) volt, melyből néhány kisebb tonnányira valót fel is raktunk hajóinkra. Némely utazó az arakot nagyon dicséri; pedig annyit sem ér, mint a közönséges cognac.»

Az expedíció, a mint elhagyta Amboinát, Ausztrália délnyugati partjaihoz indult. Egymásután szemügyre vették utazóink Kisszer-szigetet, Timor északi partjait, a pompás külsejű Szavut; frimaire 16-án végre elérkeztek Új-Hollandia délnyugati partjaihoz, melyet 1622-ben Leuwin fedezett fel először.

A partot mindenütt homokbuczkák alkották, a melyekből csak itt-ott emelkedtek ki hegyes csúcsú sziklák; az egész vidék egyébként a kietlen pusztaság képét nyújtotta.

A hajózás e partokon, mivel sehol menedékhely nem mutatkozott, nagyon veszélyes volt.

A tenger hullámozott, a szél hevesen fújt, s utazóinknak csupa zátonyok között kellett evezniök. Az «Espérance»-ot egy szélroham már már a partokhoz dobta, midőn Legrand, hajótiszt, a nagy árboczról egy kikötőt vett észre; a hajók, szerinte, biztos védelmet fogtak volna ott találni.

«Mindkét hajó üdvössége» — mondja az útleírás — «e fölfedezéstől függött; mert a «Recherche», mely a veszélyes zátonyok között már egy éjjelt eltöltött és a viharokkal folytonosan küzdött, remélvén, hogy kedvező szél kerekedtével a sík tengerre menekülhet, — ama fölfedezés nélkül okvetetlenül elpusztult volna. A Legrand polgár nevét viselő öböl mindig emlékeztetni fog azon jeleztem szolgálatokra, melyeket ez ügyes tengerész az expedíciónak tett.»

A szigetekkel, melyek Ausztrália ezen partjait környékezték, utazóink részletesen megismerkedtek. Egyikök, Riche, a «Recherche» leíró geografusa,

partra szállott s eltévedt; fáradtan és éhségtől félholtan csak két nap múlva tért ismét vissza a hajóhoz.

Eme kis archipelagusnál, melyről épen most szóltunk, értek véget Nuyts fölfedezései.

«Egészen elcsodálkoztunk» — írja La Billardiére, — «azon pontosságon, melylyel eme hajós ama szigetek szélességét meg tudta határozni oly időben, midőn a mérő szerek még oly tökéletlenek voltak. Ugyanezt kell megjegyeznem majdnem mindarra nézve, a mit Leuwin e partok mentén megmért.»

Nivôse 15-én utazóink a déli szélesség $31^{\circ} 52'$ és a keleti hosszúság $129^{\circ} 10'$ alatt voltak, midőn Huon de Kermadec kapitány tudtára adta d'Entrecasteaux-nak, hogy hajója kormányán baj esett, hogy vize fogytán van s ezért naponként csak három negyed palaczkot oszthat ki egy-egy legényének s hogy a skorbut ellenes italok szétosztását egészen be kellett szüntetnie. A helyzet a «Recherche»-en sem volt különb. D'Entrecasteaux tehát, miután a végtelenül száraz partok mentén, hol semmi érdekes megfigyelésre alkalma nem nyílt, százhatvan miriaméternyi utat megtett volt, — útját Van Diemen-fok felé vette.

Pluviôse 3-án a hajók szerencsésen eljutottak a Sziklák révébe, a Viharok öblének egyik zugába, melylyel a francziák az előző évben ismerkedtek meg.

Ez állomáson mindenféle megfigyelésre bőven nyílt alkalom. La Billardiére-t elragadta e földdarab termékeinek változatossága; nem győzte eléggé csodálni a valóban óriási fákból álló nagy és sűrű erdőket s a bokrok meg ismeretlen növények útvesz-

A BARÁTSÁG-SZIGETEKEN D'ENTRECASTEAUX TISZTELETÉRE
RENDEZETT ÜNNEP. (FACSIMILE.)

tőjét, melyben csak nagy nehezen hatolhatott előre. Egyik kirándulása alkalmával gyönyörű, veres hematitra bukkant; valamivel tovább pedig okkerszínű földet talált, melynek élénk veres színéből következtette, hogy a közelben vasnak is kell lennie. Csakhamar bennszülöttek közelébe jutott a természettudós; az adatok, melyeket ezen eltűnt emberfajról közöl, elég érdekesek arra, hogy őket közöljük. Egyébként kiegészítik azokat is, melyeket Cook nyomán felsoroltunk.

«Összesen negyvenkét bennszülöttel, köztük hét felnőtt férfival és nyolcz asszonynyal találkoztam; a többiek gyermekeknek látszottak; néhány leányt is vettem észre, kik már kifejlődtek; de ennek daczára kevesebb volt rajtuk a ruha, mint anyjukon... E vadak haja gyapjas; szakállukat megnövesztik. Felső állkapcsuk, különösen a gyermekeknél, erősen kiálló; az idősebbeknél ezt nem vettem észre. Bőrük színe nem nagyon fekete, a mint látszik azonban, a sötét fekete embereket szépeknek tartják s azért, főképen testök felső részét szénporral erősen bedörzsölik.»

«Testbőrükön, különösen mellükön és vállukon szimmetrikusan elhelyezett dudorodásokat láthatni, melyek némelyeknél deciméternyi hosszúságú vonalakat, másoknál pedig csak különböző távolságban látható pontokat alkotnak... Némely utazó szerint e környék bennszülötteinél általánosan elterjedt a szokás, hogy felső állkapcsukból két metsző fogat kitörnek; ennek nyomát mi sehol sem láttuk s a kikkel csak találkoztunk, mindnyájuknak szép erős fogaik voltak; másrészt azonban a paraziták ropantul ellepték őket. Meg is csodáltuk az egyik asszonynak béketűrését, a ki sok ideig kizárólag

azzal foglalkozott, hogy gyermekéről ez apró állatokat elpusztítsa; ugyancsak ez asszony utálatot is gerjesztett bennünk, mert, miként a feketéknél szokás, ő is fogaival harapta szét és nyelte el ez undort gerjesztő rovarokat. Megjegyezzük ez alkalomból, hogy a majmok hasonlóképen cselekszenek.»

«A kis gyermekek minden iránt, a mi fényes, nagy kíváncsiságot tanúsítottak, s egészen szabadon neki állottak kabátjainknak, hogy róluk az ércgombokat leszedjék. Nem szabad említetlenül hagynom az egyik fiatal indusnak ingerkedését sem, melylyel egyik matrózunkat megbosszantotta. Ez utóbbi ugyanis egy kagylókkal megtöltött zsákot egy szikla tövéhez tett le. A bennszülött, a mint lehetett, nagy titokban elvitte a zsákot és máshová dugta; emberünk egy ideig hiába kereste; végre az indus visszatette a maga helyére s roppantul örült a sikerült tréfának.»

Pluviôse 26-án, napfelkeltekor a két hajón felvonták a vitorlákat s a francziák beveztek a d'Entrecasteus-szorosba; ventôse 5-én az Adventure-öbölben vetettek horgonyt. Öt napig tartó pihenés után d'Entrecasteaux megindult Új-Zéland felé; nemsokára a sziget északi végén ki is kötött.

Itt a bennszülöttekkel utazóink csak kevés ideig érintkezhettek; a Cook közlöttes számos és szabatos adatokhoz képest tehát semmi újat sem mondhattak róluk. D'Entrecasteaux Új-Zélandból a Barátság-szigetekhez evezett, melyeket, hite szerint, La Pérouse okvetetlenül meglátogatott. Utazóink a tonga-tabui révben kötöttek ki. A hajókat, megállapodásuk után azonnal, nagy sereg lélekvesztő vette körül s a szigetlakók kínálgatták disznóikat s mindenféle gyümölcsöket.

Pulaó királynak, Cook ismerősének fia szívesen fogadta a francziákat s személyesen ügyelt fel a cserekereskedés menetére. Feladata nem volt könnyű, mert alattvalói bámulatos ügyességgel igyekeztek ellopni mindent, a mi kezök ügyébe akadt.

La Billardiére is elbeszél egy esetet, melynek áldozata ő maga volt. Utjában, midőn az élelmi szereket tartalmazó sátorhoz ment, két bennszülött kísérte, kiket törzsfőeknek tekintett.

«Egyikök» — írja La Billardiére — «nagy gondal válogatta ki részemre a legjobb gyümölcsöket. Kalapomat ezalatt a földre tettem, azt hivén, hogy biztos helyen van; de a két gazember értett a mesterségéhez. A hátam mögött álló a kalapot ruhája alá rejtette s elment a nélkül, hogy észrevettem volna; a másik csakhamar követte társát. A lopást már csak azért is valószínűtlennek tartottam, mert nem hittem, hogy oly nagy tériméjű dolgot elcsenjenek, midőn a kerítésnél könnyen elcsiphették volna őket; máskülönben is egy kalapnak ez emberek, kik mindig födetlen fővel járnak, csak kevés hasznát vehették. Az ügyesség, melylyel ezen dolguknál eljárak, bebizonyította, hogy ez nem volt első lépések e téren.»

A francziák egy törzsfővel jöttek érintkezésbe, kit Fino-nak hívtak. A szóban forgó Fino valószínűleg ugyanaz, a kit Cook Tute-nek nevezett. Ez azonban csak másodrangú törzsfő volt. A királyt, Tonga-Tabu, Vavao s Annamuka első vezérét Tubó-nak nevezték. Ez is meglátogatta a hajókat, visszahozván magával egy puskát, melyet előtte való napon a vadak egy őrtől elloptak. Ezenkívül megajándékozta d'Entrecasteaux-t két darab kelmével, melyek eperfa hársából készültek s oly nagyok voltak, hogy mind-

egyikökkel könnyen be lehetett volna takarni a hajót; hozott továbbá ajándékba e vezér gyékényeket és disznókat. Mindezekért viszonzásul kapott egy szép baltát és egy veres generalis-ruhát, melyet rögtön magára öltött.

Két nappal később egy rendkívül kövér, legalább ötven éves asszony, a kit a bennszülöttek különös tisztelettel környékeztek, jelent meg a fedélzeten. Ez asszony Tiné királyné volt. Minden ételt, a mit eléje adtak, megízlelt; de legjobban megszerette a befőtt banánokat.

A szakács az ebéd alatt mögötte állott s várta a pillanatot, melyben az asztalt leterítheti; ebbeli fáradtságától azonban fölmentetett, mert a királyné eltulajdonította a tányért és az asztalkendőt.

Tubó király d'Entrecasteaux tiszteletére ünnepet rendezett. Az admirálist a szárazon Fino és Omalai törzsfők fogadták, kik őt egy nagy eszplanádra vezették. Tubó is megérkezett oda két leányával, kik hajukat bőségesen bekenték kókuszdió-olajjal, nyakuk körül pedig az «abrus precatorius» gyönyörű magvaiból ékszer viseltek.

«A szigetlakók» — mondja az útleírás — «minden oldalról nagy számban gyűltek össze; mindössze valami négy ezeren lehettek.»

«A tisztes hely, kétségkívül, a király balján volt, mert az admirálist oda ültették. Ez utóbbi azonnal előhozatta a Tubónak szánt ajándékokat, miért is a király nagy elismerést tanúsított. A nagy gyülekezetnek csodálkozását semmi sem keltette fel annyira, mint egy, kiáltó vörös damaszt szövet; a gyakori «eho! eho!» kiáltások a meglepetést eléggé elárulták. Ugyanezen hangokat hallatták a vadak, midőn néhány, ugyancsak veres színű szalagot gön-

gyölgettünk ki a kelmecsomókból. Az admirális ezután még egy kecskepárt és két házi nyulat (egy hímet és egy nőtényt) adott Tubónak ajándékba. A király ezeket is szívesen fogadta s megígérte, hogy gondot fog rájuk viselni s szaporodásuknak semmit sem vet utjába.»

«Omalai, kit Tubó, mint fiát mutatott be, szintén kapott az admirálistól ajándékokat; sőt a többi törzsfőkről sem feledkezett meg vezérünk.»

«Jobbunkon, északkelet felé, tizenhárom muzsikussal foglalt helyet, a kik egy gyümölcsessel bőven meg-
rakott kenyérfa aljában ültek s együtt énekelve mulattatták honfitársaikat. Négyen bambuszbotokat tartottak kezökben, melyek egy, egész másfél méter hosszúak voltak s melyekkel néha a földet ütve, a taktust jelezték. E hangszerek hangja legjobban a tamburinéhoz hasonlított; a középső nagyságu bambuszrudak az alaphangot adták, a legnagyobb másfél hanggal mélyebb, a legrövidebb pedig harmadfél hanggal magasabb volt. Az alt-énekes, habár hangja rekedt, a legjobban volt hallható, énekét azzal kísérte, hogy két pálczácskával egy hat méter hosszú és egész hosszában meghasított bambuszrudat ütögetett.»

«Három muzsikussal a sor előtt állott; énekek tárgyát taglejtésekkel igyekeztek érthetőbbé tenni, e taglejtéseket bizonyára jól betanulták, mert ismétlés alkalmából sem hibázták el. Néha-néha karjaikkal oly mozdulatokat tettek, melyektől a gráciát megtagadni nem lehetett; máskor ismét nagy gyorsan mellökre hajtották fejüket s azután ismételten meg-rázogatták.»

«Mialatt ezek végbe mentek, Tubó is előhozatta generálisnak szánt eperfa-kelméket; nagy láрма

közt bontatta ki őket, hogy láthassuk nagy értékeket.

«Jobbján ülő egyik tanácsadója egyszerre csak kiadta a rendeletet, hogy készítsék el a «kává»-t; hoztak is nemsokára egy méternyi magasságu ovális faedényt, tele a bennszülöttek kedvelt itálával.»

«A muzsikusok alkalmasint ez időre tartogatták legszebb darabjaikat, mert minduntalan hallottuk a «máli! máli!» kiáltásokat; a zajos tetszésnyilvánítások fényes bizonyítékai voltak annak, hogy mily élénk és kellemes benyomást tett a zene a szigetlakókra . . .»

«A «kává»-t ugyanaz osztotta szét a különböző törzsfők között, a kit elkészítésével megbíztak volt . . .»

E hangverseny, a mint tisztelt olvasóink láthatják, messze elmaradt azon fényes ünnepek mögött, melyeket a szigetlakók Cook tiszteletére rendeztek.

Tiné későbbben nagy táncmulatságot rendezett, melyet hangverseny előzött meg s melyen szintén igen nagy közönség volt jelen; ez alkalommal azonban meg kell jegyeznünk, hogy a mulatók közé sok tolvaj is belekeveredett, kiknek szemtelensége akkora volt, hogy egy kést erővel ragadtak ki az európaiak kezéből. A «Recherche» kovácsa üzöbe vette őket, midőn azonban a vadak észrevették, hogy a francia társaitól elvált, visszafordultak, őt megtámadták s egy buzogánnyal fejét befokasztották. A dulakodást az «Espérance»-on, szerencsére észrevették s a gyilkosokat egy ágyugolyóval szétkergették. Több szigetlakót, ez alkalommal a tiszték és matrózok is megöltek, mert nem tudták, hogy mi történt s minden bennszülöttben ellenséget láttak.

A jó baráti viszony azonban nemsokára helyreállott, sőt az elindulásnál annyira fokozódott, hogy több indus a hajókra kérezkedett s Franciaországba akart elmenni.

«Az értelmes szigetlakók, midőn megkérdezték, leírták mindazon hajókat, melyek országuk mellett horgonyt vetettek; ez értesítésekből láttuk, hogy La Pérouse ezen szigetek egyikén sem kötött ki... Azon időközökre, melyekben Cook kapitány őket meglátogatta, igen jól emlékeztek; az időt a jamszgyöker-szedés szerint számították; minden évre két ilyen aratás esett.»

Ezen, La Pérouse-ra vonatkozó hírek homlok-egyenest ellenkeznek azon tudósítással, melyet Dumont-Durville — igaz, hogy harminczöt évvel később — az akkor uralkodó Tamaha királynőtől hallott.

«Megkérdeztem tőle» — írja Dumont-Durville — «vajjon Cook és d'Entrecasteaux között nem láto-gatták-e meg más európaiak is Tonga-szigetét. Nehány percnyi gondolkozás után egész határozottan tudtomra adta, hogy d'Entrecasteaux megérkezése előtt kevéssel, két, ez utóbbiéhoz hasonló nagy hajó, melyeken ágyúk és nagyszámú európaiak voltak láthatók, Annamuka-szigetén kikötött és tíz napot ott töltött. Zászlójuk egészen fehér volt s nem hasonlított az angolokéhoz. Az idegenek a bennszülöttekkel igen jó lábon állottak, s a szárazon egy házat kaptak, hol cserekereskedést űzhettek. Az egyik bennszülöttet egy tiszt, ki tőle egy késért egy fa párnát vett, lelötte azért, mert áruját, miután az értéket megkapta, ismét el akarta vinni. Ez eset egyébként a békét nem zavarta meg, mivel a bennszülöttet jogosan érte a büntetés.»

Dumont-Durville becsületessége ellen legkisebb gyanu sem emelhető; be kell ismernünk, hogy a fentebb említett részletes tudósítás sok tekintetben igen valószínűnek látszik. A mi a zászló színére vonatkozik, hogy az angolokétól különbözött, különösen sokat bizonyít. Vonhatunk-e tehát e tudósításból következtetést arra, hogy d'Entrecasteaux kutatásainál könnyelműen járt el? A vád kétségtelenül súlyos volna. Azonnal fel fogunk azonban még másik két körülményt említeni, a melyek a könnyelműség mellett szólnak.

Midőn a francia fregattok germinal 21-én a szigeteket elhagyták, a bennszülöttek az őszinte fájdalom jelei közt búcsuztak el tőlük. Elindulásuk után hat nappal utazóink Erronan-hoz, a Quiros fölfedezte Santo-Espiritu-szigetszoport egyikéhez értek; későbbben elhaladtak Annatomnál, Tonnánál, melynek vulkánja örökké füstölög és a Beaupré-Beaupré-szigetekenél. Kedvező áramlatok közé jutva, a két hajó csakhamar Új-Kaledónia partjai közelébe ért, s a balade-i révben, tehát ugyanott kötött ki, a hol 1774-ben Cook is horgonyozott volt.

A vadak ismerték a vasat, de nem becsülték annyira, mint más népek; valószínűleg, mert a náluk található kövek nagyon kemények, és így nélkülözhetővé teszik a vasat. A mint a hajóra léptek, először is enni valót kértek; szavaik őszinteségében az ember nem kételkedhetett, ha belapult hasukat látta. Lélekvesztőik nem voltak oly szépek, mint a Barátság-szigeteken; nem is tudták őket olyan ügyesen kezelni — a mit egyébként már Cook kapitány is észrevett. A gyapjas hajú szigetlakók, a kik épen oly sötét színűek voltak, mint Van Diemen bennszülöttei, fegyverekül, nagyobb részt, zagájokat és

buzogányokat hordtak; öveikben azonkívül mindig voltak ovális kövek, hogy szükség esetében parittyázhassanak.

Miután a hajóstisztek a szárazon sétálgattak és a bennszülöttek méhkasalakú házeit meglátogatták, visszaindultak hajóikra.

«Visszatértünkben» — így szól az útleírás — «több mint hétszáz bennszülöttel találkoztunk, kik mindenfelől összecsofultak. Holmijokért cserében ruhakelméket és vasat kértek, nem sokára az is kiderült, hogy néhány szemtelen tolvaj van közöttük.»

«A többi között csak egy ilyen lopást fogok fölemlíteni, melyet két gazember rajtam elkövetett. Egyikök egy kis zacskót kínált megvétel végett, melyben ovalis kövek voltak, a melyet övében hordott. Csakhamar le is oldotta ruhájáról s egyik kezével átnyujtotta, míg a másikkal ára után nyult. Ugyanabban a pillanatban azonban egy másik indus, ki a hátam mögé állott, egy nagyot kiáltott, hogy én önkénytelenül hátra néztem; ekkor az előttem álló gazember elkapta a kezemben levő cseretárgyat, visszadugta zacskóját s elbújt a tömeg közé. Mi nem akartuk őt megbüntetni, habár mindnyájunknak volt puskája. Félnünk kellett azonban, hogy e kegyelmi tényt a vadak gyengeségnek ne tekintsék s még merészebbekké ne legyenek. A később történtek ez aggodalmunkban megerősíteni látszottak.»

«Többen közülök neki bátorodtak s az egyik tisztet, a ki csak kétszáz lépésnyire volt tőlünk, kövel megdobálták. Szigorúságot azonban még ez alkalommal sem akartunk alkalmazni, mert Forster tudósítása oly kedvezően hangolt mindnyájunkat irányukban, hogy újabb tényekkel ronthatták le csak szelid természetök iránt táplált jó véleményünket;

vad természetöknek azonban csakhamar kétségbevonhatatlan bizonyítékaikat szolgáltatták.»

«Az egyik indus egy darab frissen sült húst tartott kezében s evett belőle; későbben felszólította Piron polgártársunkat, hogy osztozzék vele a lakmározásban; ez utóbbi azon hitben, hogy valami állat húásával kínálják meg, elfogadta az ajánlatot; midőn azonban a csontot, melyen már alig volt hús, nekem megmutatta, észrevettem, hogy az egy tizennégy-tizenöt éves fiú lábszárából való volt. A bennszülöttek, a kik körénk gyűltek, minden vonakodás nélkül bevallották, hogy a gyermek húsa több szigetlakónak ebédül szolgált; azt sem tagadták, hogy az emberhúst nagyon szeretik.»

«Az expedíció azon tagjai, kik a hajókon maradtak, ezen elbeszélésünknek nem akartak hitelt adni; nem tudtak ugyanis megbarátkozni azon gondolat-tal, hogy ezen népek, kiket Cook és Forster oly kedvező színben tüntettek fel, ily ocsmány bűnre vetemedhessenek; nem volt azonban nagyon nehéz a leghiteltlenebbeket is meggyőznünk a tényekről. Előhoztam a már megrágott csontot, melyben főorvosunk azonnal gyermek csontját ismerte fel; megmutattam azt továbbá a két bennszülöttnek, kik hajóinkon voltak; egyikök kiragadta kezemből s mohón hozzálátott a rajta tapadt húsdarabkák és porczogók lerágásához; átadtam végre a csontot a másik indusnak is, a ki szintén talált rajta még egy kis harapni valót.»

A bennszülöttek, kik a hajókra jöttek, annyi mindenfélét loptak el s oly szemtelenül viselték magukat, hogy kénytelenek voltunk őket elkergetni. Másnap, midőn a francziák ismét kimentek a szárazra, a vadakat éppen ebédnél találták.

Ezek meg is kínálták utazóinkat a frissen sült hússal, melyben a természettudósok ismét emberhúsra ismertek.

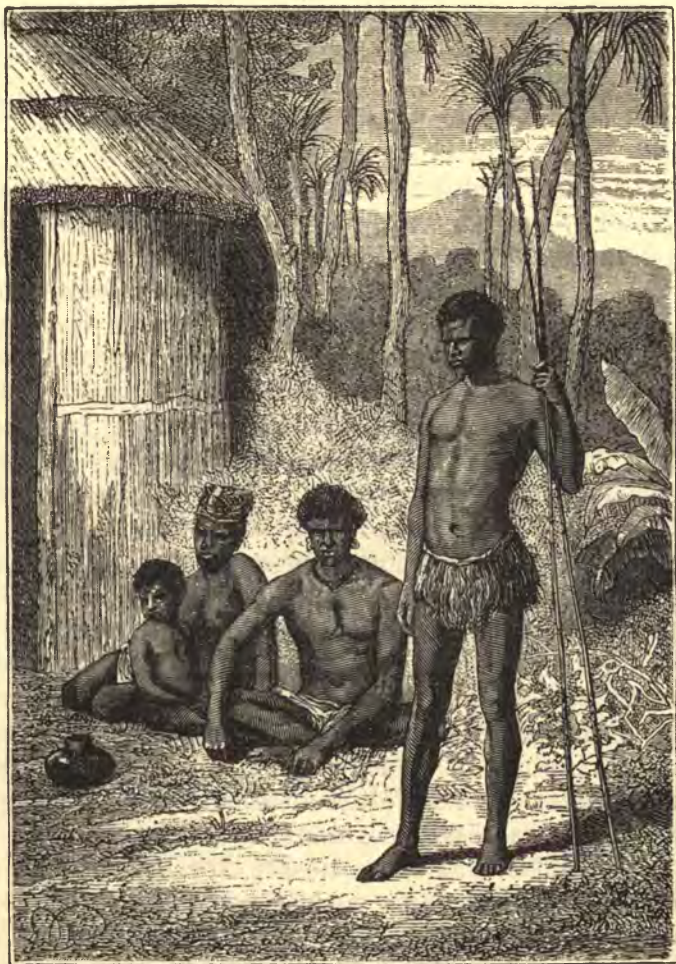
Néhány indus oda is ment a francziákhoz s «több ízben megtapogatta karjaik és lábszáraik leghússabb részét, a miközben a csodálkozás és mohó vágy hangján ismételtették a «karapek» szavat, a mi nem nagyon biztatott bennünket.»

Több utazónkat a szigetlakók megtámadtak s a legnagyobb szemtelenséggel megloptak. A bennszülöttek szándékai iránt nem lehetett többé kétség; nemsokára néhány matróztól, kik tüzelő fáért mentek a szigetre, a baltákat is el akarták venni; löniök kellett, hogy a rablóktól megmeneküljenek.

Az ellenségeskedések több ízben megújultak s mindig a bennszülöttek futásával végződtek; többen közülök már elestek vagy megsebesültek. A kísérletek ezen eredménytelensége azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy kedvező alkalom adtán ismét meg ne ujítsák.

La Billardiére szemtanúja volt egy esetnek, melyet azután későbbben többször is tapasztaltak, de a melyet mégis sokáig valószínűtlennek tartottak. Láttá ugyanis a fentemlítettük természettudós, hogy e vadak szappankövet esznek. Ezen földnem arra szolgál, hogy gyomrukat vele megtöltsék és így az éhség érzetét csillapítsák; habár a szappankőben nincs is semmi tápláló anyag, e népeknek mégis nagy szolgálatokat tesz; mert gyakran kell szükségét szenvedniök, különben is terméketlen földjeik megművelésére kevés gondot fordítván... «Igazán nem képzeltem volna, hogy emberevők, ha az éhség gyötri őket, ilyen enyhítő szerekhez nyuljanak.»

Mialatt hajósaink Új-Kaledoniában tartózkodtak,

ÚJ-KALEDONIAIAK.

La Pérouse-ra vonatkozólag semmi értesülést sem szerezhettek. Egy hagyomány azonban, melynek tudomására Garnier Gyula jutott, azt mondta, hogy Cook eltávozta után nemsokára két nagy hajó közeledett a Fenyők szigetéhez, melyre csolnakokat is küldött.

«Az első ijedtség eltűntével» — írja Garnier Gyula egyik közleményében, melyet a francia földrajzi társaság 1869-iki novemberi folyóiratában tett közzé — «a bennszülöttek felkeresték az idegeneket s összebarátkoztak velök; eleinte nagyon megcsodálták mindenféle kincseiket; a kapzsiság később arra bírta őket, hogy a matrózokat ne akarják országukból elbocsátani; ez utóbbiak azonban sortüzet adtak, néhány bennszülöttet lelőttek s így kapzsiságukat egy kissé lehűtötték. A barátságtalan fogadtatás a két hajót elriasztotta, elsütöttek tehát egy ágyut, mit a bennszülöttek mennydörgésnek tartottak s elindultak a nagy szárazföld felé.

Méltán csodálható, hogy d'Entrecasteaux, ki a Fenyő-sziget lakóival érintkezésben volt, e dologról semmit sem hallott. A fentemlített sziget pedig nem nagy kiterjedésű, lakosai sincsenek valami nagyon nagy számmal. A dolog csakis úgy magyarázható meg, hogy a bennszülöttek titokban tartották, hogy La Pérouse-zal összekocczantak.

Ha d'Entrecasteaux a hosszú korallzátony mentén, mely Új-Kaledónia nyugati partjait az Oceán hullámai ellen védelmezi, megtalálta volna valamelyik bejáratát: kétségkívül ráakad a gondos és bátor La Pérouse-nak, Cook e versenytársának nyomaira; a francia tengerésznek ama partokon meg kellett fordulnia. Egy czethalász, kinek elbeszélését Rienzi közölte, az új-kaledóniaiak kezében érmeket

és egy Sz.-Lajos-keresztet látott, mely tárgyak a francia expediciótól származtak.

Midőn Garnier Gyula Numeá-ból Kanalába utazott, 1865 márczius havában bennszülött kíséreténél látott «egy régi, vékony rozsdás kardot, minőt a mult században hordtak, a melyre liliomok voltak bevésve.» A kard tulajdonosától egyebet meg nem tudhatott, mint hogy már régen van birtokában.

Nem valószínű, hogy az expedíció valamelyik tagja ajándékozta volna meg e vadakat egy karddal, annál kevésbbé egy Sz.-Lajos-keresztel. Bizonyára egy tisztet valami viszály közben megöltek s így jutottak a bennszülöttek ama tárgyaknak birtokába. Ezen föltevés egészen megegyez a Garnier közölte éles ellentétek magyarázatával, a melyek Cook és d'Entrecasteaux-nak a balade-i lakosság erkölcsaire vonatkozó rajzaiban előfordulnak. Az előbbi utazó szerint e bennszülötteknek csak jó tulajdonságaik vannak; azaz jók, őszinték és békeszeretők; az utóbbi szerint azonban tolvajok, árulók és ember-evők.

Micsoda rendkívüli dolgok — írja Garnier — alakították át a bennszülöttek magukviséletét a két látogatás közt lefolyt időközben? Nem fordult-e elő valami viszálykodás? Nem kényszerültek-e az európaiak fegyvereikhez nyulni? Nem dúlták-e fel az ültetvényeket, nem égették-e fel a kunyhókat? Nem kell-e betudnunk valami ilyesféle eseménynek azon ellenséges fogadtatást, melyben d'Entrecasteaux részesült?

La Billardiére elbeszélvén egyik kirándulását azon hegyek közé, melyek Uj-Kaledónia északi részében a vízválasztót alkotják, s a honnan két irányban ellátni a tengerre: a többi között így ír:

«Kirándulásunknál kiséretünkben csak három bennszülött volt, *kik egy évvel előbb bizonyosan észrevettek bennünket* szigetjük nyugati partjai mentén, mert mielőtt elváltak volna tőlünk, megemlézték, hogy amaz oldalon két hajót láttak.»

La Billardiére hibát követett el, midőn az indusokat e tárgyra vonatkozólag jobban ki nem kérdezte. D'Entrecasteaux vagy La Pérouse hajóit látták-e a szigetlakók? Vajjon igazán «egy évvel előbb» tűnt-e fel nekik a két idegen építmény?

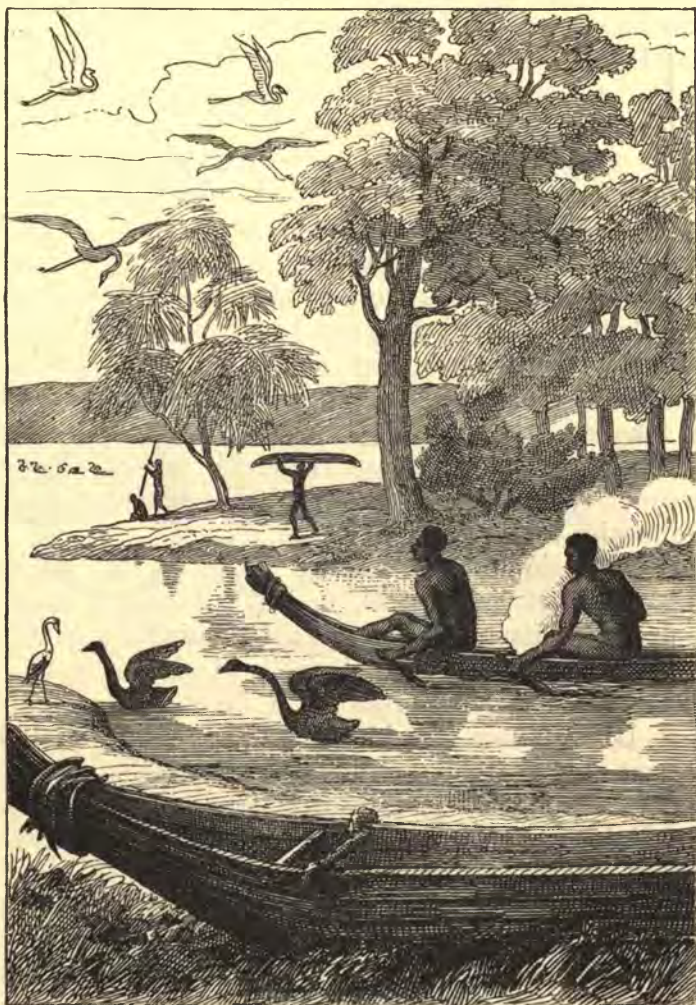
Az elsoroltuk részletekből látható, mennyire kell sajnálnunk, hogy d'Entrecasteaux feladatának megoldásánál nem járt el nagyobb buzgalommal. Ez esetben, kétségkívül, ráakadt volna honfitársai nyomára. Elbeszélésünk további folyamából ki fog tűnni, hogy egy kissé több szerencsével, ha nem is mindnyájukat, legalább egy részöket még életben találta volna.

Az új kaledóniai pihenő alatt Huon de Kermadec áldozatul esett sorvasztó lázának, mely őt már több hónapon át gyötörte. Az «Espérance» vezérségében Hesmivy d'Auribeau lett helyettesévé.

Floréal 21-én indult el d'Entrecasteaux Új-Kaledóniából; további útjában meglátogatta Malint, Huont, Mendana Santa-Cruz szigetét, melyet Új-Jersey-től egy csatorna választ el, hol a francia hajókat a bennszülöttek megtámadták.

Délkeleti irányban feltűnt egy sziget, melyet d'Entrecasteaux Kutatás-szigetének nevezett; «Fölfedezés»-nek keresztelhetette volna el, ha eszébe jutott volna kikötni mellette. A kérdéses sziget ugyanis a korallszirtek környékezte Vanikoro volt, a melynél La Pérouse hajótörést szenvedett, s a melyen, nagyon valószínű, akkoriban még néhány szerencsétlen fran-

A HATTYU-FOLYÓ. (FACSIMILE.)

enziát életben találhattak volna. D'Entrecasteaux-nak azonban megfoghatatlan végzete útját állta! Oly közel volt céljához, s még sem érte el! A fátyolt, mely La Pérouse társainak sorsát takarta, csak sokkal későbbben lebentették fel.

Az admiralis, miután Santa-Cruz déli részét gondosan átvizsgálta, s kutatásainak tárgyában semmi újabb tudósítást szerezni képes nem volt, a Surville elnevezte Arzaczidák földjéhez ment, melynek déli részét szemügyre is vette; későbbben a louisiane-i partokat kereste fel, melyeket La Pérouse, a Salamon-szigeteket elhagyva, meg akart látogatni, Prairial 7-én az admiralis a Megszabadulás-fokához ért. E fok nem tartozik Új-Guineához, mint Bougainville képzelte, hanem egy szigetnek részét alkotta, melyet Rosselről az expedíció történetének legpontosabb megírójáról neveztek el.

A két hajó ezután számos alacsony és sziklás sziget mellett hajózott el, melyek nevöket a magasabb rangú tisztektől nyerték; Új-Guineát a Vilmos királyról elnevezett foknál érték el először a francziák; innen a Dampier-szorosba eveztek be; későbbben Új-Britannia északi partjai mentén folytatták útjokat, hol is több, mindaddig ismeretlen hegyek borította szigettel ismerkedtek meg. Julius 17-én utazóink az Anachoretákkal szemközt, egy kis szigetnél pihenőt tartottak.

D'Entrecasteaux, kit már hosszabb idő óta gyötört a dizentéria és a skorbut, ekkor már halálán volt. Tisztjei kérelmére hajolva, elvált az «Espérance»-tól, csakhogy hamarabb érhesse el Vezsiu-t. Nehány nap mulva azonban, július 20-án, hosszú és kínos szenvedés után elhunyt.

A francia hajók Vezsiu és Buruban pihentek

meg; az utóbbi helyen a kormányzó nagyon szívesen fogadta a francziákat, néhány szigetlakó még visszaemlékezett Bougainville-re. Az expedíció vezérletét d'Auribeau, s midőn ez is megbetegedett, Rossel vette át; így jutottak át utazóink a Butan- és Szalejer-szorosokon, míg végre október 19-én Szurabája előtt kiköthettek.

Komoly hírek vártak itt az expedíció tagjaira. XVI. Lajos lefejeztetett; Franciaország pedig háborút viselt Hollandia, valamint a többi európai hatalmaságok ellen is. Habár a «Recherche» és az «Espérance» nagyon meg voltak sérülve, habár a legénység egészségére is jótékony hatású lett volna a hosszabb pihenés: d'Auribeau még is el akart indulni Mauritius szigetére; a hollandi kormányzó azonban fogságba ejtette. Az expedíció tagjai között a különböző politikai véleményeknél fogva csakhamar kitört a viszály, s a hollandi kormányzó félni kezdett, nehogy gyarmatában zavar támadjon. Az izgalom és gyűlölet legmagasabb fokát érte el akkor, midőn d'Auribeau a fehér zászlót ki akarta tűzni. A tisztek és tudósok nagyobb része, többi között maga Billardiére is, ennek konokul ellene szegültek; erre a hollandi hatóság mindnyájokat elfogta, s a gyarmat különböző kikötőibe szétküldte.

D'Auribeau 1794 augusztus 21-én halt meg; utána Rossel lett az expedíció vezérévé. Ez utóbbi magára vállalta, hogy a különböző okiratokat, melyek az utazás alatt összegyűjtettek, el fogja szállítani Franciaországba; de útközben egy angol fregatt foglyává lett, s a népjog első és sarkalatos elvei ellenére mindenéből kifosztatott; midőn Franciaország ismét birtokába jutott azon természeti tárgyaknak, melyeket tőle elloptak (e kifejezés nem

kemény, ha figyelembe vesszük azon utasításokat, melyeket a francziák gyarmat-tisztviselőinek küldtek akkor, midőn Cook nagy útjára megindult), már oly rossz állapotban voltak, hogy hasznukat sem lehetett venni oly módon, mint remélték.

Ez volt e szerencsétlen expediciónak vége. Ha az első sorban kijelölt célját nem is érthette el, néhány földrajzi fölfedezést még is tett, azonkívül kiegészítette vagy kiigazította azon tudományos vívmányokat, melyek más hajósoktól erednek, végre a természettudományok körében is számos megfigyelést tett, melyekért a köszönet első sorban La Billardiére-t illeti.

III.

Marchand kapitány útja. — A Marquesas-zsigetek. — Nuka-Hiva fölfedezése. — A lakosok szokásai és erkölcei. — A Revolution-szigetek. — Amerika partjai és a Csikitane-kikötő. — A Cox-csatorna. — Pihenő a Sandwich-szigeteken. — Makao. — Deception. — A francziák visszatérnek hazájukba. — Bass és Flinders fölfedezései Ausztrália partjain. — Baudin kapitány expedíciója. — Az Endracht- és a Witt-föld. — A timor-i pihenő. — A Van Diemen-sziget átkutatása. — A «Geographe» és a «Naturaliste» egymástól elválnak. — Port-Jackson. — A deportáltak. — Új-Dél-Wales buja legelői. — A «Naturaliste» visszatér Franciaországba. — A «Geographe» és a «Casuarina» bejárják a Nuyts-, Endracht- és a Witt-föld partjait. — A «Geographe» másodszor is fölkeresi Timor-szigetet. — A hazatérés.

A kereskedelmi tengerészet egyik tisztje Etienne Marchand, 1788-ban, Bengáliából hazajövet, Sz.-Ilona-sziget kikötőjében Portlock angol kapitánynyal találkozott. Beszéd közben, természetesen rákerült a sor a kereskedelemre is, a cseretárgyakra s azon árucikkekre, melyek a legtöbb hasznot hajtják. Mint óvatos ember, Marchand keveset beszélt s csak is akkor felelt társának, midőn a társalgás megakadó félben volt. Ily módon Portlocktól megtudta, hogy

a prémek s különösen a vidra bőre Észak-Amerika nyugati partjain rendkívül olcsó, ellenben Khinában mesés árakon kel el: ezenkívül a Mennyei birodalomban az Európában kelendő árúkat is könnyen be lehet szerezni.

Visszatérve Franciaországba, Marchand értesítette a marseille-i kereskedőket, Baux-ékát azon érdekes hírről, melyet útközben hallott; a kereskedők azonnal rászánták magukat, hogy hasznukra fordítják. A csendes-tengeri utazásnál kiválólag erős hajókra volt szükség; Baux-ék tehát egy háromszáz tonnás hajót építtettek, melyet érczpánczéllal látták el s minden szükséges dologgal felszereltek, hogy támadás esetén könnyen megvédhessék és véletlen bal eset után hamar kijavíthassák; végre megtettek minden intézkedést, hogy az árúk berakása és kiszállítása könnyen mehessen végbe és a legénység egészségének fentartására is — mert az út három vagy négy évre volt tervezve — kellő gond legyen fordítható.

Marchand kapitánynyal együtt felszállottak a «Solide»-ra Masse és Prosper Chanal kapitányok, három hadnagy, két orvos és három önkénytes. A harminczkilencz matrózzal együtt tehát ötvenen voltak a hajón.

Négy ágyú, két taraczk, négy mozsár, a hozzá való lőpor és a puskák a hajó felszereléséhez tartoztak.

A «Solide» 1790 december 14-én hagyta el Marseillet; habár a tél kezdete előtt nem is érkehetett meg a Horn-fok közelébe. Marchand Prájában s a zöld-foki szigeteken csak rövid idejű pihenőt tartott; azután az Állam-föld felé vette útját, melyhez 1791 április 1-én érkezett, innen tovább indulva megkerülte a Tűzföldet s bevezett a Nagy-Oczeánba.

A francia kapitánynak nem volt szándéka megpihenni, míg Amerika északnyugati partjait el nem éri, május 1-je után azonban itala annyira megromlott, hogy friss vízről kellett gondoskodnia.

Marchand e célból, útját a Mendoza-féle Marquesas-szigeteknek vette, melyek a déli szélesség 10-ik és a Párizstól számított nyugati hosszúság 141 °-a alatt fekszenek.

Ez archipelagust, melyet Mendoza 1595-ben fedezett föl, 1774-ben Cook is meglátogatta.

Junius 12-én utazóink elérték Magdelenát, a mely a szigetcsoportnak tagjai közül legmesszebb nyúlik el kelet felé. Marchand és Chanal kapitányok számításukban nem csalódtak; «az Állam-földön levő San-Juan-fok elhagyása után, hetvenhárom nap múlva a francziák Mendoza szigeteinél kikötöttek a nélkül, hogy valami más szárazföld szemükbe akadt volna. Folytonos csillagászati megfigyeléseik által minden veszélyt szerencsésen kikerültek; pedig a tengeráramlatok oly erősek és oly különböző irányúak, hogy a közönséges hajókalauzok számításai alighanem cserben hagyták volna őket.»

Marchand útját San-Pedronak vette, melyet nyugati irányban elhagyott.

Nemsokára szemébe ötlött Dominica, Santa-Christina és Hood, a csoport legészakibb fekvésű szigete; utazóink a Madre-de-Dios-öbölben kötöttek ki, hol a bennszülöttek őket a legszívesebb fogadtatásban részesítették, ezer torokból kiáltozván: «tájó! tájó!»

Miután a fentnevezett kikötőben Marchand magát annyi disznóval, a mennyire szüksége volt, el nem láthatta: Santa-Christina egyéb öbleit is fölkereste, melyek népesebbek, termékenyebbek és szebbek is voltak, mint Madre-de-Dios.

Az angolok, Cook vezérlete alatt, csak kevés időt töltöttek el a Marquesas-szigeteken: az ország és lakóira nézve tehát nem gyűjthettek össze pontos és elég számos adatot. Nehány sorban kivonatolni fogjuk tehát Marchand Etienne leírását.

A lakosok nagyok, erősek, rendkívül tevékenyek s mozgékonyak; bőrük színe világos barna; számosan vannak azonban, kik alig különböznek e tekintetben az európai munkás osztály tagjaitól. Ruhájuk nincs; tatuálják magukat; a klíma fölöslegessé tesz minden egyéb öltözetet. A testen látható ábrák nagyon szimmetrikusak; a rajzok a hasokon és láb-szárakon egymásnak megfelelők; a tarka vonalaknak, épen ez arányosságnál fogva, nincs rossz hatásuk. A haj diszítése annyiféle, a hány ember van; a divat, mindemellett, a Marquesas-szigeteken is épen olyan korlátlanul uralkodik, mint Európa bármely más országában. Egyesek vörös magvakból nyaklánczot hordanak; mások pedig könnyű fadarakból készítik a nyakat diszítő ékszereiket. Férfiak és nők egyaránt átlyukasztják füleiket; függőket azonban nem igen viselnek. Csupán «egy fiatal mendozai nő büszkélkedett a rozsdás borbély-tányérral, melyet a *Solide* papjától ellopott s nyakába akasztott; az egyik bennszülött pedig Marchand kapitány töltővesszőjét füléhez kötötte s oldalt le-lógatta.»

Cook állítása szerint a taiti-ek «kává»-ját ismerik. A francziák e tekintetben csak arról tudósítanak, hogy a szeszes italt, mellyel a *Solide* fedélzetén őket megkinálták, a borsról nevezték el. Valószínű azonban, hogy a szeszes italokat bővében nem élvezik, mert utazóink részeg állapotban egyet sem láttak.

Az angolok egy szót sem szólnak amaz udva-

riasságról, melyet a Madre-de-Dios lakói tanusítottak s melyet Chanal külön felemlítendőnek tart; ez udvariasság abban áll, hogy a bennszülött az ételt, melylyel barátját meg akarja kínálni, előbb megragja s őt ettől a fáradságtól megkíméli; a vendégnek az ételt tehát csak le kell nyelnie. Aligha tévedünk, ha azt hiszszük, hogy a francziák, bármennyire voltak is elragadtatva a bennszülöttek jóakaratának és barátságának e jelétől, lehetőleg ritkán éltek ebbeli szivességekkel.

Egy másik igen érdekes megfigyelést is tett Marchand kapitány. Santa-Christina lakói házaikat magasan fekvő helyekre építik, s falábakat használnak; országuk tehát árvizeknek van kitéve. Egy ilyenféle csinosan kifaragott faláb a párisi világkiállításon is látható volt; Hamy, a ki az oczeániai dolgokban tekintély, egy igen érdekes értekezést írt e sajátságos járó szerszámról.

«Santa-Christina lakóinak főfoglalkozása, miután halásztak, fegyvereiket, csolnakjaikat és házi eszközöket elkészítették, a táncz, az ének és a mulatás. E kifejezést «megöli az időt» úgy látszik csak azért találták fel, hogy azon tétlenséget lefesthessék, mely e szigetlakók életmódját jellemzi.

Azon rövid pihenő alatt, melyet Marchand Madre-de-Dios-ban tartott, utazóink észrevettek valamit, a mi egy szigetcsoport fölfedezésére vezetett. Naplementekor Marchand a láthatáron egy mozdulatlan pontot pillantott meg, mely egy magas hegy csúcsához hasonlított; e látvány több napon át ismétlődött. Nem volt tehát többé kétségbe vonható, hogy annak alapja valami szárazföld; mivel pedig a térképeken semmit sem tudtak róla, ismeretlen szigetnek kellett lennie.

Midőn június 20-án Marchand Santa-Christiniát elhagyta, meg akart róla győződni. Északnyugati irányban, nagy meglepődésére fel is fedezett néhány kisebb szigetet, melyeknek legnagyobbika róla nyerte el nevét. A bennszülöttek, nyilvánvalóan, ugyanazon fajtához tartoztak, mely a Marquesas-szigeteket tartá elfoglalva. A francziák csakhamar más szigeteket is fedeztek, így rábukkantak a Baux-ra vagyis Nuka-Hivára, a «Két Testvér»-re, a Masse és Chanal-szigetekre; az egész archipelagust, melyet a geografusok a Marquesas név alá foglalnak, a Forradalom szigetcsoportjának nevezték el.

A Marquesas-szigeteket elhagyva, utazóink Amerika partjai felé indultak. Az idő már nagyon eljárt; a hatvanadik fokig, a «Williams Sound»-ig vagy a «Cooks River»-ig má nem lehetett eljutniok. Marchand tehát csak az Enganno-fokot akarta felkeresni, hogy a Dixon-féle Norfolk-öbölben, vagyis a spanyolok elnevezte Guadalupe-ban megkezdje vásárlásait.

Augusztus 7-én az Enganno-fok és környéke feltűnt a horizonon; öt napos szélcsend után pedig a vasmacskák a Guadalupe-öbölben értek feneket. Mindeddig egyetlen matróz sem lett beteggé; a hajósok pedig kétszáznegyvenkét napig voltak útban — a prájai és madre-de-dios-i pihenőre csak tíz napot kell leszámítanunk — és ötezernyolcszáz mértföldnyi utat tettek meg; a siker fényes volt, mely a hajóépítőknak és a kapitányoknak vált érdemére; amazok a felszerelésnél semmit sem mellőztek, a mi a legénységnek egészségére szolgálhatott, ezek pedig mindazon intézkedést megtették, melyet a tapasztalat javasolt.

Mialatt Marchand kapitány a fentnevezett öbölben tartózkodott, melyet a bennszülöttek Csinkitane-nak

neveztek, nagyszámú vidrabőrt vásárolt össze; köztük mintegy száz darab igen finomat.

A kicsiny, zömök, egyébként elég arányos növéssű bennszülötteknek gömbölyű és összenyomott arcuk van; egy kicsit csúnyák. Mélyen fekvő, kicsiny és csipás szemeik szépségöket szintén nem emelik. Bőrük színét a vastag pizsokréteg és a rajta látható vörös és fekete festékek keveréke miatt alig láthatni. Sűrű, kemény sörteszerű, okkerrel bekent hajuk, melyben pelyhek s mindenféle más pizsok bőven meggyül, még inkább elrútítja őket.

Az asszonyok világosabb színűek, mint a férfiak, de csúnyábbak; kövér, rövid derekuk, gacsos lábaik s a testöket takaró óriási pizsok visszataszító lényekké teszi őket.

A velök született tetszetősség rábírta őket, hogy természetadta szépségöket egy sajátságos ajakdiszítő ékszerrel igyekezzenek emelni, melyről e munkában, Cook útjának leírása alkalmából, már szólottunk.

«Az alsó ajak alatt mintegy hat vonalnyira, a szájjal egyközűen egy hosszúkás vágást csinálnak; ebbe, rendszerint, egy vas- vagy fadarabot ékelnek be, melyet azután időről-időre, fokonként nagyobbbal váltanak fel, míg végre egy kellőleg kifaragott fadarabbal helyettesítik, mely egy közönséges, nyéltelen evőkanálhoz hasonlít. Ez ékszer, saját súlya által, az alsó ajkukat lehúzza az állukig, s így láthatóvá teszi tátott, sütőkemenczéhez hasonló szájukat és sárga-pizskos fogaikat. A nyéltelen kanalat, tetszés szerint, kivehetik és visszahelyezhetik; ha nincs a mesterséges hasadékbán, e nyílás második szájnak tűnik fel, hosszúsága is van akkora, mint a természetadta szájnylás; némely asszonynál meghaladja a három hüvelyknyi hosszúságot.

A «Solide» a Csinkitáne-öblöt augusztus 21-én hagyta el s délkeletnek indult, hogy felkeresse a Queen-Charlotte szigeteket, melyeket La Pérouse 1786-ban látogatott volt meg s melyek mintegy hetven mértföldnyi hosszúságban terülnek el. Ugyanazon hónap 23-án Marchand eljutott a Mariteaux (Köpenyek)-öbölbe Dixonnak Cloak-Bay-ébe, melyet Chanal kapitány nagy szorgalommal és gonddal felmért.

Másnap a csolnakok a Cox-csatornába eveztek be és az indusoktól többféle állati bőrt vásároltak össze. Nagy volt a hajósok csodálkozása, midőn két, roppant régi, óriásilag nagy képet pillantottak meg, melyek egy cseppet sem hasonlítottak ugyan a régi görögök remekműveihez, mégis oly ízlésről tettek tanubizonyságot, minő e nyomorúlt népségtől várható nem volt.

A Cox-csatorna környékét alacsony jegenyefák borítják. A növénymaradékok és sziklatörmeléből álló humusz nem mély ; a termékek ugyanazok, mint Csinkitánében.

A lakosság számát utazóink négyszázra becsülik. Termetök az európaiakétól nem igen különbözik ; egyébként kevésbbé csúnyák, mint Csinkitáne lakói.

Mivel a Cloak-öbölben Marchand nem bírt beszerezni annyi prémet, mint a mennyit akart, Chanal vezérlete alatt elküldött egy csolnakot a dél felé fekvő szigetekre. Ezen kirándulásnak az volt az eredménye, hogy utazóink megismerkedtek több olyan szigettel, melyet még európai azelőtt nem látott. Csupán Dixon hajója járt ezen vidéken ; legénységéből azonban egyetlen egy ember sem szállott volt partra. Nem szabad tehát csodálkoznunk azon, hogy a francziák, beható vizsgálódásuk követ-

keztében, több mondását kiigazították vagy meghazudtolták.

A Nutkai-bejárat megtekintése után, utazóink a Berkley-féléhez eveztek; alig hogy a bejárárhoz érkeztek, észrevettek egy három árboczost, a mely, a mint útja irányából látszott, épen úgy mint Marchand, a déli partokat akarta meglátogatni. Ezen körülmény arra bírta a francia hajóskapitányt, hogy rögtön fölkeresse Khina partjait, s eladja a beszerzett prémeket, mielőtt még az idegen hajó oda megérkezhetnék s neki konkurrencziát csinálhatna.

A legegyszerűsebb út a Sandwich-szigeteknek vezetett; október 5-én a francziák észre is vették már a Mauna-Loa és Mauna-Koa csúcsait, melyeken egy hófoltocska sem volt látható — ez állítás King kapitány tudósításának határozottan ellene mond.

A mint Marchand O-Uáihi-szigetéhez ért, megkezdte bevásárlásait. Ellátta magát majorsággal, disznókkal, kókuszdiókkal, banyánokkal és más mindenféle gyümölcsessel, a melyek között görögdinnye is találkozott; ez utóbbi, bizonyára a Cook kiosztogatta magvakból kelt ki.

Négy napig tartott ez élelmiszerek bevásárlása; ez idő elteltével, utazóink tovább indultak Khina felé; útközben szemügyre vették még Tiniánt, a Mariánok egyikét.

Anson kommodor Tiniánt gyönyörű helynek festette le. Byron — a mint fentebb említettük — egészen elcsodálkozott, hogy a sziget külseje egészen átalakult. A dolog magyarázata az, hogy ötven évvel előbb Tinián virágzott; lakosainak száma a harmincezeret is meghaladta. Azonban egy ragadós betegség, melyet a spanyol hódítók hoztak a szí-

getre, a lakosságot megtizedelte ; a kik még életben maradtak, Gváhamba szállíttattak.

Marchand nem szállott ki Tinian szigetén, a hol a növényzet és ültetvények ismét elvadultak — a mint Byron és a későbbi utazók mondták — hanem Formosa déli vége felé evezett.

Makaoban, hová november 28-án érkezett, oly hírek vártak reá, melyek zavarba hozták. A khinai kormány a lehető legszigorúbb büntetések terhe alatt megtiltotta, nehogy a délen fekvő kikötőkbe bárki is prémeket hozhasson be. Vajjon Oroszország eszközölte-e ki ezen tilalmat valami titkos szerződés alapján, vagy pedig csak a mandarinok kapzsiságának és fös vénységének volt-e betudható? — nem tudjuk ; annyi azonban bizonyos, hogy a tilalmat utazóink át nem hághatták.

Marchand azonnal írt a Baux-czég képviselőjének Kantonba. E városban azonban ugyanazon tilalom állott fenn ; arra pedig, hogy Uámprá-ig felmenjenek, nem is gondolhattak, mert itt a hajóra legalább is hatezer piaszternyi értékű vámot róttak volna ki.

Marchand Etienne, ily körülmények között, kényszerült visszatérni Mauritiusz szigetére s innen Marseille-be kiinduló helyére. Ez meg is történt. Nincs okunk, hogy a francia tengerész visszatértével bővebben foglalkozzunk ; semmiféle olyan körülmény nevezetessé nem tette, a milyen az efféle útnál elő nem fordulna.

Melyek voltak a Marchand-féle utazás tudományos vívmányai? A földrajz szempontjából valami nevezetesek nem voltak. A francziák felfedezték a Marquesas-csoportnak azon részét, mely Cooknak és követőinek figyelmét kikerülte ; részletesen megismertették az ugyanazon csoporthoz tartozó Santa-

Christiniát, ennek lakóit, a Csinkitáne s Manteaux-öblök környékét és az Amerika partjainál fekvő Queen-Charlotte-archipelagust. Egy hivatalos expedíció részéről az ily eredmény kevés lett volna, azonban egy magánosok felszerelte hajónak dicsőségére válik. Ezenkívül Marchand, Chanal és Masse az új mérési és számítási módokat oly ügyesen használták fel, elődeik leírását oly lelkiismeretesen s oly haszonnal tanulmányozták, hogy útjokat oly pontosan el tudták irányozni, mint előttök kevesen. Térképeik és pontos felméréseikkel tehát a későbbi utazóknak nem csekély hasznot hajtottak.

Néhány év múlva a francia kormány egy tudományos expedíciót küldött ki, hogy Ausztrália partvidékével megismerkedjék. Habár a Baudin Miklós vezérelte vállalat nem csekély eredményeket vívott is ki, úgy látszik, hogy rossz sorsa minde mai napig nem hagyott fel üldözésével; az életrajzokat tartalmazó szótárak s az útleírások mintha csak összebeszéltek volna, lehetőleg keveset szólnak róla.

Mióta Tasman Új Hollandia nyugati partjait fölfedezte, ezen titok borította kontinensnek átkutatása céljából a különböző nemzetek a fáradságot nem kimélték. Cook az egész keleti partvidéket átkutatta, fölfedezte az Endeavour-csatornát és kormányának melegen figyelmébe ajánlotta azon hasznot, melyet a Botany-öböl mellett létesítendő gyarmatból húzhatna. 1788-ban Fülöp megtelepítette az első elitélteket, letette Port-Jackson-nak s avval együtt az angol hatalomnak alapját ez ötödik világ részenben.

1795 és 1796-ban Flinders és Bass hajóorvos, egy nyomorúlt bárkán, a *Tom-Pouce*-on, a György folyót valami húsz mértföldnyi hosszúságban átkutatták és jó darabon át a partokkal részletesen

megismerkedtek. 1797-ben Bass egy tágas kikötőt fedezett fel, melyet fekvéséről «Western»-nek (nyugatinak) nevezett el.

«Élelmiszerei — írja Desborough Cooley — ekkorra elfogytak; vissza kellett térnie, daczára annak, hogy rendkívül szeretett volna a fölfedezett vidékkel részletesen megismerkedni. Csak hat hétre való élelmiszert vitt volt magával; a bőségesen található tengeri halak és madarak segítségével azonban öt héttel tovább maradhatott az úton, habár két elitétet, kikre véletlenül bukkant, hozott is vissza magával. E hatszáz mértföld hosszú út, ily nyomorúlt bárkában, a maga nemében páratlan. Bass-t nem kényszerítette a vas szükség; ő önkénytelenül indult útnak azon elhatározott szándékkal, hogy ismeretlen és veszélyes vidékeket keressen fel.»

Flinders kíséretében, 1798-ban, Bass fölfedezte azon szorost, mely Tasmaniát Új-Hollandiától elválasztja és maig is az ő nevét viseli; továbbá körülhajózta Van-Diemen földjét egy huszonöt tonnás hajóval. Azon adatok, melyeket e merész utazók e földrész folyói és kikötőire nézve gyűjtöttek, gyarmatosítására nagy befolyást gyakoroltak. Nagy lelkesedéssel is fogadták Bass-t és Flinders-t Port-Jakson-ben. Visszatérve Angolországba, Flinders a kitüntető czímen kívül az «Investigator» vezérségét is megkapta, hogy Ausztrália mentén felfedezéseket tegyen. A déli és északnyugati partokat, a Kárpentária-öblöt és Torres-csatornát kellett meglátogatnia.

A Cook és d'Entrecasteaux-féle leírások Franciaország közvéleményét is Új-Hollandiára fordították. E sajátos ország, melyben az állatoknak oly idegenszerű alakjuk van, hol a földet néhol óriási

eukaliptus-erdők takarják, másutt a napsugarak kopárrá égetik, az európaiak kíváncsi tekintete előtt még sokáig eltakarva maradt s a kutató utazóknak áthághatatlan akadályokat gördített útjába.

A párisi «Institut» volt a közvélemény tolmácsa és követelte a kormánytól, hogy Ausztráliába egy expedíciót küldjön. Ugyancsak amaz intézetnek felterjesztésére, kiszemeltek huszonnégy tudóst, hogy a vállalatban résztvegyenek.

«A felfedező expedíciókat soha ilyen tudományos apparátussal nem látták el, soha a vállalatokra ezen irányban, annyi gondot nem fordítottak. Csillagászok, geográfusok, mineralógusok, botanikusok, zoológusok, festők és kertészek nemcsak kettesével, hanem hármasával, sőt ötösével is besoroztattak a vállalkozók közé.»

A tudomány e vezérkarában ott voltak: Leschenaut de Latour, Peron Ferencz és Bory de Saint-Vincent. A tisztek és matrózok is nagyon ki voltak válogatva. Az előbbiek között ott találjuk Francois-André Baudin-t, Peureux de Mélay-t, Bougainville Jácintot, Baudin Károlyt, Hamelin Manót, Milius Pétert, Mangin-t, Duval d'Ailly-t és Freycinet Henriket, kik mindnyájan admirálisokká vagy ellenadmirálisokká lettek, továbbá Le Bas Sainte-Croix-t, Pierre-Guillaume Gicquel-t, Jacques-Philippe Montgéry-t, Saint-Cricq Jakabot és Freycinet Lajost, kik későbben kapitányi rangra emelkedtek.

«A mi jót ez útnak céljától — mondja az útleírás — egyáltalában várhatunk, azt, a mint látszik, az előkészületek biztosítják részünkre. E fontos munkálatnál alapul vétettek mindazon tapasztalatok, melyeket a hajósok ama vidékeken, a legújabb időkig szereztek; figyelemben részesült továbbá mindaz, a

mi ama tapasztalatokból, okoskodás útján, mint hasznos, levonható volt. A változó szeleknek, a musszonoknak és az áramlatoknak járása oly pontosan ki volt számítva, hogy a későbben tapasztaltuk kellemetlenségeknek is mindig az volt az oka, hogy értékes utasításainktól eltértünk.»

Ez utasítások értelmében, utazóinknak Mauritius szigetén egy harmadik, sekély járású hajót kellett magukhoz venniök s úgy indulniök a további útra. Ezalatt meg kellett részletesen ismerkedniök az egész Van Diemen-földdel, a d'Entrecasteaux, Bass és Banks-szorosokkal; feladatuk volt továbbá, hogy a Hunter-szigetek fekvését megállapítsák, hogy a Szt-Ferencz és Szt-Péter-szigeteket megkerüljék, a mögöttük elterülő kontinens-résszel jobban megismerkedjenek s felkeressék azon csatonát, mely — miként akkoriban hitték — a Karpentária-öbölbe torkol és Új-Hollandiát ketté vágja.

Az utazás ez első feladatait megoldván, meg kellett ismerkedniök a francziáknak a Leuwin-, Edels- és Endracht-földdel, föl kellett evezniök a Hattyú-folyó mentén oly messzire, a mint csak lehetett, el kellett készíteniök Rottnest-szigetnek s a mellette elterülő partoknak térképét, ki kellett egészíteniök a Chiens-Marins-öbölre (Sharks-Bay = czápa-öböl) vonatkozó ismereteinket, meg kellett határozniök a Witt-föld néhány kétes pontját; s azután az Északnyugati-fok mellett elhaladva Timorba és a Molukki-szigetekre kellett elmenniök és ott pihenőt tartaniök.

Miután a legénységet kipihentették, feladatuk volt utazóinknak, hogy megkerüljék Új-Guineát és kikutassák, vajjon a tengerszorosok nem osztják-e szét több szigetcsoportra; továbbá, hogy benyomuljanak a Karpentária-öbölbe és meglátogassák az Arnheim-

föld némely részeit; innen végre evezzenek Mauritius-szigetére, a honnan visszatérhetnek Európába.

Az expedíció terve nagyszerű volt; meglátszik rajta ugyanazon kéznek nyoma, mely az utasításokat La Pérouse és d'Entrecasteaux részére elkészítette. A vállalatnak, ha ügyes kéz vezetése alá kerül, nagyszerű eredményeket kellett volna kivívnia.

Az expedíció részére Havre-ban két hajót szereltek fel, a harmincz ágyús «Geographe»-ot és a «Naturaliste»-ot. A kormány mindent megtett, hogy az ellátás bőséges és jó minőségű legyen; a felszerelésben, többi közt, ott voltak a legjobb és legügyesebb mesterek csillagászati és természettani műszerei, és mindegyik hajón a legkiválóbb munkából álló könyvtárak; azonkívül elvittek magukkal az utazók ajánló útleveleket, melyeket Európa minden kormánya aláírt és kitöltetlen utalványokat, melyek Ázsia és Afrika minden piacznán értékesíthetők voltak. Egy szóval megtörtént minden, a mi e fontos expedíciónak sikerét biztosíthatta.

1800 október 19-én, a két hajó óriási néptömeg örömrivalgásától kísértetve, elhagyta Havre-t. A hajók Teneriffán, a santacruz-i kikötőben állapodtak meg rövid időre s azután megszakítás nélkül folytatták útjokat Mauritius-szigetig, hol 1801 április 25-én néhány beteg tisztet hátrahagytak, kik nem mehettek tovább.

E kezdet nem volt nagyon felbátorító. Az elégtelenség még inkább növekedett, midőn elkezdtek hetenként csak egy fél font friss kenyeret kiosztogatni, midőn a naponkénti borjutalékot három-tizenhatod-rész palaczkra szállították le s azt is a mauritius-szigeti rossz czukrospálinkával cserélték fel, midőn végre kitudódott, hogy jövőben a közönséges táplálék

a kétszersült és a besózott hús lesz. E korai fukarkodás a matrózokat, nagyobbára, betegekké tette; a tudósokat pedig elégtelenséggel töltötte el.

Az utazásra kedvező évszaknak egy része is eltellett már, mert utazóink Európából lassan jöttek és Mauritius-szigetén is sokáig elidőztek. Baudin, mivel nem merte már Van Diemen földjét felkeresni, kutatásait Új-Hollandia északnyugati partjainál kezdte meg, nem gondolva arra, hogy ha délfelé irányozza kutatásait, fokenként mindig zordabb időjárásra fog találni.

Május 27-én feltűnt a látóhatáron Új-Hollandia. A partok alacsonyak, terméketlenek s homokosak voltak. Fokenként felismerték s elnevezték utazóink a Geographe-öblöt, a Naturaliste-fokot, a Depuch-kikötőt és a Piquet-fokot. Ez utóbb megnevezett helyen a természettudósok partra szállottak s meglehetősen nagyszámú növényt s kagylókat gyűjtöttek. Ezalatt azonban a tenger hullámai a két hajót a partoktól elűzték; huszonöt embernek több napot a szárazföldön kellett eltöltenie; italul sós ízű víznél egyebet nem találtak; sem vadat, sem madarat nem lőhettek, meg kellett tehát elégedniök azon natront tartalmazó gyökerekkel, melyeket mindenfelé találtak s melyeknek csípős nedvével táplálkoztak. Ott kellett hagyniok egy csolnakot, melyet a hullámok a partra vetettek, a puskákat, a kardokat, a töltéseket, a köteleket és más efféle tárgyakat.

«A legnagyobb szerencsétlenség volt azonban — mondja az útleírás — hogy a «Naturaliste» egyik legjobb matróza, a Dieppe-ből való Vasse elveszett. Háromszor ragadták el a hullámok épen abban a pillanatban, midőn a csolnakba akart szállani. A hullámcsapás oly erős és a sötétség oly nagy volt, hogy

végre is eltűnt a szegény matróz a víz felszínéről, senki sem segíthetett rajta, még eltűnését sem vették észre.»

A borzasztó vihar hosszabb ideig tartott. Az orkán minduntalan megújult; a sűrű eső folytonosan szakadt, a köd is oly sűrű volt, hogy a «Naturaliste» is csakhamar eltűnt; Timorban találták meg újra.

A mint Baudin körülhajózta a Rottnest-szigetet, a melyet elválás esetére, Hamelin kapitány részére találkozóul kijelölt, általános meglepetésre, az Endracht-földre, a Chiens-Marins-öböl felé indult.

Új-Hollandiának ezen részén a partok laposak, rendkívül egyhangúak, homokosak és terméketlenek; színük vereses vagy szürke; felületükön itt-ott a rohanó patakok barázdái láthatók; gyakorta kiálló fokokban végződnek, melyeket a zátonyok majdnem megközelíthetetlenekké tesznek; teljes joggal megérdemlik a «Vas partok» nevét, melylyel Boullanger, vízi mérnök őket illette.

Dirck-Hatichs-sziget után, melynél az Endracht-föld kezdődik, sorban megismerkedtek utazóink Doore- és Bernier-szigetekkel, melyeken a kenguruk egész csordákban legelésznek és a Dampier kikötővel, míg végre megérkeztek a Chiens-Marins-öbölbe, melyet részletesen átkutattak.

Az Endracht-föld után, hol semmi élelmiszerre sem találtak, utazóink átvizsgálták a Witt-földet, a mely az észak-nyugati foktól az Arnheim-földig nyúlik s mintegy tíz szélességi és tizenöt hosszúsági fok mentén terjed el. E helyen is ugyanazon esetlegeségekkel és veszélyekkel kellett kutatóinknak megküzdeniök, ez útjokban nevet adtak a Hermite, a Forestier, a vulkanikus talajú Dupuch szigeteknek, a Geographe-zátonyoknak, melyeket csak nagynehezen

kerülhettek ki, a Bedout, Lacépède szigeteknek, a Borda és Mollien-fokoknak, a Champagny, d'Arcole, Freycinet, Lucas stb. szigeteknek.

«E nagyszámú sziget között — mondja az útleírás, — a képzelmet semmi sem gyönyörködteti; a föld kopár; az ég tiszta és felhőtlen; csak az éjjeli viharok vernek hullámokat; az ember is kerüli e hálátlan partokat; legalább lakásának s jelenlétének nyomai sehol sem találhatók.»

«A hajós, úgyszólván, elrémül e borzasztó pusztaság láttára, a folyton megújuló veszélyek miatt elfordítja tekintetét e szerencsétlen vidékekről. Ha valaki meggondolja, hogy e barátságtalan vidék, úgyszólván közvetlenül határolja Ázsia nagy archipelagusát, melyet a természet a maga kincsei és jótéteményeivel elárasztott: alig képzelheti el, hogy miként találkozhatik oly teljes pusztaság ily óriási termékenységgel.»

A pusztaság vidékek megtekintése a Bonaparte archipelagus fölfedezésével végződött, mely a déli szélesség $13^{\circ} 15'$ és a Páristól számított keleti hosszúság $123^{\circ} 30'$ alatt fekszik.

«Az ocsmány eledelek, melyekkel Mauritius sziget elhagyása óta táplálkoztunk, a legerősebb szervezetet is megtámadták; a skorbut már dühöngött s a matrózok közül többen súlyosan megbetegedtek. Ivóvízkészletünk fogytán volt; e szomorú tájakon pedig friss vízre szert nem tehattünk. A musszonfordulat ideje is közeledett; az ezen fordulattal járó viharokat e partokon nem volt szabad bevárunk; végre egy csolnakra is szükségünk lett volna s a «Naturaliste»-et is fel kellett keresnünk.»

«Mindezen tekintetek arra bírták a kapitányt, hogy Timor szigete felé forduljon, hová augusztus 22-én a Kupang-kikötőbe meg is érkezett.»

E helytt nem írjuk le részletesen azon fogadtatást, melyben hajósaink részesültek. Az emberre a nyájasság, kétségkívül, mindig kellemes benyomást tesz; de bár a tapasztalt szívességre az illető mindig kellemesen fog is vissza emlékezni, annak elbeszélése az olvasót aligha gyönyörködtetné. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy a legénységnek a pihenésre nagy szüksége volt és hogy tíz embert, a kik leg-súlyosabban szenvedtek, partra is szállítottak. Meny-nyien voltak azonban még, kiknek vérző foghúsa beteg voltukat bizonyította.

A skorbut dühöngése, a szokásos szerek alkalmazása következtében, csakhamar alább hagyott; szerencsétlenségre azonban, felütötte fejét a dizenteria, mely néhány nap mulva tizennyolcz embert fekvőbetegé tett.

Szeptember 21-én végre előkerült a «Naturaliste», a mely a lehető legnagyobb türelemmel várakozott a «Géographe»-ra a Chiens-Marins-öbölben, hol Baudin neki találkat adott volt. A tisztek a hosszantartó pihenőt arra használták fel, hogy a partokat, a Rottnest-szigeteket, a Hattyú- és az Abrolhos folyót pontosan felmérjék.

Dirck-Hattichs-szigetén Hamelin kapitány két, ércztáblába vésett holland feliratot fedezett fel. Az egyik szerint, az «Eendraght» 1616 október 25-én járt ama partok mentén; a másik szerint pedig a Vlaming kapitány vezérlete alatt álló «Geelwinck» 1697-ben ama helyen megpihent.

A «Naturaliste» tudósítása nyomán «a Chiens-Marins-öböl», a Cuvier-foktól a Freycinet Henrik-féle kikötőig, körülbelül ötven mértföldnyire nyúlik be a szárazföldre. Keleti oldalát kizárólag a kontinens alkotja; nyugati oldala pedig a Kocks-, a Bernier-,

TIMOR-SZIGET KIRÁLYA. (FACSIMILE.)

a Doore-, a Dirck-Hattichs-szigetektől és a szárazföld egy részéből áll. Az óriási öböl belsejét a Péron-félsziget foglalja el, melynek keleti és nyugati oldalát a Hamelin és Henri-Freycinet-öblök mossák.»

A folytonos betegeskedés, mely a szerencsétlen hajósokat üldözte, csak pillanatnyira némíthatta el azon viszályt, mely Baudin tisztikara közt kitört. A vezér maga oly heves lázba esett, hogy környezete egy pár órán át halottnak tartotta. E körülmény azonban nem akadályozta őt meg abban, hogy felgyógyulása után nyolcz nappal, egyik tisztjét, Picquet-t, kit társai a legnagyobb tiszteletben és barátságban tartottak, fogságba ne vesse. Picquet, visszaérkezve Franciaországba, magasabb tiszti rangra emeltetett. Ez eléggé bizonyítja, hogy ártatlan volt.

Baudin kapitány a menettervet, melyet Franciaországban kidolgoztak, felforgatta s Van Diemen földje felé indult. Miután a francziák 1801 november 13-án Timor szigetét elhagyták volt, két hónap múlva észrevették ama sziget keleti partjait. A betegség újból úgy dühöngött, mint azelőtt; az áldozatok száma aránylag elég nagy volt.

A két hajó bevezett a d'Entrecasteaux-szorosba, mely Tasmannak, Furneaux-nak, Cooknak, Marionnak, Hunternek, meg Bligh-nak figyelmét kikerülte; fölfedezése csak egy olyan tévedésnek volt köszönhető, a mely esetleg ugyancsak veszélyessé válhatott volna.

Baudin azért rendelt pihenőt, hogy ivóvíz-készletét kiegészítse. Több csolnakot, e célból, el is küldött a partokra.

«Kilencz és fél órakor, írja Péron, a Hattyú kikötő bejáratához értünk. Hosszú útunkban, sehol ennél festőibb és szebb vidéket nem láttam. A kikötő

hátterében a hegyek laposak, fokozatosan emelkednek fölfelé. Jobbról és balról, mindenfelé dombok láthatók, melyek itt-ott benyulnak a tengerbe s számos, igazán romantikus révet alkotnak. A növényzet mindenfelé buján tenyészik; a partokat hatalmas fák szegélyezik; ezek oly közel állanak egymáshoz, hogy az erdőkbe, melyeket alkotnak, alig juthatni be. Tarka színű papagájok és kakaduk sergei himbálóztak a fák csúcsain; az árnyékban pedig kedves czinegék, melyeknek nyakát ultramarin-kék tollak takarták, ugrándoztak. A víz tükre e kikötőben végtelenül csendes volt; csak a fekete színű hattyúknak nagy serege idézett elő, uszás közben, alig észrevehető mozgást.

Az egyes csoportok közül, melyeket ivóvíz fölkeresése végett küldöttek ki, egyik sem volt annyira megelégedve a bennszülöttekkel, mint a Péron-é. Hamelin kapitány, kit útjában Leschenaut és Petit, több tiszt és néhány matróz is követett, találkozott néhány bennszülöttel, kiket bőven megajándékozott. Azon pillanatban, midőn a francziák csolnakjukba visszatértek, köeső érte őket; maga Hamelin is erősen megsérült. Hiába lóbálták dárdáikat és sokszorozták meg fenyegetéseiket a vadak, egyetlen lövés sem dördült el ellenök. A mérséklet és emberies érzelem ritka példája!

A geográfiai munkálatok, melyeket d'Entrecasteaux admirális Van Diemen földjén végrehajtatott, oly tökéletesek — mondja az útleírás — hogy e nemben már jobbat nem találhatni; Beaupré, a munkálatok vezetője, általuk kivívta magának honfittársai- és a többi hajósnépeknek osztatlan elismerését. Mindenütt, hova az ügyes mérnök eljuthatott, oly lelkiismeretességgel végezte el munkáját, hogy követőinek

semmi kiegészíteni valójuk sem maradt. A d'Entrecasteaux-ról elnevezett tengerszoros és a beléje nyúló öblök és kikötők különös pontossággal rajzoltattak le. A Van Diemen-földnek azon részét azonban, mely a csatornától északkeletre fekszik, a francia admirális emberei csak felületesen mérték meg.

A partok ezen utóbb nevezett részét vizsgálták meg a hidrografusok oly módon, hogy honfitársaik munkálatát kiegészítsék, s az egész vidékről egy teljes képet nyújtsanak. E feladat megoldása a francziákat februárius 5-ig foglalkoztatta. Ekkor Van Diemen szigetének délkeleti partjaihoz eveztek. Az útleírásnak részleteiben e helytt, nincsen változatosság; csakis a szaktudóst érdekeli. A felmérések pontossága daczára, nem is fogunk leírásukkal részletesebben foglalkozni; csupán az általánosabb érdekű események elbeszélésére fogunk szorítkozni.

Van Diemen sziget környékéről a «Naturaliste» és a «Géographe» a Banks- és Bass-szorosok átvizsgálására indultak.

«Márctzius 6-dikának reggelén Taillefer- és Schouton-szigetek közelében haladtunk el. Ebéd ideje körül a Forestier-fok szélességi köre alá érkeztünk; Boullanger, a topografus, ekkor a Maurouard vezérelte nagy csolnakba szállott, hogy a partokat részleten felmérje. A hajóknak a csolnakkal egy irányban kellett haladniok; szem elöl sem szabadott öt téveszteniök; alig telt el azonban egy negyed óra, kapitányunk minden látható ok nélkül megfordult s kievezett a sík tengerre; a csolnak csakhamar eltűnt szemeink elöl. A hajók csak este jöttek közelebb a partokhoz. Egyszerre heves szél kerekedett, mely folytonosan erősödött; a kapitány intézkedései nem voltak elég határozottak, az éj is beállott, s szem elöl vesztettük a partokat,

a melyeknek mentében szerencsétlen társainkat elhagytuk volt.»

A következő három napon kerestük őket, de hiába.

Az útleírás fentebb idézett szavaiból nem olvasható-e ki az elégtelenség Baudin eljárásával? Mik lehettek az ő tervei? Vajjon mi haszna lehetett abból, hogy néhány matrózát és két tisztjét minden segítség nélkül magára hagyta? A rejtélyt Peron útleírásának gondos elolvasása után sem tudtuk megoldani.

Midőn utazóink a Banks- és Bassról elnevezett szorosokba eveztek, az utóbbinak és Flinders-nek léptek nyomdokaiba, a kik felfedezéseiket különösen ama helyekre terjesztették ki. 1802 márczius 29-én azonban a «Geographe» Új-Hollandia délnyugati partjai felé indult, melyeknek csak a Leuwin-foktól Sz. Péter és Sz. Ferencz szigetekig terjedő része volt ismeretes; a Nuyts-földnek keleti széle és a Western-kikötő között még európai ember nem fordult meg. Az utazás ezen részének fontosságát emeli még az is, hogy meg kellett határoznia, vajjon Új-Hollandia csak egy szigetet alkot-e és ad-e eredetet nagyobb folyóknak is.

A francziák sorban felfedezték és elnevezték a Latreille-szigetet, a Mont-Tabor- és Folard-fokot, a Descartes-öblöt, a Boufflers-fokot, a d'Estaing- és Rivoli-öblöt, meg a Monge-fokot. Utazóink épen delfinekre halászgattak, egyszerre a látóhatáron egy vitorlát vettek észre. Eleinte azt hitték, hogy a «Naturaliste» közeledik, melyet márczius 7. és 8-ika közti éjjelen heves szélrohamok a «Géographe»-tól, elválasztottak. Csakhamar meggyőződtek azonban, hogy várakozásukban csalódtak; az idegen hajón az angol zászló lobogott. Utazóink az «Investigator»-ral talál-

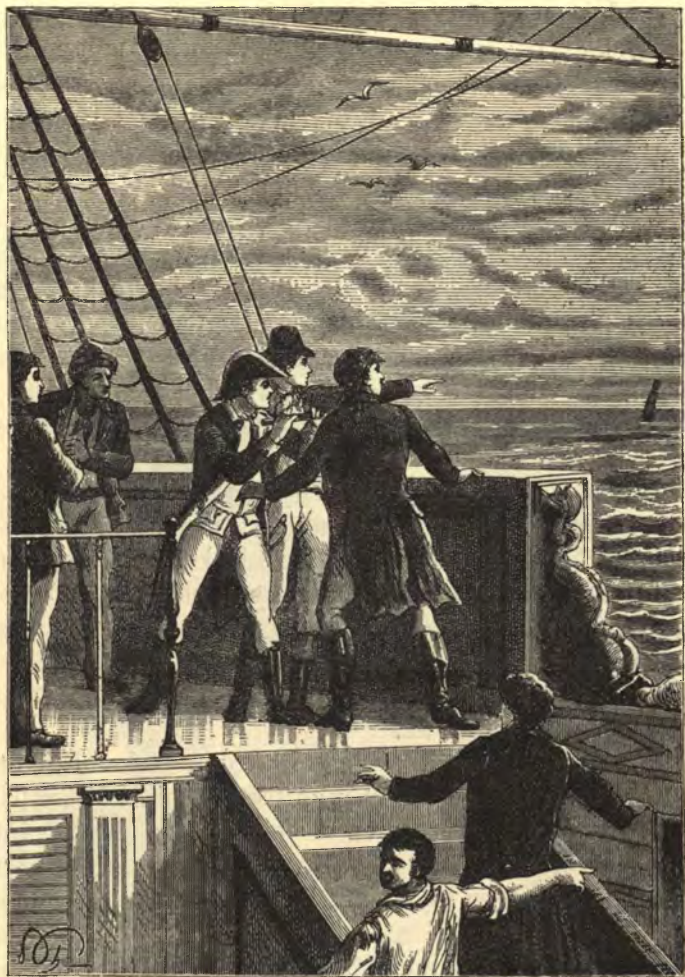

koztak, mely hajó nyolcz hónap előtt Flinders kapitány vezérlete alatt azért hagyta el Európát, hogy Új-Hollandiát jobban megismertesse. Flinders már három hónapon át foglalkozott a partok átkutatásával; munkájában a viharoktól és szélvészektől épen annyit szenvedett, mint a francziák; a Bass-szorosban, egy ilyen vihar alkalmával, elvesztette az egyik csolnakját, kilencz emberével együtt.

A «Géographe» további útjában meglátogatta a körülbelül húsz mértföld hosszú Fleurieu félszigetet, a Sz. Vincze-öblöt, melyet Flinders keresztelt el, a Kenguruk szigetét, az Altorpe, a Sz. Ferencz és Sz. Péter szigeteket s a Spencer öblöt, a melynek nyugati részében Új-Hollandia egyik legszebb és legbiztosabb kikötője, a Lincoln kikötő, található. Az otthon nyert utasítások szerint, a francziáknak a Sz. Ferencz és Sz. Péter szigetek mögé is be kellett volna evezniök, a viharok azonban azt lehetetlenné tették; egy újabb út alkalmával kellett tehát megpróbálniok.

A skorbut egyébként erősen dühöngött a felfedezők között. A matrózoknak több mint fele képtelen volt a szolgálatra. A kormányosok közül csak kettő volt egészséges. De hogy is történhetett volna ez másképen, midőn a szegény emberek bor és pálinka hiányában, szomjukat csak kevés és büzhödtt vízzel olthatták; ételül pedig csak férgectől hemzsegő kétszersültet vagy megromlott sós húst kaptak, melynek íze, sőt már szaga is émelyedést okozott!

A déli félgömbön a tél ideje is közeledett. A legénységnek mihamarább nyugalomra volt szüksége. A legközelebbi pihenő Port-Jackson volt; az út oda leggyorsabban a Bass-szoroson át vezetett. Baudin, a ki, mint látszott, a járt utakat mindig kerülte, a

EGYSZERRE A LÁTÓHATÁRON EGY VITORLÁT VETTEK ÉSZRE.

Bass-szorosról semmit sem akart tudni, hanem kiadta a rendeletet, hogy a Van Diemen-föld déli részét körül kell hajózni.

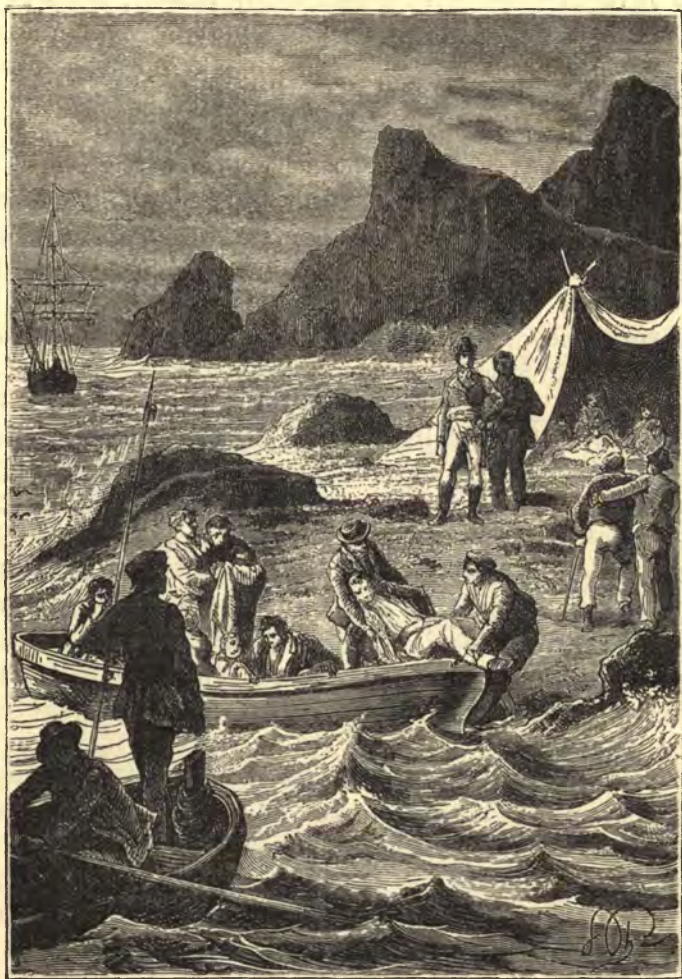
Május 20-án utazóink az Adventure-öbölben kötöttek ki. A jární képes betegeket partra szállították, s magukat a szükséges mennyiségű ivó vízzel ellátták. De e viharos tengereken már alig maradhattak meg; sűrű köd ereszkedett le a tájékra, a szomszéd partok nem voltak láthatók, s közellétöket csak a sziklákat csapkodó hullámok zaja árulta el. A betegek száma egyre szaporodott. Az oczeán naponként újabb áldozatokat nyelt el. Junius 4-én már csak hat ember volt képes a fedélzeten szolgálatokat teljesíteni; pedig a vihar szörnyen dühöngött. A «Géographe» azonban most is szerencsésen kikerülte a végső veszélyt!

Június 17-én megjelent egy hajó, mely arról tudósítá a francziákat, hogy a «Naturaliste», miután kísérőjére Port-Jaksonban hiába várakozott, megindult felkeresésére, hogy a magára hagyott csolnak embereit egy angol hajó felszedte, és hogy ők most a «Naturaliste»-on vannak. A «Géographe»-ot türelmetlenül várják Port-Jacksonban, hol részére mindenféle segítséget készen tartanak.

A «Géographe» három napig volt a Jackson-kikötő előtt; matrózainak elgyengültsége miatt azonban beléje nem juthatott; végre egy angol bárka jött segítségére, hozván magával egy kalauzt s embereket, a kik a szükséges teendőket képesek voltak elvégezni.

«Port-Jackson — mondja az útleírás — a bejáratánál csak két mértföld széles; belseje azonban úgy kiszélesedik, hogy a legnagyobb hajókat is magába foglalhatja, s annyinak nyújt biztos menedékhelyet, a mennyi fel akarja keresni; ezer sor hajó itt könnyen megütközhetnék», írja Fülöp kommodor.

A BETEGEKET PARTRA SZÁLLÍTOTTÁK.

«A pompás kikötő közepe felé, a déli partok egyik fő réve mellett, emelkedik Sidney városa; a két egymással szomszédos dombon épült város, melyet közepén, egész hosszában egy patak öntöz; a város igen kellemes látványt nyújt, daczára, hogy meglát-szik rajta, hogy még csak nemrég alapították.»

«Legjobban szembeötlők a batteriák és az ispotály, mely két- vagy háromszáz beteget foglalhat magába, s melynek minden felszerelését Fülöp kommodor Angliából hozta. Szépek továbbá azon nagy tárházak, melyekhez közvetlen közelbe a legnagyobb hajók is elevezhetnek, hogy terheiket lerakják. A hajó-gyárakban éppen néhány kisebb hajót — briggeket és goeletteket — készítettek, tisztán új-hollandiai fatörzsekből.»

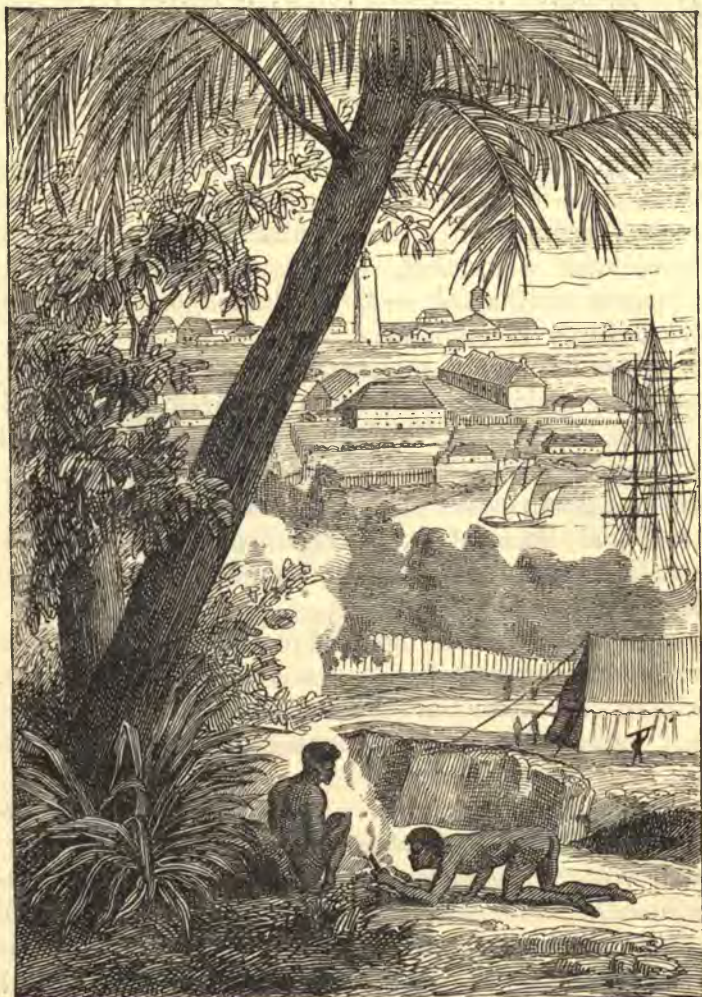
«A kikötőben vallásos kegyelettel őrzik Bassnak azon csolnakját, melyet a Tasmania és Új-Hollandia között levő csatornának felfedezése tett örök emlé-kezetűvé. Fájából néhány szelenczét már csináltak, ezen ereklyékre birtokosaik büszkék és féltékenyek; a kormányzó nem is adhatott volna a francia hajó-vezérnek szebb és illőbb ajándékot, mint ama csol-naknak egy darabját, melyet ezüst ráába foglaltatott, rávésetvén a Bass-csatorna felfedezésének különböző részleteit.»

Feltűnők voltak még Sidney-ben a börtön, melybe százötven, sőt kétszáz fogoly is elfért, a bor és más élelmiszerek befogadására alkalmas tárházak és a fegyvertár, melynél a kormányzó házának, a kaszár-nyáknak, a csillagvizsgáló toronynak és a templomnak még csak az időben tették le alapját.

A deportáltak erkölcsi átalakulása szintén érdekes megfigyelési tárgy volt.

«A gyarmatnak lakossága csodálkozásra és elgon-dolkozásra bő alkalmat nyújtott nekünk. Az állam-

SIDNEY KÉPE. (FACSIMILE.)

férfiú és a filozófus tanulmányozásra alkalmas tárgyat itt bőven találhatott volna; a helyes társadalmi intézmények szerencsés hatása talán sehol sem volt világosabban észlelhető, mint e távoli partokon, melyekről most szólunk. Itt egyesülve feltalálhatók azon félelmes rablók, kik hazájukat oly sokáig rémületben tartották; ez emberek, kiket az európai társadalom magától ellökött, a földnek egy félreeső zugába száműzött s hajthatatlan és tevékeny felügyelőknak alárendelt, — azon reményben, hogy sorsukon javíthatnak — társadalomellenes erkölcséből egészen kivetkőztek.»

«Nagyobb részük, miután börtönbüntetését kemény szolgaság alakjában kiállotta, a polgárok sorába emelkedett. Az igazság és rend fenntartására önmaguk is kénytelenek most felügyelni, hogy szerzett javaikat megtarthassák; mivel csakhamar férjekké és később atyákká lettek, jelen állapotuk fenntartásához a leghatalmasabb és legkedvesebb kötelékek fűzik őket.»

«Az asszonyoknál ugyanazon eszközök ugyanazon átalakulásokat idézték elő; a szerencsétlen asszonyok, miután észrevétlenül rendes életmódhoz szoktak, mai napság értelmes és munkás családanyákká lettek . . .»

A fogadtatás, melyben a francia expedíció tagjait Port-Jacksonban részesítették, a lehető legszívesebb volt. A tudósoknak, hogy megfigyeléseiket folytathassák, minden segédeszközt megadtak. Ezenkívül a katonai hatóság és az egyesek élelmi- és más frissítőszereket is nagy mennyiségben bocsátottak rendelkezésükre.

A kirándulások, melyeket a francziák a közeli környéken tettek, nagy haszonnal jártak. A termé-

szettudósoknak alkalmuk nyílt megvizsgálni a rosehilli híres szőlőültetvényeket. A Fokföldről, Madeirából, a Kanári-szigetektől, Xeresből és Bordeauxból való legpompásabb szőlőfajok itt fel voltak találhatók.

«A vinczellérek, a kiktől mindenfélét megkérdeztünk, azt felelték, hogy sehol a világon oly buján szőlővessző nem tenyészik, mint itt. Két-három hónapra át minden jel arra mutat, hogy fáradságunkat bő termés fogja megjutalmazni; a mint azonban az északnyugati szél fölkerekedik, menthetlenül elvész minden; sem a venyigék, sem a virágok, sem a levelek nem állhatnak ellene; minden elhervad, minden kihal.»

Mihelyt a szőlővesszőket alkalmasabb helyre ültették el, az ültetvények fölszaporodtak; az ausztráliai szőlőből, habár mai napig sincs valami nagy hírnevük, kellemesen iható és erős borokat szűrnék.

Sidneytől harmincz mérföldnyire emelkednek a Kék-hegyek, melyek hosszú időn át határt vetettek az európaiak előnyomulásának. Dawes hadnagy, Teuch Paterson kapitány, a ki a Hawkesbury folyónak, Új-Hollandia e Nilusának mellékén nyomult előre, továbbá Hacking, Bass és Baraillier mindaddig csak eredménytelen kísérleteket tettek, hogy e meredek hegyeken átjuthassanak.

A város közelében levő erdőségek ritkasága s a fű kitünősége miatt Új-Dél-Walest már akkor is jó baromtenyésztőhelynek tekintették; szarvasmarhákat és juhokat tehát nagy számmal hoztak el ama vidékekre.

«Ez állatok annyira felszaporodtak, hogy azon idő körül, midőn mi Port-Jacksonban időztünk, csupán az állam istállóiban 1800 szarvasmarha, 514

bika, 121 ökör és 1165 tehén volt található. Ez állatok oly gyorsan szaporodnak, hogy tizenegy hónap alatt az ökrök és tehenek száma 1856-ról 2450-re emelkedett, a szaporodás tehát évenként 650-et, vagyis közel 30%-ot tesz.»

«Ha meggondoljuk, hogy az állatok száma ily gyors növekvés mellett csak harmincz év alatt is milyen magasságot érhet el, könnyen elképzelhető, hogy a véletlen balesetek daczára is, Új-Hollandiát csakhamar rendkívül nagyszámú szarvasmarhacsordák fogják ellepni.»

«A juhok tenyésztésénél a haszon még nagyobb; számuk e távoli vidékeken roppantul gyorsan növekszik; Mac Arthur, Új-Dél-Wales egyik leggazdagabb földbirtokosa, egyik emlékiratában azt mondja, hogy húsz éven belül, Új-Hollandia egymaga képes lesz Angliát ellátni épen annyi gyapjával, a mennyit az maig a szomszéd tartományokból kap; e gyapjút pedig — mondja Mac Arthur — évenként 1.800,000 font sterlingért (körülbelül 36 millió K) veszik.»

Ma már tudjuk, hogy ezen számítás, bármily csodálatosnak látszott is akkorában, nem nagyon túlzott. A francziákra nézve azonban kétségtelenül nagyon érdekes volt megfigyelni ezen, mai napság annyira virágzó mezei gazdálkodást fejlődésének első korszakában; nem is fojthatták el csodálkozásukat azon eredmények fölött, melyeket magának az már akkoriban kivívott.

A legénység egészségét részben visszanyerte; de a további utazásra alkalmas matrózok száma annyira megcsökkent, hogy a «Naturaliste»-ot, miután leg-erősebb embereitől megfosztották, vissza kellett küldeniök Franciaországba. Helyébe egy kisebb, harmincz tonnás hajót, a «Casuarina»-t bérelték ki,

vezérletét Freycinet Lajosra bízván. A kis vízi járó-művel sekélyebb vizeket is felkereshettek; a partok közelében tehát jó szolgálatokat tett.

A «Naturaliste»-ra, az expedíció történetén és a különböző megfigyelések leírásán kívül, felraktak — írja Péron — több mint 40,000, különböző fajtájú állatot, melyeket a két évig tartó utazás közben összegyűjtöttek. Harminczhárom nagy láda telt meg ezen gyűjteménynyel, melynél nagyobbbat és gazdagabbat még egy utazó sem küldött Európába s a mely minden tanult angolt, de különösen a híres természettudóst, Patersont is csodálkozásra bírta.

A «Géographe» és a «Casuarina» 1802 november 18-ikán hagyták el Port-Jacksont. Ezen újabb útjukban a hajósok felfedezték és átkutatták King-, Hunter-szigeteket és Van Diemen földjének északnyugati részét, a mi által e nagy sziget partvidékének kópét teljesen tisztázták. 1802 decz. 27-ikétől 1803 február 15-ikéig Baudin Ausztrália délnyugati partjai mellett maradt s ott megvizsgálta a Kenguruk szigetét és a vele szemben levő két öblöt.

«Új-Hollandia különböző partjain és a mellette elterülő nagyszámú szigeteken — írja Péron — az egyhangúság, terméketlenség és elhagyatottság nyomasztó érzést kelt az emberben; ez érzést fokozza azon ellentét, a mely e kontinens és a szomszéd országok közt van. Nyugat felé, Witt földjétől alig negyvennyolcz órai távolságban, a Timor-archipelagus gazdag szigetei láthatók magas hegyeikkel, folyóikkal, számos patakjukkal és sűrű erdőikkel; dél felé Van Diemen földjének buja növényzetét és mindenütt ki-kiemelkedő meredek hegycsúcsait csodálhatni; még előbb pedig az utazó King szigetének frissesége és termékenységében gyönyörködhetik.»

«A tájkép azonban csakhamar átalakul; Új-Hollandia partjaihoz érünk; minden pontnak leírásánál csak újból fel kellene idéznünk azon szomorú képeket, melyek annyiszor ismételtetve, kifárasztották már az olvasó türelmét, meghökkentik a filozófust és elszomorítják a tengerészt.»

A mérnökök, kiket a «Casuarina»-n a Spencer-öbölnek és a York-félszigetnek felmérésére kiküldöttek, munkájukat a legnagyobb pontossággal teljesítették s megállapították, hogy semmi nagyobb folyó e vidékeken a tengerbe nem szakad; a Lincoln-kikötő átvizsgálásának idejét azonban rövidre kellett szabniok, mivel a kenguruk szigetére kitüzött találkozás ideje közeledett. Tudták ugyan, hogy elkésésük esetén magukra fogják őket hagyni, mégsem siettek eléggé, mert február 1-én, midőn a fentebb megnevezett szigetre megérkeztek, a «Géographe»-nak már csak hült helyét találták; Baudin nem sokat törődött a «Casuarina»-val, pedig ennek nem volt valami nagyon sok élelmiszere.

Baudin most egyedül folytatta a partok átkutatását és felmérését a Szt.-Ferencz-archipelagus környékén; munkálata nagyon fontos volt, mivel ama vidéket 1627 óta, midőn Nuyts Péter felfedezte, részletesen át nem vizsgálták.

Flinders nem sokkal előbb átkutatta ugyan ezen vidéket, de Baudin arról semmit sem tudott s azon hitben élt, hogy az európaiak közül ő az első, a ki azon partokat meglátogatta.

Midőn a «Géographe» február 6-ikán a King George kikötőjébe érkezett, ott találta a «Casuarina»-t, de oly rongyos állapotban, hogy hasznát többé nem vehették.

A King George-kikötő, melyet 1791-ben Vancou-

ver fedezett fel, annál fontosabb, mivel a partokon oly nagy távolságban, mint Páristól Szt.-Pétervár, Új-Hollandiának ez az egyedüli jól ismert helye, a hol mindenkor találhatni édesvizet.

Ennek daczára a kikötőnek egész környéke terméketlen.

«Ezen helyen a kontinens belseje — írja Boulanger a maga naplójában — valóban borzasztó; madarat is csak ritkán láthatni rajta; az egész sivatagot síri csend takarja.»

Az öbölnek egyik révében, melyet Oyster-kikötőnek neveznek, az egyik természettudós, Faure, egy folyót, a mostani Kalgant fedezte fel, mely a torkolatánál olyan széles volt, mint a Szajna Párisnál. A természettudós csolnakba ült s felfelé kezdett evezni; szándéka volt, hogy benyomuljon a szárazföldre oly mélyen, a mint csak lehetett. A torkollattól két mérföldnyire a csolnaknak útját állta két erősen épített töltés, melyek egy kis szigethez voltak hozzáépítve.

«Ezen töltésekben valamivel magasabban, mint a tenger felszíne, mikor leapadt, lyukak vannak csinálva, melyeknek tenger felőli szája széles, a szárazföld felőli nyílások azonban sokkal szűkebbek. Ily módon a tenger áradásakor fölfelé úszó halak a lyukakon könnyen átjuthatnak; a visszavezető út azonban majdnem teljesen el van előlük zárva; a halak tehát megrekednek, mint egy víztartóban s így a halászok kényük-kedvük szerint összefogdoshatják őket.»

Faure egy harmadmérföldnyi hosszúságban öt ilyen töltést talált. Ritka példája ez a barbár emberek leleményességének, a kik egyébként oly közel állanak az állatokhoz!

A King George-öböl ugyanazon kikötőjében a «Géographe» egyik tisztje, Ransonnet, a ki e tekintetben szerencsésebb volt Vancouver és d'Entrecasteauxnál, találkozott a környék bennszülötteivel.

«Alig hogy partra értünk, — mondja Ransonnet — valami nyolcz vadember, a kik első megjelenésünkkor integetéssel és lármájukkal hiába hivatgattak volt, egy csomóban felénk közeledett; később hárman, alkalmasint asszonyok, eltávoztak. A többi öten messzire eldobták dárdáikat, alkalmasint, hogy kimutassák békés szándékaikat s aztán hozzánk jöttek és segítettek partraszállásunknál. A matrózok, követve az én példámat, különböző ajándékokat adtak nekik, melyeket meglelégedéssel ugyan, de meglehetősen egykedvűen fogadtak. Miután megtekintették, apáthiájuk vagy büszkeségükből kifolyólag, az öröm jelei között csakhamar visszaadták; mikor pedig ugyanazon tárgyakat megint visszakapták, a földre és a szomszédos sziklákra tették őket.»

«Egypár rendkívül nagy és szép kutya is volt társaságukban; részemről mindent elkövettem, hogy vagy egyet megkapjak; a mivel csak tudtam, megkínáltam őket; akaratum azonban hajthatatlan maradt. Úgy látszik, hogy ez állatokat különösen vadászataiknál használják, melyeket fő táplálékukra, a kengurukra rendeznek; talán a halászatnál is alkalmazták őket; én magam is láttam, midőn dárdáikkal igyekeztek a halakat felszúrni. A kávé e bennszülöttek megitták, a kétszersültet és a besózott húst is megették, de a szalonnát, a mivel megkínáltuk, nem fogadták el, a köveken fekvé hagyták a nélkül, hogy hozzányultak volna.»

«Ezen vademberek magasak, soványak és nagyon mozgékonyak; hajuk hosszú, szemöldökeik feketék

orruk rövid és lapos, szemeik mélyen fekvők, szájuk nagy, ajkaik duzzadtak, fogaik szép fehérek. Szájuk belseje, valamint bőrük feketének látszott.»

«A három legidősebb negyven-ötven éves lehetett; nagy, fekete szakállt viseltek; fogaik mintha meg lettek volna reszelve, orruk át volt lyukasztva. A másik kettőn, kiket mi tizenhat-tizennyolcz évre becsültünk, a tatuálásnak semmi nyoma sem volt látható; hosszú hajuk egy csomóba kötve olyan veres földdel volt behintve, a milyennel az öregek egész testüket bedörzsölték.»

«Ruhát egyikük sem viselt; egyéb ékítőszert sem hordtak, mint egy széles övet, mely számos, kenguruszörből font apró kötélből készült. Beszélni szeretnek, néha énekelnek is, énekük azonban egy hangból áll s a hozzá való kíséretet is folytonosan ugyanazon taglejtések alkotják. Daczára, hogy a jó viszonyt közöttünk semmi sem zavarta meg, oda sohasem eresztettek bennünket, a hol a többiek, alkalmasint asszonyaik, elrejtőztek.»

Miután hajósaink mintegy tizenkét napot a King Georges-öbölben eltöltöttek, ismét kiszállottak a sík tengerre. Márczius 7-ikétől 26-ikáig Leuwin-, Edels- és Endracht-földet kutatták át és a reájuk vonatkozó d'Entrecasteux- és Vancouver-féle térképeket igazították és egészítették ki. Az Endracht-földről Baudin a Witt-földre ment, melynek részletei majdnem teljesen ismeretlenek voltak akkor, midőn először kikötött rajta. A francia vezér most azt remélte, hogy szerencsésebb lesz, mint Witt, Vianen, Dampier és Saint-Allouarn, kik ama földhöz nem tudtak hozzáférni; a zátonyok és homokpadok azonban az ő útját is folytonosan veszélyeztették.

E veszélyekhez csakhamar egy sajátos jelenség

csatlakozott, a délibáb. Ennek hatása olyan volt, hogy a zátonyok, mikor a «Geographe»-tól még legalább egy mérföldnyi távolságban voltak, közvetlen közelében látszóttak. Az illúzió bűvös hatását csakis a látszólagos veszélyek túlzott nagysága rombolta szét.

Május 3-ikán a «Géographe» másodízben kötött ki Timor szigetén, a Kupangi-révben. Egy hónappal később, miután a szükséges élelmiszerek a hajóra felrakattak, Baudin újból elhagyta Timort és a Witt-föld felé megindult, mert remélte, hogy ott kedvező keleti szélre fog találni; később a francia kapitány Mauritius szigetére evezett, hol 1803 szeptember 16-ikán meghalt. Egészségének folytonos hanyatlása nem gyakorolhatott-e sajátságos befolyást az expedíció vezérének jellemére; vajjon a tisztikarnak lett volna-e oka panaszkodni ezen ember ellen, ha egészsége nem gyengül? A helyes feleletet legföljebb a filozófusok adhatják meg.

Márczius 23-ikán a «Géographe» a Lorient-révbe érkezett; három nappal később megkezdték kirakni mindazon természetrajzi tárgyakat, melyeket magával hozott volt.

«Eltekintve ama számos szekrénytől, melyekben az ásványokat, a szárított növényeket, a spirituszban őrzött halakat, reptiliákat, zoofitákat, továbbá a kitömött négylábúakat és madarakat hoztuk, még hetven nagy ládánk volt tele meg nem szárított növényekkel, köztük közel kétszáz faj hasznossal, körülbelül hatszázféle maggal, végre mintegy száz élő állattal.»

A felsorolt adatokat még néhány nyal fogjuk ki egészíteni, melyet az «Institut»-nek a kormányhoz benyújtott jelentéséből veszünk ki. Ez adatok első-

sorban azon zoologiai gyűjteményre vonatkoznak, melyet Péron s Lesueurnek köszönhetünk.

«Több mint százezerféle kisebb-nagyobb állat van benne képviselve; már eddig is több fontos fajt találtunk köztük; még többel fogunk még majd később megismerkedni; az új fajok száma a múzeum tanárának jelentése szerint kétezerötszáznál is többre megy.»

Ha már most visszaemlékezünk arra, hogy Cook második útjából, a melyet siker dolgában maig sem mult felül egy sem, csak kétszázötvenet hozott haza és hogy Carteret, Wallis, Furneaux, Meares, sőt maga Vancouver egyenként és együttvéve sem tudtak még oly nagy számmal beszerezni; ha továbbá figyelembe vesszük, hogy az előbbi francia expedíciók sem vívtak ki fényesebb eredményt: bátran kimondhatjuk, hogy Péron és Lesueur egymaguk is több új állatot ismertettek meg, mint az utóbbi idők valamennyi utazó természettudósa.

A Baudin-féle expedíció földrajzi és hidrográfiai vívmányai sem voltak megvetendők. Az angol kormány ugyan sohasem akarta őket elismerni; Desborough Cooley pedig «Utazások története» című munkájában Baudin felfedezéseit alárendeli azoknak, melyeket Flinders tett. Mi több, némelyek még merészebbek s azt állítják, hogy Flinderst Mauritius szigetén csak azért tartották hat és fél éven át fogva, hogy a francia útleírók annál kényelmesebben tanulmányozhassák az ő térképeit s így összehasonlítások segélyével megszerkeszthessék a maguk elbeszélését. E vád azonban oly képtelenség, hogy önmagát czáfolja meg. Mi nem fogjuk magunkat megsérteni azáltal, hogy megczáfolására akár egy szót is vesztegessünk.

Mindkét tengerésznek Ausztrália felfedezési történetében elég szép szerep jutott; nincs tehát szükségük arra, hogy egyiket a másiknak rovására dicsergessék. Hogy melyiknek micsoda érdeme van, nagyon igazságosan és tárgyilagosan — legalább a mi véleményünk szerint — kimutatta Péron az «Ausztráliai felfedezések» második kiadásának bevezetésében, melyet Freycinet Lajos átnézett és kijavított. Azon olvasóinknak tehát, kiket ez elsőségi kérdés érdekel, a fentnevezett munkát megolvasás végett figyelmébe ajánljuk.

II. FEJEZET.

Afrika felfedezői.

Shaw átkutatja Algériát és Tuniszt. — Hornemann Fezzánt. — A Szenegal mellékét Adanson. — Szenegambiát Houghton. — Mungo Park két útja a Dsolibához, vagyis Nigerhez. — Szegu. — Tombuktu. — Sparmann és Lavallant meglátogatják a Fokföldet, Natalt és a földrész belsejét. — Lacerda elmegy Mozambikba s a Kazembéhez. — Bruce Abissziniában. — A Kék Nilus forrásai. — A Csana-tó. — Browne útja Darfurban.

Shaw Tamás angol ember, a ki mint káplán volt Algerben, tizenkét évi tartózkodását a berber államokban arra használta fel, hogy természeti ritkaságokból, érmekből, feliratokból s művészi tárgyakból magának egy nagy gyűjteményt szerezzen össze. Habár ő maga nem látta Algériának déli részét, mégis tud róla írni, mert oly megbízható embereket gyűjtött maga köré, a kik ama vidéket látták s neki számos ismeretlen hely és helység felől pontos és értékes tudósítással szolgáltak. Munkája, melyet két nagy quart kötetben tett közzé s melynek szövegét sok kép is élénkíti, az egész régi Numidiára kiterjeszkedik.

A munka egyébként kevésbé utazóra, mint inkább tudósra vall; látszik azonban, hogy a tudományosság, be kell vallanunk, nem mindig vált vérévé. Bárminő abszolút becse legyen is e történet-földrajzi munkának, ama korban megállotta helyét; akkorában senki sem lett volna képes jobban és

helyesebben összeállítani azt a nagymennyiségű adatot, a mit Shaw a maga munkájában összehordott.

A következő idézet fogalmat nyújthat e munka összeállítási módjáról:

«A leggyakoribb kabil és arab készítmények a *hik*-ek (így nevezik gyapjútakaróikat) és kecskeszőr-szövetek, melyeket sátortakarókul használnak. Ezen tárgyak elkészítésével is az asszonyok foglalkoznak, miként a régi görögöknél Andromache és Penelope; szövőszéket munkájuknál nem igen használnak. A hikek közönségesen hat angol rőf hosszúak és öt vagy hat láb szélesek; nappal az araboknál és kabiloknál ruhaszolgálatot tesznek; éjjel pedig ágyul és takaróul szolgálnak. Mint ruhák, nagyon könnyűek, de kényelmetlenek, mert minduntalan összekuszálódnak és leesnek; a ki viseli, kénytelen őket folytonosan emelgetni és rendbe szedegetni. Ennek alapján könnyen belátható, hogy munka közben mily hasznos szolgálatokat tesz az öv, és hogy honnan ered a szentírásnak következő allegorikus jelentőségű mondata: «légy mindig körülövezve.»

«A viselés módja és azon szokás, hogy lefekvéskor mindig vele takaróznak, önkéntelenül arra a gondolatra bírhat bárkit, hogy legalább a finomabb hikek, minőt a kabil asszonyok és a módosabb férfiak viselnek, éppen olyanok, mint a régiek «peplus»-ai. Nagyon valószínű az is, hogy a rómaiak tógája, melybe az egésztest vállukra vetve beburkolóztak, legalább szobraik draperiája után ítélve, a tógát oly módon viselték, mint az arabok a hikeket.»

Szükségtelen e munkával hosszabb ideig foglalkoznunk; azon szempontból, melyből mi kiindultunk munkánk megírásánál, semmi érdeke sincs. E helyett

inkább elmondunk egyet-mást Hornemann Konrád Frideriknek Fezzani útjáról.

A fiatal német ember ez expedícióját egy londoni társulat védelme alatt kezdte meg, mely Afrika átkutatását tette céljává. Miután Hornemann megtanulta az arab nyelvet és szert tett némely orvosi ismeretekre, az afrikai társaság őt véglegesen szolgálataba fogadta, ellátta őt ajánlatokkal és írt levelekkel és határtalan hitelt biztosított számára.

A fiatal német 1797 július havában hagyta el Londont és Párisba ment. Lalande bemutatta őt az Institut-nek s átadta neki Afrikáról írt emlékiratait; Broussonnet pedig megismertette egy törökkel, a ki meleg ajánlóleveleket adott neki, intézve őket oly kairói kereskedőkhöz, kik Afrika belsejével kereskedelmi összeköttetésben állottak.

Hornemann kairói tartózkodását felhasználta, megtanulta az arab nyelvet s megismerkedett a bennszülöttek szokásai és erkölceivel. Tegyük még hozzá, hogy Monge és Berthollet bemutatták őt az egyiptomi francia hadsereg fővezérének. Bonaparte nagyon szívesen fogadta s az ország minden segélyforrásait rendelkezésére bocsátotta.

Hornemann a legbiztosabban úgy utazhatott, ha mohammedánus kereskedőnek öltözködik. Megtanult tehát néhány imádságot s elsajátított néhány olyan szokást, melyekkel a titkába be nem avatott embereket rászedhette. Ezenkívül magához vette egyik honfitársát, Freudenburg Józsefet, a ki tizenkét évvel előbb felvette a mohammedánus vallást, háromszor megfordult Mekkában és jól ismerte a szokásosabb arabs és török dialektusokat; ő lett Hornemann tolmácsává.

1798 szeptember 5-ikén utazónk egy kereskedő-

karaván társaságában elhagyta Kairót s először is Jupiter Ammon híres oázisát, vagyis Szivát látogatta meg, mely Egyiptomtól nyugatra, a sivatagban fekszik. Sziva független kis állam, elismeri ugyan a szultán fensőbbségét, de nem fizet neki adót. Sziva közelében, egy vagy két mérföldnyi távolságban, több helység is található. A város maga egy sziklán fekszik, melybe az emberek maguknak lakásokat vájtak. Utczái oly keskenyek és összekuszáltak, hogy az idegen bizonyosan eltévedne bennök.

Az oázis kiterjedése meglehetősen nagy. Legtermékenyebb része egy körülbelül ötven mérföld felületű, jól öntözhető völgy, melyben a gabona és más ehető növények is jól tenyésznek. Fő és legjobban fizető terméke a kitűnő ízű datolya, melynek híre a Szahara arabsai között közmondásos.

Hornemann mindjárt eleinte romokat vett észre, melyeket meg akart látogatni, mivel az, a mit a lakosok róluk elmondtak, nem elégítette ki. Midőn azonban bejutott a régi emlékek közé, bizonyos számú bennszülött, kik lépésről-lépésre követték, megakadályozta őt abban, hogy a részleteket is megvizsgálja. Egyik arabs szemébe is mondta: «Te szívedben bizonyosan keresztény vagy még, mert oly soká és gyakran nézegeted a hitetlenek munkáit.»

Könnyen felfogható tehát, hogy Hornemannak minden további kutatással fel kellett hagynia. A mint a felületes megtekintésből megítélhette, az oázist csakugyan Ammon oázisának, a romokat pedig egyiptomi eredetűeknek kell tartanunk.

Az oázis egykori lakosságának sűrűbb voltáról bizonyosságot tesznek a nagyszámú katakombák, melyekkel minden lépten-nyomon, különösen pedig a

BONAPARTE NAGYON SZIVESEN FOGADTA.

város takarta dombban találkozhatni. A temetőben az utazó hiába keresett egy egész koponyát, nem talált; néhány koponyadarabnak ugyan birtokába jutott, azonban a bebalzsamozásnak nyoma ezeken sem volt feltalálható. Számos ruhadarab is eljutott utazónknak a kezébe, de ezek olyannyira elrongyollottak, hogy eredetüket semmi módon sem találhatta ki.

Miután Hornemann az oázisban nyolcz napot töltött, szeptember 29-ikén megindult Siacha felé; először is átkelt azon hegyeken, melyek Jupiter Ammon oázisát környékezik. Mindaddig utazónk tervei semmiféle akadályba sem ütköztek. Siachában egyszerre csak azon vádat emelték ellene, hogy keresztény és hogy mint kém járja be az országot. Bátorságra volt most szüksége. Utazónkat egy korán mentette meg, melyet bevitt ugyanazon szobába, a hol vallatták s a melyből azután hangosan olvasott magának. Ezalatt azonban, tolmácsa félvén, hogy holmiját megmotozzák, tűzbe dobta a mumiadarabokat, a szárított növényeket, az utazási részletes naplót s a többi könyveket mind; a veszteség pótolhatatlan volt.

Nemsokára elérte a karaván Audzsilát, a Herodot nyomán is ismeretes várost, mely az író szerint tíz napi járásra fekszik Ammon oázisától. Ezt igazolja Hornemann is, a ki kilencz nap alatt, sebesen menve, elérte Audzsilát. A karaván az utóbb nevezett helyen megszorodott; Bengazi, Merot és Mozsabrából való kereskedők csatlakoztak hozzá; összesen tehát százhuszan folytatták útjokat. Miután egy nagy homoksivatagon átjutottak, egy halmos vidékre, a Haruds-sivatagba érkeztek, hol fű, sőt fák is voltak találhatók. Ezen át kellett menniök,

hogyan bejussanak a Temissza nevű jelentéktelen városba, mely egy dombon épült s melyet magas fal vesz körül. Zuilánál beléptek a fezzáni területre. Minden város bejáratánál át kellett esniök a szokásos formalitásokon, bókolniok s jó egészséget kellett kívánniok. Ezen, oly gyakran csalo köszöntések, a mint látszik, az arabsok életében nagy szerepet játszanak; gyakoriságuk utazónkat nem egyszer ugyan csak meglepte.

November 17-ikén a karaván bevonult Murzukba, Fezzán fővárosába; innen tovább nem ment. Fezzán királyság megművelt részének legnagyobb hosszúsága északról délre körülbelül háromezred, legnagyobb szélessége pedig keletről nyugatra kétszáz mérföld; ehhez kell még számítanunk keleten a Háruds nevű hegyes vidéket, délen és nyugaton pedig egyéb pusztaságokat. Az ország klímája sohasem kellemes; nyáron a meleg rendkívül nagy, ha déli szél van, még a bennszülöttekre nézve is majdnem kiállhatatlan; télen az északi szél oly átható és hideg, hogy a lakosság kénytelen tüzet gyújtani.

A datolya és a többi ehető növény alkotja a vidék egyedüli gazdagságát. Murzukban vannak az ország legnagyobb vásárai, melyeken megjelennek Kairóból, Bengaziból, Tripoliszból, Radameszből, Tuatból és a Szudánból. Az elsőrangú kereskedelmi cikkek, a mindkét nemű rabszolgák, a strucztollak, a vadállatok bőrei és a por- vagy szemcsés alakú arany. Bornuból rezes, Kairóból selymet, gyapjuszöveteket, korallutánzatokat, karpereczeket és indiai árúcikkeket, Tripoliszból és Radameszből pedig löfegyvereket, kardokat, késeket stb. hoznak össze.

Fezzanban egy szultán uralkodik, a ki a seriffek családjából való. Hatalma korlátlan; a tripoliszi bej-

nek azonban négyezer dollár évi adót fizet. A lakosok számát hetvenötezerre becsülhetni (Hornemann azonban nem mondja meg, hogy milyen alapon), a kik kivétel nélkül mind mohammedánusok.

Vannak Hornemann elbeszélésében ezenkívül más adatok is, melyek a lakosság szokásaira és erkölcsaire vonatkoznak. Az utazó az afrikai társasághoz intézett jelentését azon ígérettel zárja be, hogy még egyszer vissza fog térni Fezzánba és hogy nem-sokára újabb adatokat fog küldeni.

Tudjuk ezenkívül még azt, hogy Murzukban utazónknak hű társa, a hitehagyott Freudenburg meghalt. Hornemann maga is heves lázba esett, kénytelen volt tehát ama helyen tovább elidőzni, mintsem maga is akarta. Alig hogy fellábbadt, elment Tripoliszba, hogy megpihenjen s az ott lakó európaiak társaságában felüdüljön. 1799 deczember 1-én visszatért Murzukba, a honnan egy karavánnal 1800 április 7-ikén megint tovább indult. Bornu vonzotta őt magához; ezen örvény azonban, mint későbbben még többeket, őt is elnyelte.

Az egész XVIII. század alatt Afrikát úgy ostromolták, mint valami várat. Az utazók minden oldalon tapogatóznak, minden irányban be akarnak bel-sejébe nyomulni. Néhányuknak sikerül is bejutni, de csakhamar vissza kell ismét térniök, vagy pedig a halál áldozatává lesznek. Csak napjainkban leb-bent el a fátyol e kontinensről, csak mostanság fedezték fel, általános meglepetésre, a termékenység azon kincseit, melyekről fogalmunk sem volt.

A Szenegal környékén a Brue gyűjtötte adatok kiegészítésre vártak. A francziák túlsúlya azonban már nem volt oly kétségbevonhatatlan, mint azelőtt. Komoly és vállalkozó versenytársaik akadtak az an-

gombokban, a kik meg voltak győződve, hogy ismereteik kiszélesítése e téren is, kereskedelmüknek hasznát fog hajtani. Mielőtt azonban Houghton őrnagynak és Mungo Parknak felfedezéseiről szólnánk, röviden meg kell emlékeznünk azon feladatról is, melynek megoldását Adanson Mihály francia természettudós tűzte ki maga elé.

Adanson, a ki már gyermekkorától a természetrajzzal foglalkozott, nevét új fajok felkeresésével híressé akarta tenni; Európában erre nem számíthatott. Működése színhelyéül minden várakozás ellenére a Szenegál környékét választotta.

«E vidék — így ír egyik jegyzetében — az európai telepítvények között a legnehezebben járható, a legmelegebb, a legegészségtelenebb s minden tekintetben a legveszedelmesebb; következésképen a természettudósok a legkevésbé ismerik.»

Nem kell-e nagyfokú bátorság és ambíció ahhoz, hogy magát valaki ilyen okok által vezéreltesse?

Adanson, az igaz, nem volt az első természettudós, a ki hasonló veszélyekkel szembeszállott, de olyan mindaddig mégsem találkozott, a ki oly örömmel, saját költségén és a jutalom minden reménye nélkül vállalkozott volna feladata megoldására, mint ő. Hazatérte után annyi pénze sem maradt, hogy felfedezéseinek eredményeit közzétehesse volna.

1749 márcz. 3-án Adanson beszállott a «Chevalier Marin»-re, melyet Après de Mannevillette vezetett, megpihent Teneriffán, Saint-Croixban s partraszállott a Szenegal torkolatánál, a mely szerint a régi geográfusok Nigerje. Körülbelül öt év alatt bejárta a francziák gyarmatát minden irányban, megfordult Podorban, Portudalban, Albredaban s a Gambia torkolatánál; ezalatt a legnagyobb buzgalommal és hal-

latlan kitartással gyűjtögette a természet három országának kincseit.

Ő volt az első, a ki pontos adatokat közlött amaz óriási nagy fáról, a baobabról, melyet Andansonia néven is neveznek, ama sáskák életmódjáról, mely több vad népnek főétplálékát képezi; a fehér hangyákról, melyek igazi házakat építenek maguknak; végre a Gambia torkolatánál található azon osztrigákról, melyek a fákra «kúsznak.»

«A négereknek — írja a többi közt — emez állatok összeszedése nem kerül annyi fáradságukba, mint az ember gondolná: csak azon ágakat vágják le, melyeken az osztrigák tartózkodnak. Egy-egy ágon kétszáznál is több van; ha pedig egy egész fát ellepnek, annyi rajta az osztriga, hogy egyedül egy ember alig bírná őket elvinni.»

Mindezen megfigyelések közül azonban, bármily érdekesek is egyébként, a geografus nem sokat válogathat ki; legföljebb néhány megjegyzést, melyek a dzsoloffokra és mandingokra vonatkoznak. Ha Adanson nyomán akarnánk részletesebben megismerni azon vidékekkel, melyeket ő meglátogatott volt, semmi újat sem tanulnánk tőle.

Egészen máskép áll a dolog azon expedícióval, melynek történetét azonnal el fogjuk beszélni.

Houghton örnagynak már kora ifjúságától kezdve alkalmá volt megismerni a mórok és a szene-gambiai négerek szokásaival, mert számos éveken át tagja volt a Marokkóba küldött angol követségnek. 1790-ben ajánlatot tett az afrikai társaságnak, hogy be fog Afrika belsejébe nyomulni, még pedig a Niger mentén, meg fogja látogatni Tombuktut és Hausszát s a Szaharán át ismét haza fog térni. E csodálatos terv keresztülvitelének csak egy aka-

dálya gördült eléje; de ez azután meg is hiusította. Houghton 1790 október hó 16-án hagyta el Angolországot; november 10-én pedig Zsiliffriben, a Gambia torkolatánál partraszállott. Miután Barra királyánál szíves fogadtatásban részesült, a Gambia mentén valami háromszáz mérföldnyi távolságra felvezett; Szenegambia többi részét gyalog járta be; végre eljutott a Janiben fekvő Gonka-kondába.

«Itt — írja Walckenaer az *Utazások Története* című könyvében — egy négertől megvett egy lovat és öt szamarat, felpakolta rájuk árúczikkeit, melyekkel utazási költségeit kellett fizetnie s megindult Uulli kis királyságnak fővárosába, Medinába. Szerencséjére azonban egy néger asszonynak elejtett szavaiból (e négernő a mandingók nyelvén beszélt, melyet utazónk meglehetősen értett) megtudta, hogy élete ellen törnek. A kereskedők, a kik a folyamon az árúczikkeket közvetítették, azt hitték, hogy az őrnagynak egyedüli czélja a kereskedelem s hogy versenyzése folytán jövedelmeiktől meg fogja őket fosztani; elhatározták tehát, hogy a tolakodót megölik.

«Hogy a fenyegető veszélyt kikerülje, utazónk legjobbnak látta eltérni a rendes útról. Szamaraival együtt úszva átkelt a folyón s a folyó déli partjára, Kantor királyságba került.»

Később megint visszatért a jobbpartra s így szerencsésen eljutott Uulli királyságba.

Megérkezése után azonnal követet küldött a királyhoz, küldvén neki ajándékot és kérvén tőle pártfogását. Az uralkodó utazónkat fővárosában szívesen és vendégszeretőleg fogadta. Medina, Houghton szerint jelentékeny város; termékeny környékén nagyszámú nyájak legelésznek.

Az őrnagy ezek után jó reménynyel nézhetett utazása célja felé; legalább egyelőre semmi akadály sem fenyegetőzött; örömét azonban egy bal eset csakhamar megzavarta. A mellette lévő házban tűz ütött ki, a mely csakhamar az egész várost elhamvasztotta. Tolmácsa, a ki már többször meg akarta lopni, felhasználta ez alkalmat s egy lóval meg három számmal megszökött.

Uulli királya azonban nem vonta meg pártfogását utazónktól s küldte neki az ajándékokat, melyek nem belső értékük, hanem azért voltak rá nézve becsesek, mert küldőik jóindulatáról tettek tanubizonyságot. Az európaiak e pártfogóját Dsatánnak hívták; a jóságos, emberséges és értelmes fejedelem azt is szívesen vette volna, ha az angolok az ő államaiban kereskedőházakat állítottak volna fel.

«Littleton kapitány» — írta Houghton nejének — «négy évet töltött e helyen s nem csekély vagyont szerzett össze; jelenleg is több hajóval rendelkezik, melyekkel a folyón fel- s lehajózva, kereskedést űz. Medinában, holmi csekély értékű apróságokért aranyat, elefántcsontot, viaszkot és rabszolgákat könnyen szerezhetni; a nyereség e kereskedésből sokszor a tőke nyolczszorosa. A majorság, a juh, a tojás, a vaj, a tej, a méz és a hal bővében vannak; tíz font sterlinggel számos tagból álló családot egy éven át könnyen eltartatni. A talaj száraz, a levegő tiszta és egészséges; a mint nekem Uulli királya mondá, Fatatendá-ban még eddig egy fehér ember sem halt meg.»

Houghton később elment a Falemé-n Kákulló-ig, a d'Anville-féle térkép Kákulu-ájáig; Bambukban híreket gyűjtött a Dsolibá-ra vonatkozólag, mely folyó Szudán belsejét öntözi, eleinte Dsenné-ig dél-

ről északnak tart, Tombuktu-ig azonban nyugatnak foly; Mungo Park utazása alkalmával e tudósítások valóknak bizonyultak.

Bambuk királya utazónkat szívesen fogadta, adott is neki egy vezetőt Tombuktu-ig és kauri-kat, melyekkel élelmiszereket vásárolhatott.

Európában már mindenki remélte, hogy az őrnagy szerencsésen el fogja érni a Nigert, mikor egy félig elmosódott, czeruzával írt jegyzet érkezett dr. Laidley-hoz. A jegyzet Szimbing-ből keltezett és tudatta, hogy az utazó, mindenéből kifosztva, folytatta útját Tombuktu felé. Csakhamar azonban több oldalról is az a hír érkezett, hogy Houghton-t Bambará-ban meggyilkolták. Az őrnagy végső sorsáról, csak később Mungo Park szerzett biztos adatokat.

«Szimbing» — írja Wakenaer — «hol Houghton utoljára vett kezébe íróeszközt, Ludamar királyság határán fekszik; az egész várost fal környékezi. Itt hagyták el az őrnagyot néger szolgái, kik őt a mórrok földjére követni nem akarták. Az angol férfiút azonban az sem riasztotta vissza; ő maga folytatta útját; miután még számos akadályt legyőzött, északnak fordult s át akart menni a Ludamar nevű királyságon. Megérkezett Dsarrá-ba, hol is megismerkedett néhány mór kereskedővel, kik sóvásárlás végett útban voltak Tiset felé; ez utóbb nevezett helység Dsarrától tíz napi járásra északnak, a nagy sivatag sós mocsarai közelében feküdt. Itt utazónk a mór kereskedőket egy puska s egy kis dohány árán rávette, hogy őt Tiset-be vezessék. E lépéséből látszik, hogy a mórrok őt megcsalni igyekeztek, akár az út irányát, akár a Dsarra és a Tombuktu közt fekvő vidéknek állapotát tekintsük.»

Két napi menet után Houghton észrevette, hogy

rászedték, vissza akart hát fordulni Dsarra felé; a mókrok ekkor mindenéből kifosztották és megszöktek. Az őrnagynak gyalog kellett Dsarrába visszatérnie. Éhen halt-e itt meg? Megölték-e a mókrok? Bizonyosan nem tudjuk; Mungo Parknak a bennszülöttek megmutatták, hogy hol pusztult el.

Houghton naplójának és megfigyeléseinek elveszte következtében, fáradalmai és önfeláldozása a tudományra nézve sikertelenek maradtak. Kutatásainak részletei csakis az afrikai társaság «Proceedings»-ében találhatók.

Alig érkezett meg Houghton halálának híre Európába, Mungo Park, fiatal skót orvos, a ki a «Worcester» hajón épen akkor érkezett haza, megtudta, hogy az afrikai társaság újra keres egy utazót, a ki kész a Gambia mentén a kontinens belsejébe nyomulni. Mungo Park már régen szeretett volna amaz országok termékeivel s lakosainak szokásai- és erkölcsével megismerkedni; azért is, bár tudta, hogy Houghton e miatt életével lakolt nemrég, felajánlotta szolgálatait. A társaság elfogadta őket; Mungo Park hozzáfogott az előkészületekhez s 1795 május 22-én elindult Portsmouth-ból, vivén magával dr. Laidley-től ajánlatokat és kétszáz font sterlingről egy utalványt.

Utazónk Zsilliffri-ben, a Gambia torkolatánál, Barra királyságban szállott partra, felevezett a fentnevezett folyón és szerencsésen megérkezett Pizániába, dr. Laidley árúraktáraihoz. Első gondja volt megtanulni a leghasználatosabb nyelvet, a mandingo-t; azután megszerezte a terveinek keresztülviteléhez szükséges adatokat.

Ilymódon, ez első állomásán, megbízhatóbb híreket szerzett a fulah-k, dsoloff-ok, felup-ok és

Mungo Park.

MUNGO PARK. (FACSIMILE.)

mandingo-k felől, mint elődei. A felup-ok komorak, veszekedő és bosszuálló természetűek, de bátrak és szótartók; a dsoloff-ok sötét fekete színűek, hatalmas és harczias nép. Bőrük színétől és nyelvöktől eltekintve, nagyon hasonlítanak a mandingokhoz. Emezek szelid lelkűek s szeretik a mulatságot. A férfiak magasak és erősek; asszonyaik aránylag elég szépek. A fulah-k, végre, legvilágosabb színűek, földművelők és állattenyésztők. Mindezen népségek nagyobbára mohammedánusok és soknejűségben élnek.

Deczember 2-án, két néger tolmács kíséretében, csekély mennyiségű poggyászszal, Mungo Park megindult a kontinens belsejébe. Először benyomult Uulli királyságba, melynek fővárosa, Medina, mintegy ezer házból áll. Később meglátogatta Kolor-t, e meglehetősen nagy helységet; két napig a sivatagban folytatta útját s így megérkezett Bondu királyságba. Ennek lakosai fulah-k, mohammedánusok; a kik sem a földet nem művelik, sem állatokat nem tenyésztenek, elefántcsont-kereskedésből élnek.

Utazónk csakhamar elérte a Fáleme-t, ezen a Dalaba hegységben eredő folyót, melynek forrásánál számos az aranytermő hely. Fattekondá-ban, Bondu fővárosában a király magához hívatta s nem akarta neki elhinni, hogy valaki csupa kíváncsiságból utazhatik. Utazónk találkozását a fejedelem feleségeivel elég érdekesen írja le:

«Alig léptem az udvarba, az egész szerály körém gyűlt. Nehányan orvosságot, mások ambrát kértek; az érvágást, az afrikai kuruzsló-mesterség ezen sajátos szerét mindannyian meg akarták magukon próbáltatni. Ez asszonyok, összesen tíz vagy tizenketten voltak; nagyobb részök fiatal és csinos; fejükön aranydísz vagy ámbra golyókat viselnek.»

«Több dologgal, nagy jókedvűen eltréfálgattak. Különösen bőröm fehérsége és orrom hosszúsága tetszett nekik; mindegyikről azt mondogatták, hogy mesterséges. Bőrömet — mondák — akként fehéritették meg, hogy már gyermekkoromban tejbe mártogattak; orromat ellenben addig húzogatták a csiptetővel, míg csunya és természet-ellenes alakját fel nem vette.»

Miután Mungo Park Bondu-t elhagyta, északnak fordult és Kádságá-ba ment, melyet a francziák Galam-nak neveznek. Ezen Szenegál öntözte, festőileg szép tájéknak klimája sokkal egészségesebb, mint a partvidékeké. A lakosokat szeránulli-knak (a francziák seracolet-knek) hívják. Bőrük színe koromfekete; e tekintetben a dsoloff-októl meg nem különböztethetők.

«A szeránulli-k» — írja Mungo Park — «közönségesen kereskedő emberek. Különösen sokat közlekedtek a francziákkal, kiknek aranyport és rabszolgákat adogattak el. Manapság, rabszolgákat szállítanak azon angol kereskedőházaknak, melyek a Gambia partjain állanak. E bennszülöttek, egyébként, híresek azon ügyesség- és becsületességről, melylyel ügyeikben eljárnak.»

Zsoág-ban, utazónkat árúinak felétől megfosztotta a király azon ürügy alatt, hogy az átmenetért vámot kell fizetnie. Szerencséjére, Dembo-Zsego-Zsalla-nak, a kasszoni királynak unokaöccse, a ki éppen haza-utazóban volt, pártfogásába vette. E fejedelemnek kíséretében folytatta útját Mungo Park Gongadi-ba, hol pompás datolya ültetvények tenyésznek, később pedig Számi-ba, a Szenegál partjaira, hol Kasszon királysága kezdődik.

Az első város, melyet e királyságban Mungo Park

deczember 31-én elért, Tiszi volt. A lakosság jól fogadta s olcsón adta el neki mindazon élelmiszereket, melyekre szüksége volt; a király testvére és unokaöccse azonban mindenféleképen elkészerítették.

Mungo Park 1796 januárius 10-én hagyta el a várost s elindult Kuniakari-ba, Kasszon főhelyére. Az utóbb megnevezett ország termékeny, gazdag és népes; szükség esetén negyvenezer fegyverest állíthat síkra. A király szívesen fogadta az utazót s azt akarta, hogy maradjon nála mindaddig, míg a háború Kasszon és Kajága közt tart. Biztos kilátás van arra is, tévé hozzá a király, hogy e háborúba Kárta és Bambara is bele fog bonyolódni, melyeket pedig Mungo Park megakart látogatni. A tanács bölcs volt s utazónknak volt alkalma megbánni, hogy nem követte.

Mivel azonban csakhamar el akart jutni a szárazföld belsejébe, a bátor fölfedező semmire sem hallgatott s elment a síkföldre, homokos Kártá-ba. Útjában számos emberrel találkozott, kik, hogy a háború borzadályai elől meneküljenek, Kasszon felé futottak. E látvány azonban nem riasztotta őt vissza, folytatta útját Kártának termékeny síkságban fekvő fővárosáig.

Dezi-Kurabari, a király, utazónkat nyájasan fogadta s rá akarta bírni, hogy ne menjen Bambarába, mivel azonban látta, hogy rábeszélése sikertelen, azt a tanácsot adta neki, hogy kerülje ki legalább a harczolókat s vegye útját a mórok lakta Ludamar-nak. Innen könnyen eljuthat Bambarába.

Ez út alatt észrevette Mungo Park, hogy a négerrek lótuszbogyóból készült mézeskalácsféle kenyeret esznek. Ama növény ugyanis, a Rhamnusz-lotusz Szenegambiában, Nigricziában és Tuniszban szabadon nő.

SZENEGALI BENNSZÜLÖTTEK.

«Alig fér kétség hozzá» — írja Mungo — «hogya a négerek ugyanazon lotus gyümölcsével táplálkoznak, mely — Plinius szerint — a lotofagok tápláléka is volt. Magam is ettem a lotus-kenyérből s nagyon hiszem, hogy az efféle étellel akár egész seregek megélhetnek, miként megéltek, Plinius állítása szerint, a lybiaiak. A kenyérnek azonkívül olyan kellemes íze van, hogy a katonák sem igen tennének ellene kifogást.»

Mungo Park februárius 22-dikén Dsarrá-ba, meglehetősen tekintélyes városba érkezett, melynek házai kőből épültek, lakói pedig déli vidékekről költöztek bele, hogy élvezhessék a mórok védelmét; persze e védelemért nagy adót kell fizetniök. Az utazó Alitól, Ludamar királyától engedélyt nyert arra, hogy országain át szabadon utazhassék. Ezen engedély daczára, Mungo Park-ot a fanatikus dina-i mórok majdnem mindenéből kifosztották. A meglehetősen nagy Szampaká-ban, Dalli-ban és a szerencsés fekvésű kis Számé-ban utazónkat oly szívesen fogadták, hogy már Afrika kellő közepén látta magát, midőn egyszerre megjelentek Ali fegyveresei, kik őt Benaum-ba, az uralkodó táborába visszavezették.

«Ali» — írja Mungo Park — «egy fekete szatytyán párnán ülve, épen szakállának megnyírásával foglalkozott, mialatt egy rabszolganője egy tükröt tartott eléje. A fejedelem arabs, meglehetősen koros férfiú volt; hosszú fehér szakállt hord; arczáról a komorság és mogorvaság tükröződik vissza. Engem nagyon figyelmesen megnézett. Végre azt kérdezte vezetőimtől, hogy beszélek-e arabsul. Azt válaszolták, hogy nem. Ezen nagyon megütődött és elhallgatott. Nem úgy tett környezete, különösen pedig

feleségei; ezek kérdésekkel halmoztak el, minden oldalról megnézték ruháimat; kikobozták zsebeimet és mellényemet is kigombolták, hogy megnézzék, vajjon igazán fehér-e a bőröm, Sőt mi több, megolvasták ujjaimat kezeimen s lábaimon; mintha csak kételkedtek volna azon, hogy igazán az emberi nemhez tartozom.»

Az idegen, keresztény Mungo Parkot, kit senki sem pártfogolt, sőt mindenki kémnek tartott, az arabsok kényök-kedvök szerint bántalmazhatták s kimutathatták rajta vadságukat és vakbuzgóságukat. Szidás-, sértegetés-, sőt még ütésekben is részesítették. A többi között borbélylyá is megakarták tenni; ezen nem egészen megtisztelő foglalkozástól csak ügyetlensége mentette meg; borotválás közben ugyanis Ali fiának fejbőrét megvágta. Fogsága idejében, Mungo Park néhány adatot gyűjthetett Tombuktura, azon városra vonatkozólag, melyet az európaiak csak nagy nehézségek közt közelíthettek meg.

«Husszá» — mondá neki egy serif — «a legnagyobb város, melyet valaha láttam. Uálet még nagyobb, mint Tombuktu; mivel azonban a Nigertől messze van és csakis sóval kereskedik, sokkal kevesebb idegen fordul meg benne. Benaumtól Uálet-be tíz nap alatt juthatni el; útközben az ember semmiféle nevezetesebb várost sem lát; csakis tejjel táplálkozhatni, melyet a nomád, állattenyésztő arabsok árulnak. Két napig az út sivatag, víz nélkül szűkölködő országon vezet át.»

«Uálet Tombuktu-tól még tizenegy napi járásnyira van. A víz ez úton még kevesebb; az emberek rendszeren ökrökön utaznak. Tombuktu-ban nagy számban élnek a zsidók, kik mindannyian beszélnek arabul s úgy imádkoznak, mint a mórok.»

A háborús események Ali-t csakhamar rábírták, hogy Dsarrá-ba menjen. Mungo Park, a ki a fejedelem kedvelt nejét, Fatimé-t szövetségesévé tudta tenni, megnyerte az engedélyt, hogy útjában Ali-t elkísérje. Utazónk ugyanis azon reményt táplálta, hogy az események színhelyén a menekülésre könnyebben fog alkalmat találni. Úgy is történt; Kárta királya, Dezi Kurabari győzelmesen nyomult előre Dsarra ellen. A lakosok többsége futásnak eredt és Mungo Park követte őket.

Az elmenekülésre is csakhamar nyílt alkalma; azonban tolmácsa vonakodott őt követni. Egyedül és minden segélyforrás nélkül kellett tehát Bambará-ba mennie.

Az első város, mely útjába esett, Uávra volt; e helység tulajdonképen Kártá-hoz tartozik, mely ez időben Manszongnak, Bambare királyának fizeti adóját.

«Julius 7-én, reggel» — írja Mungo Park — «épen, mikor el akartam indulni, házigazdám nagy zavarban hozzám jött s hajamból egy csomót kért. Azt mondták ugyanis neki, hogy a fehér embernek haja olyan «szafiz» (talizman), melyet csak el kell tenni s az ember megtanulja mindazt, a mit a fehérnek tudnak. Ily egyszerű nevelési módszerről nem volt ugyan tudomásom; kívánságának mindazonáltal rögtön eleget tettem. A szegény embert úgy elfogta a tanulhatnám, hogy fejemet félig megkopasztotta, hajamat részint levágva, részint kitépve. Fejem másik felét is leborotválta volna, ha nem ellenkezem vele s tudtára nem adom, hogy az értékes anyagnak egy részét más alkalomra is meg szeretném tartani.»

Nagy fáradtság, mindenféle veszély és nélkülözés

között, Mungo Park eljutott Gállu-ba, később pedig Murzsá-ba. Midőn Szegu közelébe jutott, végre megpillanthatta a Dsolibá-t.

«Midőn magam előtt elterülve láttam», — így ír — «végtelen gyönyörrel nézegettem a hatalmas Niger folyót, melyet oly régóta kerestem. A hol először megpillantottam, oly széles volt, mint a Themze Westminster-től keletre; a nap sugarai visszatükröztek a folyóban, mely *kelet felé* folyt. Odafutottam a partjára, ittam a vízből s azután égnek emeltem kezeimet, hálákat adtam a mindenek Teremtőjének, hogy fáradalmaimat oly teljes sikerrel koronázta.»

«Egyébként, a Niger keleti folyása engem nem lepett meg nagyon; mert, habár Európából való eltávoztamkor, e tárgyban nagy kétségeim voltak is: egész utamban annyi kérdést intéztem e folyóra nézve a különböző néger emberekhez s annyszor és oly határozottan hallottam, hogy *nap kelte* felé hömpölygeti hullámain, hogy minden kétségem eloszlott; tudtam továbbá azt is, hogy Houghton hasonló módon, hasonló tudósításokat szerzett.»

«Bambara főhelye, Szegu, a hová akkoriban megérkeztem, tulajdonképen négy különböző városból áll; kettejük a folyónak északi partján fekszik, Szegu-Korro és Szegu-Bu-nak hívják őket. A másik kettő a déli parton terül el; nevök: Szegu-Szi-Korro és Szegu-Szu-Korro. Mindnyájokat magas földhányások környékezik. A házak agyagból épültek, négyszögletűek, fedeleik laposak; nehányuk kétemeletes; többen fehérre vannak meszelve.»

«E házakon kívül, minden városnegyedben a mórok építette mecsetek láthatók. Az utcák szűkek ugyan, mégis elvégezhetni bennök mindazt, a mi egy or-

szágban szükséges, a hol a szekerek teljesen ismeretlenek. A gyűjtöttem adatok nyomán, jogom van elhinni, hogy Szegu-nak, a maga összességében nincs több, harminczezer lakosánál.»

«Bambara királya állandóan Szegu-Szi-Korro-ban lakik; számos rabszolgát azért tart, hogy az embereket a folyó egyik partjáról a másikkra átszállítsák. A vám, melyet egy személy után vesznek, csak tíz kauri; munkájuk, egy éven át, a királynak mégis sokat jövedelmez.

A móroktól befolyásolt uralkodó utazónkat nem akarta maga elé bocsátani s megtiltotta neki, hogy székvárosában maradjon, hol különben sem tudta volna a rossz bánásmód ellen megoltalmazni. Hogy azonban jóindulatának bizonyosságát adja, ötezer kaurit, azaz körülbelül tíz forintot küldött Mungo Parknak, hogy élelmiszereket vásárolhasson. A király azonban kívül meghagyta követének, hogy az idegent vezesse el Szanszanding-ba. Minden tiltakozás, minden vonakodás sikertelen lett volna; Mungo Park nem tehetett egyebet; engedelmeskednie kellett.

Mielőtt Szanszanding-ba érkezett, szemtanúja volt ama növényi vaj gyűjtésének, mely a «Shea» nevű fának terméke.

«Ezen fa» — írja utazónk — «bőven megterem Bambara ezen részében. A lakosok nem ültetik, magától terem meg az erdőkben. Nagyon hasonlít az amerikai tölgyekhez; gyümölcse, melynek megszáritott s azután kifőzött magvából a vajat készítik, egészen olyan, mint a spanyol olajfa bogyója. A gyümölcsöt vékony, zöld héj takarja. Ezen növényi vaj egész éven át sótalanul is eláll; fehérebb, keményebb s az én nézetem szerint jobb ízű, mint akármi-féle, tehéntejből készült vaj. E tartományokban, a

kereskedelem főképen ez árucikk elszállításával foglalkozik.»

Szanszanding-nak nyolcz-tízezer lakosa van; a mórok nagy számmal fordulnak meg benne, a Földközi-tenger felől üveggyöngyöket hoznak, melyeket aranypor- és gyapotszövetekért cserélnek be. Mungo Park a városban nem pihenhetett meg; a lakosok ellenszenve és a mórok rosszlelkű hazugságai miatt tovább kellett mennie. Miután lova a fáradalmak és nélkülözések folytán kimerült, a Niger vagy a mint az ottani lakosok nevezik, a Dsolibán kellett útját folytatnia.

Murzanban, a folyó északi partján fekvő halászvárosban, utazónk fölfedezéseinek folytatásáról kényszerült lemondani. Mennél messzebb jutott a folyó mentén kelet felé, annál erősebb küzdelmeket kellett a mórok hatalma ellen vívnia. Az esős évszak beállott; rövid idő múlva, csakis csolnakon folytathatta útját. Teljes elszegényedése pedig lehetetlenné tette, hogy csolnakot béreljen; könyöradományokból kellett életét tengetnie. Ha keleti irányban tovább nyomult volna, a halálba rohan s magával együtt a hosszas út fáradalmait és szenvedéseinek gyümölcsét is eltemeti. Másrészt bizonyos volt az is, hogy a Gambiához is csak nehezen térhet vissza; több száz mértföldnyi utat, nehezen járható vidékeken gyalog kellett megtennie; a szerencsés hazaérkezés reménye azonban, kétségkívül megerősítette testét és lelkét!

«Mielőtt Szillát elhagytam» — írja utazónk — «jónak láttam a mór és néger kereskedőktől beszerezni mindazon adatokat, a melyek a Niger további, keleti irányu folyásáról s a szomszéd királyságok kiterjedése és helyzetéről beszerezhetők voltak . . .»

«Szillából két nap alatt Dsenné-be érkeztem, mely város a folyó egy kis szigetén fekszik; többek állítása szerint, e helységben többen laknak, mint akár Szegu-ban, akár Bambara bármely más városában. Újabb két napi járásnyira a folyó egy meglehetősen nagy tóvá szélesedik ki, melyet «Dibbi»-nek «sötét tó»-nak neveznek. Kiterjedéséről csak annyit tudhattam meg, hogy az emberek az átkelésnél, egy napon át partot nem láthatnak. Lejebb, a víz a tóból több ágban kiszakad, melyek később két nagy folyamággá egyesülnek; ezek egyike északkeletnek, másika pedig egyenesen keletnek foly. A két ág Kabrá-nál összefoly; ugyanott van a várostól délre, egy napi járásnyira, Tombuktu-nak kikötője. A két ág körülzárta szigetet Zsinbalá-nak hívják; e szigeten négerek laknak. Dsenné-től Tombuktu-ig a távolság szárazon, tizenkét napi járás.»

Maziná-tól északkeletre Tombuktu királyság, az európai kutatások fontos célpontja fekszik. A királyság fővárosa góczpontja azon élénk kereskedésnek, melyet a mórok a négerekkel folytatnak. A nyereszkedés vágya és az élénk vallásos buzgalom a nagy várost nagyobbára mórokkal és mohammedanus prozelitákkal népesítette be. Maga a király és a főbb állami tisztviselők vallási nézeteik dolgában szigorúbbak és türelmetlenebbek, mint Afrika bármely más néptörzse.»

Mungo Park-nak tehát vissza kellett térnie ugyanazonokon az utakon, a melyeken jött s a melyeket időközben az esők és áradások majdnem járhatatlanokká tettek; át kellett mennie Murzán-on Keá-n, Modibu-n, a hol megtalálta a lovát, Nyará-n, Szanszanding-on, Sze-n, melyet mély árkok és magas, négyszögletű tornyokkal megrakott falak környékeztek, továbbá

Zsábbbé-n, egy tekintélyes helysége, honnan magas hegyek voltak láthatók, végre pedig Taffará-n, hol nagyon kevés vendégszeretetre talált.

Szuha városában, Mungo Park a «dauti»-től egy kis gabonát kért; tőle azonban elutasító választ kapott.

«Mialatt e barátságtalan embernek ábrázatját nézegettem» — írja Mungo Park — «és igyekeztem kitalálni, hogy mi lehet oka azon rosszkedv- és elégedetlenségnek, mely róla visszatükrözött, egy rabszolgáját hívatta elő a szomszédos mezőkről és meghagyta neki, hogy hozza magával ásóját és csináljon egy a közelben kijelölt helyen egy gödröt. A rabszolga hozzáfogott munkájához; a dauti pedig, a ki türelmetlen embernek látszott, az egész munka tartama alatt folytonosan mormogott valamit. Mikor a gödör majdnem készen volt, kétszer egymás után e szavakat ejtette ki: «dánkátu» (semmire sem jó), «zsankra lemen» (igazi pestis), melyeket én csak magamra vehettem.»

Mikor a gödör már árok alakú lett, jónak láttam lovamra ülni és tovább állani; ekkor már a rabszolga, ki időközben a városba ment, visszatérőben volt, hozván magával egy kilencz-tíz éves, egészen meztelen fiú-gyermekeket. A néger a testet egyik kezénél és egyik lábánál fogva hozta elő s oly barbár egykedvűséggel, minőhöz foghatót még soha sem láttam, az árokba dobta. Mialatt a hullát behantolták, a dauti folytonosan ismételtetgette: «náfulá attiniátá» (elveszett pénz); e szavakból azt következtettem, hogy a gyermek rabszolgája volt.»

Augusztus 21-én Mungo Park elhagyta Kulikorro-t, hol élelmiszereket szerzett magának, írván talizmánokat a lakosoknak és elment Bámmáku-ba, hol

nagy sóvászárokat szoktak tartani. Ez utóbb nevezett városban, egy domb tetejéről utazónk Kongország felé egy magas hegylánczot pillantott meg. Kong királya, Mungo Park értesülése szerint, nagyobb hadsereget állíthatott talpra, mint Bambará-é.

Mungo Parkot nemsokára azon kevés vagyonából is, melylyel még rendelkezett, gonosz zsványok kifosztották; egy kietlen sivatagban, ötszáz mértföldnyire a legközelebbi európai telepítvénytől, szakadó eső közepette, szerencsétlen utazónknak ereje lan-
kadni kezdett s már-már lemondott minden reményről. Kétségbeesése azonban nem sokáig tartott. Visszanyervén bátorságát, elvánszorgott Szibidulu-ba, melynek vezére visszaszerezte lovát és ruháit azon fulah rablóktól, kik az angol utazót kirabolták volt. Kamáliá-ban Karfa Taura azt tanácsolta Mungo Park-nak, hogy várja be az esős évszak végét és csak akkor menjen egy elindítandó rabszolga karavánnal együtt a Gambiá-hoz. Utazónk, a ki teljesen kimerült és elszegényedett, kit heves láza öt héten át fekvő beteggé tett, e tanácsot kényszerűségből is elfogadta.

Április 19-én a kérdéses karaván a partok felé elutazott. Könnyen elképzelhetjük, hogy elindulását mily örömmel üdvözölte utazónk! Miután a Zsalonka sivatagon átjutott s a Szenegál főágán, később pedig a Faleme-n átkelt, a karaván végre a Gambia partjaihoz, Pizániá-ba érkezett, hol is 1797 junius 12-én dr. Laidley, ki e viszontlátásra többé nem számított, Mungo Parkot a legszívesebben fogadta.

Szeptember 22-én Mungo Park megérkezett Angolországba. Fölfedezéseinek híre oly lelkesültséget idézett elő, útleírásának megjelenését oly türelmetlenül

várták (Afrika e részében, kétségtelenül, ő tette mindez ideig a legfontosabb fölfedezéseket), hogy az afrikai társaság kénytelen volt neki megengedni, hogy kalandjait rövid kivonatban saját hasznára, közzé tehesse.

A geografiára, a bennszülött lakosság erkölcsi és szokásaira nézve Mungo Park több fontos adatot gyűjtött össze, mint valamennyi előde együttvéve. Ő volt továbbá az, a ki fölfedezte a Szenegal- és Gambiának forrásait s a ki megállapította a Niger vagyis Dsolibá-nak irányát és folyását.

Ily módon, pozitív tényekkel véget vetett ama vitának, mely a geografusokat két pártra osztotta. Lehetetlenné tette továbbá, hogy ama három folyót összetévesszék, mint összetévesztette 1707-ben a francia geografus Delisle, a ki a Nigert úgy rajzolta, hogy Bornu-ig keletre folyik s azután nyugaton a Szenegal-ban végződik. Igaz, hogy ugyancsak ő maga e hibáját ki is javította azon adatok nyomán, melyeket Brue András a francia kereskedelmi társaság szenegáli kormányzója gyűjtött.

Houghton, a bennszülöttek elbeszélése nyomán, a Niger forrásáról, a mandingo-k földjéről, Szegu, Dsenne és Tombuktu fekvéséről eléggé szabatos adatokat közölt; Mungo Park volt azonban azon férfiú, a ki az először említett két városnak helyzetét, mint szemtanú megállapította s a vidék termékeiről, továbbá különböző lakosairól ugyancsak körülményesebb tudósítást közölt, mint minőkkel Európa ő előtte rendelkezett.

Nem is csatlakozott a közvélemény, mint már fentebb említettük, sem az útnak fontosságában, sem az utazónak ügyessége-, bátorsága- és igazságszeretében.

Kevéssel utóbb, az angol kormány Mungo Parkot egy expedíció vezérletével akarta megbízni, melyet Ausztrália belsejébe szándékoztak küldeni; utazónk a megbízást nem fogadta el.

Néhány évvel később, 1804-ben az afrikai társaság a Niger ismeretét ki akarta bővíteni s megkérte Mungo Parkot, hogy vállalja magára az új fölfedező vállalat vezérletét. Mungo Park ez alkalommal nem adott tagadó választ s 1805 januárius 30-án elhagyta Angolországot.

Két hónappal később Gore-ba érkezett. Kíséretében voltak sógora, Anderson orvos, Scott György festő és öt tüzér. Fel volt jogosítva azonkívül utazónk annyi katonát gyűjteni maga köré, a mennyit akart; költségeinek fedezésére, százezer franknyi hitelt nyitottak neki.

«Ezen pénzösszeg» — írja Walckenaer «Az utazások történeté»-ben — «mely az afrikai társaság nyújtotta támogatáshoz képest oly nagy, a mi nézetünk szerint, első sorban volt oka annak, hogy Mungo Park ez útjában pórul járt. Az afrikai uralkodók kapzsisága azon mértékben növekedett, a mint az idegeneket gazdagabbaknak tartották; utazónk kényszerülve volt a követeléseket részben visszautasítani, mert nem elégíthette ki őket; e körülmény idézte elő azután azon katasztrófát, mely az expedíciónak véget vetett.»

Az expedíció említettük vezérein kívül, az Afrika belsejébe induló karavánnak tagjai voltak: négy ács, egy tiszt, harminczöt tüzér-katona és egy Izsák nevű mandingo kereskedő, kire a kalauz szerep várt. 1805 április 27-én indult el Mungo Park, Kaji-ból, másnap Pizániá-ba érkezett, melyet tíz évvel előbb, első expedíciója alkalmával is kiindulási pontul válasz-

tott; innen a már ismert úton, Bambakuba, a Niger partjaira ment. Midőn a karaván az utóbb nevezett helyre érkezett, az összes európaiak közül csak hat katona és egy ács ember maradt életben. A többiek a fáradtság, a hideglelés és egyéb, áradások okozta betegségek következtében elhaltak. A kisebb potentátok, melyeknek államában az expedíció megfordult, oly magas követelésekkel állottak elő, hogy a cserekereskedés tárgyainak száma meglehetősen leolvadt.

Nemsokára Mungo Park nagy hibát követett el. A tizenegyezer lakosu Szanszandingban észrevette, hogy a kereskedelem nagyon élénk, hogy az üveggyöngyök, az indigo, az antimonium, a gyűrűk, karpereczek és ezer más árucikk roppant gyorsan akadnak vevőre.

«Utazónk» — írja Walckenaer — «nagyszabásu boltot nyitott, kirakta legfinomabb európai árukat s azután megkezdte az eladást kicsinyben és nagyban. Azt hitte ugyanis, hogy nagy árutára fölkelte kollégáinak, a kereskedőknek irígységét. A dsenne-i emberek, a mórok, a szanszanding-i kereskedők egyesültek a szegu-iakkal, elmentek a manzong-hoz és Modibinne-nek jelenlétében, ki az egészet Mungo Parknak is elmondta, azon ajánlatot tették, hogy nagyobb mennyiségű árucikket fognak neki adni, mint a mennyit az európaiaktól kapott az esetben, ha őt árucikkeitől megfosztja s megöleti vagy Bambará-ból kikergeti. Mungo Park mindamellett, továbbra is minden nap kinyitotta a maga boltját s oly jó vásárt csinált, hogy néha egy nap alatt huszonötezerhét-százhetven pénzdarabot vagy kaurit szedett be.»

Október 28-ikán négy hónapi betegeskedés után

Anderson is meghalt; Mungo Park tehát Afrika szívében másodszor is magára maradt. Manszong királytól csakhamar megkapta az engedélyt, hogy Szanszanding-ban egy csolnakot készítsen magának, melyen a Niger mentén leereszkedhessék; utazónk elindulását november 16-ra tűzte ki.

Naplója e szándokának kijelentésével végződik; utolsó soraiban utazónk a folyam vidékén lakó népségek erkölceivel s azon országok geográfiájával foglalkozik, melyeket ő fedezett fel először. E napló, bármily pongyola volt, Európában közzététetett, a mint megérkezett a híre annak, hogy Mungo Park a Dsoliba habjaiban lelte halálát. Igazán szólva, amaz irat semmi új fölfedezésről hírt nem ad, tudták azonban az angolok, hogy ama sorok a geográfiai ismereteknek hasznot fognak hajtani. Úgy is volt; Mungo Park első útja után tanulmányait kiegészítette s később több fontos városnak fekvését csillagászatilag is meghatározta, a mi által Szenegambia térképének elkészítéséhez biztos támaszpontokat nyújtott. A térkép elkészítését Arrow-Smith-re bízták, a ki rövid előszavában kijelentette, hogy az utazási napló adatai és a csillagászati megfigyelések közt több nagyobb különbséget talált, melyeket sehogys sem tudott összeegyeztetni; az utóbbiakra támaszkodva tehát, kénytelen volt a Mungo Park bejárta utat tovább észak felé eltolni.

E tárgyban sajátságos zavar uralkodott, melyet egy encziklopedikus műveltségű ember, Walckenaer csak későbbben derített fel. Mungo Park úti naplójában ugyanis egy sajátságos tévedést fedezett fel, melyet sem az angol kiadó, sem a franczia fordító, ki egyébként is durva könnyelműséggel járt el munkája elkészítésében, nem vettek észre. A napló

ugyanis elmondja azt is, a mit Mungo Park «április 31-én» hajtott végre. Az egész világ tudja azonban, hogy a fentnevezett hónapnak csak 30 napja van. E hiba az egész útra vonatkozó adatokban észrevehető; Arrow Smith térképén tehát lényeges módosításokat kellett tenni. Mungo Park tévedésének kiigazítása után bebizonyult, hogy Szenegambia térképéhez az első megbízható adatokat az ő naplójából szerezték.

Az angol kormányhoz érkezett jelentések világosan szóltak, de mivel Afrika belsejéből oly hírek érkeztek, hogy ott fehér emberek járnak, Szenegambia kormányzója egy expedíciót szerelt fel, melynek vezérletét Izsák néger kereskedőre, Mungo Park egykori vezetőjére bízta, a ki urának naplóját oly hűségesen megőrizte s az angol hatóságoknak pontosan átszolgáltatta. Ezen utazásnak leírásával nem fogunk bővebben foglalkozni, mivel semmi új sincs benne; csakis azon részét vesszük figyelembe, mely Mungo Park életének utolsó napjaira vonatkozik.

Szanszanding-ban Izsák találkozott Amadi Fatumával, egy néger emberrel, a ki Mungo Parkot utolsó útjában, a Dsolibán elkísérte volt s a következő vallomást tette:

«Szanszandingban szállottunk a csolnakba és két nap alatt elérkeztünk Szillá-ba, Mungo Park első útjának végső pontjára.»

«További két napi hajózás után Dsenné-be jutottunk el. Mikor Dibbi mellett eleveztünk, három csolnakon pikák-, lándzsák- és íjjakkal fegyverkezett négerek jöttek utánunk, kiknek puskáik nem voltak. Mi tovább folytattuk utunkat és elhaladtunk Bakbara és Tombuktu mellett, mely utóbb nevezett helynél újabban üldözőbe vett három csolnak; eze-

ket erővel kellett visszakergetnünk, miközben néhány bennszülöttet lelőttünk. Gurumo-nál hét csolnak intézett ellenünk támadást; ezeket is visszavertük. Kaffo-ig, hol egy napi pihenőt tartottunk, még több csatát kellett vívnunk; golyóinktól számos néger elvérzett. A folyón azután ismét lefelé úszva, Karmussz- és később Gurmon-ig jutottunk, hol partra szállottunk. Másnap egy egész sereg mórt pillantottunk meg, kik nyugodtan elbocsátották maguk előtt bárkánkat.»

«Végre a hausszá-k országának határát is átléptük s másnap Jaur előtt kikötöttünk. Amadi Fatumának a városba kellett mennie, hogy a törzsfőnek ajándékokat vigyen s az expedíció számára élelmiszereket vásároljon. A város feje, mielőtt az ajándékokat elfogadta, megkérdezte, vajjon vissza fog-e térni a fehér ember az ő földjére. Mungo Park, kihez e kérdést intézték, azt felelte, hogy nem. Nagyobbára azt hiszik, hogy e válasza okozta halálát. A néger törzsfőben akkor fogamzott meg az eszme, hogy a királynak szánt ajándékokat elrabolja, mivel Mungo Parkot sohasem fogja viszont látni.»

«Ezalatt Amadi Fatuma elment a királyi székhelyre, mely a folyótól csak néhány száz lépésnyi távolságban feküdt. A fejedelem ily módon az idegenek továbbvonulásáról értesült, és másnap a folyó partjára, Bussza nevű kis városba egy sereg katonát küldött. Midőn a csolnak e városnak közelébe jutott, kő- és nyílzápor fogadta. Park a poggyászát a folyóba dobatta és társaival együtt utána ugrott; mindnyájan ott veszttek.»

Ily nyomorultul veszett el az első európai, a ki a Dsolibának irányáról tudósított és Tombuktu-t meglátogatta. Sok utazó fordította igyekezetét oda,

hogy ugyanazon városba eljusson. E kísérletek majdnem kivétel nélkül hajótörést szenvedtek.

A XVIII. század végén, Linnének legjobb tanítványai közül ketten, a zoologus Sparrman és a botanikus Thunberg Afrika déli részeit bejárták, hogy tanulmányokat tegyenek. Sparrman e helyi kutatásait, miként már fentebb említettük volt, csakhamar abbahagyta, elmenvén Cook kíséretében Oczeániába. Sparrman munkája, melyet Le Tourneur francziára fordított, jelent meg először. A fordítás előszavában, Le Tourneur megsiratja e tudóst, mint a ki az Arany-partokon meghalt. A mint azonban munkája megjelent, Sparrman is hazaérkezett és megnyugtatta sorsa iránt Le Tourneurt, ki azonban e felülésével édes-keveset törődött.

Sparrman 1772 április 30-án érkezett meg Afrika földjére, midőn is a Jó Reménység fokánál partra szállott. A Fokváros még ekkor kis helység volt; hosszúsága és szélessége is csak kétezer lábat tett ki, beleszámítva a kerteket és a kétoldalt elterülő gyümölcsösöket is. A széles utcákat tölgyek díszítették és fehérre meszelt vagy zöldre festett házak szegélyezték, a mi Sparrmannak bámulatát nem csekély mértékben felidézte. Linné tanítványa a Fokföldre azért jött, hogy Kerste gyermekei mellett nevelői állását elfoglalja; Kerste-t azonban csak a False-Bay mellett, téli lakóházában találta meg. A tavasz beálltával Sparrman elkísérte tanítványai atyját Alfén-be, Constance melletti birtokára. A természettudós itteni tartózkodása alatt néhány kirándulást tett a környékre s a többi között megmászta a Tábla-hegyet, a mi nem csekély veszéllyel járt. E kirándulásai alatt megismerkedett a boerok életmódjával s azon bánásmóddal, melyben rabszolgái-

kat részesítik. Ez utóbbiak ellenséges indulata miatt minden lakosnak éjjel szobáját be kellett zárnia és élesre töltött fegyvereit maga mellé tennie. A gyarmatosok maguk nagyobbára, csiszolatlan, jó lelkű emberek; vendégszeretetők mesterkéletlen; Sparrman e tulajdonságaikat nem egy példával megvilágosítja.

«Van der Spoei nevű ültetvényesnek házához érkeztem, — így ír Sparrman — a házigazda özvegy, afrikai születésű és atyja azon férfiúnak, kiről ön tudja, hogy a vörös, vagyis régi Constancenak birtokosa.»

«Az úton, mely házához vezet, az ültetvényes mozdulatlanul állott; mintha észre se vett volna. Mikor közelébe értem, egy lépést sem tett felém; hanem megfogta a kezemet és e szavakkal üdvözölt: «Jó napot! Légy üdvöz! — Hogy vagy? — Mi kell, egy pohár bor? — Egy pipa dohány? — Vagy enni akarsz valamit?» E kérdésekre hasonló lakonizmussal feleltem s ajánlatait egyszerűen, minden teketória nélkül elfogadtam. Fiatal, tizenkét-tizenéves, csinos és kedves leánya pompás pörkölt báránymellet és sárgarépat talált fel; evés után pedig teával kínált meg. Mind az atyának, mind a leánynak magatartásáról és arczáról le volt olvasható a szívjóság, a becsületesség és szerénység. A házigazdát többször megszólítottam, hogy megzavarjam az uralkodó csendet; feleletei azonban rövidek és csak a tárgyhoz vágók voltak; különösen azt vettem észre, hogy magától beszédet nem kezdett, csak akkor, a mikor másnapig magánál akart marasztalni. Meghívását azonban nem fogadtam el s búcsút vettem tőle, magammal vivén ritkán található jóságának emlékét . . .»

Sparrman ezután még több kirándulást is tett,

különösen Hout-Bay és Paarlba; ekközben alkalma volt meggyőződni azon túlzásokról, melyek elődjének, Kolbenak elbeszéléseiben feltalálhatók.

Sparrman feltette magában, hogy télen át kirándulásait gyakrabban fogja ismételni, sőt a kedvező idő beálltával a földrészt belsejébe is be fog nyomulni; megérkezett azonban a Jóreménység fokához a Cook kapitány vezérelte «Resolution» és «Adventure»; Forster magával csalta a fiatal természetudóst s így Sparrmannak alkalma volt meglátogatni egymásután Új-Zélandot, Van Diemen-földjét, Új-Hollandot, Taitit, a Tűzföldet, a déli sarkvidéket és Új-Georgiát, mielőtt visszatért volna a Fokföldre, a mi 1775 márcz. 22-ikén történt meg.

Sparrman első gondja volt, hogy az ország belsejébe tervezett útját előkészítse; pénzbeszerzés kedvéért egész télen át mint orvos gyógyítgatott. Tavasszal beszerzett egy óriási szekeret, felrakott rá különböző élelmiszert, orvosszereket, késeket, a tűzveréshez szükséges szerszámokat és borszeszt, melybe az összegyűjtött állatokat eltegye; eléje fogott a szekérnek öt pár ökröt s 1775 július 25-ikén azután útnak indult.

«A vezetőnek — írja Sparrman — nemcsak ügyesnek kell lennie, hanem ismernie kell az állatokat és jól kell kezelnie az afrikai szekeresek ostarát is. Az efféle ostorok tizenöt láb hosszúak, végükhöz három láb hosszú fehér bőrdarab van erősítve. A kocsis a szekéren ülve, két kézzel tartja a szörnyű szerszámot s az ötödik pár ökörhöz is odavághat. A csapásokat folytonosan osztogatja s úgy bánik velük, hogy az állatokat az ütések vezérlik.»

Sparrman lóháton követte szekerét; mellette haladt egy Immelman nevű fiatal gyarmatos, ki az

utat a kontinens belsejébe saját gyönyörűségére már egyszer megtette volt. Utazónk átkelt a Rente-folyón, felmászott a Hottentot-Holland-Klufra, átment a Palmiton és benyomult egy elhagyatott, hegyes-völgyes és víz nélkül szűkölködő vidékre, a hol azonban antilopnyájak, zebrák és struczok nagy számmal legelésztek.

Elérte Sparrman ezután a Zwarteberg lábánál fekvő vastartalmú meleg fürdőt, melyet akkor sokan látogattak s a hol a kereskedelmi társaság egy, a hegyhez támaszkodó házat építtetett.

Itt csatlakozott hozzá a fiatal Immelman; együtt mentek azután Zwellendamba, hová szept. 2-ikán szerencsésen megérkeztek. A lakosokra vonatkozólag, utazóink e helyen igen értékes adatokat gyűjtöttek össze, melyeket, kivonatosan, örömmel közlünk.

A hottentotok akkora nagyok, mint az európaiak. Végtagjaik kicsinyek; bőrük színe sárgásbarna. Ajkaik nem oly duzzadtak, mint a kaffereké és a Mozambik-melléki lakóké. Hajuk fekete, gyapjas és göndör, de nem nagyon sűrű. Egész testüket tetőtől talpig festéssel és zsírral kenik be. A hottentot, a ki festi magát, kevésbé látszik meztelennek, mint az, a ki bőrét tisztán tartja. Hallani is Afrikában mindenfelé, hogy «a hottentotok befestetlen bőre olyan, mint a ki nem fényesített csizma».

E bennszülöttek közönségesen csak köpönyeget viselnek, melyet «krossz»-nak hívnak; báránybőrből készítik; gyapját befelé fordítva viselik. Az asszonyok a maguk bundájára hátul egy zacskófélét varrnak, ebben hordják gyermekeiket, kiket vállukon átszoptatnak. Az asszonyok és férfiak karjaikon és lábaikon bőrgyűrűket viselnek; ennek alapján keletkezett az a mese, hogy a hottentotok lábaik köré

kolbászokat kötnek, melyeket azután alkalomadtán megesznek. Hordanak ők még vas- és rézkarikákat is ékitőszerűl; de ezek aránytalanul drágábbak.

A «král», vagyis hottentot faluban a házak körben állanak; az egyes kunyhók mind egyformák, mind olyanok, mint a méhkasok. Az ajtók, melyek a helység körudvara felé nyílnak, oly alacsonyak, hogy a lakásokba csak négykézláb juthatni el. A tűzhely a ház közepén áll, a fedelén nincs nyílás, melyen át a füst elszállhatna.

A hottentottokat nem szabad összetévesztenünk a busmannokkal. Ez utóbbiak csak vadászat és rablásból élnek; megmérgezett nyílaikkal nagyon ügyesen lönek; bátorságuk és vad életmódjuk félelmetessé teszik őket.

Zwellendamban látta Sparrman először a «kvaggát», egy lófajt, mely termetére nézve hasonlít a zebrahhoz, csakhogy fülei rövidebbek.

Utazónk továbbá meglátogatta Mosszel-Bayt, melyet akkor a rajta uralkodó nyugati szelek miatt csak kevesen kerestek fel; megfordult azután a hutnikák, vagy mint Burchell a maga térképén nevezi, az antinikák földjén is. Az erdős vidék termékenynek látszik; a gyarmatosok, a kik rajta megtelepedtek, kényelmesen meg fognak élni. Alkalma nyílt Sparrmannak e helyen meglátni és tanulmányozni az afrikai négylábú állatfajok képviselőinek nagyobb részét: az elefántot, az oroszlánt, a leopárdot, a hiénát, számos majmot, a nyulat, az antilopokat s a gazellákat.

Mindazon kisebb helyeket, melyeket Sparrman további útjában meglátogatott, nem sorolhatjuk fel. A kis patakok és králok, vagyis helységek neveinek száraz felsorolása az olvasót nem igen gyönyörköd-

tetné. E helyett egy pár érdekes és új leírást közlünk oly állatokról, melyeknek szokásait és tulajdonságait Sparrman maga tanulmányozta.

«Ha a Fokföldön egy juhót meg akarnak ölni, — írja utazónk — mindig a legsoványabbat választják ki. A kövérek húsát nem ehetnék meg. Farkuk majdnem háromszög alakú, egy vagy másfél láb hosszú és néha már felső részén hat hüvelyk vastag. Egyetlen egy ilyen fark nyolcz, egész tizenkét fontot nyom; az egész nagyobbára finom zsirrészekből áll, melyeket sokan vaj helyett kenyérrel esznek, mások a pecsenyesütésnél használják, némelyek pedig gyertyát öntenek belőle.»

Sparrman ezután leírja a kétszarvú rinoczeroszt, melyet azelőtt Európában nem ismertek; a gnut, mely alakjára nézve középhelyet foglal el a ló és szarvasmarha között; a páviánt; a vízilovat, melynek életmódja azelőtt ismeretlen volt; végre megemlíti egy madarat, a melyet a méhek kakukjának nevez s a mely a lakosságnak nagy szolgálatokat tesz.

«E madár — így ír róla — sem nagyságával, sem színével nem tűnik fel. Első tekintetre az ember verébnek nézhetné; verébnél azonban valamivel nagyobb, világosabb színű, mindegyik vállán egy sárga foltja van és farkának tollain fehér pettyek láthatók.»

«E madár az embereknek a méhek hollétét saját érdekében árulja el; ő maga is nagyon szereti a mézet s azt is nagyon jól tudja, hogy valahányszor egy méhkast szétrombolnak, egy kis mézet mindig elcsepegtetnek, a mi aztán neki válik hasznára; egyébként az emberek, szolgálatainak megjutalmazására, mindig hagynak neki valami ennivalót.»

«Étvágya valószínűleg este és reggel a legnagyobb, legalább ez időben szokott a leggyakrabban előjönni; éles hangjával a hottentotok és gyarmatosok figyelmét csakhamar magára vonja. Ritkán is esik meg, hogy valaki el ne menne oda, honnan az éles hangot hallja; ekkor a madár, folytonosan kiabálván, lassan egyik fáról a másikra repül és elvezeti az embert oda, a hol a méhek a mézet összegyűjtötték. Végre, mikor a méhek házához eljutott, egy pár másodperczig közvetlen felette lebeg (magam is kétszer voltam szemtanúja), elcsendesedik s azután elrejtőzik, várva, hogy mi fog történni és hogy megkapja-e ő is a zsákmányból a maga részét.»

1776 április 12-ikén érkezett vissza Sparrman a Fokvárosba; itt megtudta, hogy legújabban a Sneeuwberg nevű kerülettől északra nagy tavat fedeztek fel, az egyedülit az egész gyarmatban. Kevéssel később utazónk megindult Európába, magával vivén azon nagymennyiségű állatot, növényt és ásványt, melyeket utazgatásai közben összegyűjtött.

Ugyanezen időben, 1772-től 1775-ig, a svéd származású Thunberg, kivel Sparrman a Fokföldön találkozott, három ízben egymásután benyomult Afrika belsejébe. Ép úgy, mint Sparrman, Thunberg sem tett fölfedezési utakat, neki sem köszönhetünk semmiféle újabb geográfiai adatot. Csupán a Fokföld madaraira vonatkozólag gyűjtött össze számos adatot; érdekes részleteket közölt továbbá ama különböző néptörzsek életmódjáról, melyek amaz óriási termékeny földterületeken laknak.

Thunbergnek nyomaiba egy angol katonatiszt, William Paterson lépett, kinek főczélja volt, hogy növényeket és más természeti tárgyakat gyűjtsön. Az angol utazó észak felé, az Oranje-folyón túl

fekvő vidékre jutott el, kelet felé pedig a kafferek országába nyomult és a Hal-folyót is átlépte. Neki köszönhetjük a zsiraff első leírását; elbeszéléseiben a vidék természeti viszonyaira és a lakosság szokásaira nézve is több érdekes adatra találhatni.

Egy megjegyzést kell ez alkalommal tennünk, azt tudniillik, hogy a fölfedezési vágy Afrika déli részeibe kevés európaít vonzott; többen látogatták földünk ezen részeit olyan emberek, kiknek főczélja a természeti tárgyak tanulmányozása volt. Ezek közül megemlítettük Sparrmant, Thunberget és Pattersont hozzájuk tartozik még Le Vaillant, az ornithologus is.

Le Vaillant Holland-Guyanában, Paramaribóban született; szülei francia származásúak voltak s madárkereskedéssel foglalkoztak. Visszatértükben Európába fiatal fiukkal együtt bejárták Hollandiát, Németországot, Lotharingiát és a Vogezekeket, csak úgy mentek Párisba. Könnyen megmagyarázható, hogy e vándor életmód a fiatal Le Vaillantnál korán megkedveltette az utazást. Szenvedélyes előszeretete a madarak iránt, melyet a nemzeti és magánosok gyűjteményei még csak fokoztak, azon vágyat keltette benne, hogy ismeretlen madárfajokat keressen fel s őket leírja.

Mely ország nyújtott neki legtöbb alkalmat a gazdag aratásra? A Fokföldet és környékét már átkutatták botanikusok s bejárta egy tudós, a ki tanulmányának főtárgyává a négylábú állatokat tette; a madarak megismertetése végett azonban ama földet még senki sem járta be.

Le Vaillant 1781 márczius 29-ikén érkezett meg a Jóreménység-fokához; a katasztrófa után, mely hajóját érte, utazónk mindenét elvesztette; csakis tíz aranya és puskája maradt meg.

Mások már elvesztették volna bátorságukat. Le Vaillant azonban erős maradt, remélte, hogy ki fog szabadulni szorult helyzetéből. Bízott benne, hogy ő, a ki ügyes lövő, mozgékony és erős ember, a ki pompásan tudja az állatokat és madarakat kitömní, csak fog annyit szerezhetni, hogy útját folytathassa. Utazónk nem csalódott, csakhamar kapott megbízásokat a Fokváros leggazdagabb gyűjteményeinek birtokosaitól.

Egyikük, Boers ügyvéd, mindazon eszközöket rendelkezésére bocsátotta, melyekre útközben szüksége lehetett; kapott e férfiútól szekereket, ökröket, élelmiszereket, lovakat, cseretárgyakat, sőt még szolgálkat és vezetőket is, kik őt útjában elkísérik. Le Vaillant kutatásainak célja utazása módjára is befolyást gyakorolt. Mindenütt az elhagyott és az európaiaktól elhanyagolt kerületeket kereste fel és kerülte a látogatott és népes vidékeket, mert azt hitte, hogy csakis az előbbieken fog oly madárfajokra találhatni, melyek a tudósok előtt ismeretlenek. Utazónk ez eljárása folytán az érintetlen természettel ismerkedett meg s oly bennszülöttekkel jött érintkezésbe, kiket a fehérek még át nem alakítottak. Ezért is az ő leírásai jobban megismertetik e népek vad életmódját, mint elődei vagy követőié. Le Vaillantnál csak azt korholhatjuk, hogy úti jegyzeteinek összeállítását oly fiatal emberre bízta, ki őket saját észjárása szerint átalakította; az újabb útleírók gondos eljárásától messze elmaradt, sok dolognál túlzásba esett s az utazó ügyességének kiemelése körül oly dicsekedő hangon beszélt, mely a munkának roppant kárára vált.

Le Vaillant három hónapot töltött a Fokvárosban és környékén; 1781 december 18-ikán megindult

első útjára keletnek, a kafferek országa felé, magával vivén harmincz ökröt (huszat két szekérébe fogott, a többi tízzel pedig a netalán kidülöket akarta pótolni), három lovat, kilencz kutyát és öt hottentotot.

Eleinte a hottentotok lakta Hollandiát járta be, melyet már Sparrman leírásából ismert a világ; itt óriási zebranyájakkal találkozott; Zwellendamba érkezve, ökröket, egy szekeret s egy kakast vásárolt, mely utóbbi reggelenként az egész társaságot fölkelte. Egy másik állatnak, egy betanított majomnak is nagy hasznát vette, őt a hasznos és megtisztelő kóstoló tisztségével bízván meg. Ha valami gyümölcsöt vagy gyökeret találtak, melyet a hottentotok nem ismertek, senkinek sem szabadott hozzányúlania, míg «Kées úrfi» véleményét róla nem nyilvánította.

Kées ezenkívül előörsi szolgálatokat is teljesített; érzékei, melyeket a szokás és a létért való küzdelem kényszerítő hatalma megélesítettek, oly finomak voltak, hogy akármelyik rézbőrűével vetekedhettek. A majom volt az, a ki a kutyákat a közelgő veszélyről értesítette. Ha valami kígyó volt a szomszédságban vagy egy majombanda játszott s mulatozott a közelben, Kées ijedtsége, siralmas kiáltása a rendzavarókat azonnal elárulta.

Zwellendamból, melyet 1782 január 12-én hagyott el, Le Vaillant kelet felé, a tenger közelében folytatta útját. A Colomber-folyó (Duywen-Hoek) mellett felütötte sátorát s a szomszédos, vadban gazdag vidékekre jövedelmező kirándulásokat tett. Ezután felkereste a Mosszel-Bayt, hol a hiénák ordítása ökreit nagyon megijesztette.

Tovább menve, elérkezett a hutnikák földjére (hutnika hottentot nyelven annyit jelent, mint «méz-

MIG KÉES ÚRFI VÉLEMÉNYÉT RÓLA NEM NYILVÁNITOTTA.

zel megrakodott»). Ez országban mindenfelé találni méhkasokat. A virágok ellepik a földet, illatuk megtölti a levegőt, tarka színük az egész tájékat elbűvölő lakóhelylyé teszi. Utazónk néhány szolgáját bizonyosan el is fogta a vágy, hogy ott maradjon. Le Vaillant tehát siettette az elutazást. Az egész országot a tengerig oly gyarmatosok lakják, kik szarvasmarhát tenyésztenek, vaját köpülnek, építésre való fát vágnak és mézet gyűjtenek, hogy a Fokvárosba elvigyék.

A kereskedelmi társaság utolsó állomásán túl Le Vaillant észrevette, hogy oly vidékre érkezett, hol a «turakko»-k és más ritka madarak ezrével röpködnek; ott tehát vadászatot rendezett; a rögtön megjelenő, folyton szakadó esőzések azonban utazónk tervét tönkre tették s őt majdnem az éhhalál karjaiba sodorták.

Le Vaillant kényszerült visszatérni a Mosszel-Bay felé; számos nélkülözés és vadászati kaland megeste után oda meg is érkezett; e kalandokat érdekes volna ugyan elbeszélni, de nem esnek munkánk körébe. Mosszel-Bay mellett utazókra — képzelhetni, mily örömmel kapott rajtuk — franciaországi hírek várakoztak. A kirándulásokat és vadászgatást Le Vaillant folytatgatta mindaddig, míg a kafferek országába nem érkezett. Ez emberekkel nehéz volt megismerkedni, mert gondosan kikerülték a fehér embereket. A gyarmatosok sokat megöltek közülök, sok marhájukat el is vették; a tambukik kritikus helyzetüket felhasználva, egészen kifosztották a kafferek országát és ezer meg ezer rablást követtek el, végre a busmannok is vadásztak rájuk. A kafferek tehát nem védekezhetvén a számos támadás ellen, észak felé húzódtak.

E hírek hallatára utazónk felhagyott útja folytatásával és visszatért. Meglátogatta ez alkalommal a Hó-hegyeket, a Kalahári-, vagyis a Karri-Karri-sivatagot, a Bivaly-folyót s 1873 április 2-ikán a Fokvárosba vonult.

E hosszú útjában gazdag zsákmányra tett szert; jól megismerkedett a gonakvakkal, egy nagy néptörzsszel, melyet nem szabad a tulajdonképeni hottentotokkal összetévesztenünk; külső tulajdonságaikból ítélve, az előbbieknél és a kaffereknek összekeveredéséből származnak. A hottentotokat illetőleg a Le Vaillant gyűjtötte adatok a Sparrman-félékkel majdnem mindenben megegyeznek.

«A kafferek, kiket Le Vaillant megláthatott, — írja Walckenaer — nagyobbára magasabbak, mint a hottentotok és a gonakvák. Arczsontjaik nem oly kiálló, ez egyébként már a gonakvánál is kevésbé szembeötlő. Arczuk nem oly széles és ajkaik sem oly duzzadtak, mint a szomszédos, Mozambik melléki négereké; ellenkezőleg, valamennyinek gömbölyű, kerek arcza, rendes szabású orra és gyönyörű szép fogai vannak... Bőrszínük barnásfekete, ha az ember ettől eltekinthetne, mondja Le Vaillant, a kaffer nőt az európai mellett is igen szépnek tarthatná.»

Hat hónapi elidőzés után Afrika belsejében, Le Vaillant a Fokváros lakóira rá nem ismert. Elutazása előtt csodálkozott a holland asszonyok egyszerű életmódján, visszatérte után e nők már csak a mulatságra és cziczomára gondoltak. A strucztollak annyira divatba jöttek, hogy Európából és Ázsiából hozatták őket. Azokat, melyeket utazónk magával hozott, csakhamar elkapkodták. Le Vaillant utazásai közben annyi madarat küldött a Fokvárosba

és annyit gyűjtött, hogy számuk ezernyolczszázra emelkedett. Boers háza, a hol őket eltették, egész természetrajzi gyűjteménynyé alakult.

Le Vaillantnak ezen útja is nagyon gyümölcsöző volt, nagyon természetes tehát, hogy újból megindult. Habár társa Boers Európába utazott volt el, számos barátjának segítségével mégis össze tudta hozni mindazt, a mire egy expediciónál szüksége volt. 1783 junius 15-ikén tizenkilencz személyből álló karavánnak élén útnak indult, vivén magával tizenhárom kutyát, egy bak- és tíz fejős kecskét, három lovat, három tehenet, hatminczhat igavonó és tizennégy olyan ökröt, melyekkel a kidülőket pótolhassa, végre még két más ökröt, melyekre hottentot szolgálinak podgyászát rakta fel.

Utazónk vadászatait nem fogjuk leírni, csak annyit említünk, hogy roppant nagy madárgyűjteményt hozott össze és hogy élő zsiraffot is vitt először Európába. 1784-ben visszatérvén a Fokvárosba, hajóra ült, megindult Európába és 1785 elején Párisba érkezett.

Az első vad nép, melylyel Le Vaillant második útjában találkozott, a kis namakvák voltak; ezen, már úgyis kevés emberből álló néptörzs már kiveszőben van, annál inkább, mert terméketlen vidéken él és a busmannok folyton meg-megtámadják.

Habár meglehetősen testalkatuk van, egészben a kis namakvák kisebbek a kaffereknél és egyéb namakváknál; szokásaikban azonban e népektől kevésbé különböznek.

A káminukvák, vagyis komeinakvák, kikről Le Vaillant szintén elmond egyet-mást, jól megtermettek.

«Ezek — írja — még nagyobbaknak látszanak,

mint a gonakvák, habár valójában nem nagyobbak; vékony csontjuk, beesett arczuk, sovány derekuk, kiaszott lábszáraik, végre a vállukról a földig leérő köpönyegük idézi elő e csalódást. Börszínük nem oly sötét, mint a többi kaffereké, arczuk is kellemebb, mint a többi hottentotoké, mert orruk nem oly lapos és arczsontjaik nem oly kiállóak.»

Mindazon népek között, melyeket Le Vaillant látott volt, a legérdekesebbek és legrégebbek a huzuának. E néptörzsszel egyik újabb utazó sem találkozott; azt hiszik azonban, hogy a becsuanákat kell bennük felismernünk, habár lakóhelyük, melyeket utazónk nekik kijelöl, semmiképen sem esik össze azzal, melyet már régóta elfoglalnak.

«A huzuának — mondja az útleírás — nagyon kicsinyek, magasságuk alig éri el az öt lábat. E kis emberek arányos termetűek, erejük is meglehetősen; meglepő ügyességűek s oly biztos és bátor tekintetűek, hogy önkéntelenül kivívják maguk részére az ember tetszését. Az összes törzsek közül, melyekkel Le Vaillant megismerkedett, egyikben sem talált annyi tevékenységet és oly fáradhatatlanságot, mint ebben. Arczuk, habár nagyjában a hottentotokéval megegyez, kerekdedebb; börszínük is jóval világosabb, mint ezeké. . . Göndör hajuk pedig oly rövid, hogy Le Vaillant lenyírottnak tartotta. Egy dolog lényegesen megkülönbözteti a huzuánát a rokon törzsektől: az asszonyoknak roppant nagy, húsos hátuljok van, mely minden gyorsabb mozdulatnál sajátságos rezgő mozgást végez. Le Vaillant látott egy huzuána asszonyt, a kinek hároméves gyermeke úgy állott a háta megett, mint az urasági huszár a koci hátulján.»

Utazónk ezután több oly részletet beszél el ezen,

részben kiveszett, részben beolvadt néptörzsek szokásairól és testalkatáról, melyeket e helyen el kell hallgatnunk; nem ugyan azért, mintha e munkának legkevésbé érdekes részét alkotnák, hanem mivel a legtöbb túlzást tartalmazzák.

1797-ben keleti Afrikában a Mozambik-csatorna partjairól egy Francisco José de Lacerda e Almeida nevű portugál férfiú indult el a kontinens belsejébe. Mivel ez utazó oly helyeken fordult meg, hová csak napjainkban jutott el ismét európai ember, útleírása rendkívüli érdeket kelthetne. Sajnos azonban, hogy Lacerda naplója — legalább tudtunkkal — soha nem látott napvilágot. Lacerda nevét a geografusok nagyon gyakorta emlegetik; tudják azt, hogy mily vidéket járt be; oly munkát azonban, mely e felfedezőről többet elmondana, vagy legalább utazását hosszabban leírná, — legalább Franciaországban* — nem találhatni. Mindazt, a mit Lacerdáról tudunk, egy pár sorban el fogjuk mondani; nagyon sajnáljuk azonban, hogy bővebben nem szólhatunk e férfiú munkálkodásáról, a ki fontos fölfedezéseket tett s a ki iránt az utókor rendkívül hálátlan akkor, midőn nevét a feledékenységnek átadja.

Lacerda, kinek sem születési helyét, sem születési idejét nem ismerjük, foglalkozására nézve mérnök volt. Mint ilyent, megbízták, hogy Dél-Amerikában a spanyol és portugál birtokok közt levő határnak megállapításánál jelen legyen. Ez okból számos érdekes részletet köszönhetünk neki a Mato-Grosso nevű tartományról, melyek a «Revista tri-

* Franciaországra vonatkozólag Jules Vernének igaza lehet. Portugáliában azonban Lacerda naplója régebben ismeretes. Londonban 1873-ban jelent meg Burtontól egy fordítása ily cím alatt: «Lacerda's Journey to Cazembe in 1798.» A ford.

mensal do Brazil»-ban le is nyomattak. Mely okok vezették őt ez első feladatának helyes megoldása után a portugálok afrikai birtokaiba? Mily czélt tűzött maga elé, midőn Afrikát egész szélteben be akarta járni, kiindulván a keleti partokról? Nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1797-ben egy hatalmas karaván élén a jól ismert Tete nevű városból megindult Kazembe állama felé.

A zsarnok, ki emez országban ez időben uralkodott, jó indulatú voltáról, emberies érzelmeiről és nagy tetteiről volt nevezetes. Fővárosát, mely legalább két mérföldnyi területet foglalt el, Lundának hívták, a Mofo-tó keleti partján feküdt. Nagyon érdekes volna e neveket indentifikálni azokkal, melyeket ismerünk, de pontosabb adatok hiányában fel kell vele hagynunk; e mellett azonban készségesen elismerjük, hogy a portugál utazók fáradozása következtében a Lunda nevet eléggé ismerték; a mi a Kazembe államának fekvését illeti, arra nézve a geográfusok már régóta megegyeztek.

Lacerdát az uralkodó nagyon szívesen fogadta; valami tizenkét napot el is töltött nála utazónk, hanem aztán kijelentette, hogy folytatni szeretné útját. Szerencsétlenségre azonban Lundától két- vagy háromnapi járásnyira az út fáradalmi és az egészségtelen klímának áldozatává lett.

A néger király összegyűjteté a portugál utazó iratait és jegyzeteit s őket a hullával együtt a Mozambik-csatorna partjaira viteté. Útközben azonban a drága ereklékkel megrakott karavánt a rablók megtámadták: Lacerda tetemei afrikai földön maradtak. Feljegyzéseit azonban egyik unokaöccse, a ki tagja volt az expedíciónak, magával hozta Európába.

És most áttérünk azon vállalatokra, melyek a XVIII. században a keleti partokról indultak meg. Ezek közül, a kivívott eredményeket tekintve, legfontosabb a Bruce lovagé.

James Bruce, valamint több más afrikai utazó, Skótországbán született; családjá őt ügyvéddé akarta tenni és jogi iskolába küldte. Ez ülő foglalkozás azonban sehogy sem tetszett neki. Örömmel ragadta meg tehát az alkalmat, hogy a kereskedelmi pályára léphessen. Midőn néhány évi együttlét után felesége meghalt, Bruce elutazott Spanyolországba s az arabs műemlékeket tanulmányozta. Közölni is akarta mindazok leírását, melyek az Escorialban találhatók; a spanyol kormány azonban nem adta meg rá az engedélyt.

Angliába visszatérve, Bruce a keleti nyelveket kezdte nagy szorgalommal tanulni; különösen sokat foglalkozott az ethiopiaival, melyet akkoriban csak a Ludolf hiányos munkáiból ismertek.

Egy alkalommal beszélgetés közben lord Halifax — a nélkül, hogy szavaira nagy súlyt fektetett volna — felszólította Brucet, hogy kísértse meg a Nilus forrásait felkeresni. Bruce e tervet lelkesedéssel karolta fel s minden követ megmozdított, hogy megvalósítsa; állhatatosságával legyőzte az eléje gördülő akadályokat s 1768 június havában elhagyta Anglia ködös égalját s megindult a Földközi-tenger verőfényes partjai felé.

Hogy az utazásba belejőjjön, Bruce bejárta az ægæi archipelagus néhány szigetét, Szíriát és Egyiptomot; későbben megtátogatta Dseddát, kirándulást tett Mekkába és Lohejába; 1769 szeptember 19-én pedig kikötött Masszauában. Gondja volt persze már előbb arra, hogy a szultántól egy fermánt, a kairói

JAMES BRUCE. (FACSIMILE.)

bejtől s a mekkai seriftől pedig ajánlóleveleket eszközöljön ki magának. Jól is tette, mert a sziget «naib»-ja, vagyis kormányzója mindenféle akadályt gördített eléje, hogy az angol utazó Abissziniába el ne juthasson és hogy minél nagyobb ajándékokat legyen kénytelen fizetni.

A portugál misszionáriusok Abissziniát már előbb bejárták volt. Buzgóságuknak köszönhető, hogy ez országot némikép már ismerték; ez ismereteket azonban pontosság dolgában a Bruce gyűjtötte adatok jóval felülmúlták. Habár igazmondóságát sokan kétségbe vonták is, az utazók, kik nyomaiba léptek, adatainak pontosságát beigazolták.

Masszuából Adauába az út fokozatosan emelkedik s azon hegyekre vezet fel, melyek Tigrét a Veres-tenger partjaitól elválasztják.

Adaua azelőtt nem volt Tigré fővárosa, benne volt azonban felállítva árútára azon pamutszöveteknek, melyek egész Abissziniában forgalomban vannak és készpénzül használtatnak. Környéke elég mélyen fekszik, meg is terem rajta a gabona.

«E vidékeken — írja Bruce — háromszor aratnak. Julius és augusztus hónapokban vetnek először. Az eső akkor bőven esik, ennek daczára a rozsot s az árpát elvetik. Az első aratás nov. 20-ika körül van, a második februárban s a harmadik áprilisban. E hármas aratás daczára, melyhez sem trágyázásra, sem gyomlálásra, sem pedig a hármas forgású gazdálkodásra nincs szükség, az abissziniai földművelők nagyon szegények.»

Fremonában, Adaua közelében, egy jezsuita kolostor romjai láthatók, mely azonban inkább valami várhoz, mint békés emberek lakásához hasonlított. Kétnapi járásnyira tőle Axumnak, Abisszinia hajdani fővárosának romjai emelkednek.

«A nagy piacon, melyet én a város egykori középpontjának tartok, — írja Bruce — negyven obelisztk áll, melyek egyikén sem láthatók hieroglifák. A két legszebbik fel van döntve, de egy harmadik, valamennyi közt a legnagyobb, még a helyén áll. Valamennyien egy darab gránitból készítve, az épen állónak tetején egy görög ízlésben készült pompás áldozócsésze látható . . .»

«Miután az Abissziniában Mantillasz név alatt ismert Abba-Pantaleon és azon kis obelisztk mellett elhaladtunk, mely a kolostor feletti sziklán áll, utunk délnek, egy élénkveres márványhegy oldalán vezetett el; balról öt láb magas márványvédőfal emelkedett. E falban egymástól bizonyos távolságra erős talpkövek láthatók, rajtuk megmaradtak nyomai azon óriási szobroknak, melyek Sziriuszt vagy az ugató Anubist ábrázolták. Százharminczhárom olyan alapkövet olvastam meg, melyeken a fentemlített nyomok észrevehetők. Kőkutya azonban csak kettő maradt meg, melyekről, habár nagyon is meg van rongálva, az egyiptomi ízlés leolvasható . . .»

«Oly alapköveket is láttam, melyeken sphinxek állottak. Két nagyszerű templomból csak két hatalmas, több száz láb hosszú gránit lépcsősor maradt fenn, melyeken még a pompás faragványok is meglehetősen épek. Azon hegylapos egyik szegletében, melyen e templom állott, ma az axumi kis egyház épült. Ezen kicsiny, szegényes és nagyon rosszul gondozott templom tele van galambtrágyával.»

Axum mellett Bruce három katonát látott, kik egy élő tehénből vágták ki az ebédnek szánt beefsteaket.

«A seb helyét takaró bőrt — írja egész komolyan — nem vagdalták össze, hanem kis fadarab-

kákkal visszatűzdelték előbbi helyére s az egészet sárral bekenték. Ezután felhajtották az állatot s kergették maguk előtt, kétségkívül addig, míg társaik elérése után vacsorára volt szükségük.»

Tigréből Bruce átment Sire tartományba, mely nevét fővárosától kapta. Sire város nagyobb, mint Axum, benne azonban folyton dühöng a malárialáz. Közelében foly el a halakban gazdag s pompás fák beárnyékolta Takazze, a régiek Sirise.

Szamen tartományban, hol őt az oroszánok és hiénák nyugtalanították s nagy fekete hangyák podgyásának egy részét felfalták, Bruce csak addig maradt meg, míg igavonó marhái megpihentek; a tartomány levegője forró és egészségtelen; az egész vidéket Ualdubba hegyei környékezik; számos szerzetes vonul ide vissza, hol bűnbánati cselekményekkel és imádkozással töltik el életüket. Brucenek sietnie kellett Gondárba, mert Számenben a polgárháború dühöngött s az idegenek élete folytonosan veszélyben forgott.

Midőn Bruce a fővárosba érkezett, a tifusz tizedelte a lakosságot, orvosi ismeretei tehát rendkívül hasznára voltak. Csakhamar minden tekintetben hasznos állást szereztek meg neki s az előljáróság ajánlatára egy katonacsapat élén az országot minden irányban bejárhatta. Kirándulásai közben a tartomány természeti viszonyaira és kormányára vonatkozólag, továbbá a lakosság erkölceit és történetét illetőleg igen sok érdekes adatot gyűjtött össze, melyek munkáját az Abissziniára vonatkozó könyvek között a legérdekesebbé és legfontosabbá tették.

Egyik ilyen kirándulása alkalmával Bruce felfedezte a Kék-Nilus forrását, melyet az igazi Nilus eredetének tartott. A gesi Szent-Mihály templom-

nál a folyó csak négy láb széles és négy hüvelyk mély volt; látta tehát utazónk, hogy a forrás nem lehet messze, vezetője azonban avval ijesztgette, hogy odáig még egy magas hegyet kell megmásznia. Bruce természetesen ez akadálytól sem riadt vissza.

«Menjünk! menjünk! — mondá az angol — nincs vesztegetni való időnk! Vezess el Gesbe, a Nilus forrásaihoz és mutasd meg azt a hegyet, mely bennünket tőle elválaszt. — Kalauzom a templomtól dél felé vezetett; midőn a környékező czédrusligetből kiértünk, gonoszul mosolyogva rám nézett és így szólott: Ime a hegy, mely közted és a Nilus forrása között volt akkor, midőn a templom másik oldalán állottál. Más akadály nincs. Nézz ama pázsittal takart dombra, mely e vizes vidék közepén emelkedik ki, ott vannak a Nilus forrásai. Ges a szikla tetején épült, hol azon zöld bokrok láthatók. Ha a forrás közelébe érsz, ved le csizmáidat, mint levetetted a minap, mert a környék lakosai pogányok és semmiben sem hisznek, a miben te hiszel, hacsak mindannyian nem imádjátok a Nilust, melyhez ők, miként alkalmasint magad is, minden nap mint Istenhez fohászkodnak.»

«Levetettem csizmámat, gyorsan lementem a domb aljába és futottam ama zöldelő sziget felé, mely körülbelül kétszáz lépésnyi távolságra lehetett. A domb lejtőjét mindenfelé virágok takarták, melyeknek vastag gyökerei ki-kiállottak a földből. Mivel futás közben minduntalan nézegettem ezen gyökereknek és hagymáknak héját, két ízben elestem, végre mégis elértem a pázsittakarta kis szigetet. Én oltárhoz hasonlóan néztem, ez alakját bizonyosan emberi kéznek köszönheti. Elragadtatással néztem a főforrást, mely az oltárból kibugyogott.»

«Könnyebb elképzelni, mint leírni azt, a mit ekkor éreztem. Hosszabb ideig elnézegettem ezen forrásokat, melyeket háromezer év óta már annyi híres ember minden erejének és bátorságának felhasználásával megtalálni nem tudott.»

Bruce útleírásában még ezenkívül is számos érdekes adatot találhatni; helyünk szűk volta miatt azonban csakis azt fogjuk még idézni, a mit a Csánától mond.

«A Csána-tó e vidéken kétségkívül a legnagyobb vízgyűjtő. Kiterjedése még sincs akkora, mint ez előtt mondták. Legnagyobb szélessége Dingleber és Lamgve között, azaz keletről nyugat felé egyenes vonalban harminczöt mérföld; némely helyen azonban a kiszögellések jóval keskenyebbé teszik, néhol nem szélesebb tíz mérföldnél. Negyvenkilencz mérföldnyi legnagyobb hosszúsága északról délre, Bab Bahától délnyugatnak van, azon hely felé, hol a Nilus az Allata territoriumon fekvő Dara felé húzódik, miután a tavon egy látható vonal alakjában átfolyt volna. A száraz évszakban, azaz október és márczius hava között a tó összébb szorul; de midőn az esők a folyókat megárasztják s ezek tartalmukat beleöntik, nagyon megnő és sík környékét részben elönti.»

«Ha hitelt adhatunk az abissziniaiaknak, kik egyébként nagy hazugok, a Csána-tóban negyvenöt olyan sziget van, melyeken laknak. Én azonban azt hiszem, hogy számuk tizenegynél többre nem megy. A legfontosabb Dek, Daka vagy Daga, ezután a legnagyobbak Halimun a gondari oldalon, Brigida a gorgarai oldalon és Galila, mely Brigidán túl fekszik. Mindezen szigetek egykoron börtönökül szolgáltak, hová Abisszinia nagyjait küldözgették; néha

ezek maguk választották őket menedékhelyül, midőn az udvarral elégtelenek voltak, vagy midőn zavaros időkben legértékesebb vagyonukat biztosítani igyekeztek.»

Miután Bruce útmutatása mellett meglátogattuk Abissziniát, menjünk észak felé.

A homály, mely Egyiptom egykori civilizációját takarta; oszlófélben volt. Pococke, Norden, Niebuhr, Volney és Savary egymásután tették közzé archeologiai munkáikat, az egyiptomi bizottság pedig dolgozott pompás nagy munkájának befejezésén. Az utazók is mind számosabbakká lettek; így történt, hogy W. G. Browne a többiek példáját követve, szintén megakarta látogatni a Fáraok országát.

Munkája nemcsak azon emlékeket és romokat mutatja be, melyek Egyiptomot oly érdekesekké tették, hanem ismerteti azon emberek szokásait is, kik benne laknak. Egészen új azonban művének azon része, mely Darfurral foglalkozik; Browne előtt ez országot európai ember még nem látta. Kiváló helyet biztosít ez angol utazónak végre azon körülmény is, hogy ő volt az első, a ki a Bahr-el-Abiad-ban a valódi Nilust látta s azt legalább annyira megközelítette, hogy irányát és szélességét meghatározhatta; forrásának fölfedezését, minden buzgalma daczára, nem remélhette.

1792 januárius 12-én Egyiptomba megérkezve, Browne először Szivába ment, melyben épen úgy, mint Hornemann, Jupiter Ammon oázisát ismerte fel. Elődjénél azonban ő sem volt sokkal szerencsésebb; a romokat és katakombákat, hol nagy mennyiségű koponya és más emberi csont hevert, ő sem kutathatta át.

«Sziva romjai — írja Browne — nagyon hason-

lítanak a felső egyiptomiakhoz ; nem igen lehet tehát kétségbe vonnunk, hogy mindkettőjüket ugyanazon emberfaj építette. A faragványok között Izis és Anubisz alakját könnyen felismerhetjük ; az épületek arányai is, habár valamivel kisebbek, épen olyanok, mint az egyiptomi templomoknál.

«Sziva közelében homokkövek találhatók, melyek lényegesen különböznek az ottani romok alkatrészeitől, azt gondolom tehát, hogy ez épületekhez a szükséges anyagot más helyről kellett beszerezni. Sziva lakói e romokra nézve semmi valószínű hagyományoknak sincsenek birtokában ; csak annyit hisznek, hogy ez épületekben nagy kincsek vannak felhalmozva, melyeket rossz szellemek őriznek.»

Miután Browne Szivá-t elhagyta, több kirándulást tett Egyiptomba ; végre letelepedett Kairo-ban s ott megtanulta az arabs nyelvet. 1792-ben ezen várost is elhagyta s egymásután meglátogatta a következő helyeket : Kau-t, Achmin-t, Dsirdse-t, Denderá-t, Kus-t, Thebé-t, Asszuán-t, Kosszeir-t, Memfisz-t, Szuez-et és a Szinai-hegyet ; meglepte őt ezután a vágy, hogy Abissziniát is meglássa, de tudta, hogy Masszauá-n át czélját el nem érheti, 1793 május havában tehát a szudáni karavánnal Assziut-ból Darfur-ba indult.

Szueini-ben azonban megbetegedett és csak hosszú pihenő után érhetette el El-Fáser-t. E városban az akadémikuskodások és huza-vonák újból megkezdődtek ; Browne nem tudott a szultán elé jutni. Kobbé-ban töltötte a telet, várván egészségének teljes helyreállítását, a mi azonban csak 1794 nyarán következett be. A kényszerűség okozta tétlenséget utazónk hasznára tudta fordítani ; megismerkedett a darfuriak szokásaival és nyelvével.

A nyár beálltával Browne visszatért El-Faserbe és újból megkísértette a szultán elé kerülni. Fáradozásait sokáig nem koronázta siker; egy égbe kiáltó igazságtalanság végre, melyet vele szemközt elkövettek, céljához vezette; utazónk találkozhatott a szultánnal.

«Az-uralkodó (Abd-er-Rasman) trónusán ülve fogadott, a trón fölött egy magas, fából készült mennyezet állott, melyről indiai és sziriai, különböző színű kelmék lógtak alá. A trónus melletti helyet apró török szőnyegek takarták. A melek-ek (udvari tisztek) a trónustól bizonyos távolságban, jobbra és balra foglalták el ülőhelyeiket. Mögöttük egy sor testőr állott, kiknek sapkáit elől egy kis rézlap és egy fekete strucz toll ékesíté. A testőrök jobb kezökben egy lándsát, baljukban pedig egy hippopotámusz bőréből készült paizsot tartottak, több fegyverük nem volt. Összes ruházatuk egy, helyben készült, pamut ingből állott. A trónus mögött látható volt valami tizen-négy vagy tizenöt, gazdag és különböző ruhákba öltöztetett eunuch. A kérelmezők és nézők száma, kik a trónus előtti helyet foglalták el, meghaladta az ezer-ötszázat.»

«Egy fizetett tisztviselő, a fejedelem balján, teljes torokból, folytonosan kiáltozá: Nézzétek a bivalyt! A bivaly fiát! A bikák bikáját! A rendkívüli erejű elefántot! A hatalmas Abd-er-Rasman-el-Rasid szultánt! Az Isten tartsa meg életedet, uram, segítsen minden tettetben és vezéreljen győzelemre!»

A szultán megígérte Browne-nak, hogy igazságot fog neki szolgáltatni; ügyének megvizsgálását pedig egy melek-re bízta. Mindamellettt utazónk ellopott jószágából csak egy hatodrészt kapott vissza.

Browne Darfuron csak át akart utazni, csakhamar észrevette azonban, hogy nem egykönnyen fogja

elhagyhatni; útját pedig semmi esetben sem folytathatta tovább.

«1795 deczember 11-én, azaz három hónapi itt tartózkodásom után — írja Browne — a satib-bal (az ország egyik legelőkelőbb személyével) a szultánhoz mentem hihallgatásra. Röviden ismételtam régibb kérelmemet; a satib pártfogásába vett, de ügyem védelmében nem fejtett ki olyan buzgalmat, mint szerettem volna. A szultán abbeli kívánságomra, hogy útamat folytathassam, egy szóval sem felelt; az igazságtalan despota viszonzásul a hétszázötven piaszter értékű árukért, melyeket tőlem kapott, csak húsz sovány ökröt adatott, melyeket százhusz piaszterre becsült! Nyomorult pénzügyi helyzetemben, ez igazságtalan visszafizetést nem utasíthattam vissza. Elfogadtam őket és elbúcsúztam El-Faser-től azon reményben, hogy soha többé viszont nem látom.»

Browne csak 1796 tavaszán hagyhatta el Darfurt; midőn is az Egyiptomba visszatérő karavánhoz csatlakozott.

Kobbe városát, habár nem székhelye a fejedelemnek, Darfur fővárosának kell tekintenünk. Hosszúsága több, mint két mértföld, az egész helység azonban nagyon keskeny. Minden ház egy mező közepén áll, melyet megerősített kerítés környékez; a mező egy része mindig ugar.

A várost környékező síkság dél- és délnyugat felé húsz mértföldnyi távolságban húzódik el. A lakosok majdnem kizárólag kereskedők, a kik Egyiptommal cserélik ki áruikat. A szabad lakosság száma hatezerre tehető; ide kell azonban még számítanunk a rab-szolgákat, kik sokkal nagyobb számban vannak. Darfur lakossága alig haladja meg a kétszázezret; Browne e számításait csak az ujonczozás alapján vitte vég-

hez, melyet a Kordofan elleni háború miatt rendeltek el.

«Darfur lakói — mondja az útleírás — különböző eredetűek. Némelyek a Nilus partjairól vándoroltak be, mások a nyugati vidékekről; egy részök fukkara (pap), másik része pedig kereskedő. Sok arabs is tartózkodik ez országban, kik ott véglegesen megtelepedtek. Ez arabsok különböző törzsekből valók. Nagyobbára Darfur határain nomád életmódot folytatnak s itt legeltetik tevéiket, lovaikat és ökreiket; a szultánnak mindenben nincsenek alávetve; háború idejében nem mindig segítik s békében sem fizetnek neki adót... Az arabsokon kívül vannak ott Zegavaiak is, kiknek országa egykoron független állam volt; fejedelmök, a mint mondják, ezer lovast is kiállíthatott a síkra. A zegavaiak más nyelvet beszélnek, mint a darfuriak.»

«Ide sorozhatók még Bego vagy Dazsu lakói is, kiknek elődei egykoron ez ország uralkodó néptörzsét alkották; az unokák Darfur szultánjának hódolnak.»

A darfuriak az éhséget és szomjúságot soká elviselik; a szeszes italt, melyet ők «buzá»-nak vagy «merissze»-nek neveznek, rendkívül szeretik. A cseréltetés- és kereskedésnél a lopástól, hazugságtól, csaláslástól és más hasonló bűnöktől sohasem riadnak vissza.

«Ha az apa fiát vagy a fiú apját adás-vevés közben megcsalhatja, mindenütt eldicsekszik vele. Az Istenre és a prófétára való esküdözés közben a legkikeresettebb csalásokat követik el és a legszemtelenebb hazugságokat mondják.»

«A soknejűséget, a mint azt mindenki tudja, a mohammedánus vallás megtiltja; Darfur lakói tehát lehetőleg sok feleséget vesznek maguk mellé. Midőn

Terob szultán Kordofán ellen hadjáratra indult, ötszáz asszonyt vitt magával, másik ötszázat pedig palotájában hagyott. Első pillanatra e dolog nevetségesnek látszik, de meg kell gondolnunk, hogy ez asszonyoknak meg kell törniök a gabonát, vizet kell hozniok és számos embernek ételmezéséről kell gondoskodniok.»

Browne elbeszélésében még sok érdekes részlet van, melyek a bennszülöttek betegségeire, az Afrikában való utazás módjára, a különböző darfuri emlősökre, halakra, ásványokra és növényekre vonatkoznak. Nem fogunk azonban róluk semmit sem szólani, mert nem találtunk olyast, a mi különös figyelemreméltó volna.

III. FEJEZET.

Ázsia és népei.

Witzen tatárországi útja. — A jezsuiták s különösen Du Halde atya leírják Khinát. — Macartney Khinában. — Su-Szangi tartózkodása. — Megérkezése Nankin-ba. — Alkudozások. — A követség fogadtatása a császárnál. — A ze-hol-i ünnep s az ünnepi szertartások. — A követség visszatér Peking-be és Európába. — Volney. — Choiseul-Gouffier. — Le Chevalier Troas-ban. — Olivier Perzsiában. — Oroszország. — Pallas.

A XVII. század végén Witzen Miklós bejárta keleti és északi Tatárországot; útjának érdekfeszítő leírását 1692-ben tette közzé. E munka holland nyelven készült s más európai nyelvre nem fordíttatott le; szerzője nem is tett tehát szert oly hírnévre, a minőre érdemes lett volna. A könyvet számos, nem igen művészi kép ékesíté, melyeknek egyszerűsége hűségöket igazolja; 1705-ben a munka új kiadást ért; ez utóbbinak utolsó darabjai 1785-ben új czím alatt újra napvilágot láttak. Erre azonban már nem volt szükség, mert ez időben érdekesebb és teljesebb útleírások forogtak közkézen.

A mint a jezsuiták a mennyei birodalomba bejuthattak, minden erejüket oda fordították, hogy megismerkedjenek ezen óriási területekkel, melyekről azelőtt a világ csakis Marco Polo csodás elbeszélései alapján birhatott tudomással. Habár Khina a mozdulatlanság hazája és népének erkölcei majdnem mindig ugyanazok maradnak, mégis oly sok dolog történt

már, mely kíváncsiságot tette, hogy amaz országgal Európa jobban megismerkedjék; hiszen ennek is főképen a fehérek vették volna hasznát.

A jezsuita-társaság tagjainak kutatásai «Épületes levelek» cím alatt jelentek meg; a társaság egyik tagja Du Halde atya a tudósításokat újból összegyűjtötte, átnézte és kibővítve újra kiadta. Óriási-lag nagy munkáját azonban nem kivonathatjuk; külön kötetet kellene vele betöltenünk; azután mai nap-ság már teljesebb munkálatok vannak birtokunkban, mint a melyet Du Halde atyának, a Mennyei birodalomra vonatkozó első nagyobb munka elkészítőjének, köszönhetünk.

A jezsuiták, a mint kutatásaikhoz hozzáfogtak, — érdemesebb dolgot nem is tehettek volna — azonnal csillagászati megfigyeléseket is tettek, különböző természeti tárgyakat gyűjtöttek és oly térképeket tettek közzé, melyek közül a birodalom távolabb fekvő vidékeire vonatkozókat — még nem nagy ideje — nagy haszonnal forgathattuk.

A XVIII. század végén Grosier abbé Khináról és Tatárországról egy újabb és rövidebb leírást készített melynél elődjének Du Halde-nak munkáit is felhasználta, kiigazítván és kiegészítvén őket. Grosier abbé munkájában leírja Khina tizenöt tartományát khinai Tatárországot, a vazall-államokat, mint Koreát Tonking-ot, Kokhinkhinát, Tibetet s azután hosszabb fejezeteket szentel Khina népeinek és állatmeg növényvilágának. Végre szól az ország kormányáról, a khinaiak vallásáról, szokásairól, erkölcséről, irodalmáról és művészetéről.

A XVIII. század végén az angol kormány kereskedelmi összeköttetésbe akarván lépni Khinával rendkívüli követet, Macartney Györgyöt küldte oda. E dip-

lomata már bejárta Európa legnagyobb részét, megfordult Oroszországban is, később az angol Antillákat, majd Madraszt, végre egész Indiát kormányozta; a különböző szélességi fokok alatt és különböző klimatikus viszonyok között bőven volt alkalma megismerkedni azon rugókkal, melyek az embereket cselekvéseik közben vezérlik. Útjának leírásában talá-lunk is adatokat és gondolatokat, melyeknek alapján, az európaiak a khinai nép eszejárásával és szokásaival pontosan megismerkedhettek.

1792 deczember 26-án Macartney és kísérete három hajón, a «Lion», «Hindustan» és «Chacal»-on Portsmouth-ból útra keltek. Az egyes pihenőket megtartották Rio-de-Janeiro-ban, Sz.-Pál és Amsterdam szigeteken, hol foka-vadászokkal találkoztak, Batáviában, Bantam-ban, Jáva szigetén, Pulo-Kondor-on; végre pedig kikötöttek, Kokhinkhinának Turon (Hán-Szán) nevű városában, melynek roppant nagy kikötőjét még kevésbé ismerték. Az angol hajók megérkezése mindjárt eleinte nagy nyugtalanságot okozott a kokhinkhinaiaknak; miután azonban megtudták, hogy mily okok vezérelték a hajókat e helyre, egy előkelő tisztviselőt ajándékokkal küldtek Macartney-hez s őt a kormányzóhoz ebédre hívták, hol egy drámai előadásnak volt szemtanúja. Az angol utazó ezalatt a kokhinkhinaiak szokásaira nézve néhány adatot gyűjtött össze, melyek azonban a megfigyelésre fordított idő rövidségénél fogva, nem egészen pontosak.

A mint a betegek egészsége helyreállott, s a szükséges élelmiszerek megvásároltattak, utazóink tovább indultak; először a Tolvaj-szigeteken pihentek meg, azután benyomultak a Formosai csatornába, hol a vihar utólérte őket. Ez elől menekülendők Suzánkikötőbe eveztek. Itt létök alatt kiigazították az archi-

pelagus térképét, később pedig meglátogatták Ting-Hai városát, hol ők maguk sok újat láttak, de a bennszülöttek kíváncsiságát is felkeltették.

A khinaiak házai, vásárai, ruházata, az asszonyok lábainak kicsinysége — mind olyan dolgok, melyeket mi ma már ismerünk — az idegenek kíváncsiságát nagyon felizgatták. Azon módról fogunk csak e munkában szólni, melyet a khinaiak alkalmaznak, hogy törpe fákat növelesszenek.

«A mint látszik — írja Macartney — a khinaiak az eltörpült növényeket nagyon szeretik, mert majdnem minden tekintélyesebb házban találkozhatni velök. A törpe fák tenyésztése khinai találmány; a kertészek főképen mesterségök ezen ágára fektetnek súlyt. Eltekintve az érdemtől, melyet e nehézségek legyőzésével kiérdemeltek, módjukban áll közönséges szobáikba is beállítani oly növényeket, melyeket természetes nagyságuk miatt csak a szabad természetben élvezhetnének.»

«A mód, mely szerint a khinai törpe fát termeszt, a következő: Először is kiválasztja azt a fát, melyből a törpét nevelni akarja; törzsére, lehetőleg közel azon helyhez, hol ágai erednek, egy bizonyos mennyiségű agyagot vagy kerti földet tesz, melyet vászonba vagy selyembe takar és gondosan öntöz. A kerti föld a helyén marad néha egy évig is; ezen közben az alatta levő fából vékony, gyökérhez hasonló szálak bújnak ki. Ekkor a fának azon részét, honnan a szálak kinőttek és a közvetlenül felettök levő ágat a khinai kertész nagy gondnal levágja és új földbe teszi; a vékony szálak csakhamar valóságos gyökerekké lesznek, a faág pedig az egészen átalakult, új növénynek támasztékaúl szolgál. E műtét következtében az utóbbi termőerejét nem veszti el; folytatja a virágzást

vagy a gyümölcstermést, mintha vele semmi sem történt volna. A törpe fának szánt ágak végéről az új rügyeket mindig letépik s így kényszerítik arra, hogy oldalágakat hajtson. A fiatal ágakat rézdróttal lekötik s oly alakot adnak neki, mint a kertész akarja.»

«Ha a fának öreges és beteges színt akarnak adni, sziruppal több ízben bekenik s így odacsalják a hangyákat, melyek nemcsak ezt falják fel, hanem a fa héját is megtámadják s azt oly módon összerágják, hogy a kívánt eredmény csakhamar létrejön.»

Suzan-ból az expedíció a Sárga-tengerbe evezett, melynek hullámain európai hajó még nem szelte. E tengerbe ömlik a Hoáng-ho-folyó, mely hosszú és kanyargós útjában oly nagy mennyiségű sárga iszapot ragad magával, hogy a tenger vizét is megfesti. Az angol hajók a Ten-su-fu öbölben vetettek horgonyt; el is jutottak onnan nemsokára a Pekingi-kikötőbe s a Peiho torkolatánál megállapodtak. Mivel a víz tengerapadáskor a folyó bejáratánál már csak három vagy négy láb mély volt, a hajók nem juthattak át rajta.

A kormány kiküldte mandarinok, hogy az angol követeket fogadják, ugyanazon időben érkeztek oda, hozván magukkal nagyszámú ajándékot. A császárnak szánt tárgyakat dsonká-kra rakták; a követek ellenben a részökre fentartott jachtba szállottak.

Takunál állott meg a menet először; itt fogadta Macartney a tartomány alkirályának és a fő mandarin-nak látogatását. A vendégek nemes magatartásúak voltak; az alsóbb osztálybeliek elfogultsága és csúszómászó alázatossága hiányzott náluk.

«Régi igazság — írja Macartney — hogy a nép az, amivé teszik; az angolok egész útjukban, mindenütt tapasztalták hatását azon félelemnek, melyet a khinai

köznépre a hatalom súlyos keze gyakorol. Ha a félelem nem bántotta, a khinai víg és jókedvű; hatósági tisztviselő jelenlétében azonban reszket és folytonos zavarban van.»

A folyó rendkívül gyakori kanyargásai következtében, utazóink a Peiho-n csak nagynehezen juthattak felfelé, Peking közelébe. A csodálatosan gazdag és jól művelt szántóföldek, a folyó partján vagy belebb elszórt házak és helységek, a temetők, a sót tartalmazó s piramisok alakjában felhalmozott zsákok együttvéve elragadó és változatos látványt nyújtottak. Az éj beálltával, a dsonkák és jachtok árboczaira felakasztott, különböző színű lámpák az egész vidéket, sajtósárga fényt vetvén rá, fantasztikus színben tüntették fel.

Tien-Csing azaz «menyei város» nevét kellemes klímájának, tiszta és derült égboltjának és környéke termékenységének köszönheti. A követet e helyen az alkirály és a császár kiküldötte fogadták; ezek tudtára adták Macartney-nek, hogy a császár nyári lakóhelyén, Tatárországban van és hogy ott akarja szeptember hó 13-án születése napját megülni. A követségnek Tong Su-ig, Peking-től tizenkét mértföldnyire, vizen kellett felmennie, hogy azután szárazon folytatva útját, elérhesse Ze-Holt, a császár tartózkodási helyét. Az ajándékok a követséget követték. Ez utóbbi dolog Macartneynek nem tetszett, mert az ajándékokat finom műszerek alkották, melyeket elutazáskor darabonként nagy vigyázva becsomóztak; nem akarták tehát az angolok őket a továbbszállítás közben veszélyeztetni. A császári küldött nem akart az európaiak kívánságába beleegyezni. Az alkirály közbenjárására volt szükség, hogy «Európa ismereteinek és lángelméjének ez emlékei» megmentessenek.

A kis hajóraj, mely Macartney-t és társait vitte, Tien-Csing mellett is elhaladt. E város nem volt rövidebb, mint London; összes lakosainak száma pedig kitett kétszázezret. A partokat óriási néptömeg lepte el, hogy a követséget meglássa; a dsonkák legénysége pedig úgy tolongott, hogy számosan majdnem beleestek a vízbe.

A házak kékszínű téglákból építvék, — vörös színűt csak nagyon keveset láthatni — némelyikök kétemeletes, a mi az általános szokással ellentétben áll. Az angolok itt látták először a vitorlás szekereket, melyeket Európában oly sokáig mesés dolognak tartottak.

«Ha a szél nem fuj — mondja az útleírás — egy eléje fogott ember húzza; egy másik khinai meg hátul tolja és vigyáz rá, hogy fel ne billenjen. Ha azonban a szél kedvező, az elől menő embernek munkáját a vitorla feleslegessé teszi. E vitorla nagy gyékény darabból áll, melyet a talyiga két oldalán, két bothoz erősítenek.»

A Peiho partjain, itt-ott gránitból készült töltéseket láthatni, melyek a folyó áradásait féken tartják; a töltésekben zsilipek is vannak, hogy a környék mélyebben fekvő helyei öntözhetők legyenek.

Habár az egész vidéket rendkívül gondosan mívelték is, az áradások vagy a sáskák okozta éhség néha nagy károkat tett benne.

Mindeddig a követség a Pecsili nevű, alluvium alkotta síkság közepén utazott. Tien-Csing elhagyása után négy nappal, tűntek fel a horizonon a kéklő hegyek. Utazóink Peking közelébe értek. 1793 augusztus 6-án a jachtok a fővárostól két- és Tongcsufutól fél mértföldnyire horgonyt vetettek.

Utazóinknak partra kellett szállaniok, hogy «az

örök-zöld kert»-nek nevezett palotában elhelyezték az ajándékokat, melyeket Ze-Hol-ba veszély nélkül el nem szállíthattak volna. Tongcsufu város lakóinak kíváncsisága, melyet már az angolok megjelenése is nagyon felcsigázott, egy néger szolgálta láttakor, a legmagasabb fokra hágott.

«Bőrének szénfekete színe, gyapjas haja és fájának sajátos vonásai, Khina e részében ezelőtt teljesen ismeretlenek voltak. Senki sem emlékezett rá, hogy valaha hozzá hasonlót látott volna. A nézők némelyike sehogy sem hihette, hogy emberi lénnel van dolga; a gyermekek kiáltozták is a szegény néger után: «fekete ördög!» Jóságot és jó kedvet visszatükröző arcza azonban csakhamar kibékítették őt a khinaiakkal, kik nemsokára félelem- és utálat érzete nélkül nézegették uti társunkat.»

Nagyon meglepte az angolokat, midőn az egyik falon holdfogyatkozást láttak lerajzolva, melynek néhány nap múlva be kellett következnie. Azt is észrevették az angolok, hogy Sinában az ezüst kereskedelmi cikk; vert pénzök a lakosoknak nincs; köz-kézen csak kis rudak fordulnak meg, melyekre egyedül súlyuk van bevésve. Utazóink figyelmét az sem kerülhette ki, hogy a Fo-kultus és a keresztény vallásúak szertartásai között édes-kevés a különbség. Macartney ez alkalmából azon írókra gondolt, kiknek állítása szerint Tamás apostol Sinában megfordult; Premore misszionárius azonban erre vonatkozólag azt állítja, hogy az csak szemfényvesztés, melylyel az ördög a jezsuitákat meg akarta csalni.

Az angol kormány felajánlotta ajándékok elszállításához kilenczven kisebb szekérre, negyven talyigára, több mint kétszáz lóra és körülbelül háromezer emberre volt szükség. A követ és három angol

palankin-ban követte e menetet; a követség többi tagjai, továbbá a mandarinok a követ körül lóháton folytatták útjokat. Óriási néptömeg gyűlt a menet köré. Midőn Macartney Peking kapui elé érkezett, ágyúlövésekkel fogadták; midőn a város küszöbét átlépte, kövezetlen, széles utczába érkezett, melyet két oldalról egy- vagy kétemeletes házak környékeztek. Az utczában, fából diadalkaput csináltak, melynek három átjárát magas és gazdagon diszített fedél takarta.

«A követség, mondják, bőven szolgáltatott anyagot azon mesékhez, melyek az időben a népnek fantáziáját foglalkoztatták. Beszélték a többi között, hogy a császárnak szánt ajándékok között megvan mindaz, a mi Khinában ismeretlen és más országokban is ritkán fordul elő. A ritkaságok között, mondák egész komolyan, van egy elefánt, a mely nem nagyobb egy majomnál, de olyan vad, mint akár egy oroszlán; azután van egy kakas, a ki köszönet eszik. Az emberek azt hitték, hogy a mi Angolországból jön, lényegesen különbözik attól, a mit Pekingben láttak; az ismert tárgyakhoz képest, merőben ellenkező tulajdonságaik vannak.»

Utazóink végre a császári palota elé érkeztek, melyet sárga színéről könnyen felismerhettek. A nyílt kapukon át látszottak a mesterséges hegyek, a szigetekkel megrakott tavak és folyók és a fák között elszórt czifra házak.

Egy északra nyíló utca végén, a város falai mellett, az angolok nagy kiterjedésű és magas házat pillantottak meg, melyben óriási harangot őriztek. A város utazóinknak tetszését nem vívta ki. Meg is voltak róla győződve, hogy ha egy hkinai járta volna be Nagy-Britannia fővárosát és látta volna hídait, tereit, meg-

számlálhatatlan hajóit és emlékszobrait, nagyobb gyönyört talált volna bennök, mint ők Pekingben.

Midőn a menet a palotához megérkezett, melyben az Angolország küldte ajándékokat el kellett helyeznie, a kormányzó megkérdezte, Macartney-t, hogy miként osztályozza és helyezze el a különböző tárgyakat. Miután a megegyezés létrejött, egy roppant nagy és szépen diszített terembe rakták be őket, hol a trónuson és néhány régi porcellán vázán kívül semmi sem állott volt.

Nincs szándékunk részletesen leírni azon hosszas alkudozásokat, melyeket utazóink a khinaiakkal egy egy megalázó követelésök miatt folytattak; azt akarták ugyanis, hogy az angolok a császár előtt földre boruljanak. E gögös követelés különben már leolvasható volt azon feliratról, melyet a követség jacht- és kocsizászlóira ragasztottak s a mely így hangzott; «az Anglia adóját hozó követség.»

Régi szokás szerint, a császár minden tavasszal maga vet be egy földdarabot; e hely Pekingben, a khinai városrészben van. Ugyanitt található a «Föld temploma», hová az uralkodó minden nyári szolsticziумkor elmegy, hogy a földet megvilágító égi testnek, jótékony befolyásáért hálát adjon.

Pekingben a császári kormány székel; a mesterségek, kereskedés hiányzik belőle; kikötője sincs.

Macartney Peking lakosságát három millióra becsüli. Az egyemeletes házak alig volnának képesek e sok embert magukba fogadni; meg kell azonban jegyeznünk, hogy némelyikben három generáció is el-lakik.

A sűrű lakosság egyik okozója a korai házasság is. A khinaiak már csak azért is megnősülnek fiatal korukban, mert tudják, hogy gyermekeiknek és különösen

fiúgyermekeknek kötelességökben áll róluk gondoskodni.

1793 szeptember 2-án a követség elhagyta Pekinget. Macartney útját postakocsiban folytatta; valószínű, hogy ekkor látott ilyet Tatárország útja először.

Pekingtől távozván, az út emelkedik, a homok szaporább lesz, az agyag és a fekete föld pedig ritkulni kezdenek. Nemsokára nagy kiterjedésű, dohánynyal beültetett földek tűnnek fel; Macartney szerint e növény nem is hozatott be Amerikából, Ázsia is őshazája.

A föld termékenységének fogytával, a lakosság száma is csökkent. A tatárok mindig nagyobb csoportokban tüntek fel; a khinaiak és hódítóik szokásai közt levő különbség is kezdett eltűnedezni.

Útjuk ötödik napján először pillantották meg az angolok a nagy falat, mely már-már legendaszerűvé lett.

«Mindaz — írja Macartney — a mit a szem egyszer végig tekinthet e nagy falon, óriási vállalatra mutat. Az erős fal hegyes vidéken épült, egyszer a hegyek csúcsaira vezet fel; majd leereszkedik a legmélyebb völgyekbe; hatalmas boltozatokra támaszkodva, átkel a folyókon, és völgyeken; némely helyen, hogy az átkelést megnehezítse, kétszeres vagy háromszoros; sok helyütt száz-száz lépésnyire tornyok vagy erős bástyák védelmezik. Mindez, mondom, nagyszerű benyomást tesz az emberre...»

«Legjobban mégis azon csodálkoztam el, hogy miképen tudták felvinni az építéshez szükséges kőanyagot olyan meredek helyekre, melyeket alig közelíthetni meg. Egyike azon hegycsúcsoknak, melyre a khinai fal felvezet, ötezerkétszázhuszonöt láb magas, miként pontos mérések alapján meghatároztuk.»

«Ezen erődítések, falnak helyesen nem nevez-

hetjük — a mint mondják, ezerötszáz mértföld hosszúak; de nem mindenütt egyformán tökéletesek. Azon határok mentén húzódnak el, melyek a művelt khinaiakat a kóborló tatároktól elválasztják. Hasonló korlátoktól mai napság már nem függ azon népek sorsa, melyek egymással háborúskodnak.»

«A nagy korláton belül, kisebb erődítvények már bomladoznak; mások kiigazítottak; de a főfalat, a mint látszik, mindenütt oly gonddal és oly ügyesen építették, hogy minden javítás nélkül is már körülbelül kétezer év óta áll fenn s a romladozásnak még mindig oly kevés jelét mutatja, mint azon sziklatömegek, melyet a természet maga Khina és Tatárország közé állított.»

A nagy falon túl, az utazó nemcsak más országba, de más természeti viszonyok közé is jut. A hideg érezhetőbb lesz, az utak göröngyösek s a hegyek kopárabbak. A golyvások száma Tatárország ezen völgyében magasra emelkedik; Gillan-nak, a követség orvosának számításai szerint a lakosság egy hatoda szenved ama bajban. Tatárország azon része, hol e betegség általános, Svájcznak és Szavójának néhány kerületéhez nagyon hasonlít.

Végre feltűnik a látóhatáron Zehol völgye; hol a császárnak palotája meg egy kertje van, melyekben nyáron át lakik. A kastélyt «kellemes és hűvös lakóhely»-nek, a kertet pedig «erdős-kert»-nek hívják. A követséget katonai tisztelegéssel fogadták; a nézők rendkívül nagy számmal gyűltek együvé; köztük sok volt a sárgaruhás. E sárgaruhások alsóbb rangú lámák vagyis a Fo-felekezet szerzetesei voltak, kiket a császár különösen kegyelt.

Az alkudozások, melyeket már Pekingben folytattak a császár előtti leborulást illetőleg, újra kezde-

A KHINAI NAGY FAL.

töket vették. Végre Csieng-Lung nagy kegyesen beleegyezett, hogy az angolok őt is csak olymódon üdvözljék, mint saját uralkodójukat. Utazóinkat a képzelhető legnagyobb pompával fogadták. Az udvari emberek és tisztviselők nagy számmal gyűltek egybe.

«Alig hogy hajnalodott volt — mondja az útleírás — több hangszer lármája s az emberek messziről hallható hangja jelezte, hogy a császár közeledik. Nemsokára meg is érkezett magas fák környezte domb mögül, mintha csak valami szentelt erdőből lépett volna ki; megelőzték őt néhányan, kik hangosan hirdették erényeit és hatalmát. A császár nyílt diadalszéken ült, mely tizenhat ember vállán nyugodott. Testőrei, szolgálattevő tisztjei, a zászlóvivők, a napernyő-tartók s a zenekar nyomban követték. Ruhája sötétszínű selyemből készült, fejét bársony süveg takarta, mely hasonlított a skót hegyes vidék lakóinak sapkájához. Homlokán nagy gyöngy ragyogott, az egyedüli ékítő szer, melyet viselt.»

Belépve a sátorba, a császár a trónusra, az elülről felvezető lépcsőkön felment, melyeket kizárólag csak ő használhat. A nagy koláo (első minisztere), Ho-Csu-Tong és két elsőrangú tisztje mindig mellette maradtak és csakis térden állva szólottak hozzá. Midőn a császári család tagjai, a hűbéresei és az elsőrangú állami tisztek rangjuk szerint elhelyezkedtek, a főszertartásmester Macartney-t bevezette és a trónus feljáratánál baloldalt azaz azon helyen megállította, melyet a khinaiak megtisztelő helynek tartanak. A követet apródja és tolmácsa követte.

Macartney, a főszertartásmester utasításai szerint, a pompás, gyémántokkal ékesített aranszelenczét, melyben az angol király levele elzárva volt, kezében tartotta, s feje fölé emelte. Ekkor a trónushoz vezető

KHINAI CSÁSZÁR. (FACSIMILE.)

nehány lépcsőn felment, térdet hajtott és rövid üdvözlés után a szelenczét a császári fölségnek át-nyújtotta. Az uralkodó kezébe vette, maga mellé tette s így szólott: «nagy meglelégedéssel fogadom azon megtiszteltetést és jó indulatot, melyet az angol király irányomban tanusít, midőn követséget és nekem ritka ajándékokat küld; hasonló érzelmeket táplálók magam is Angolország irányában és remélem, hogy alattvalóink között a kölcsönös egyetértést semmisem fogja megzavarni.

Nehány percznyi beszélgetés után, a császár a követeket különböző ajándékokkal tisztelte meg; azután a legelőkelőbbeket egy asztalhoz vezetteté, melyen hússal és gyümölcscsel megtöltött csészékből, egy egész piramis állott. A császár ez ételekből maga is evett; ezalatt a követség tagjait több ízben kitüntette olymódon, hogy az angol kormány tekintélye a közvélemény előtt csak emelkedhetett. Macartney-t és kíséretét továbbá meghítták, hogy látogassák meg Ze-Hol kertjeit is. Sétájok közben az angolok találkoztak a császárral, a ki megállott, hogy üdvözlésüket fogadja s azután melléjük rendelte több tisztviselőjét és első miniszterét, kit általában a császár helyettesének tekintettek.

E khinaiak azután az angol követet és kíséretét a kertnek nagyobb részén átvezették. Egy darabja az ültetvényeknek a császári család asszonyainak volt fentartva; oda sem a khinai ministerek, sem az angol követség be nem mehetett.

Macartney bejárt későbbben egy zöldelő völgyet, melyben sok fa s különösen óriási nagyságú fűzfák tenyésztek. A fák között buján termett a fű, melyet növényében sem legelésző nyájak, sem a kaszálók nem korlátoztak. Midőn a khinai ministerek és az angolok

egy szabálytalan alakú tó partjaihoz érkeztek, jachtokba ültek s egy hídig eveztek, mely a tó legkeskenyebb részén vezetett át s melyen túl a tó a beláthatatlan messzeségben veszett el.

Néhány nappal később, szeptember 17-én Macartney és kísérete szemtanúja volt azon fényes ünnepnek, melyet a hhinaiak a császár születése napja alkalmával ültek és melyeken Csien-Lung és udvara is megjelent.

A kötél tánzosok, az ezermesterek, kiket oly sokáig egyetlen nemzet sem tudott utólni, továbbá a birkózók egymást váltották fel. Később megjelentek a birodalom távolabbi vidékeiről a különböző lakosok, nemzeti viseletökben s kiállították országuk termékeit. A sor ezután a tánzosokra és zenészekre, végre pedig a tűzijátékokra került, mely utóbbiak, habár fényes nappal gyújtattak is meg, nagyszerű hatást keltettek.

«Néhány találmány — mondja az útleírás — egészen új volt az angolok előtt. A többi közül ezt az egyet említjük meg. Egy nagy szelenczét nagy magasságra emeltek fel; feneke egyszerre, mintegy véletlenül kiesett s hullottak kifelé a papiros lámpások. A szelenczéből összehajtvá és megcsímtva kerültek ki, lassanként azonban kitágultak és egymástól eltávoztak.»

«Mindegyik szabályos alakot öltött; abban a pillanatban gyönyörű színes láng lövelt ki belőlök. A khinaiak, a mint látszik, a tüzi játékok elkészítéséhez nagyon értenek. A nagy szelencze mellett, minden oldalán kisebbek voltak láthatók, a melyek szintén megnyíltak s a melyekből szintén tűzkeszörű hullott alá; az egyes fényszikrák színe a megolvadt rézéhez hasonlított; minden szellőfuvalomnál az egyes lángok fel-

felvillantak. Az egészet, mesterséges vulkán kitörése fejezte be.»

A császár, születése napjának megülvése után, Tatárország erdeibe vadászatra szokott menni; Csien-Lung aggkora azonban, ez esetben ez élvezettől őt visszariasztotta; a császár tehát Pekingbe akart visszatérni; az angol követségnek is oda kellett mennie.

Lord Macartney nemsokára a hazatérésre gondolt. Mindaddig nem volt szokásban, hogy az idegen követek állandóan megmaradtak volna Khinában; a császárnak is érdekében állott, hogy az angoloktól megszabaduljon, mert összes kiadásait ő fedezte. Macartney tehát csakhamar megkapta Csien-Lungnak az angol uralkodóhoz szóló levelét s az ajándékokat, melyeket a királynak el kellett vinnie, melyek neki és melyek kíséretének szóltak.

Macartney Tongcsufu-ba, a császár-csatornán tért vissza. Ez alkalommal, utazóinknak alkalmuk volt megnézni a híres «lei-cze» nevű madarakat, a mint urok részére halászgattak. E madarak a kormoránokhoz hasonlítanak; oly jól betanítják őket, hogy nyakukra sem kötelet, sem gyűrűt nem kell akasztani, és zsákmányukat még sem nyelik el.

«Minden csolnakon és minden tutajon tíz vagy tizenkét ilyen madár látható, melyek a víz alá buknak, a mint urok arra jelt ad. Az ember igazán elcsodálkozik rajta, hogy ezek a madarak mily roppant nagy halakat képesek a felszínre hozni.»

Macartney még egy másik, sajátságos módról beszél, melylyel a khinaiak a vadkacsákat és egyéb vízi madarakat halászszaak. Üres üvegharangokat vagy tökhéjakat a vízre fektetnek s ott usztatnak egy pár napig, míg az állatok látásukhoz hozzá szoknak. Ekkor egy ember fején egy ilyen edénnyel a vízbe merül

A HÍRES «LEI-CZE» MADARAK.

s nagy csendesen tovább uszik a madarak közelébe ; oda érvén, a lábuknál megragadja őket, lerántja a vízbe és megfojtja ; e mesterségét azután egész csendben addig folytatja, míg a hátán levő zsákok meg nem töltötte.

Az angol követ meglátogatta még Kanton-t, később Makao-t s azután visszatért hazájába. Haza utazásának eseményeivel nincs miért foglalkoznunk.

Át kell térnünk most Ázsia azon részeibe, melyet Közép-Ázsiának szokás nevezni. Az első utazó kiről valamit szólnuk kell, Volney.

Alig van Franciaországban művelt ember, ki legalább hírből ne ismerné, «*Les ruines ou méditations sur les révolutions des empires*» című munkáját. Ennél többet ér egyiptomi és sziriai útjának leírása. Ebben nincs semmi czifraság, semmi pathosz ; józan, egyszerű és szabatos irány a igen jó és tanulságos munkává teszik. Az egyiptomi expedíció tagjai, a mint mondják, értékes adatokat találtak benne, különösen, melyek a klimára, a föld termékeire és a lakosok erkölceire vonatkoznak.

Volney igazi lelkesedéssel készült útjára. Reá nézve ez fontos vállalat volt, melynek sikerültét nem akarta a véletlenre bízni. Alig érkezett meg tehát Sziriába, visszavonult a Libanonban levő, Mar-Hanna nevű kolostorba s ott megtanulta az arabs nyelvet, mert nagyon jól tudta, hogy az alsóbb néposztálynak életmódjával csak úgy ismerkedhetik meg, ha vele közelebbről érintkezik és személyesen meggyőződik mindarról, a mit megtudni akar.

Későbbben, hogy megismerkedjék az Arábia sivatagjaiban kóborló törzseknek életmódjával, szövetkezett egy sejk-vel, megtanult lándzsát forgatni és a lovon ülni, szóval elsajátította mindazt, a mire szüksége

volt, hogy a sivatag lakóival együtt nomadizálhasson. E vad törzsek pártfogásának köszönhető azt is, hogy meglátogathatta Palmyra és Balbek romjait, melyeket akkoriban még csak névről ismertek.

«Kifejezéseiben» — mondja Sainte-Beuve — «kerüli a frázist; minden sora józanságot árul el; stilusa átlátszó és érthető; előadásában a kellő hangot mindig eltalálja. Leírásai gyönyörködtetők; szóljon bár Egyiptom földjéről vagy arról, a mi ezt megkülönbözteti az afrikai sivatagok földjétől; szóljon ama «fekete, kövér és könnyű termőföld»-ről, melylyel a Nilus Egyiptomot megáldja vagy a sivatag forró szeleiről, ezek szárító erejéről vagy hatásukról, melyet a fűtött sütökemencze levegőjének hatásával hasonlíthatunk össze, vagy a levegő nyugtalanító színéről, melyet keletkezésükkor felidéznek s a mely «nem ködszerű, hanem szürke, finom porral telt, mely meg nem ülepszik, de mindenüvé behatol»; vagy a napról, mely «violaszínű korongnak látszik». Mindezeket Volney oly szépen adja elő, hogy stilusát tekintve, bátran Hippocrates mellé állíthatjuk.»

Volney olyan geográfiai fölfedezést, mely nevét dicsőítené, nem tett, hanem ő az utazók között az első, a ki feladata fontosságának teljes tudatában volt. Igyekezett «hű» képét adni ama vidékeknek, melyeket meglátogatott; ez pedig nem volt csekély dolog oly időkben, midőn minden kutató tudósításait kiczifrázni igyekezett, legkevésbé sem törődve azon felelősséggel, melyet magára vállalt.

Barthélemy abbé, ki 1788-ban «Voyage du jeune Anacharsis» (az ifjú Anacharsis útja) című munkáját közzé tette, társadalmi összeköttetései és tudományos helyzete által bizonyos befolyásra tett szert és Görögországnak, meg környékének ismeretét nagyban ter-

jesztette. Choiseul is, bizonyára az ő munkáinak olvasása következtében szerette meg a történetet és az archæológiát.

Mint konstantinápolyi követ, Choiseul feltette magában, hogy szabad idejében, archæologiai és művészeti szempontból Homer és Herodot hazáját be fogja járni. Ez útjában a fiatal huszonnégyszáz éves követ emberismeretét is ki akarta bővíteni; mert ha önmagát ismerte is, az embereket még alig.

Fel kell azonban tennünk, hogy Choiseul ismeretei hiányának tudatában volt, mert komoly tudósokat és művészeket gyűjtött maga köré; elkísérték őt Barthelémy abbé, Ansse de Villosion hellenista, Delille költő, Fauvel szobrász és Cassas festő. Utazási munkájának, a «Voyage pittoresque de la Grèce»-nek, (művészi utam Göröghonban) közzétételénél, Choiseul csak a Mæcenas szerepét viselte.

A fiatal követ fogadott magának magán-titkár is, egy tanárt, Jean-Baptiste Le Chevalier abbé-t, a ki Homer nyelvét folyékonyan beszélte. A titkár először Londonba utazott, hol Choiseul személyes ügyeinek elintézésével annyi időt töltött, hogy alkalma volt megtanulnia az angol nyelvet is; később elutazott Olaszországba, betegsége hét hónapig Velenczében fogva tartotta. Csak ezután mehetett el Konstantinápolyba, Choiseul-Gouffier-hez.

Le Chevalier tanulmányai derítették fel először ama helyet, hol Troja állott. Le Chevalier az Ilias-t pontosan ismerte; kereste és a mint hitte, fel is találta mindazon helyeket, melyeket a homerosi költemény megemlít. Munkája, mely a történelmi földrajzra vonatkozott, megjelenése után azonnal, nagy zajt ütött és éles vitatkozást keltett fel. Némelyek, mint Bryant, Le Chevalier fölfedezéseit illuzoriusok-

nak nyilvánították, mert Troja, kiváltképen pedig a tíz éves háború, csakis annak képzeletében mehetett végbe, a ki megénekelte. Mások ellenben és pedig az angolok majdnem kivétel nélkül magukévá tették a francia archæologus következtetéseit. E kérdést egyébként már régóta kimerítettnek tekintették; a legújabbban azonban, Schliemann ásatásai újra szőnyegre hozták.

Guillaume-Antoine Olivier, ki a mult század végével az oriens egy nagy részét bejárta, utazásaiban nem egyszer furcsán felsült. Berthier de Sauvigny megbízta őt a párisi generalitás statisztikájának összeállításával; a forradalom azonban megfosztotta őt e jóakarójától és munkálatainak jogos bérétől is. Midőn természettudományi ismereteit Páristól távol értékesíteni akarta, Roland ministertől megbízást kapott, hogy a török birodalomnak félreeső részeit kutassa át. Uti társul, Bruguière nevű természettudóst rendelték melléje.

A két barát 1792 végén hagyta el Párist; Marseilleben négy hónapig kellett várniok, míg alkalmas hajóhoz juthattak; Konstantinápolyba tehát csak a következő év május végével érkeztek meg, vivén magukkal Semonville-hez intézett ajánló leveleket. E követ azonban akkor már nem volt állomásán. Utódja, Sainte-Croix pedig Olivier céljairól mit sem hallott s újabb utasításokat kért Párisból.

Ezek megérkeztéig két utazónk tétlenül nem maradhatott. Elszánták magukat arra, hogy meglátogatják Kis-Ázsia partjait, az archipelágus néhány szigetét és Egyiptomot. Mivel azonban saját vagyonuk kevés volt, és Franciaország ministere, alapos okokból szintén csak csekély összeget bocsátott rendelkezésükre: ez érdekes országokat csak futtában nézhették meg.

Midőn Olivier és Bruguière első útjokból, Konstantinápolyba visszatértek, ott megint más követet találtak, Verninac-ot, ki őket, utasításaihoz képest Perzsiába küldötte, hol a kormányt Francziaország iránt kedvezőleg kellett hangolnoki és ha lehetséges, rábírnoki, hogy a háborút Oroszországnak megizenje.

Perzsiában, akkori időben roppant fejtelenség uralkodott; a lakosok nagy kárára, a trónusról egyik bitorló a másikat taszította le. Utazóink odaérkeztek, Mehemet-khán bitorolta a hatalmat. A sah épen akkor Korasszán-ban háborúskodott. Olivier- és Bruguière-nek azt ajánlották, hogy keressék fel az uralkodót azon tartományban is, hová európai utazó lábát még nem tette. Bruguière betegsége őket abban megakadályozta, és négy hónapig, a hegyek között egy félreeső városban fogva tartotta.

1796 szeptember havában Mehemed visszatért Teheránba. Első dolga volt, [hogy körülbelül száz orosz matrózt kivégeztetett, kiket a Kaspi tenger partjain elfogtak; vonagló tagjaikat pedig palotájának kapujára szegeztette. Utálatos czégér; igazi hóhérhoz méltó!

A következő évben Mehemedet orgyilkos kéz kivégezte; trónusát nem minden küzdelem nélkül unokaöcscse, Fehtah-Ali-Sah foglalta el.

Az uralkodók folytonos váltakozása következtében, Olivier a francia kormánytól nyert megbízatásában nem járhatott el. Minden újabb fejedelemnek trónusra léptekor, az alkudozásokat előlről kellett kezdenie. A két utazó, természettudós és diplomata, belátta, hogy semmi eredményt sem vívhatnak ki mindaddig, míg a gyakori fejedelemváltozás meg nem szűnik; miután pedig meggyőződtek, hogy ők sem képesek a hatalmat, bármely sah részére is, állandóan megtartani,

visszaindultak Európába és jobb napokra vagy ügyesebb kezekre bízta a Franciaország és Perzsia között tervezett szövetség megkötését. Visszatértökben a francia utazók Bagdadban, Iszpahánban, Aleppóban, Cyprus- és Konstantinápolyban fordultak meg.

Hosszú elidőzéseknek mik voltak eredményei? Diplomatai küldetésök nem sikerült, földrajzi szempontból, sem fölfedezés nem történt, sem újabb adat a felszínre nem került; a természettudomány terén azonban — miként Cuvier az Olivier-ről szóló emlékbeszédében mondja — az utazók fáradozásai nem maradtak sikertelenek. Hitelt is kell adnunk e szavaknak, mert három hónappal visszatérte után, Olivier-t Daubenton helyére megválasztották az akadémiába.

Olivier útleírása, melyet három quart kötetben tett közzé, kiváló fogadtatásban részesült, mondja Cuvier.

«Munkájának tartalma» — így folytatja a kitünő francia természettudós — «még érdekesebb lett volna, ha a cenzura meg nem nyirbálja; de akkoriban, mindenben célzásokat sejtettek; még Thamasz-Kulikhánról sem mondhatta el az ember mindazt, a mit gondolt.»

«Olivier e célzásokhoz nem ragaszkodott, csak hogy az ezekből származható kellemetlenségeket kikerülje; nyugodtan kitörülte leírásából mindazt, a mit kívántak és csupán annak egyszerű és száraz elbeszélésére szorítkozott, a mit önmaga tapasztalt.»

Perzsiáról Oroszországra átmenve, nem viszünk véghez valami nagy ugrást. Még sokkal kisebb volt ez a XVIII. században, mint ma. Világosan szólva, Oroszországot nagy Péter cár emelte az európai államok közé. Mindaddig e tartomány egészen ázsiai volt, akár történetét, akár összeköttetéseit, akár pedig lakosainak erkölceit tekintsük. Nagy Péter és II.

Katalin uralma alatt az akadályok összedőlnek, a kereskedés elnyeri a maga fontosságát, a tengerészet megalakul s az orosz törzsek egy nemzettestté egyesülnek. A czár lábainál elterülő birodalom ekkor már óriási. Hódító uralkodói még megnagyobbítják. Sőt többet is tesznek. Nagy Péter czár térképeket készített, expedíciókat küld szét birodalma minden részeibe, hogy a különböző tartományok klimájáról, termékeiről és az egyes néptörzsekről biztos adatokat gyűjtsenek; végre megbizsa Behring-et ama tengerszorosnak fölfedezésével, mely e hajós nevét maig is magán hordja.

Katalin a nagy czárnak, a kiváló reformátornak nyomdokaiba lépett. Tudósokat hítt be Oroszországba és érintkezésbe lépett a világ minden kiválóbb írójával. Népének érdekében hatalmas agitációt hozott létre. A kíváncsiság felébredt; egész Európa Oroszországra fordította figyelmét; érezvén, hogy egy nagy nemzet, megalakulásának és megerősödésének előcsarnokába lépett. A nyugati népeket nyugtalanság fogta el és felmerült a kérdés, hogy mi fog történni, ha Oroszország is beleavatkozik az európai koncertbe. Poroszország már felemelte volt fejét; II. Frigyes kardja az egyensúly eddigi föltételeit megzavarta. Oroszhonnak pedig nagyobbak voltak segélyforrásai mind emberekben, mind pénzben, mind pedig egyéb ismeretlen kincsekben.

Ezért is mindazon tudósításokat, melyek ama nagy országra vonatkoztak, mohón olvasták el a politikusok, a hazájukat szerető férfiak és mindazon kíváncsiak, kik az idegenszerű erkölcsök leírásában gyönyörködnek.

Minden elődjét felülmulta azon munka, melyet Pallas természettudós «Utam az orosz birodalom különféle tartományaiban» cím alatt közzé tett. Egyik

sem aratott oly fényes sikert, mint ez ; meg is érdemelte minden tekintetben.

Pallas Péter Simon német természettudós volt ; II. Katalin őt 1668-ban Sz.-Pétervárra hitta, a tudományos akadémia tagjává nevezte ki és jótéteményei által magának lekötözte. Pallas, hálából, azonnal elkészítette munkáját Szibíria fosszil állatairól. Angolország és Franciaország expedíciókat küldtek volt ki a Vénus-átmenet megfigyelésére ; Oroszhon sem akar mögöttük elmaradni és egy csomó tudóst Szibíriába küld, kik között ott találjuk Pallas-t is.

Hét csillagásznak és földmérőnek, öt természet tudósnak, azonkívül számos fiatal tanítványnak kellett az óriási földterületet bejárniok : Pallas hat álló éven keresztül fáradhatatlanul dolgozott ; sorban bejárta és átkutatta a Jajk (Ural) mellett fekvő Orenburgot, a Kaspi-tenger partjain bolyongó nomád csordák találkozó helyét ; Guriel-t, mely ugyanazon, napról-napra kisebbedő tengernek, illetőleg nagy tónak partjai mellett fekszik ; az Ural-hegylánczot s a benne rejlő számos vasércz telepet ; Tobolszk-ot, Szibíria fővárosát ; az Altai északi lejtőjénél elterülő Koliván kormányzóságot ; a Jenisszej mellett épült Kraznojarszk-ot ; a Khinával határos Bajkál-tavat és Dauriát ; Asztrakánt ; a különböző népek lakta, érdekes Kaukázust ; végre a Don környékét. 1774 július 30-án visszatért Sz.-Pétervárra.

Pallas nem sorolható a közönséges, könnyelmű utazók közé. Ő nemcsak a természettudós szemével nézi a világot ; emberi érzelmeit nem nyomja el ; semmi, a mi a humanitást érdekli, nem kerüli ki figyelmét. A földrajz, a történet, a politika, a kereskedelem, a vallás, a szépművészetek, a tudományok, szerinte egyaránt érdekesek ; útleírásából ez ki is tűnik ;

nem is olvashatja munkáját az ember a nélkül, hogy ismereteinek sokoldalúságát meg ne csodálná, hogy felvilágosult hazaszeretete iránt tiszteletre ne ragadtatnék és hogy az uralkodónőnek éles látását be ne kellene ismernie, a ki ilyen, minden tekintetben derék férfiút magának le tudott kötelezni.

Miután Pallas útleírását közzé tette, nem gondolt arra, hogy babérjain megnyugodjék, hogy dicsősége mámorától magát megrészegíttesse. Munka közben, ereje csak fokozódott; részt vett tehát azon munkálatokban, melyek Oroszhon térképének előállítását czélozták.

Lelkesültsége őt a növénytani munkálatok körébe is elragadta; ezek, Oroszhon természettudósai között, számára kiváló helyet biztosítanak.

Egyik, utolsó munkája Dél Oroszországgal foglalkozik; czíme: «Tauris fizikai és topografiai képe»; Pallas ezt először francia nyelven tette közzé s azután lefordította németre és oroszra. A csárnő több koronauradalommal ajándékozta őt meg; a tudós utazó, családjával együtt Szimferopolba tette át lakhelyét.

Pallas e körülményt felhasználta és beutazta a birodalom déli részeit, a Volga melléki pusztaságokat és azon vidékeket, melyek a Kaspi-tenger és a Kaukázus között elterülnek; végre a Krim-félszigetet is minden irányban bejárta. Húsz évvel azelőtt már látta ama tartományokat; újabbi útjában, fontos változásokat vett rajta észre. Az erdők túlságos irtása ellen panaszt emel; más részt azonban be kell vallania, hogy a földművelés sok helyen gyors előmenetelt tett, hogy ipar-középpontok alakultak, szóval az egész környék a haladás útjára lépett. Krim-félsziget egészen új hódítmány volt és a javulás mégis jelentékeny. Minő lesz az tehát néhány év múlva!

A jó Pallas; a ki annyira lelkesült ezen vidékért, új lakóhelyén, a tatárok részéről, sok sértésnek és bántalmazásnak volt kitéve. Felesége Krim-félszigetén halt el s miután ő maga is megutálta a tartományt és lakosait, Berlinbe tért vissza, hol 1811 szeptember 8-án meghalt.

Pallas két kiváló fontosságú munkával gazdagította az irodalmat, melyekből a geografus, az államférfiú, a természettudós és a kereskedő számos, megbízható adatot meríthetett mindaddig kevésbé ismert vidékekre vonatkozólag, melyeknek szükségletei és segélyforrásai az európai piacok állapotát lényegesen átalakították.

IV. FEJEZET.

A két Amerika.

Amerika nyugati partjai. — Juan de Fuca és de Fonte. — Behring-Vancouver három útja. — A Fuka-szoros. — Új-Georgia és Amerika északi partjai. — Amerika belseje. — Hearne Samuel. — A Rézfolyó felfedezése. — Mackenzie és a róla elnevezett folyóvíz. — A Frazer folyó. — Dél-Amerika. — La Condamine levez az Amazonon. — Humboldt S. és Bonpland útja. — Teneriffa. — A Gvacsero-barlang. — A «Llano-k». — A gimnoták. — Az Amazon, a Rio Negro és az Orinoko. — A földevők. — Az első út eredményei. — Humboldt második útja. — A Volcanitos nevű környék. — A Tequendama vízesés. — Ikonozó hídjai. — Az út a Quindiu nevű hegyre. — Quito és a Pichincha. — A Csimboraeszo. — Az Andok. — Lima. — A Mercur átvonulása. — Humboldt Mexiko-t járja be. — Mexiko-város. — Puebla és a Cofre-hegy. — Humboldt visszatér Európába.

Már több ízben volt alkalmunk szólani olyan expedíciókról, melyek czéljokul Amerika partjainak átkutatását tűzték ki. Megemlítettük Cortez Ferdinand kísérleteit, továbbá Drake, Cook, La Pérouse és Marchand törekvéseit és sikereit. Mindamellett jónak látjuk egy pillantást vetni a multra és Fleurieu útmutatása mellett szemügyre venni azon utazásokat, melyek a XVIII. század végéig Amerika nyugati partjai mentén végbe mentek.

1537-ben, Cortez és Ulloa Ferencz megismerkedett a nagy Kaliforniai-félszigettel és szemügyre vette nagyobb részét azon hosszú és keskeny öbölnek, melyet ma Bibor-tengernek neveznek.

Utánuk Vasquez Cornado és Alarcon Ferencz, az

előbbi szárazon, emez pedig tengeren neki indultak, hogy felkeressék ama híres szorost, mely — miként akkor mondák — az Atlanti- és a Csendes-tengert összeköti; a harminczhatodik fokon túl azonban eljutni nem tudtak.

Két évvel későbbben, 1542-ben, a portugall származású Rodriguez de Cabrillo a 44-ik szélességi fokig jutott el. Itt azután a nagy hideg, a betegségek, az élelmiszerek hiánya, végre pedig hajójának rozszant állapota visszatérésre kényszerítették. Fölfedezéseket, az igaz, nem tett; de azt bebizonyította, hogy a 19°-tól, azaz a Nativité-öböltől azon pontig, melyet elért, a part sehol sincs megszakítva. A keresett szoros a kutatók elől menekülni látszott.

A kísérletek sikertelensége, a mint látszik, a spanyolokat a további erőfeszítésektől visszariasztotta, mert ezentúl ama helyeken többé nem fordulnak meg. Drake, angol tengerész, volt az, ki miután Amerika nyugati partjait a Magelhães-szorostól kezdve megjárta és a spanyol birtokokat mindenfelé kipusztította, a negyvennyolczadik fokig felevezett; visszatéréseben, tíz foknyi hosszúságban a földet átkutatta s az egész óriási földterületet «Nova Albion»-nak keresztelte.

1592-ben ment végbe Juan de Fuca-nak, nagyobb részében mesés utazása, melyben — miként ő maga mondja — az oly régen keresett Anian-szorost fölfedezte; valóságban pedig csak azon keskeny csatornához jutott el, mely Vancouver-szigetét a kontinenstől elválasztja.

1602-ben Vizcaino megveti Kaliforniában Monterey-kikötőnek alapját; negyven évvel későbbben pedig végbe megy Fuente vagyis Fonte (a szerint a mint spanyolosan vagy portugalloosan nevezzük) admiralisnak expedíciója, mely annyi tudós vitára s oly sok szellemes

szóváltásra adott okot. Fuente-nek köszönhetjük a Vancouver-sziget fölött fekvő Sz. Lázár archipelagus felfedezését; a mesék országába kell azonban száműznünk mindazt, a mit a nagy városokról és tavakról, melyeket saját szemeivel látott és azon csatornáról mond, mely szerinte a két világtengert összeköti.

A XVIII. században már nem hittek vakon az utazóknak. Elbeszéléseiket megbírálták, ellenőrizték és csak annak adtak hitelt, a mi az ismert dolgokkal megegyezett. Buache, Delisle és különösen Fleurieu léptek először, a történelmi kritika termékeny mezejére; hálával is tartozunk nekik érte.

Az oroszok, miként fentebb említettük, ismereteiket mindig tovább és tovább terjesztették; alapos volt tehát a hit, hogy küldötteik és kozákjaik rövid idő múlva Amerikát el fogják érni, különösen ha, miként akkoriban általánosan hitték, a két kontinens északi felén össze lett volna kötve. Komoly expedíció mindemellett ez semmi esetre sem lehetett; tudományos eredményeket sem vívhatott volna ki; legalább megbízhatókat nem.

I. Péter czár, néhány évvel halála előtt, sajátkezűleg készítette el azon útnak tervét és a hozzá való utasításokat, melyet ő már régóta forralt s a melynek el kellett volna döntenie, vajjon Ázsiát és Amerikát földszoros köti-e össze vagy valami tengerszoros választja-e el egymástól. Kamcsatka kikötőiben és fegyvertáraiban a kíváncsú szegélyeszközök nem voltak feltalálhatók. Európában kellett tehát beszerezni a hajókapitányokat, a matrózokat, a felszereléseket és élelmiszereket.

Az expedíció vezérletét a dán származású Vitus Behring és az orosz születésű Alexis Csirikov nyerték

el, kik ismereteiknek és ügyességöknek már nem egyszer adták tanujeleit. Az expedíció rendelkezésére két hajót bocsátottak, melyek Kamcsatkában készültek. 1720 július 20-án az elindulásra minden készen volt. Behring útját északkeletnek vette; Ázsia partjait egy pillanatra sem tévesztette szem elől; augusztus 15-én az északi szélesség $67^{\circ} 18'$ -e alá jutott, egy foknak közelébe, melyen túl a partok nyugatnak húzódtak.

Ez első útjában Behring Amerika partjait meg nem látta; pedig átjutott ama szoroson, melyet az utókor róla nevezett el. A mesés Anian szoros helyébe a Behring-csatorna lépett.

Ugyanezen utazók egy másik expedíciója, melyre a rá következő évben vállalkoztak, eredménytelen maradt.

Behring és Csirikov csak 1741 június 4-én indulhattak el újabb útjokra. Ez alkalommal, az 50-ik északi szélességi foknál keletnek indultak, hogy Amerika partjaihoz evezzenek. A két hajót azonban, június 20-án egy heves szélroham elválasztotta egymástól; azon évben nem is találkoztak többé. Behring az $58^{\circ} 28'$ alatt július 18-ikán fölfedezte az amerikai kontinenst. A következő napokat egy nagy öbölnek átkutatására szánta, a mely a Sz.-Illés és Sz.-Hermogén-fokok között terült el.

Behring egész augusztus havában azon szigetek között evezgetett, melyek Alaska-félszigetet környezik és Sumagin-archipelagusnak neveztetnek; szeptember 24-ig utazónknak kedvezőtlen szelekkel kellett küzödni, ekkor fölfedezte a félsziget végső csúcsát és az Aleuti szigeteknek egy részét. Betegsége azonban csakhamar képtelenné tette arra, hogy hajójának útját lerajzolja; embereivel együtt egy kis parti szigetre vetődött, mely nevét róla nyerte el. 1741 december

8-án a bátor és ügyes fölfedező ama kis szigeten nyomorultan elpusztult.

A legénység azon része, mely a kitelelés fáradaimait és nélkülözéseit túlélte, a hajó romjaiból egy nagy csolnakot készített s azzal visszatért Kamcsatkába.

Csirikov, miután június 25-ig várta vezérét, az ötvenöt és ötvenhatodik fok között kiszállott Amerika partjaira. Itt két csolnakját s a rajta levő legénységét elvesztette; még azt sem tudhatta meg, hogy hová lettek. Mivel ezek után a száraz földdel többé nem közlekedhetett, visszatért Kamcsatkába.

Az út meg volt nyitva. Kalandorok, kereskedők, hajós tisztek bátran ráléptek. Felfedezéseik különösen az Aleuti-szigetekre és Alaska-félszigetére vonatkoztak.

Ezalatt az angol expedíciók, melyek Amerika partjain jártak és az oroszok vívmányai felköltötték a spanyolok féltékenységét. Ezek ugyanis rossz szemmel nézték, hogy vetélytársaik oly vidéken telepednek meg, mely névleg ugyan az övék, de melyben ők semmi-féle gyarmatot sem alapítottak.

Mexico alkirálya, de Croix marquis, ekkor megemlékezett arról, hogy Vizcaino pompás kikötőt fedezett fel, a hol jó volna gyarmatot alapítani. Két expedíciót küldött ki tehát egyszerre; az egyiket szárazon Portola Gáspár vezérlete alatt, a másikat pedig tengeren; ez utóbbi a «San-Carlos» és «San-Antonio» nevű hajókból állott. Az expedíciók 1769 januárius 10-én hagyták el La-Paz-t, megérkeztek San-Diego-kikötőbe s egy évi keresés után végre rábukkantak a Vizcaino felfedezte Monterey-re.

Ez expedíció sikerülte következtében, a spanyolok folytatták kutatásaikat Kaliforniának partjai mentén. Legtöbb eredményt vívott ki Juan de Ayala, La

Bodegos d'Arteaga és de Maurelle; az előbbi kettő 1775-ben indult el és szemügyre vette az Engano-fokot és a Guadalupe-öblöt.

Cook-nak, La Pérouse-nak és Marchandnak sikereit már előbb elbeszéltük volt; Vancouver expedíciójára kerül tehát a sor. Ezen hajós tiszt, ki Cook-ot második és harmadik útjában elkísérte, legalkalmasabb volt azon vállalat vezetésére, melyet az angol kormány kiküldött, hogy a közte és a spanyol kormány között fenforgó viszályokat, a Nutka-öblöt illetőleg befejezze.

Vancouver György rendeletet kapott, hogy a spanyol hatóságoknál eszközölje ki ezen kikötőnek átadását, mely a prém-kereskedelem dolgában oly fontos helyet foglalt el. Feladata volt továbbá, hogy kutasssa át az északnyugati partokat az északi szélesség harminczadik fokától a hatvanegyedik fok alatt fekvő Cook-folyóig. Végre felhívták figyelmét különösen a Fuca-csatornára és az 1789-ben «Washington» fölfedezte öbölre.

A két hajó, a 340 tonnás «Discovery» és a 135 tonnás «Chatam,» — ez utóbbi Broughton kapitány vezérlete alatt — 1791 április 1-én hagyták el Falmouth-t.

Vancouver megpihent Teneriffa-szigetén, a Simon-öbölben s a Jó-Reménység fokánál s azután tovább nyomult dél felé, szemügyre vette Sz.-Pál szigetét s azután Új-Hollandia felé evezett a Dampier és Marton követte utak között, oly vidékeken, melyeken előtte senki sem járt. Szeptember 27-én utazóink Új-Hollandia partjaihoz értek, hol azok egy magas sziklafalban végződtek; e fokot az angolok Chatam-foknak nevezték el. Mivel matrózainak egy része dizenterióban szenvedett, Vancouver a legközelebbi kikötőt fel akarta

keresni, hogy magát ivóvízzel, fával és különösen friss élelmiszerekkel ellása, melyekben nagy hiányt szenvedett. A III. György királyról elnevezett öbölben pihentek meg utazóink, hol is találtak nagy számban vadkacsákat, hattyúkat, halakat és osztrigákat; a bennszülötteket azonban nem láthatták meg, habár találtak is egy helységet, mely körülbelül húsz kunyhóból állott s melyet lakói csak kevésel előbb hagytak el.

Vancouver útját, Új-Hollandia délnyugati partjai mentén, figyelmen kívül hagyhatjuk, mivel semmi új dologgal meg nem ismertet.

Október 26-án az angolok megkerülték Van Diemen földjét; november 2-án pedig Új-Zéland partjaihoz jutottak el, hol a hajók a Dusky-öbölben kikötöttek. Vancouver itt befejezte azon felméréseket, melyeket Cook bevégeztenül hagyott. Egy vihar a «Discovery»-t és «Chatam»-ot egymástól elűzte; a két hajó a Mantavai-öbölben, Taiti szigetén találkozott össze. Ez utóbbi átkelés alkalmával Vancouver néhány sziklás szigetet vett észre, melyeket «the Snares» (hálók)-nek nevezett el; ugyanakkor látta meg az Oparrá-nak nevezett nagyobb szigetet is. Broughton kapitány pedig az Új-Zéland-tól keletre fekvő Chatam-szigetet fedezte fel. A dolgok, melyek a taiti-i pihenés alatt végbe mentek, erősen emlékeztetnek Cook ott időzésére; fölösleges tehát azokról bővebben szólnunk.

1792 januárius hó 24-én a két hajó megindult a Sandwich-szigetek felé; idő közben megpihent Ouaihi-n, Uáhu-n és Attouái-n. Cook legyilkoltatása óta, az archipelágusban nagy változások mentek végbe. Angolok és amerikaiak, kik czeteket halásztak vagy prémekkel kereskedtek, meg-meglátogatták ama szigetet. A hajókapitányok a bennszülöttekkel meg-

kedveltették a pálinkát és a puskákat. A kisebb törzsfők között a viszálykodások gyakoriabbakká lettek; mindenütt anarchia uralkodott s a lakosok száma erősen megfogyott.

1792 márczius 17-én Vancouver elhagyta a Sandwich-szigeteket és neki indult Amerikának; csakhamar el is érte azon partokat, melyeket Drake Nova-Albionnak keresztelt. Ugyanott találkozott utazónk Gray kapitánynyal, ki állítólag «Washington» nevű hajójával a Fuca-csatornába eljutott és egy, roppantul nagy kiterjedésű tengert fedezett fel. Gray azonban az utazásáról terjesztett híreket személyesen meghazudtolta. Ő csak ötven mértföldnyi útát tett meg a nyugatról kelet felé húzódó csatornában, és benne eljutott azon pontig, a hol az, a bennszülöttek állítása szerint, északnak fordul.

Vancouver szintén benyomult a Fuca-csatornába s ott megismerkedett a Discovery-kikötővel, az Admiralty-bejárattal, a Birch-Bay-vel, a Désolation-Sound-dal, a Johnston-szorossal és a Broughton-archipelagussal. Mielőtt e hosszú csatornának végéhez ért volna, két kis spanyol hajóval találkozott, melyek Quadra vezérlete alatt állottak. A két kapitány elmondta egymásnak tapasztalatait; azon nagy kiterjedésű archipelagusban pedig, melyet New-Georgiának neveznek, a fő szigetet saját nevökről nevezték el.

Vancouver ezután meglátogatta Nutka-t és a Kolumbia-folyót s azután megpihent San-Franciscóban. Könnyen látható okokból lelkiismeretes kutatásait e helyen részletesen nem sorolhatjuk fel s csak annyit említünk meg, hogy a Mendocino-fok és a Conclusion-kikötő között fekvő vidéket, az angol hajók pontosan felmérték.

«Most — írja utazónk — midőn a királyunk

kitűzte főczélt elértük, hízolgünk magunknak azzal, hogy lelkiismeretes és pontos kutatásaink Amerika észak-nyugati partjain el fognak oszlatni minden kétséget és meg fogják semmisíteni azon balvéleményt, melyet kortársaim egy észak-nyugati átjáróra vonatkozólag tápláltak; ne higgye tehát többé senki, hogy a Csendes-tenger északi része és Amerika belseje között azon vidéken, melyet bejártunk, bárminő összeköttetés is létezik.»

Nutkaból elindulván, Vancouver Amerika délibb részeivel is megismerkedett, megállapodott a kis Kókusz-szigeten, mely, miként már fentebb is mondtuk, nevét épen nem érdemli meg; megpihent Valparaisoban, megkerülte a Horn-fokot, vízzel ellátta magát Sz.-Ilona szigetén és 1795 szeptember 12-én a Themsébe bevezett.

A hosszú út fáradalmai azonban a híres utazó egészségét annyira tönkre tették, hogy 1798 május havában meghalt, mielőtt útleírását elkészíthette volna; e munkáját testvére fejezte be.

A négy év alatt, melyet az angolok a kilenczezer mértföld hosszú, ismeretlen partvonal felmérésére fordítottak, a «Discovery» és a «Chatam» csak két embert veszített. Látható ebből, hogy Cook kapitány ügyes tanítványa a kapott leczkéket hasznára fordította; az ember nem tudja, hogy mit csodáljon inkább Vancouver eljárásában; a gondot és figyelmet-e, melyet matrózai irányában tanusított, a humanitást-e, melylyel a bennszülöttekkel eljár vagy azon rendkívüli ügyességet, melynek a veszedelmes hajózások közben, nem egyszer fényes tanujeleit adta.

Amerika nyugati partjain azonban nemcsak a tengerészek fordultak meg gyakran; a gyarmatosok sem maradtak tétlenül. Ezek eleinte az Atlanti-tenger part-

jain telepedtek meg s itt megállapították hosszú sorát az államoknak egész Kanadáig; azonban nemsokára benyomultak a kontinens belsejébe is. Vadászaik és erdőjáróik nagy területekkel ismerkedtek meg, melyek a megművelésre alkalmasak, melyeket azután az angol «squatter»-ek fokenként birtokukba vettek. E foglalás közben a fehér emberek folytonosan küzdöttek az indusok, ama földek első birtokosai ellen s őket messze beszorították a kontinens belsejébe. A szűz föld termékenysége és a különböző államok szabadelvű intézményei az új világrészbe mindig több és több gyarmatost csábítottak.

Számuk, a XVII. század vége felé, annyira felporodott, hogy lord Baltimore örökösei a földjeik eladása után befolyó jövedelmet, három millio fontra becsülték; a következő század közepén pedig, 1750 körül William Penn-nek utódai hasonló módon, tízszer akkora jövedelemre tettek szert. Mindezek dacára a bevándorlást még mindig kicsinyelték és elítélt gonosztevőket kezdettek Amerikába szállítani — 1750-ben Maryland-ban számuk 1981-re emelkedett; — azonkívül szerződésileg is toborzottak bevándorlókat, a mi azután gyalázatos visszaélésekre szolgáltatott alkalmat.

Habár az indusoktól megvásárlott vagy elfoglalt földek még mindig nem voltak betelepítve, az angol gyarmatosok még folyton nyomultak előre, kitevén magukat azon veszélynek, hogy a föld törvényes birtokosaival komoly összeütközésbe jöhetnek.

Északon, a Hudson-társaság monopolizálta a prémkereskedést, azért is mindig újabb és újabb vadászterületeket hajhászott, mert a melyeket elfoglalt, csakhamar ki is zsákmányolta. Vadászait mindig előbbre küldte; az indusoktól pedig, kiket szolgálatába fogadott

és gyakorta leitatott, érdekes híreket tudott kicsikarni. Így azután megtudta, hogy van egy északnak tartó folyó, melynél rendkívül sok réz ércz található; néhány bennszülött hozott is belőlük a Prince of Wales erődbe gyönyörű próbadarabokat. A kereskedelmi társaság azonnal tette szánja magát és 1769-ben Hearne Sámuel vezérlete alatt egy felfedező expedíciót küld ki.

Ezen hóborította országokban, hol az élelmezés rendkívül nehéz, hol a hideg dermesztő, az utazásnál ugyancsak edzett emberekre van szükség, a kik kevesen együtt, képesek a hóban előre nyomulni és az éhség kínjaival megküzdeni. Hearne csak két fehér embert és néhány indust vett maga mellé, kikben teljesen megbízhatott.

A vidéken teljesen járatos, ügyes vezetők daczára, kik a vadállatok minden mozdulatait ismerték, az élelmiszerek csakhamar fogyni kezdtek. A Prince of Wales erősségtől kétszáz mérföldnyire az indusok elhagyták Hearnét és két társát, kik e miatt visszatérni kényszerültek. A vállalat feje azonban kemény tengerész volt, ki megszokta a fájdalmakat. Nem is vesztette el bátorságát. Ha első kísérlete sikertelen maradt, nem tehetne-e másodszor is próbát?

1770 február havában Hearne másodszor is neki indult az ismeretlen országoknak. Ez alkalommal csupán öt indus volt kíséretében; belátta ugyanis a zord tengerész, hogy a fehér emberek nem tudván elviselni a fájdalmakat, csak a rézbőrűek megvetését vonják magukra. Utazónk már ötszáz mérföldnyire nyomult előre, midőn az évszak ridegsége megállapodásra kényszerítette; kedvezőbb időt kellett bevárnia. E tétlenség kemény próbára tette erejét. Egyszer oly bővében volt a vadnak, hogy el

sem bírta pusztítani, gyakrabban azonban nem volt egy betevő falatja sem; sőt egy alkalommal hét napon keresztül régi bőrökön és az eldobott csontokon kellett rágódnia vagy a bokrokon bogyókat keresnie, a miket szintén nem mindig talált; mind ehhez járult még a borzasztó hideg. Kemény egy pihenő!

Hearne április havában indult további útjára; augusztusig folyton az erdőkben bolyongott; a telet egy indus törzs közelében akarta eltölteni, egy véletlen azonban tovább kergette.

A nélkülözések, a nyomorúság, a csalódások nem törik meg erejét a rettenthetetlen Hearne Sámuelnek. Deczember 7-ikén újra megindul, a hatvanadik szélességi fok alatt tovább nyomul nyugat felé, míg végre egy folyóhoz ér. Itt egy csolnakot készít magának és a víz mentén, megszámlálhatatlan kisebb-nagyobb tavon keresztül, lefelé leúszik; 1771 július 13-ikán végre a Réz-folyóhoz ér. Az indusok, kik kíséretében voltak, néhány héten keresztül az eszkimók földjén jártak; ez idő alatt folytonosan emlegették, hogy csak találkozzanak velük, majd az utolsó emberig lemészárolják őket!

Ez esemény be is következett nemsokára.

«A mint meglátták az eszkimókat, — mondja Hearne — kik sátraikban pihentek, az indusok elhagyták leselkedő helyüket és észrevétlenül megrohanták a szerencsétlen teremtményeket; én szemtanúja voltam a mészárlásnak, de semlegesnek kellett maradnom.»

A törzset alkotó húsz egyén közül egy sem menekülhetett el az indusok vérszomja elől; sőt egy öreg asszonyt, ki először megszökött a mészárlás elől, iszonyú kínok közt végeztek ki.

«Ezen kegyetlen öldöklés után — így folytatja Hearne — leültünk a fűbe és jóízűen falatoztunk a frissen fogott halakból.»

E helyen a folyó sajátságos módon kiszélesedett. A folyó torkolata lett volna-e ez? De vizéből teljesen hiányzott a sótartalom. A partokon azonban valami apadás- és áradás-féle volt észlelhető. A fókák pedig nagy számmal játszadoztak vizében. Az eszkimók sátrában pedig nagymennyiségű czetnek csontjai voltak láthatók. Mindezen körülményekből utazónk azt következtette, hogy a tenger partjához érkezett; elő is vette azonnal messzelátóját. A meddig csak elláthatott, a vízből csak itt-ott emelkedett ki egy-egy sziget. Nem volt többé kétség benne: szemei előtt a tenger terült el.

1772 június 30-ikán Hearne visszaérkezett az angol telepekhez, miután kutatásaival nem kevesebbet, mint egy évet és öt hónapot eltöltött.

A társaság felismerte azon nagy szolgálatokat, melyeket neki Hearne tett s kinevezte őt a Wales-erősség kormányzójává. La Pérouse, midőn a Hudson-öböl környéke ellen vezette hajóit, amaz erősséget hatalmába kerítette s ott megtalálta Hearne Sámuel úti naplóját. A francia hajós visszaadta őket neki oly feltétel alatt, hogy nyilvánosságra hozza. Bizonyos, előttünk ismeretlen körülmények azonban az angol utazót 1795-ig meggátolták abban, hogy a francia hajósnak adott szavát beváltsa.

Ama roppantul hosszú láncza a tavaknak, folyóknak és sellőknek, melyek a Felső-tótól kezdve elnyúlnak és a Rocky Mountains vizeit az Északi-Jegestengerbe viszik, csak a XVIII. század utolsó negyedében lettek ismeretessé. Felfedezésüket nagyobbára prémkereskedőknek, a Forbisher testvéreknek és Pond-

NEM VOLT TÖBBÉ KÉTSÉG BENNE : SZEMEI ELŐTT TENGER TERÜLT EL.

nak köszönhetjük, mely utóbbi az Athabaszkaig eljutott.

A vidék megismerése után az út járhatósága emelkedett, a felfedezők és kutatók egymás nyomába lépnek, az egyes telepek mind közelebb jutnak egymáshoz; szóval az egész környék ismeretessé lesz. Csakhamar új hír támad egy nagy folyóról, mely észak-nyugatnak tart.

E folyó Mackenzie Sándortól kapta nevét. — Mackenzie 1789 június 3-ikán indult el a Csippevejerősségből; kíséretét néhány kanadai és több indus alkotta, az utóbbiak közül az egyik már Hearne Sámuellel is utazott. Midőn utazónk az északi szélesség $67^{\circ} 45'$ alá érkezett, megtudta, hogy nyugat felé a tenger már nincs messze. Meggyőződött ebből, hogy Amerika északnyugati végéhez közeledik.

Julius 12-ikén Mackenzie egy nagy víztükörhöz ért, melyet azonban csekély mélységénél és jégtakarójánál fogva tengernek nem tarthatott, habár partokat sehol sem látott. Csalódásáról csak akkor győződött meg maga is, midőn észrevette, hogy a víz emelkedik, habár erős szél nem fuj. Utazónk ezután egy szigetet keresett fel, melyet a partoktól nem nagy távolságban pillantott meg. Innen több czetet pillantott meg, a mint a habokban játszadoztak. Ezért azután az északi szélesség $69^{\circ} 14'$ -e alatt fekvő szigetet Czetek-szigetének nevezte el. Szeptember 12-én az expedíció kiindulási helyére szerencsésen visszaérkezett.

Három évvel később, Mackenzie, kiben a felfedezésomj ki nem aludt, újból útnak indult; felment a Béke-folyam mentén, melynek forrása a Rocky Mountainsban fekszik. Miután 1793-ban e

nehezen járható hegylánczon keresztül utat tört magának, a hegység tulsó oldalán megismerkedett egy folyóval, a Tákucseteszszel, mely délnyugat felé hömpölygeté hullámain. Borzasztó és alig elképzelhető veszélyek és nélkülözések között, Mackenzie lement e folyó partjain egész torkolataig, azaz Prince of Wales-sziget közeléig. Itt zsír és veres festékből egy keveréket csinált s egy magas sziklafalra ezen rövid, de sokat mondó szavakat írta fel: «Mackenzie Sándor Kanadából, szárazon, 1793 jul. 22-én ide érkezett.» Augusztus 24-én már megint a Csippevej-erősségben volt.

Dél-Amerikában a XVIII. század első felében tudományos utazó nem fordult meg. Csakis La Condaminéről kell szólnunk. Azon czélról, mely őt Amerikába vezette, már fentebb szólottunk; ugyanott elmondottuk, hogy a fokmérések befejezése után Bouguer visszatért Európába, Jussieu számos ismeretlen növényt és állatot gyűjtött, maga La Condamine pedig az Amazonon csolnakba ült, hogy annak folyását torkolataig felmérje.

«La Condamine — írja Maury a «Tudományos Akadémia történet»-ében — a XVIII. század Humboldt Sándorának nevezhető. Felvilágosult ember és szakszerű tudós volt; emlékezetes expedíciójában pedig a tudományok iránti hősies odaadásának nem egyszer fényes tanujeleit adta. Miután a király adta pénzösszeg csekély volt, a maga zsebéből százezer frankkal járult utazási költségeinek fedezéséhez; a fáradalmak és szenvedések következtében megbénult és megsiketült. Es mégis! midőn mint tudományának áldozata visszatért az elfogult nagy közönség őt rosszakaratulag és gúnyosan fogadta. Nem becsülték benne a fáradhatatlan kutatót, a ki annyi ve-

szélylyel megküzdött, csak a szórakozott, unalmas siketet látták, a ki mindig a hallócsövet tartotta kezében. Ő azonban megelégedett társainak becsülésével, melyet egykor Buffon oly ékesen tolmácsolt; vigasztalódott verseivel és folytatta megfigyeléseit a sírig, mely szenvedéseinek véget vetett.»

La Condamine előtt kevés utazónak volt alkalmá Brazilia roppant kiterjedésű síkságaival megismerkedni. A tudós kutató joggal remélhette tehát, hogy utazását hasznossá teheti, ha elkészíti a nagy folyó térképét, összegyűjti az adatokat, melyeket megfigyelhet, ezen kevésbé ismert vidék természeti viszonyait és az indusok sajátságos szokásait illetőleg.

A kalandos utazó Orellana óta, kinek elbeszéléseiről már megemlékeztünk, 1559-ben küldötte ki először a perui alkirály Ursua Pétert, hogy keresse fel a Parime-tavat és az El-Doradót. Ursuát egyik lázadó katonája ölte meg, a ki maga azután a folyó mentén mindenféle rablást követett el, míg végre a Trinitas szigetén felnégyeltették.

Hasonló kísérletek nem vetettek valami fényes világot a folyó folyására. A portugálok szerencsésebbek voltak. 1636 és 1637-ben Texeira Péter negyvenhét csolnakkal és nagyszámú kísérettel bejárta az Amazont, Napo mellékfolyójáig. Ide érkezvén, ezen is felment, később pedig a Koka mentét követte és eljutott Quito közeléig; e várostól már csak harmincz mérföldnyire volt; nagynehezen ezen utat is megtette és néhány emberével bevonult Quitóba. A rákövetkező évben ugyanazon úton visszatért Parába Acunha és Artieda jezsuiták társaságában, kik útjuk leírását közzé is tették. Ez útleírás francia fordításban 1682-ben jelent meg,

A térkép, melyet ezen útleírás alapján Sanson

LA CONDAMINE ARCZKÉPE. (FACSIMILE.)

megrajzolt s melyet a geografusok természetesen csak lemásoltak, rendkívül hiányos volt; 1717-ig pedig jobbat nem készítettek. Ez időben azután az «Épületes levelek»-ben (*Lettres édifiantes*) — ezen becses gyűjteményben, hol számos érdekes adat jelent meg a történelem és földrajzra vonatkozólag — egy térképmásolat jelent meg, melyet Fritz atya, német misszionárius, 1690 körül készített. Ezen térképből látható volt, hogy a Napo az Amazonnak nem valódi forrásfolyója; ez utóbbi ugyanis Maranhon név alatt a Gvanuko-tóból, Limától kelet felé, harmincz mérföldnyire ered. A folyónak alsó része, az igaz, hibásan volt lerajzolva, mert Fritz atya, midőn e helyen járt, beteg volt s így eléggé pontosan nem rajzolhatott.

La Condamine 1743 május 11-ikén indult el Tarquiból, mely Cuencától öt mérföldnyire fekszik; először Zarumába, az aranybányáiról híres városba ért, azután több folyón átkelt s eljutott Loxába, mely az egyenlítőtől négy foknyira fekszik. E város négyszáz toise-zal alacsonyabb helyen épült, mint Quito. Klimáján e különbség könnyen észrevehető; az erdőkkel borított hegyek, a quitóiakhoz képest csak domboknak tűnnek fel.

Loxa és Jaen de Bracamoros között emelkednek az Andok végső kiágazásai. E vidéken, az egész éven keresztül mindennap esik az eső; európai embernek hosszabb ideig nem is szabad ott maradnia. Az egész tartomány különben régi jólétéből kiesett; Loyola, Valladolid, Jaen és a többi perui városok, melyek a tengertől távol és a fontos Carthagena-Limai úttól félre esnek, nagyobbára rongyos falvakká törpültek. Pedig Jaennek egész környékét még akkor is nagyszámú kakaofaültetvények takarták, melyeket

PUNGO DE MANSERICHE, AZ AMAZONFOLYÓ. (FACSIMILE.)

azonban az indusok csak annyiban vettek figyelembe, a mennyiben bennök aranytartalmú homokot találtak.

La Condamine e helyt, hol a folyó szélesebb, mint a Szajna Párisnál, egy csinszipei csolnakra ült s azon leereszkedett egész a Maranhonig. Innen kezdve a Maranhon hajózható, habár egyes helyeken vannak sellői, másutt pedig úgy összeszorul, hogy egész szélessége nem tesz ki többet húsz toise-nál. A leghíresebb szoros a «Pongo», vagyis Manzericsei kapu, melyet a Maranhon magának a Cordillerasban vágott. La Condamine és egyetlen kísérője, egy néger, a tutajukon majdnem példátlan kalandon esett át e helyen.

«A folyó, — írja utazónk — melynek mélysége harminczhat óra alatt huszonöt lábnyira apadt, még mindig sekélyedett. Éjjel egyszerre tutajom egy hatalmas fának ágai között megakadt, a víz pedig még mindig apadóban volt. Ha esetleg nem vagyok ébren, könnyen megeshetett volna, hogy reggelre tutajommal együtt az ágakon, a levegőben lógva maradok. Egyéb bajtól eltekintve, összes jegyzeteimet és naplóimat, azaz nyolcz évi munkám gyümölcseit könnyen elveszthettem volna. Végre azonban sikerült, tutajomat fogságából kiszabadítani és utamat tovább folytatni.»

Santiago város közelében, hová La Condamine július 10-ikén érkezett meg, az erdők közepében a Xibaros nevű indusok laknak, kik már egy század előtt a spanyolok ellen fellázadtak, hogy az aranybányákban ne kelljen dolgozniok.

A Manzericsei pongon új világ tárult utazónk elé; a folyó oczeánná szélesült ki, egyes ágai és tavai a roppantul sűrű erdők között igazi útvesz-

tökké alakultak. Habár hét teljes évet töltött is utazónk a szabad természetben, még sem győzte eléggé bámulni ezen egyhangú vidéket, hol erdő és viznél egyéb nem volt látható. Julius 14-ikén La Condamine elhagyta Borját és átkelt a Moronán, mely a Szangaj nevű vulkán oldalán ered; a Szangaj hamuját néha Guajaquilig szórja el. Később a francia tudós a megáradt Pasztaka hármás torkolata mellett haladt el; ugyanazon hónap 19-ikén pedig La Lagunába érkezett, hol hat héten keresztül várakozott reá Maldonado Péter, az Esmeraldas tartomány kormányzója, ki a Pasztakán ereszkedett volt le. La Laguna ez időben nagy helység volt, hol mintegy ezer, fegyverhordó indus gyűlt össze a különböző törzsek misszionáriusainak védő szárnyai alá.

«Az által, hogy czélomul tűztem ki az Amazon-folyó térképének elkészítését, — írja La Condamine — megóvtam magamat a tétlenségtől, melylyel a nyugalmas hajózás jár s így kikerültem az unalmat, mely még ezen folyton megújuló látványok között is elfogott volna. Egész útam alatt folyton éber figyelemmel kellett kísérnem az iránytűvel és órával kezemben, a folyó kanyarodásait, a meder szélességét, a mellékfolyók torkolatait, a szigeteket és nagyságukat, különösen pedig nagy pontossággal kellett méregetnem a vízfolyás gyorsaságát; az e czélból használtam módoknak magyarázata nagyon messze vezetne. Minden pillanatot felhasználtam. Sokszor geometriai úton meghatároztam a fő- és mellékfolyóknak szélességét; a napnak delelését pedig mindennap megfigyeltem.»

Miután La Condamine elhaladt a Tigre torkolata mellett is, julius 25-ikén egy újabb misszionárius-

állomáshoz ért, hova az atyák csak nemrég gyűjtöték volt a Jameosznak nevezett indusokat. Ezeknek beszéde nehezen tanulható el, kiejtésük pedig még sajátságosabb. Némely szavuk kilencz vagy tíz szótagból állott, pedig ők maguk csak háromig tudtak olvasni. E vadak nagyon ügyesen bántak el a fuvócsövekkel, melyeknek segélyével kis mérgezett nyilaikat messze elröpítették; a mérég, melyet használtak, egy percz alatt megölte az embert.

Másnap utazónk elérkezett az Ukájale torkolatához, mely a Maranonnak legnagyobb mellékfolyója és a melyeken túl ez utóbbi észrevehetőleg kiszélesedik.

27-ikén láthatóvá lett az omaguák állomása; ezen néptörzs egykor nagyon hatalmas volt, az Amazon partvidékét kétszáz mérföldnyi hosszúságban birtokolta. Miután e vidéken idegenek, olyanoknak tekintik őket, mint kik Granada királyságból menekültek el, hogy a spanyol uralom járma alól elmeneküljenek. Az «omagua» név perui nyelven «lapos fej»-et jelent és csakugyan e népnél megvan az a szokás, hogy az újszülöttnak fejét két deszka közé szorítják és ezáltal — mint ők mondják — a telt holdhoz hasonlóvá teszik. Két sajátságos növénynek, a «floripondio» és a «kurupá»-nak élvezete folytán meg-részezesznek és kellemes álmokban ringatóznak. Az opium és hasisnak mása tehát Peruban is meg volt.

San-Joaquimban La Condamine más kiséretet fogadott és még idejében megérkezett a Nápo torkolatához, hogy a július 31-ike és augusztus 1-je közti éjjelen a Jupiter első holdjának felbukkanását megfigyelhesse. Ily módon sikerült ezen helynek földrajzi hosszúságát és szélességét pontosan meghatá-

roznia. Ez értékes megfigyelés és eredménye szolgált további rajzainak is alapjául.

 Pevas, hova másnap érkezett, a Maranhon mentén a spanyol missziók utolsója. Az indusok, kiket itt összegyűjtöttek, különböző törzsekből származtak és még nem vették fel a kereszténységet; ékítőszerekül még állati csontokat használtak, orruk czimpáját meg halszálkákkal fúrták át és az arcukba vésett sebhelyeken viselték a különböző színű madártollakat.

Szent-Pál a portugálok első állomása. E helyen a folyó legalább is kilenczszáz toise széles; néha heves viharok dühöngenek rajta. Utazónkat kellemesen lepte meg, midőn látta, hogy az indus nők vászoninget viselnek, hogy elzárható ládaik, kulcsaik, tükreik és más európai házi eszközeik vannak, melyeket Parában szereznek be maguknak, becserélvén kakaotermékeiket.

Csolnakjaik kényelmesebbek, mint azok, melyeket a spanyol birtokokon élő indusok használnak.

Szent-Pál és Koári között szép és nagy folyók ömlenek az Amazonba; balról a Jutaj, a Juruka, a Tefe és Koári, jobbról pedig a Putumajo és a Jupura. Ez utóbbinak partjain akkoriban még emberevők laktak. Ugyanitt állították fel 1639 augusztus 26-án azon követ, melynek határpontul kellett szolgálnia. Mindeddig La Condamine az indusokkal érintkezve, a spanyol nyelvet használta, azontúl a portugál nyelvvel kellett élnie.

A Puruszt és az Orinokót az Amazonnal összekötő Rio Negro utazónk kutatásainak szintén tárgyát képezték. Az idevágó fontos geográfiai kérdésre először La Condamine munkálatai vetettek világot. Ezen környéken kellett volna lennie a Parime ara-

nyos tónak és a Manoa-del-Dorado mesés városnak. A Manoa-indusok hazája ez, kik oly sokáig állottak ellene a portugál fegyvereknek.

Utazónk megvizsgálta a Madera-folyó torkolatát (e folyó a sok úsztatott fától nyerte nevét), a Prauxisz erősséget, melyen túl a Maranhon nevét az Amazonnal cseréli fel s a hol — a tengertől több mint kétszáz mérföldnyi távolságban — a tenger apadása és áradása érezhető, végre a váracsot Topájosza mellett, mely a braziliai bányavidéken ered és a melynek partjain a tupinambák laknak.

La Condamine csak szeptember havában pillantotta meg észak felől az első hegyeket; e látvány új volt ránézve, mert két hónapon át egyetlen domb sem került közelébe. Ama hegyek a Gujanai láncznak kiágazásai voltak.

Szeptember 6-ikán Paru váracsával szemközt utazónk elhagyta az Amazont és egy természetes csatornán át a Xingü-folyóba evezett, melyet Acunha atya Paramaribónak nevez. Innen La Condamine felkereste a Kurupa erősséget, végre pedig Párát, melynek egyenes utczái és kőépületei vannak. Hogy térképét teljessé tehesse, a francia tudósnek még meg kellett látogatnia az Amazon torkolatát; ennek végeztével Cayennébe indult, a hova 1744 február 26-ikán szerencsésen meg is érkezett.

Ez óriási útnak jelentékeny eredményei voltak. La Condamine először is megállapította az Amazon folyását valódi tudományos alapon, jelezte az utóbb nevezett folyónak és az Orinokónak összeköttetését; végre sok igen érdekes adatot gyűjtött össze, melyek a természetrajzra, a fizikára, a csillagászatra és az új, keletkezőfélben levő tudományra, az antropológiára vonatkoztak.

Át kell most térnünk azon utazóra, ki a geografia és a többi természettudományok közt az összefüggést legjobban ismerte; szólanunk kell Humboldt Sándorról. Őt illeti meg a dicsőség, hogy a tudományos haladásnak új utat tört.

Humboldt 1769-ben Berlinben született; első tanítója, Campe, több utazásnak ismert kiadója volt. Utazónk a növénytan iránt már korán élénk érdekeltséget tanúsított; a göttingeni egyetemen barátságot kötött az ifjabb Forsterrel, ki akkor tért vissza útjából, melyet Cook kapitány társaságában tett meg. E barátság, különösen pedig Forster lelkesült elbeszélései, nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Humboldt szenvedélyes utazó lett. A berlini ifjú tanulmányozta a geológiát, a növénytant, a vegytant, a fizikát és hogy e különböző tudományokban tökéletesbedjék, beutazta Angolországot, Hollandiát, Olaszországot és Svájcot. 1797-ben, anyja halála után, ki nem akarta, hogy más világrészekbe is elmenjen, Párisba érkezett, itt megismerkedett Aimé Bonpland-nal, fiatal botanikussal, kivel azonnal több utazási tervet megbeszélt.

Egyezség jött köztük létre, hogy Humboldt Baudin kapitányt fogja útjában elkísérni, de az expedíció elindulásában beállott késedelem miatt türelmét vesztette; elment tehát Marseille-be, hogy a francia hadsereg társaságában Egyiptomba utazzék. Két teljes hónapon át várakozott azon hajóra, mely a svéd konzult Algériába volt viendő; e késedelmek azonban annyira kifárasztották, hogy ezen újabb tervéről is lemondott és barátjával, Bonpland-nal Spanyolországba ment, remélvén, hogy engedélyt fog kapni a spanyolok amerikai birtokainak meglátogatására.

A dolog nem ment könnyen; de Humboldt a

nehézségektől nem riadt vissza; kitünő ajánlatai és hírneve legyőzték az akadályokat. Megnyerte tehát, a kormány heves ellenzése daczára, az engedélyt arra, hogy a gyarmatokat meglátogathassa és ott bárminő csillagászati és geografikus munkálatokat véghez vihessen.

A két barát 1799 június 5-én utazott el Corunából; tizenhárom nap múlva a Kanári-szigetekhez érkeztek. A természettudósokra nézve kötelességmulasztás lett volna, ha Teneriffa szigetén kikötnek és a Pic de Teyde hegycsúcsra fel nem másznak.

«A természettudósok, — írja Humboldt La Metterienek — a kik (miként én) Nyugat-Indiába utaztak, e vulkánkolosszusnak csak lábaihoz juthattak el és csak Orotova-kikötő pompás kertjeiben gyönyörködhettek. Nekem azonban szerencsém volt, hogy hajónk, a «Pizarro», hat napi pihenőt tartott a szigeten. Részletesen megvizsgálhattam tehát azon közetrétegeket, melyek a Pic de Teydet alkotják... 1200 toisenyi magasságban töltöttük a pompás holdvilágos éjt. Éjfél utáni 2 órakor indultunk meg a hegycsúcs felé, hová a nap hevítette talaj és a dermesztő hideg szél daczára nyolcz órára felérkeztünk. Részletesen nem fogom leírni a látványt, melyet nyújtottak a lábainknál elterülő vulkáni szigetek, a Lancerote, Grand-Kanária, és Gomera, továbbá a húsz négyszögmérföld kiterjedésű, madárt és rovarat nélkülöző köves síkság, a mely bennünket a sűrű, tengerhullámok áztatta babér-, palma-, banyán- és sárkányfaerdőktől elválasztott... A kráterbe magába is leereszkedtünk, mely azonban 40 és 60 lábánál nem mélyebb. A csúcs, Bordának pontos mérései szerint, a tenger színe fölé 1904 toisenyira emelkedik... A csúcson levő kráter már századok

HUMBOLDT SÁNDOR. (FACSIMILE.)

óta pihen (a láva a hegy oldalán tör ki). Annál több azonban benne a kén és a vasszulfát.

Julius havában Humboldt és Bonpland Kumanába érkeztek, Dél-Amerika azon részébe, melyet Tierra, Firma név alatt ismerünk. Itt néhány hétig az 1797-iki óriási földrengés nyomait vizsgálgatták. Megállapították azután Kumana fekvését, melyet a térképek kivétel nélkül egy fél fokkal délnek toltak el, a mit azon tengeráramlatnak kell betudnunk, mely Trinidadnál északnak igyekszik. 1799 deczember havában a következő sorokat írta Humboldt Karakaszból Lalande csillagásznak:

«Épen most fejeztük be igen érdekes kirándulásunkat Para belsejében, a Kokolári, Fumerii és Guirii Cordillerasban; két vagy három öszvérem volt megterhelve megfigyelőeszközökkel, szárított növényekkel stb. Megfordultunk a kapuczinusok miszsióiban is, hol előttünk természettudós még nem járt volt; nagyszámú új növényt fedeztünk föl, különösen sok új pálmafajt. Most az Orinokóhoz készülünk, hogy előnyomuljunk az egyenlítőntúli vidékre, ha sikerül, a Rio-Negro mellett fekvő San-Carlosig... Eddig több mint 1600 növényt szárítottunk meg, több mint 500 madarat írtunk le s azonkívül számos rovar és kagylót gyűjtöttünk. A vidék forró voltát tekintetbe véve, azt fogja ön alkalmasint hinni, hogy négy hónap alatt talán nagyon is sokat dolgoztunk.»

Ez első kirándulása alkalmával Humboldt a Chaymas és Guaraunos indusok misszióit is meglátogatta. Megmászta a Tumiriquiri-csúcsot és leereszkedett a Gvacсарo-barlangba, «az óriási üregbe, melyben ezer és ezer éjjeli madár tartózkodik. E madarak zsírából az indusok olajat készítenek. A barlang

bejárata nagyszerű, a legbujább növényzet ékesíti. Belseje, honnan egy meglehetősen nagy folyó szakad ki, folytonosan visszhangozik a madarak gyászos hangjától. Az üreg a Chaymas és az Orinoko környékbeli indusoknak az Acheronja, mert mithológiájuk szerint az elhunytak lelkei oda szállanak le. A Guacsaróba jutni az ő nyelvükön annyit jelent, mint meghalni.»

«Az indusok évenként egyszer, a nyár közepe felé, felfegyverkezve nagy botokkal, bemennek a guacsarói «cueva»-ba és a fészkek nagyobb részét szétrombolják. Ez évszakban erőszakos módon több ezer madár pusztul el; az öregebb guacsarok, mintha fészkeiket akarnák megvédeni, szörnyű lármát csapnak az indusok feje fölött. A kis madarakat, a mint a földre esnek, azonnal felvágják. Hashártyájukat vastag zsírréteg fedi, mely a hastól a végbélnyílásig terjed s a madár lába közt párnafélét alkot. Ez időben, melyet Káripeben olajszüretnek neveznek, az indusok a barlang előtt és annak szájában pálmalevelekből kunyhókat építenek, rőzséből nagy tüzet raknak és agyagfazekakban a leölt madarak zsírját megolvasztják. E zsír, melyet guacsarói vaj vagy olaj név alatt ismernek, félig folyó, átlátszó, szagtalan és oly tiszta, hogy egy évig is eltarrtható a nélkül, hogy megavasodnék.»

Humboldt ezután így folytatja elbeszélését: «Mintegy két hetet töltöttünk a Káripe völgyében, mely a tenger színe fölött kilenczszázötvenkét kastiliai varenyira* fekszik s melyet meztelen indusok laknak. Láttunk e völgyben veres szakállú fekete majmokat; a klastrombeli kapuczinus atyák és a félig civilizált indusokkal együtt lakó misszionáriusok

részéről mindenkor a legszívesebb fogadtatásban részesültünk.»

A Karipe-völgytől utazóink a Santa-Maria-hegyeken és a katuarói misszió-állomásokon át Kumanába mentek; november 21-ikén tengeren Karakaszbba érkeztek, mely város kakao-, kávé- és pamutfákkal beültetett termékeny völgyben fekszik; klimája olyan, mint az Európa déli vidékein fekvő országoké.

Humboldt karakaszi időzése alatt a déli égboltozat csillagait vizsgálgatta, rendbeszedte gyűjteményeit, azok egy részét Európába küldötte s azután neki adta magát az ottani közetek tanulmányozásának, hogy lássa azt is, hogy minő rétegek alkotják a földgolyó azon részeit.

Miután Karakaszk környékét átkutatták és a «Silla» nevű hegyet megmászták, melynek csúcsán — bár közvetlen közelében van a helységnek — még egyetlen városlakó sem volt, Humboldt és Bonpland Valenciát keresték fel. Útjuk az indusok elnevezte Takarigua mellett vezetett el, mely tó nagyságára nézve fölülmulja a svájczországi Neufchâtel. A környék növényzetének gazdagságáról és változatosságáról semmi sem nyújthat fogalmat. Azonban a tónak nemcsak festői, romantikus szépsége kölcsönöz érdeket; a víz fokozatos apadása különösen felkeltötte Humboldt érdeklődését; ő e körülményt az erdők kiirtásának, illetőleg az ebből folyó forráseltünéseknek tudja be.

Az út legnehezebb része Porto-Cabello-nál, a «Llanos» bejáratánál kezdődött; mely egyhangú síkság a parti domboktól az Orinoko-ig nyúlik el.

«Nem tudom», — írja Humboldt — «vajjon a «Llanos» első tekintetre kevésbé bámulatra méltók-e, mint az Andok.»

Valóban, nincs meglepőbb, mint e füves térsé-

gek, melyeken állandó porfellegek úsznak a nélkül, hogy az ember a legkisebb szélfuvalmat is érezné. Ez óriási síkságon, Kalabozó-nál tapasztalta Humboldt először a gimnotáknak erejét, mely elektromos halak az Orinoko mellékfolyóiban minden léptenyomon találhatók. Az indusok, kik féltek a villamos ütésektől, azt kívánták, hogy néhány lovat bocsássanak be azon mocsarakba, melyekben gimnoták tartózkodtak.

«A szokatlan zaj» — írja Humboldt — «a gimnotákat harcra ingerli. Kigyó módjára uszkálnak ilyenkor a víz felületén és nagy ravaszúl a lovak hasa alá lopózkodnak. Ez utóbbiak közül sokan le roskadnak a láthatatlan csapások ereje alatt. Felborzolt sörénynyel, horkolva, villogó szemeikben vad rémülettel száguldanak el a tomboló zivatar elől. De a hosszú bambuszbotokkal fölfegyverezett indusok visszaűzik őket a posvány közepébe.»

«Az egyenlőtlen küzdelem dühe lassankint csillapodni kezd. A kifáradt halak kiürült felhők gyanánt oszladoznak szét. Hosszú pihenésre és bő táplálékra van szükségök, hogy az elpazarolt villamos erőt visszaszerezhessék.»

«Csapásaik most már mind gyengébb rázkódást okoznak. A tomboló paripák zajától megrémülten, félénken közelednek a parthoz, hol aztán szigonynyal megsebesíttetnek és száraz, rossz villamvezető fáknek segélyével a pusztára kivonszoltatnak.»

Miután Humboldt és Bonpland Kalabozo fekvését csillagászatilag meghatározták, megindultak az Orinoko felé. Utközben átkeltek a vad krokodilusokban bővelkedő Urituku-n és az Orinoko egyik mellékfolyóján, az Apure-n, melynek partjait buja, trópusi növényzet takarja.

A folyópartok mentén sűrű erdők húzódtak el, melyekben helyenkint kapúféle nyílások voltak láthatók, hol a vadállatok a folyóhoz vizet inni, kényelmesen kijöhettek. Midőn az éj kiterjeszti szárnyait a lakatlannak látszó erdőre, megkezdődik a madarak éneke és a vadállatok nyögése és ordítása: a zajban ezek egymást igyekeznek fölülmúlni.

Az Urituku-nak meg vannak a maga vad krokodilusai; az Apure pedig bővelkedik egy kis halfajtában, a «karabito»ban, mely a fürdő embert vad dühvel támadja meg és gyakran testéről nagy darab húsokat tép le. E kicsiny, alig négy-öt hüvelyk hosszú hal félelmesebb, mint a legnagyobb krokodilus. Nem is mernek az indusok az ilyen halak lakta vízbe bemerülni, bármily nagy legyen is fürdő kedvök és bármily nagy szükségét érezzék is a moszkítók és hangyák összecsapkedte bőrük felfrissítésének.

Utazóink az Orinoko-n a Temi-ig ereszkedtek le, mely utóbb nevezett folyót egy sekély ág a Kano-Pimicsin-nel, a Rio Negro egyik mellékfolyójával köti össze.

A Temi sokszor nagy messzeségben előnti környékének erdeit. Ilyenkor az indusok a fák között egy-két méternyi széles vízi utakat készítenek. Nincs érdekesebb és meglepőbb dolog, mint ezen fa-óriások és lomb-domok közt csolnakázni. Három-, sőt négyszáz mértföldnyire a folyó medrétől még látni édes vízi halakat, a mint játszadoznak.

Négy napot vett igénybe, míg utazóink csolnakujuk a Temi-ből a Kano-Pimicsin-be vitték; sok helyen baltával kellett maguknak utat törniök.

A Pimicsin a Rio Negro-ba szakad, mely utóbbi folyó azután az Amazon-ba torkol.

Humboldt és Bonpland a Nigre folyón leereszkedtek San-Carlos-ig; később pedig feleveztek a Kassziquiare-n, mely az Orinoko-nak mellékfolyója és ez utóbbit a Rio Negro-val összeköti. A Kassziquiare partjain az Idapaminores-nek nevezett indusok laknak, kik füstön szárított hangyáknál egyebet nem esznek.

Utazóink végre felmentek az Orinoko torkolatáig, a Duida vulkán lábáig, hol a vad Guacharibo-k és a Guaika indusok, ez ügyes nyilazók útjokat állották. E helyen még láthatták a hirhedt El Doradolagunát, melyből itt-ott egyes szigetkék emelkednek ki.

Végleg eldöntetett tehát a Maranhon és Orinoko közti összeköttetés kérdése, mely összeköttetés a spanyol és portugall birtokok határán, az egyenlítő felett két fokkal megy végbe.

A két utazó most az Orinoko vizétől viteté magát vissza; ily módon nem egészen huszonhat nap alatt ötszáz mértföldnyi utat tettek meg; három hétig Angosturá-ban pihentek, bevárták, míg elmúlik a nagy forróság és a hideglázak korszaka; 1800 október havában pedig Kumaná-ba tértek vissza.

«Egészségemnek» — írja Humboldt — «az ezerháromszáz mértföld hosszú út mit sem ártott; szegény társam Bonpland azonban, visszaérkezte után azonnal erős hányással összekötött lázba esett, melyből csak nehezen tudott kigyógyulni. Igazán, rendkívül erős természet kellett hozzá, hogy az ember megbirja a fáradalmakat, nélkülözéseket és más mindenféle bajokat, a miknek az utazó e gyilkos klimájú vidékeken ki van téve. Majdnem mindig voltak körülöttünk vad tigrisek és krokodilusok; testünket a moszkitok és hangyák borzasztó szúrásai

iszonyúan összekínózták; három hónapon át víznél, banyánok-, halak- és manioknál egyebet nem élveztünk; átutaztunk az otomak-ok országán, kik földet esznek; leszállottunk a Kassziquiare mentén az egyenlítő alá és százharmincz mértföldnyi utunkban egy lélekkel sem találkoztunk. Kevesen vannak, kik hasonló bajokkal és veszélyekkel képesek megküzdeni, de még kevesebben, kik velök másodszor is szembe szállanak.»

Az elmondottakból látszik, hogy minő fontos felfedezéseket tettek kitartó utazóink, kik minden irányban bejárták az Amazontól északra, a Popajan és a francia Gujana hegyei közt fekvő vidéket. A többi tudományágakban kivívott eredmények nem kevésbé voltak fontosak.

Humboldt figyelmét nem kerülte ki, hogy a felső Oroniko és Rio Negro mellékein, az indusok közt egészen fehér népek vannak, a kik a tengerpart melléki népektől lényegesen különböznek. Ugyancsak ő volt az, a ki az otomak-okat, ez érdekes néptörzset is megfigyelése tárgyává tette.

«Ezen, a testet takaró festéseknél fogva rendkívül csunya nép» — írja Humboldt — «három hónapon át, mikor az Orinoko kiáradt és a teknősbékák eltűnnek, agyagnál egyebet nem eszik. Vanak egyesek köztük, a kik naponként másfél fontot is megemésztének. Nehány barát azt állította róluk, hogy a földet a krokodilus farkának zsírjával keverik; ez azonban nem igaz. Mi ugyanis találtunk az otomák-oknál tiszta földet, melyet azután megettek; az egész, a mit ez eledelökkel tesznek az, hogy a tüzön egy kissé megpörkölik, s azután megnedvesítik.»

Humboldt ez első útja azzal végződött, hogy át-

kutatta San-Domingo déli vidékeit és Jamaikát; továbbá hosszabb időt töltött Kuba szigetén, hol társával együtt több kísérletet tett a czukorkészítés megjavítására, azonkívül csillagászati megfigyeléseket tett és a partokat letérképezte.

Ebbeli munkálatait utazónk akkor szakította félbe, mikor megtudta, hogy Baudin Európából elindult és a Horn-fok megkerülése után Csile és Peru partjait fogja átkutatni. Humboldt, miután megigérte, hogy az expediczióban részt fog venni, azonnal elhagyta Kubát és Peruba indult. Csakis Quito-ban tudta meg, hogy Baudin ellenkező irányban, a Jó-Reménység foka körül fog a Csendes-tengerbe bevezni.

1801 márczius havában Humboldt, a hűséges Bonpland kíséretében, kikötött Karthagená-ban, honnan Santa-Fé de-Bogotá-ba, későbbben pedig a quitoi fensíkra készültek. A két utazó, hogy a nagy meleget kikerülje, a parti magaslatokon, a csinos Turbako városban maradt és készülődött a további útra. Egyik kirándulásuk alkalmával meglátogatták a «Volcanitos»-nak nevezett érdekes helyet, melyről az indusoktól már is nagyon sokat hallottak.

E mocsáros tartomány Turbako várostól keletre fekszik mintegy két mértföldnyire; körülötte pálma- és «tolu»-faerdők terülnek el. Egy nagyon elterjedt legenda azt mondja róla, hogy egykor az egész vidék égett; egy szent azonban eloltotta, rá öntvén néhány csepp vizet.

Santa-Fé völgyben fekszik, mely a tenger színe felett nyolczezerhatszáz láb magasságban, hegyekkel van környékezve; kiszáradt tó fenekének látszik. A Bogota folyó, mely e völgynek összes vizeit magába gyűjti, Santa-Fé-től délnyugatra a Tequendama

majorság közelében tört magának utat a hegyek között, hogy a Magdalena völgyébe folyhasson. Ha tehát ama nyílást befaloznák, a víz a bogotai síkságot elöntené, s az egykori nagy tó megint megtelnék. Valamint a Pireneus-okban, Rolandról, úgy e helytt is beszélnek az indusok egyik hősről, Bocsiká-ról, ki a sziklákba egy hasadékot vágott, s így kiszárította a bogotai völgyet. Ezután — folytatja a legenda — visszavonult az Eraka nevű szent városba, s ott élt még kétezer évig, bűnbánat és mindenféle nélkülözések között.

A tequendama-i vízesés a földünkön nem a legnagyobb ugyan, mégis nagyszerű látványt nyújt. A völgyi vizek táplálta folyó még esése közelében is százhetven láb széles; a mint azonban a szorosba lép, melyet alkalmasint valami földrengés támasztott, negyven lábnyira szorul össze. A mélység, melybe a Bogota folyó lezuhan, nem kevesebb, mint hatszáz láb. Ez óriási vízesést örökös gőzfelhő takarja, mely megnedvesítvén környékét, a vidék termékenységét nem csekély fokban mozdítja elő.

Semmi sincs meglepőbb, mint azon ellentét, mely ezen folyónak és a Magdalená-nak völgye között van. Fent európai klíma uralkodik, a búza, a tölgy és a mi növényeink tenyésznek; alant pedig a pálmák, a czukornád, s a többi tropikus virágok díszlenek.

A legérdekesebb természeti ritkaságok egyike volt az ikononzor-i hid, melyet utazóink 1801 szeptember havában megfigyeltek, midőn rajta átkeltek. Egyik rendkívül mély hegyszakadéokban egy «canyon»-ban, minőt csak az Andokban találhatni, egy kis patak, a Suma Paz, tört magának utat. A hegyszakadékon majdnem lehetetlen volna átjutni, ha

a természet két hidat nem állított volna egymás fölé, melyeket joggal a vidék csodájának tekint-
hetni.

A földrengés, mely az óriási hasadékokat terem-
tette, három roppantul nagy szikladarabot úgy do-
bott oda, hogy azok egymást támogatják. A hídhoz
a mélység mentén egy keskeny gyalogút vezet el;
a közepén egy nyílás van, ezen át láthatni a rend-
kívüli mélységet, melynek fenekén végig rohan a
kis folyó, iszonyú lármát okozván, melyet a madár-
seregek kiáltozása még csak fokoz. Hatvan lábnyira
ezen híd fölött egy másik vezet át, mely ötven láb
hosszú, negyven láb széles és közepén csak nyolcz
láb vastag. A bennszülöttek mellvédként nádból
gyenge karfát készítettek; az utazó innen gyönyör-
ködhetik legkényelmesebben azon nagyszerű látvány-
ban, mely szemei előtt feltárul.

Az esőzések és egyéb nehézségek Quito-ig az
utat nagyon megnehezítették. Humboldt és Bon-
pland e helyen épen csak annyi ideig maradtak,
a mennyi a kipihenésükre szükséges volt; azután
fölkeresték a Magdalena völgyét és azon pompás
erdőket, melyek a középponti Andokban, a Quindiu
lejtőit takarják.

Az átkelés e hegyen az egész hegylánczban egyike
a legnehezebbeknek. A legkedvezőbb időszakban is
tizenkét nap kell, míg az ember átjut ezen erdő-
kön, hol egy lelket és egy harapás enni valót sem
találhatni. A hegyek legmagasabb csúcsa a tenger
színe fölött tizenkétezer lábnyira van. A gyalogútja
sok helytt nem szélesebb egy lábnál. Az európai
ember rendesen ülve, egy székhez kötözve teszi
meg ez utat; a Kargvero-indusok hátukon, mint
egy kapát úgy viszik.

«Mi jobbnak láttuk gyalog menni;» — írja Humboldt, testvéréhez intézett egyik levelében — «mivel az idő kedvezett, csak tizenhét napot töltöttünk ezen elhagyatott helyeken, hol nyoma sincs annak, hogy valaki lakott volna rajtuk. Az éjjelt az utazó heliconia-levelekből készült kunyhóban tölti, melyeket külön e célra visz magával. Az Andok nyugati oldalán mocsarak vannak, melyekbe térdig süppedtünk. Az utolsó napokban az idő megváltozott, az eső minden nap esett; a csizmák lábainkról lerotadtak és mi sebekkel megrakottan, mezítláb érkezünk még Kárthágoba; szenvedéseinkért pompás növénygyűjteményünk kárpótolt.»

«Karthago-ból Bugá-nak Popajan-ba mentünk; ez útunkban átkeltünk a Kauka folyó gyönyörű völgyén, oldalt hagyva a Csoka-hegyet és a benne található platina-bányákat.»

1801 november havát Popaján-ban töltöttük s onnan a környékre néhány kirándulást tettünk.»

«Legtöbb nehézséggel járt a Popaján-ból Quito-ba vezető útunk. Át kellett úgyanis mennünk a «Paramos de Pasto»-n, még pedig az esős évszakban. «Paramo»-nak hívnak az Andokban minden oly helyet, melyen, 1700—2000 toise-nyi magasságban a növényi élet megszűnik és a velőkig ható hideg uralkodik. Hogy a Pátia-völgyet kikerüljük, hol egy éjjel megkaphatni a «calenturas de Patia»-nak nevezett és néha három-négy hónapig tartó hideglelést, borzasztó meredek szakadékokon át mentünk a Cordilleras gerinczére, hogy Popaján-ból Almaguer-re s onnan a rettenetes vulkán aljában fekvő Pasto-ba eljussunk.»

Az egész Pasto tartomány rendkívül fagyos ország s oly magasan fekszik, hogy a növények alig

élhetnek meg rajta; környékét vulkánok alkotják, melyek majdnem állandóan szórják a füstöt és hamut. A lakosoknak nincs más táplálékuk, mint a batáta; ha ebben hiányt szenvednek, az «achupalla» nevű fára szorúlnak, melyért azonban az ott lakó medvékkel kell megküzdeniök. Humboldt és Bonpland két hónapon át folytonosan áztak; Ibarra városánál pedig egy rögtöni árvíz meg is fűröszötte őket; ily szenvedések után végre 1802 januárius 6-án szerencsésen megérkeztek Quito-ba, hol Selva-Alegre marquis részéről szíves és fényes vendégfogadtatásban részesültek.

Quito szép város; de érzékeny hideg uralkodik benne; a mellette elterülő kopár hegyek pedig környékét szomorúvá teszik. Az 1797 február 4-iki földrengés óta hőmérséklete nagyon alá szállott; Bouguer, a ki 15 és 16 foknyi, majdnem állandó meleget vett benne észre, nagyon elcsodálkozott volna, hogy az 4—10 foknál Réaumur szerint, nem emelkedik magasabbra. A két utazó még tizenöt napig maradt együtt; ez idő alatt megvizsgálták a közös tűzhelyből táplálkozó Kotopaxi-t, Pichincha-t, Antisana-t és Ilinaka-t.

Humboldt kétszer fordult meg a Pichincha kráterének szélén, melyet kívüle még csak La Condamine keresett volt föl.

«Első útamat» — írja Humboldt — «egyetlen egy indus kíséretében tettem meg. Miként La Condamine, úgy én is az alacsonyabb, hóval takart részen igyekeztem először feljutni. De kevés hja volt, hogy el nem pusztultunk. Az indus melléig esett be egy gödörbe és mi borzalommal vettük észre, hogy jégbridon jártunk, mert néhány lépésnyire egy lyukat, s azon át a napsugarakat láttuk ma-

gunk alatt. A nélkül, hogy észrevettük volna, kráternyílások fölé jutottunk. A dolog megijesztett, de bátorságomat nem vesztettem el, csak tervet változtattam. A kráter szélén három sziklacsúcs emelkedik ki, melyeket hó soha sem borít, mert a kiemelkedő gőzök mindig elolvasztják. E sziklacsúcsok egyikén egy kőre felmásztam, mely mint egy erkély félreállott és tizenkét láb hosszú és csak hat láb széles volt; azonkívül a gyakori földrengések — tizennyolczat számítottunk össze harmincz percz alatt — mindig mozgatták. Hogy a kráter fenekét jobban láthassuk, hasra feküdtünk s úgy néztük; nem hiszem, hogy valami gyászosabb és rémítőbb volna elképzelhető, mint a mi szemeink elé tárult. A vulkán szájának kerülete körülbelül egy mértföld; meredek csúcsokra szaggatott oldalait felül hó takarja. Belseje koromfekete; torkolata azonban oly nagy, hogy benne több hegycsúcs különböztethető meg, melyek körülbelül háromszáz toise-nyira voltak alattunk; ebből elképzelhető, hogy hol lehetett a lábuk!»

«Nekem nincs kétségem benne, hogy a kráter feneke Quito-val egy színvonalon áll. La Condamine ott jártakor a vulkán kialudt volt; tetejét hó takarta; mi azonban szomorú ujságot vittünk a quitoiaknak; a szomszédjukban levő vulkán erősen dolgozott.»

Az Antisana vulkánon Humboldt kétezer hatszáz hetvenhárom toise-nyi magasságra jutott fel; mivel azonban ajkaiból, szeméből és foghúsából megindult a vér, magasabbra nem mehetett. A Kotopaxi kráterjéhez, utazónk szintén nem juthatott fel.

¶ 1802 junius 9-én Humboldt Bonpland-nal együtt elindult Quito-ból, hogy megvizsgálja a Csimbo-

rasszo-t és a Tunguragua-t. Az előbbinek csúcsától már csak kétszázötven toisenyira voltak, midőn ugyanazon körülmények miatt, mint az Antisana-n, útjokat félbe kellett szakítaniok. A Tunguragua-nak felső részét az 1797-ki földrengés légbe röpítette; La Condamine a vulkán magasságát kétezer hatszáz húsz toise-ra becsülte; míg Humboldt mérése szerint csak kétezer ötszáz harminczegy volt.

Quito-ból utazóink az Amazon-nak vették útjokat; átutaztak Laktakungá-n, Hambato-n és Rio-Bambá-n, melyet az 1797-ki földrengés egészen elpusztított és a melyben több mint negyvenezer ember ment tönkre. Az Andokról leereszkedőben, Humboldt és társai megbámulhatták a Kuszko-ból Asszuaj-ba vezető, az inkákról elnevezett útnak romjait, mely egész hosszában faragott kövekből épült és egyenes vonalban vezetett. Bátran párhuzamba állítható ez akár a legszebb római utakkal is. Ugyanezen környéken található Tupajupangi inkának palotája is, melyet La Condamine a berlini akadémia értesítőjében leírt.

Humboldt Kuluká-ban tíz napot töltött, onnan elment a Jean kerületbe, elkészítette Marannon térképét a Rio-Napo-ig és csillagászati megfigyelései segélyével a La Condamine készítette térképet tökéletesítette. 1802 október 23-án azután elment Lima-ba, hol a Mercur átvonulását figyelte meg.

Miután utazónk egy hónapot ezen székvárosban töltött, Guajaquil-ba tért vissza; itt hajóra ült és átevezett Új-Spanyolhonba, Akapulko-ba.

Azon gazdag adathalmaz, melyet Humboldt egy éves itteni tartózkodása közben gyűjtött és «Essai sur la Nouvelle-Espagne» cím alatt közzé is tett, eléggé bebizonyíthatná, ha előbbi vándorlásai nem

is igazolnák, hogy mily ismeretvágya, mily akaraterője és testi kitartása volt.

Nemcsak Mexiko történetével és régiségeivel foglalkozott, hanem tanulmányozta a lakosok nyelvét, szokásait és erkölceit, azonkívül természetrajzi, fizikai, chemiai, csillagászati adatokat is gyűjtött. Igazán, bámulatra méltó sokoldalúság.

A taszko-i, moran-i és gvanajuato-i bányák, melyekből évenként több millió piaszter hasznot huznak, első sorban vonják magukra Humboldt figyelmét. Későbbben utazónk megfigyelése tárgyává teszi a Jorullo vulkánt, mely 1759 szeptember 29-én egy óriási síkságon, a tengertől harminczhat mértföldnyi távolságban, negyven mértföldnyire minden egyéb vulkántól, felemelte a földet és hamuból meg látából ezerhatszáz láb magas hegyet alkotott.

Mexikóban, utazóink mindent feltaláltak, a mire szükségök volt, hogy roppant nagy gyűjteményeket osztályozzák, megfigyeléseiket rendezzék és közölteendő geologiai térképeket elkészítsék.

Végre 1804 januárius havában ezen várost is elhagyták, hogy átkeljenek a Cordilleras keleti oldalára és megmérjék a Puebla-i két óriás vulkánt.

«A Popokatepetl» — írja Desborough Cooley — «folytonos működésben van, habár századok óta füst és hamunál egyebet nem okád. Új-Spanyolországban ez a legmagasabb hegy és Európa legnagyobb magaslatait kétezer lábbal mulja fölül. A friss hó, mely épen akkor esett, nem akadályozta meg Humboldtot abban, hogy a Cofre-t, a Teneriffa-csúcsnál ezerháromszáz lábbal magasabb hegyet meg ne mászsza. A Cofre csúcsáról a Puebla-i síkságra és a Mexikói Cordilleras keleti lejtőjére gyönyörű ki látás nyílik. Utazóink pompásan láthatták a Vera-

Cruz öblöt, San-Juan de Ulloa várát és a tenger partjait.

«Ezen hegy, Cofra nevét, kopasz, piramis-alakú sziklájának köszönheti, mely négy-ötszáz lábnyira emelkedik a hegy fölé.»

Humboldt a Cofre meglátogatása után Vera-Cruz-ba utazott, szerencsésen kikerülte a sárgalázt, mely akkoriban ama tartományban dühöngött, elvezett Havanná-ba, hol 1800-ban gyűjteményeinek legszebb részét letétben hagyta, néhány hetet Philadelphiá-ban az Egyesült-Államok alkotmányának tanulmányozására szentelt, s 1804 augusztus havában visszatért Európába.

Humboldt utazásainak eredménye után ítélve bátran elmondhatjuk, hogy Dél-Amerikának ő volt igazi felfedezője. Előtte többen beutazták ama vidékeket, a nélkül, hogy megismerkedtek volna a bennök rejlő kincsekkel. Nyiltan be kell azonkívül vallanunk, hogy utazó a fizikai földrajzot s a vele rokon tudományokat annyira elő nem mozdította, mint Humboldt. Az igazi utazónak ő a mintaképe.

FÜGGELÉK.

Irta BROZIK KÁROLY dr.

MÜGGELER.

THE BROTHER KARAMAZOV.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A XIX. SZÁZAD UTAZÓI.

a) A Szaharában és Szudánban.

Clapperton, Denham és Oudney. — Caillie René. — Barth, Overweg és Richardson. — Vogel. — Nachtigall. — Schweinfurth és dr. Junker. — Rohlfs, Duveyrier és dr. Lenz.

A XVIII. század nagyjából megismerkedett Földünk különböző vidékeivel. Két nagy terület maradt még ismeretlen: Afrika belseje és a sarkvidékek; ezek megismertetése volt a XIX. század feladata. Ebben már nem a kaland, nem a nyereszkesedés, hanem a tudás vágya vezérelte az utazókat. Afrika átkutatása céljából már 1788-ban alakult meg Londonban az «Association for promoting the discovery of the interior parts of Africa», a mely, mint neve is mutatja, az afrikai kontinens belsejének megismerését tűzte ki céljául. Mintájára más nemzetek közt is alakultak hasonló társaságok. Ezeknek, valamint magánosoknak kezdeményezésére nagy számmal indulnak el bátor utazók és megküzdve a természeti akadályokkal, a bennszülöttek ellenállásával, keresztül-kasul bejárják Afrikát és felderítik ismeretlen belsejét. Helyszűke miatt még névleg sem sorolhatjuk fel mindazokat, a kik Afrika megismertetése körül érdemeket szereztek. Csak a kiválóbbak útjait fogjuk megismertetni.

Miután *Ritchie* és *Lyon* sikertelen kísérleteket tettek, hogy a Szaharán átkeljenek az angol afrikai társaság *Clapperton*, *Denham* és *Oudney* vezérlete alatt küld ki egy újabb expedíciót. *Oudney* útközben elhalt; az első kettő azonban szerencsésen átkelt a Szaharán, behatolt Bornuba, bejárta a Czad-tó környékét és eljutott Kukába a bornui szultán fővárosába. A szultán éppen akkor hadat vezetett a fellatak ellen; *Denham* *Dixon* résztvett a hadjáratban, de megsebesült és fogságba is esett; csak lélekjelenlétének köszönhette, hogy kiszabadult és visszaérkezhetett Kukába. Alig hogy fölépült, fölkereste a Sári-folyót és azon föl akart evezni, de a bennszülöttek ebben megakadályozták. Visszatérve Kukába, ismét *Clapperton*hoz csatla-

kozott és vele eljutott Szokotoba. Tovább útjokat nem folytathatták és 1825-ben, négy évi távollét után, visszatértek hazájukba. Clapperton egy évvel későbbén már újra útban van Afrika felé. Most a Benin-öböl felől igyekszik e földrész belsejébe jutni; Szokotoig el is jut, de itt Bello szultán útját állja és utazónk 1827-ben Csangariban fáradalmainak áldozatául esik. Följegyzéseit ügyes és hű szolgálja, Lander, szerencsésen magával hozza Európába. Clapperton és Denham voltak az első európaiak, a kik a Czad-tavát és környékét látták.

Az angol társaság által elért sikerek a francziákat is tevékenységre serkentették. A párisi földrajzi társaság 10,000 frankot tűzött ki jutalmul annak, a ki a mesés nagyság hírében álló Tombuktuba eljut. *Caillie René*, egy mauzé-i pék fia vállalkozott a feladat megoldására. 1827-ben a Sierra Leonében fekvő Kakondiból indult útra. Segélyforrásai csekélyek voltak; alig rendelkezett 2000 franknál többel. Mérhetetlen nélkülözések közt, gyalogosan jutott el 1828 január 9-én Timébe, a hol egy karavánhoz csatlakozott, de lábsebe miatt kénytelen volt attól elmaradni. 1828 január 9-én újra elindult Timéből, márczius 11-én Dsennibe és április 20-án Tombuktuba érkezett. Május 4-én azonban már ismét el kellett hagynia a várost, hogy egy karavánhoz csatlakozva, Marokkón keresztül hazajuthasson.

Csak ezen előcsatározók után 1850-ben indultak útnak a Szudán tulajdonképeni átkutatói: *Barth*, *Overweg* és *Richardson*. Köztük Barth Henrik (szül. 1821. Hamburgban) érte el a legnagyobb sikereket; ő már előbb ázsiai és afrikai kisebb utazásoknál szerzett tapasztalatokkal csatlakozott társaihoz. A három utazó Tripoliszból indult el Murzuk- és onnan a Szudan-felé. Ez útjokban látták először a karavánutakat több helyen jelző emberi csontvázakat. E csontvázak ama szerencsétlen négek földi maradványai voltak, akiket hazájukból kiragadva, rabszolgakul elhurczoltak és a kik nem bírván el a sivatagban való utazás fáradalmait, elhagyatva, az éhség és szomjuság gyötrelmeinek lettek áldozatává. Richardson már márczius 3-án Kukától öt-hat napi járásnyira meghalt; a másik két utazó Kukában, Bornu fővárosában találkozott; a hol az uralkodó Omar seik szíves fogadtatásban részesítette.

Kuka elég jelentékeny város volt 50—60,000 lakossal; két részből állott; egy nyugatiból és egy keletiből; mindkettőt sártéglából épített fal vett körül. A seiknek mindkét városban volt egy-egy palotája. A mohammedanus négek, a város lakói, nagy tisztelettel környékezték uralkodójukat. Senki előtte állva nem maradt, hanem megjelenésekor leguggolt és földet hintett a fejére. Omar jóindulatú, de gyenge jellemű fejedelem volt, a kinek a tulajdonságait kegyencei kihasználták és az alatt-

valókat, a hol csak lehetett, zsarolták. A város nyugati kapuja előtt minden hétfőn nagy vásárt tartanak, a hol a különféle élelmiszereken, állatokon és a házi ipari czikkeiken (kosarak, bőrtárgyak, ruhaneműek stb.) kívül elefántesontot és rabszolgákat és rabszolganőket is árultak. A rabszolgák közül az idősebb férfiak a legolcsóbbak (4—5, míg egy fejős tehén 3—5 Mária Terézia-tallér), az eunuchok pedig a legdrágábbak (50—80 tallér).

Kukából Barth Adamauába ment, rábukkant a Binuére és beigazolta, hogy nem a Czad-tóból ered, miként azt addig hitték. Visszatérve Kukába Overweggel együtt elutaztak Kanembe és azután a Kukától délre fekvő Muzgok országába. Majd elment Bagirmibe, a melynek fővárosában, Maszenyában, hosszú időt töltött, miközben megírta a Bornuval szomszédos néger országok földrajzát, történelmét, az ott lakó népek nyelvéből szótárakat készített, szóval ez országok alapos ismeretét nagyban előmozdította.

Miután Overweg, az egyedül életben maradt utitársa is meghalt 1852 szeptember 27-én, Barth még mindig nem szünt meg a földrajzi tudomány érdekében tovább dolgozni. Kukából Kanon és Kasnán keresztül Szokotoba utazott és ekközben két néger országot, Gandot és Hamd-Allahit fedezte föl. Nagy veszélyek közt 1853 június 12-én eljutott Szaiba, a Niger egyik fontos kikötővárosába, átkelt a nagy afrikai folyón, keresztülhatolt, mint az első európai ember, Gurma, Libthako és Dalla nevű vidékeken és szeptember 7-én bevonult Tombuktuba. Ideérkeztek a konstantinápolyi szultán követének tartották, de csakhamar kiderült róla, hogy keresztény. E percztől fogva élete örökös veszélyben forgott; a vakbuzgó mohammedánok nem szüntek meg életére törni. Csakis vendégszerető barátjának, El Bakai seiknek, saját bátorságának és lélekjelenlétének, végül ellenfelei babonás hitének köszönhette életben maradását. Közel nyolcz hónapig kellett Tombuktuban majdnem állandóan fogolyként maradnia, míg végül 1854 május 8-án végleg elhagyhatta a szaharai empóriumot. Ezzel azonban még nem menekült meg minden veszélytől. Kano városában még egyszer nagy türelmi próbát kellett kiállania. Szinderben ugyanis halála hírért keltették és minden holmiját lefoglalták; csak nagynehezen tudta ezt visszakapni. Ennek visszanyerése után folytathatta útját. Bundiban, Kano és Kuka között december 1-én találkozott Vogellel, a kit Európából küldöttek ki fölkeresésére. A két utazó együtt szerencsésen eljutott Kukába, a hol Omar seik ünnepiesen fogadta. Miután Bornu fővárosában utazása fáradalmait kipihente és ereje teljesen helyreállott, 1855 május hóban a Szaharán keresztül visszaindult Európába, a hova majdnem hat évi távollét után szerencsésen meg is érkezett. Az általa

Afrikában megtett utak hossza 12,000 angol mértföldet (közel 20,000 km.) tett ki, míg a Mungo Parké csak 1500-at.

Vogel, a kit az angol kormány Richardson helyébe Barth után küldött, nem volt oly szerencsés, mint honfitársa. Miután ezzel Bundiban találkozott és Kukában hosszabb időt töltött, Szinderen keresztül Jakobába utazott, a mely helyen előtte európai ember még nem fordult meg. 1855-ben azután Vadaiba nyomult be. Eleinte barátságosan fogadták a fővárosban, Abesében. De miután híre terjedt, hogy sokat rajzol, ír, hogy megessi a tyúkokat és tojásokat, Mohammed es Serif szultán halálra ítélte, a minek következtében a város közvetlen közelében szeges fűtykösökkel agyonverték.

A Szudán ismeretlen részeinek földerítésében nagy rész jutott még egy másik német utazónak, dr. Nachtigall Gusztávnak. Nachtigall mellbetegsége ellen Afrika északi részének meleg klímájában keresett orvoslást. Tuniszban a bej háziorsosa lett. Ilyen minőségben találta ott Rohlfs, a ki Vilmos porosz királytól azt a megbízást kapta, hogy vigyen ajándékokat Kukába Omar seiknek, mert Barth iránt oly előzékenységet tanusított. Rohlfs az ajándékok átadását Nachtigallra bízta. 1869 januárius havában indult el útjára Tripoliszból a német orvos. Murzukban találkozott a holland származású Tinne Alexinenal, a ki szintén a Szahara átkutatására vállalkozott, de midőn Ghatba igyekezett, arabokból és targikból álló kísérete kincsei miatt megölte. Nachtigall ezalatt Gatra-on, a Tümmo- és Tarso-hegyeken át Tibesztibe hatolt, a hová mindaddig európai ember nem jutott el. Ez útjában élete két izben is imminens veszélyben forgott. A Galiemma-völgyben a szomjúság majdnem megölte. A száj-, torok- és orrnyákhártyái teljesen kiszáradtak, hogy a nyelés is nehezebbre esett; «a halántékon és homlokon körül mintha vasgyűrű fonódott volna mind szorosabbra; szemeimben égő fájdalmat éreztem és a gyöngeség érzete határtalanná lett... Csakhamar eltűnt öntudatomból minden, a jelen, a múlt, a halál fenyegető veszedelme és a soha el nem haló remény és oly állapotba jutottam, a melyről nem tudtam, vajjon tökéletlen álom vagy a közeli megsemmisülés okozta öntudatlanság volt-e?» A víztömlők láttára utazónk könyekben tört ki. Másodszor életét a tibesztiiek kapzsisága és gonoszlelkűsége veszélyeztette. Bardai-ban a beálló sötétségben már halattszott a bősztömeg fenyegető ordítóása, már elrepült utazóink mellett egy-egy hajító dárda, midőn az egyik tibeszti kíséző végre közbevetette magát, lecsendesítette honfitársait és megmentette Nachtigall életét.

Kifosztva mindenéből, elrongyolt ruhákban, betegen érkezett vissza az európai orvos Murzukba. Midőn egészsége itt helyre-

állott, folytathatta útját Bornu felé. Omar seik őt is oly barátságosan fogadta mint Barthot és többi német honfitársait.

Dr. Nachtigall Kukából meglátogatta Kanemet, Borkut, majd Bagirmibe utazott, a hol résztvett a bagirmieknek a déli pogány négerek elleni hadjáratában. A megtámadott kimreiek, ellenségeik közeledtére, elhagyván kunyhóikat, élelmiszereikkel és kisebb háziállataikkal magas fák ágaira menekültek. A gyáva bagirmiek nem merték a fák lakóit szemtől-szembe megtámadni és hosszas ideig tanácstalanul állottak ellenfeleikkel szemben. Voltak ugyan puskáik, de ezekkel nem igen tudtak bánni. Csak midőn Nachtigall egyik mohammedanus kísérijének sikerült két bátor védelmezőt lelőni és a harmadikat halálra sebezni és így a fák férfi lakóit ártalmatlanná tenni, kezdtek a fára felmászni. A megölt férfiakat kegyetlenül szétmarczangolták, a háziállatokat és élelmiszereket zsákmányul ejtették, az asszonyokat és gyermekeket pedig rabszolgákká tették; szóltanul engedték magukat összekötözni, hogy mint rabszolgák örökre elhagyják hazájukat. Miután a bagirmiek még több ily fát elfoglaltak és a környéket is kizsákmányolták, rabszolgáikkal, az összeharácsolt élelmiszerekkel és háziállatokkal, örömrivalgások közt visszatértek hazájukba.

Visszatérve Kukába, a német utazó megtette előkészületeit, hogy Vadain és Darfuron keresztül Egyiptomba és azután hazájába utazzék. Ez a vállalkozása volt látszólag a legveszedelmesebb; mert hiszen csak néhány évvel előbb érte el Vadai-ban a végzet honfitársát, dr. Vogelt. Óvaintették is Bornuban, hogy hagyjon fel tervével. A bátor utazó azonban nem riadt vissza a veszélyektől és miután a szükséges előkészületeket megtette, lovakat és egyéb teherhordó állatokat beszerzett, útnak indult. Szerencséjére, Vadai akkor már urat cserélt. Ali szultán, bár vakbuzgó mohammedanus, irgalmatlan és kegyetlen lelkületű férfiú volt, szívesen fogadta. Az uralkodó ugyanis országában a kereskedelmet akarta előmozdítani és ezért az idegenek iránt sok jóindulatot tanusított. Elődje uralma alatt Vadai lakói hozzászótkak az idegenek kirablásához és ezért erről csak a legkiméletlenebb eszközökkel voltak elriaszthatók. Hogy miként bánt el Ali rakoncátlan alattvalóival, mutatja az az eset, a mit Nachtigall útleírásában beszél el. Egy alkalommal a vásáron, a melyet az uralkodói palota ablakai előtt tartottak, nagy zűrzavar és lárma támadt, a minek oka tolvajlás volt. A szigorú Ali személyesen kiment háza kapuja elé, egy gyékényre leült, maga mellé rendelte puskásainak egy részét, előhívatta azt a két tisztviselőjét, a kik a városban a rend fenntartásával meg voltak bízva és meghagyta nekik, hogy a rendezavarókat vezessék azonnal eléje, különben fejökkel játszanak.

Mi természetesebb, hogy ezek rövid idő alatt 14 embert, köztük több nőt is összefogdostak és Ali elé vezették, a ki minden további kihallgatások mellőzésével mind a 14-et agyonlővette.

Utazónk munkájában több ízben dicsérőleg tesz említést Ali egyszerű, de okos gondolkozásáról, önérzetéről és kiméletlen igazságos voltáról. Abesében való tartózkodása alatt nem is történt semmi baja sem, bár a város lakói gyűlölték az idegeneket, különösen a keresztényeket és ez érzelmeiknek nem egyszer kifejezést is adtak.

1874 január 11-én dr. Nachtigall végleges búcsút vett Ali szultántól, átutazott Darfuron és szerencsésen megérkezett El-Obeidbe, egyiptomi területre. Míg Barth a nyugati, dr. Nachtigall a keleti Szudánt ismertette meg.

A keleti Szudánnak és a felső Nilus folyamhálózatának részletesebb és alaposabb megismerése akkor vált igazán lehetővé, midőn Mehemmed Ali, egyiptomi khedive uralmát eme vidékekre is kiterjesztette. Nemcsak a hadvezérek: Gordon, Gessi, Emin pasa stb. járták be e vidékeket, hanem természettudósok is, a kik közt Schweinfurth György és dr. Junker Vilmos írták le útjokat a legkimerítőbb módon. Az előbbi, miután több kisebb utazás közben gazdag tapasztalatokat szerzett, 1869 jan. 5-én Khartumból megindult nagy útjára. A Nilus mentén fölfelé haladva elérkezett Fasodába. Rabszolgavadászok kíséretében nyomult azután tovább, átkelt a bongo, silluk, nuer, dinka nevű néger törzsek országán, eljutott az emberevő nyam-nyamok, a mittuk és az ugyancsak anthropofág monbuttuk közé és biztos tudomást szerzett az akka nevű törpe néptörzsről. E közben fölfedezte a nyugatnak tartó Uelle-folyót. Útközben összes irományait tűz pusztította el, de maga 1871 július 27-én szerencsésen visszaérkezett Khartumba.

A moszkvai születésű dr. Junker két ízben járta meg a felső Nilus környékét. Először 1876-ban indult el Gondokoroból; nyugat felé előnyomult Makarakaig, a következő évben átkelt a Tondji-folyón és Vauba jutott. 1878-ban visszaérkezett Európába, de 1879-ben már ismét elhagyta a civilizált világot és visszatért előbbi utazásainak színhelyére. Mialatt a nyam-nyamok és monbuttuk közt alaposabb kutatásokat végzett, egy fanatikus arab fölvevén a mahdi nevet, föllázította hitsorsosait az egyiptomi uralom ellen és annak a felső Nilus mentén véget vetett. Ezzel Junker útja észak felé el volt zárva, kénytelen volt tehát délnek menni, átkelt a Victoria-tavon és Taborán át szerencsésen megérkezett 1886-ban, tehát hét évi távollét után Bagamojoba, illetőleg Zanzibárba és onnan Európába.

A két német utazó útleírásában érdekes dolgokat mondanak el az emberevésről és a törpe emberekről. Muza, a monbuttuk

mindenható uralkodója, a gyermekek zsenge húsának volt kedvelője. Lakomájának anyagául nemesak a hadifoglyok, hanem gyakran saját alattvalói is szolgáltak. A monbutter elég furfangosak az utálatos lakmározásukhoz szükséges anyag beszerzésében. A ő hitők szerint mindenki halálának valamely ember-társa az oka. Junker beszéli el, hogy midőn a monbutter közt volt, egyik napon meghalt a fejedelem egyik rokona. A kuruzslók azonnal hozzáfogtak a halál okozóinak kikutatásához; meg is találták; két ifjút gyanúsítottak meg. Az egyik ennek neszét vevén, elmenekült, a másikat azonban halálra ítélték, hogy azután felfalhassák. Junker erről tudomást szerzett, azonnal elküldte tehát egyik szolgáját a fejedelemhez és az elítéltért nagy váltságdíjat ígért. A fejedelem szavát adta, hogy másnap reggel az elítéltet átadja rabszolgául. Azonban reggel megtudta utazónk, hogy a szegény ifjú már kiszervenedett és hogy a rabszolganők már készítik a lisztkását, a melyet az emberhús körítésére fognak fölhasználni.

Az akkák, vagy mint az arabok nevezik, a tikki-tikkik a középmagasságú emberek válláig érnek; magukat ácsuáknak hívják; testrészeik arányosak, aránylag csak a fejök nagy egy kissé; hajuk rozsdabarna. Nomádeletet élnek; majdnem kizárólag vadászattal foglalkoznak és ezért erdőkben tartózkodnak. Egy-egy helyen csak addig maradnak, míg az nekik elég táplálékot nyújt. Mint vadászok az összes néger népek közül kiválnak. Nyílaikkal a kitűzött célt vajmi ritkán tévesztik el és mivel ravaszok és bosszúállók, szomszédjaik igyekeznek velök jó lábon állani. Ha egy még éretlen banánfűrtbe az acsua beleszurja nyílát és ezzel ezt tulajdonának nyilvánítja, nem mer senki hozzányulni. Emlékezőtehetségök szinte bámulatos. Junker említi, hogy egy ilyen acsua, a kit első utazása alkalmával megmért és a kivel második útjában, tehát évek mulva, újra találkozott, az első mérésnél megejtett minden mozdulatára pontosan visszaemlékezett. Megfigyelőtehetségök is éles, azért akár a majmok, embertársaik minden mozdulatát a legügyesebben utánozzák.

A Szahara megismertetői közt a legnagyobb érdemeket Rohlfs, Duveyrier és Lenz szerezték. Rohlfs Gerhard 1832 április 14-én Vegesackban született. Mint katonaeorvos résztvett a francziáknak a kabilok ellen vívott harczaiban; eközben megtanult arabul és úgy beletanult a mohammedanusok szokásaiba és életmódjába, hogy muzulmánna öltözködve el mert menni a fanatikus marokkóiak közé, ott megnyerte Szidi el Hads Abszalom nagy serif jóindulatát és ennek ajánló leveleivel beutazta Marokkót. 1862-ben benyomult a Szaharába, átkutatta az egész Draa völgyét és mint első európai benyomult Tafilletbe. De midőn onnan

visszatérőben volt, vezetői kirabolták és megsebesítve a sivatagban magára hagyták. A véletlen szerencse azonban úgy hozta magával, hogy két marabut rábukkant; ezek azután a francia határra kísérték. Midőn sebeiből teljesen kigyógyult, megint visszatért Marokkóba és az Atlasz rabló törzseinek birtokain keresztül Tuat-oasisba hatolt be. 1866-ban ismét útban volt; ekkor Murzukon és Bilmán keresztül Kukába utazott, megpróbálta, de sikertelenül, Vadaiba eljutni, azután nyugatnak fordult és Jakobán még addig ismeretlen vidékeken keresztül a Binuehez és azon levezve Lokoja angol telephéz jutott. 1873-ban a fáradhatatlan utazó a keleti Szahara átkutatására vállalkozik; nagy, főképen a vízhiányokozta nehézségek között fölkereste a Farafrah, Dakhel és Szivah oázisokat és azokról részletes leírásokat is közölt. Utolsó afrikai útjának (1878—79.) megint Vadai volt a célja, de ezt nem tudta elérni; csakis az eddig ismeretlen Kufra-oasisba jutott el, a honnan, a szuja araboktól kirabolva, vissza kellett térnie Bengaziba és innen Alexandrián keresztül Európába.

Duveyrer Henri, miután gondosan előkészült utazásaira, 1859-ben indult el Constantineből és átszelte a Szaharát Uad Meszebtől Metlilin át El Goleáig. 1860-ban El Uadon keresztül Uarglába és innen Tuggurtba jutott. Későbbben ismét megfordult Tuggurtban, elutazott El Uadon és Berseszovon át Ghadameszbe, azután Derdsen át Tripoliszba, majd Naluton és Szinaunon keresztül Ghadameszbe, majd Ghatba és végül Murzukon és Tripoliszon át Párisba. A tuareg-néptörzsnek kétségtelenül legalaposabb ismerője volt Duveyrer.

A lipcei születésű Lenz Oszkár első babérjait afrikai földön a nyugati partvidékeken szerezte. 1879-ben azután a német afrikai-társaság megbízásából Marokkóba ment, hogy a Szaharán keresztül eljusson Tombuktuba. Muzulmánként öltözködve Hakim Omar ben Ali néven indult el Marokkóból Tarudant felé, itt élete a legnagyobb veszélyben forgott és csak ravasz ötletének köszönhetette, hogy folytathatta útját Ileg, majd Diszkibe, a hol Ali seiknek megnyerte tetszését és tőle támogatást is kapott. Így azután Arauan-on át elérte 1880 július 1-én Tombuktut, a mely város akkor már sokat vesztett hatalmából és lakosságából (alig 20,000). Mintegy 17 napi pihenés után Lenz nyugat felé folytatta útját és november 2-án megérkezett Medinába, a legkeletibb szenegali francia katonai állomásra.

b) Közép- és Dél-Afrikában.

Magyar László. — Savorgnan de Brazza. — Serpa Pinto. — Burton és Speke. — Livingstone. — Stanley. — Teleki Samu gróf.

Hosszú, igen hosszú sora van azoknak a bátor utazóknak, a kik Afrika ismeretlen részeit honfitársaikkal és a művelt világgal megismertetni még életök kockáztatásával is megkísérlették. Még névleg sem fogjuk elősorolni valamennyit, csak azokat, a kik valami jelentékenyebb fölfedezéssel tették nevüket ismertté.

Közép-Afrika belsejébe a behatolást a gyilkos klíma és a teherhordó állatok teljes hiánya nehezítette meg. A forróság és a sűrű esőzések az európai ember szervezetét, ha magát kissé nagyobb fizikai megerőltetésnek teszi ki, csakhamar tönkreteszik; a dizenteria és a váltóláz az európai ember legnagyobb ellenségei. A teherhordó állatok, különösen a szarvasmarha megmaradását pedig a czece-légy teszi lehetetlenné. Végül a behatolás akadályául szolgált az a körülmény is, hogy a nagy folyók, torkolatuktól nem nagy távolságban, vízeséseket alkotnak és a felhajózásnak ezzel útját állják. De az emberi energia mindezen akadályokat legyőzte és ma ott, hol úttörő fölfedezőink még emberevőkkel voltak kénytelenek megküzdeni, virágzó ültetvényekkel találkozunk, a melyekhez a partokról kényelmes vasúti kocsik visznek el.

Az afrikai utazók, a kiknek a fényes eredményeket köszönhetjük, nyugat és kelet felől igyekeztek e földrész belsejébe behatolni. Nyugat felől az első úttörők portugallok és francziák voltak; mint Saldanha (1807) és Cardazo (1816—19), Bouet-Willamez (1838), Pigeard (1845), Mecquet (1846) és mások. Mindezeknél nagyobb eredményeket ért el hazánk fia, Magyar László, a ki középiskolai tanulmányainak befejezte után gazdasági gyakorlatot folytatott, de e nyugodt foglalkozás kalandos természetének nem felelt meg és ezért 1842-ben Fiumében beiratkozott a tengerészeti tanfolyamra és a következő évben mint tengerész-kadét Triesztben egy postahajóra szállott föl. Ily módon megfordult Dél-Amerikában, Indiában és a kelet-indiai szigeteken; végül 1848-ban megkezdte Nyugat-Afrikában az utazásait. Először a Kongo-folyón hajózott föl annak vízeséséig, azután egy nagy karavánnal Bihébe utazott.

«Az előcsapat — így ír az utazó — rendszeren két-három nappal megelőzi a karavánt, hogy hírt adjon a közeledéséről a városban lakó kereskedőknek. A bihei teherhordót rendszeren 64 fontnyi teherrel rakják meg, saját élelmi- és egyéb szerein kívül, milyenek: lőfegyvere, főzőedénye, alvógyékénye, összes terhe tehát 90—95 fontra rúg.»

«Minden teherhordónak az imbundere-fa síkhéjából készült vékony kötele s félkarnyi vastagságú, egy és fél öl hosszú, erős fából való, de könnyű és síma két póznája van. A hordásra átadott, bármily portékából álló csomagot a két pózna közé szorítják úgy, hogy a teher a két pózna közé szoríttatik úgy, hogy a teher a póznák egyharmadrészén nyugszik, kétharmadrészek pedig üres marad. A póznák két ága elől szorosan össze van kötve, hátul pedig a teher csomagra szorítva. E hordókészület olyan, hogy a teherhordó megpihenhet a nélkül, hogy a terhet a földre kelljen lerakni, mert a póznák ágait valamely fához vagy más magasabb tárgyhoz támaszthatja és minden nagyobb erőlködés nélkül ismét vállaira veheti.»

A karaván tagjai — számuk körülbelül 3000 — rendszeren csak keskeny ösvényeken járhatnak és így kénytelenek egyesével haladni, a mi őket meglehetősen lassú utazásra kényszeríti.

Mivel Magyar hosszabb időt akart Bihében tölteni, hogy a bennszülöttek nyelvét megtanulja és szokásaikkal megismerkedjék, házat építtetett és azután a fejedelem látogatására indult. A fejedelem szívesen fogadta és felszólította, hogy a szomszédjai megtámadására irányuló háborúban vegyen részt. Ezen ajánlat elfogadására alól sikerült ugyan esellel kibújni, de már egy második megtisztelő ajánlatot nem utasíthatott vissza.

«Kajája Kajangula (így hívták a fejedelmet) — így szólt a követe — neked valóban nagy barátod. Megtudván, hogy még nőtlen vagy, eltökélte magát, hogy neked egyik leányát adja feleségül.» Utazónk mit tehetett egyebet, meg kellett nősnie. «Ina-Kullu-Ozoro (Ozoro herczegasszony) karcsú, magas és szép természetű, valami 14 éves leány, fényes, fekete arczában két nagy kerek szem ragyog, vastag, domborodott rózsaszín ajkai körül indiai gyöngyhez hasonló hófehér fogak tűnnek ki. Öltözete különféle, eleven színű, finom szövetekből készült, bő lobogó ruháját czafrangos fehér öv szorítja karcsú derekához, haja sokszínű gyöngyökkel van hímezve s a gordiusi csomóhoz hasonló, megoldhatatlan tekercekbe és fürtökbe felosztva.» E szavakkal írja le utazónk a saját menyasszonyát.

Magyar tehát Bihében letelepedett és mint a fejedelem vejének, alkalmra nyílt vérékonaival, Bihe lakóival, a kimbundákkal közelebbről is megismerkednie. A leírás, a melyet róluk közöl nem nagyon hizelgő, tehát annál inkább megbízható és mivel az afrikai néger néptörzsek többé-kevésbé hasonlítanak a kimbundákhoz, kissé részletesebben fogjuk közölni.

«A kimbunda fejedelmek neve: szóma vagy szóba. Örökösödés útján és elsőszülöttség rendje szerint jutnak a főhatalomra.»

«Hogy pedig ő és országlása szerencsés legyen, a kiluluknak (rossz szellemeknek) több embert kell áldozni.» Az áldozatok

megszerzése céljából rablóhadjáratot intéznek a szomszéd népek ellen. «Ha azután a szertartásra kitűzött nap felvirrad, lármás zenehangok tudatják a város népével s a férfiak (nőnek nem szabad megjelennie) a fejedelmi táborba vonulnak, hol mindjárt több körbe állanak s tánczra kerekednek. Azután adott jelre felbomlanak a körök s a fejedelmi szék előtti téren eloszlanak, csak egy kör folytatván a tánczot. Most a már jólakott s ünnepiesen felöltöztetett «ouri-kongo» (a kiszemelt áldozat, a foglyok legbátrabbika) felhivatik, hogy az uralkodó tiszteletére tartott tánczban ő is résztvegyen s álljon a kör közepére. A boldogtalan áldozat, mitsem sejtve, nagy készséggel elfogadja a díszes felhívást s örömmel lép a tánczoló körbe, mely legott mint halott koporsó zárkózik háta mögött. Most nagy örömszajra fakad a gyülekezet, a marimbások (dobosok) kettőztetett erővel verik a marimbát, mindenki gonosz kíváncsisággal várja a véres dráma kifejlését. Csak az álnok hizelgéssel körülhálózott áldozat nem gyanít semmit s a marimbák zajára nekihevül s mindinkább elragadtatva járja a tánczot. E közben egyik harcos rövid, de tenyérynyi széles tojásdad pallossal, melyet ügyesen ruhája alatt elrejtve tart, az áldozathoz közeledik, folyvást tánczolva s a legjobb alkalmat kihasználva, villámsebességgel üti le a fejét. Iszonyú ordítás követi az álnok gyilkos tettet és kannibáli örömmel tánczolnak a vonagló test körül.»

«A jóslótól adott jelre elnémul a zene, nagy csendesség áll be a gyülekezetben: ekkor az orgyilkos a testtől elválasztott fejet a fejedelem fegyverhordójának adja át, ez zagája (dárdája) hegyére tűzi s mint diadalmi jelt a tábor közepén állítja fel, hol körülte a vad tánczosok nagy lármával még folyvást tánczolnak.»

«Most a kimbánda (kuruzsló) rettenetes dolga kezdődik. Ez a megcsontított testet felbontja, a beleket egyenként kiszagatja s undok szertartásokkal s érthetetlen szavakat mormogva, azokból jóvendölést mond. Azután segédjei elhányják a beleket, kivevén a szívet. Végre az ekkép kifejtett testet igen apróra feldarabolják s a jelenlevő vezérek közt felosztják; a kimbándának gondja van, hogy az elosztott húsdarabokhoz a szívből is jusson egy-egy szeletke.»

«A fejedelem s hadifőnökök a kapott emberhúst, eb- és marhahússal keverve, a sok tűzhelyen megfőzik és megeszik s ezáltal azt hiszik, oly erőt nyernek, hogy ellenségeiket mindig sikerrel támadhatják meg.»

«De még e kannibáli torral sem érik be. A fejedelem beigtatására még több emberáldozat kívántatik, mert úgy tartják, a fejedelem véletlenül halálozhatik meg, azért szükség hogy

számára már előre rendeltessenek a holtak országába a különb-féle szolgálatokra alkalmas személyek, kik ott készen várják. Hogy azonban az áldozat terhe ne a föld népére essék, a már szerzett hadi foglyokat áldozzák fel. Ezeket most minden tet-tetés nélkül megkötozik s így a vágóhelyre hurezolja és ott lefejezik. A fejeket a kimbánda a fejedelmi laknak különböző részein temeti el, a testeket pedig — mert ezeket már nem eszik meg — a városon kívül takarítják el.»

E kimbundák között egy évet töltött el Magyar László és azután nagy kísérettel megindult első belföldi útjára, fölkereste a Koanza forrásait, a Mati Jamvo birodalmát s a Kasszabi men-tén egészen Sah Kilem helységig nyomult elő és miután ebben újra egy évet eltöltött visszautazott a tengerpartra. Rövid pihenő után másodszor is benyomult a kontinens belsejébe. Behatolt Kambába és onnan Kangámába hatolt, majd elérte a Kubango-folyót és azon hajózott Libebéig, Mukurszu tartomány főváro-sáig; kirándult Lingántiba, hol Livingstonenál kellett volna találkoznia, de mivel ez angol hittérítőt nem talált ott, vissza-tért a Kunenéhez és ezután Bihébe. Ezután sorsa rosszra for-dult; kisebb utakat tett ugyan, de nagyobb utazásra hiányzo-tak eszközei, mert sem a portugall kormány, sem hazája hat-hatósabb támogatásban nem részesítette. 1864-ben Benguelától délre, Ponto de Cujoban halt meg.

Ugyanabban az időben, mint Magyar, Afrika nyugati part-vidékének délibb részeiből a Whale-öböl felől egy bátor svéd vadász Andersson nyomult előre; néhány sikertelen kísérlet után 1853—54-ben eljutott a damarák- és namák országán ke-resztül a Ngami-tóig és mellékfolyóján a Tiogén felhajózott a bagejek országáig.

Az Ogove és Gabun környékét először egy francia szárma-zású utazó Du Chaillu kutatta át. Miután a Gabun környékére kisebb kirándulásokat tett, Amerikába utazott, de onnan az Academy of Natural Sciences megbízásából csakhamar vissza-tért ismét Afrikába. 1856—59-ig, négy éven át utazgatott, bebi-zonyította, hogy a Muni, Mundah, Gabun és Rembo csak ki-sebb folyók; megismertette a tudományos világgal a csimpánz nevű majmot és elsőnek találkozott ama törpe néptörzs képvi-selőivel, a mely Afrika őserdőiben több helyen is található.

Jelentékenyebb eredményeket értek el még a nyugati part-vidéki utazók közül a francia Savorgnan de Brazza Péter gróf és a portugall Serpa Pinto. Az előbbi Rómában született, de Párisban nevelkedett. Mint ifjú a tengerész-pályára lépett és így jutott el Afrika nyugati partvidékeire. Itt tette kormányá-nak azt az ajánlatot, hogy átkutatja az Ogove mentét, vajjon nem lehetne-e azt Afrika belsejébe vezető kereskedelmi útul

használni. Miután a megbízást megkapta, 1875-ben Bordeauxból elindult Ballay orvos és Marche természettudós kíséretében Afrikába. Mindhárman föleveztek az Ogovén a Dume melléki vízesésekig, a hol Lenz osztrák utazóval találkoztak, a ki azonban csakhamar visszatért Európába. Brazza azonban Ballayvel együtt tovább haladt egészen Lopéig. Innen a szárazföldön kellett útjokat folytatniok. Nagy fáradalmak és számtalan veszély közepette elértek egészen a Pubara melléki vízesésekig, a honnan Ballaynak, az élelmiszerek hiánya miatt, vissza kellett térnie. Brazza azonban még tovább folytatta útját a Kongó medencéjéig. Tovább már nem mehetett; élete folytonosan veszélyben forgott, kimerültsége fokozódott; energiája elhagyta; visszatért tehát, Ballayt utólérte és azután közel a végkimerültséghez, elérte az afrikai partokat. Ez útjában nemcsak számos helymeghatározást tett, hanem megoldotta az Ogove-problémát és a Kongó két nagy mellékfolyóját az Alimát és Likonát is fölfedezte. A párisi földrajzi társaság az aranyéremmel tüntette ki. Alighogy a súlyos betegséget, a melyet fárasztó utazása okozott, kiheverte, újra kezébe vette a vándorbotot. E második útjában feladatává tette, hogy az Ogovét és Kongót francia állomásokkal összekösse. Ez alkalommal az utat, a melyre előbb csaknem két évet fordított, három hónap alatt tette meg. Pubara fölött Nghimi falu mellett 420 m. magas fensíkon, egészséges vidéken alapította az első francia állomást, azután a Kongo felé fordult, átkelt az apfuruk földjén és a Mpaka és Mpama folyók közt azt el is érte október 3-án. A Kongó partján alapította azután a második állomást Nlamo-Nkunát, további útjában azután Mdambi Mbongo állomásnál találkozott Stanleyvel, a ki éppen akkor a belga király megbízásából a Kongó-állam megalapításával foglalkozott. A Brazza által alapított két állomást csak 12 napi út választja el egymástól; ez is egészséges és elég barátságos vidéken vezet keresztül. Brazza fogadott hazájának nagy szolgálatot tett, mert az ő ténykedése folytán lett a Gabon melletti kis állomásból egy jelentékeny gyarmat: Francia-Kongó.

Serpa Pinto, a leghíresebb portugall afrikai utazó, előkelő nemesi családból született, Amerikában nevelkedett. Innen visszatérve, a portugall katonai-iskolába vétette föl magát, a honnan mint hadnagy lépett ki. Midőn pedig a portugall kormány egy nagyobb expedíciót szándékozott Afrikába küldeni, őt nevezték ki 1877-ben ennek vezérévé. Társaival Rrito Capelloval és Ivens-szel indult el Benguelába. De Bihében 1878 május havában társaitól elvált és míg azok északnak, a Kuango felé folytatták útjokat, ő maga a Kubango mentén haladt tovább és a felső Zámbezi mellékfolyóit kereste föl. Kiderítette,

hogy a Kuito, miután kelet felől fölvette a Kuanavarát a Kubangoba ömlik, továbbá, hogy a Lungo a Csikului mellékvize, hogy a Kuango, Kubango és a Zámbezi vízvázasztója a Kangalafensík. A Knandótól utazónk eljutott a felső Zámbezihez és számos nélkülözés után elérkezett Lialuiba.

«Az éj beálltakor sátram előtt ültem és gondolataimban elhagyott barátaimmal és vállalatom jövőjével foglalkoztam, midőn hirtelen a táborom körül fel-fellobbanó fény kiragadott ábrándozásaimból. Felállottam és végignéztam a táborunk körüli mezőn; önkénytelenül a rémület hangja tört ki belőlem. Néhány száz bennszülött fogta körül a tábort és égő rózsákat dobált a kunyhóinkra, a melyeket csupán száraz fű takart. Egy percz alatt a lángok, élesztve az erős keleti szélről, körülnyaldosták az egész tábort. Teherhordóim a világosság láttára kirohantak kunyhóikból és mint örültek rohantak ide s tova. E fenyegető veszedelem közepette, mint már máskor is, teljesen visszanyertem hidegvéremet. Hangosan osztogattam parancsaimat és sikerült is népemet a lángban égő kunyhóktól körülvevő, a tábor közepén levő üres téren összegyűjtenem. Már ekkor röpködtek a gyilkos dárdák felénk. Embereim bátran megkezdték a tüzelést. Pokoli látvány volt, midőn a vérszomjas feketék a fel-felcsapó lángoktól megvilágítva, ordítózva ide-oda ugráltak és paizsoktól védve mindig közelebb nyomultak. A küzdelem már tartott egy ideig és bennem fölébredt az aggodalom, hogy töltnyeim elfogyta esetén a küzdelem szerencsétlen kimenetelű lehet, midőn egyik hú emberem, ki dühös oroszlánként küzdött, aggodalmas arczezal elém állott és mutatta puskáját, a mely szétrepedt. Azonnal átadtam neki az elefántvadászatra szánt puskámat és a hozzávaló töltényeket. Így fölfegyverkezve, a bátor legény az első sorba rohant és elkezdett lödözni oda, a hol az ellenség a legsűrűbb csoportokban állott. Egy perczel később már a támadók kiáltozása megszűnt és ők maguk hanyatt-homlok menekültek.»

«A hirtelen fordulatnak a magyarázata, hogy az elefántvadászatra szánt puskám töltényei között voltak nitro-gliczerinnel töltöttek is; ezek iszonyú rombolást vittek véghez, szerteszaggatván azt, a kit találtak és azok szomszédait is. A tudatlan vadak ezt a kuruzslás egy új módjának tartották és az ettől való félelem futamította meg őket.»

Utazónk győzedelmeskedett ugyan, de egy-két nap múlva összes teherhordói megszöktek tőle. Eleinte kétségbe volt esve, mert minden segítőeszköztől megfosztva, Afrika belsejében egészen elhagyatva érezte magát, de csakhamar visszanyerte rugalmasságát és néhány emberével, a kik hivek maradtak hozzá, folytatta útját dél felé, eljutott a Zámbezi nagy vízesés-

seig, onnan Sosongba, majd Pretóriába és 1879 márczius 16-án Adenbe. A londoni földrajzi társaság aranyérem odaajándékozásával ismerte el érdemeit.

Nagyobb sikereket értek el azok az afrikai utazók, a kik a keleti partokról igyekeztek a kontinens belsejébe hatolni. A XIX. század első felében inkább csak a partvidékekre szorítkozott a kutató vágy. Az ötvenes évek elején a Mombaszban megtelepedett hittérítők Krapf, Erhardt és Rebmann azt a hírt terjesztették, a mit kétségkívül a bennszülöttektől hallottak, hogy Afrika belsejében az egyenlítő alatt hóval takart hegyek és nagykiterjedésű tavak vannak. E hír ösztönt adott a nagyobb vállalkozásokra. 1857-ben Burton és Speke, két angol tiszt, a kik Indiában teljesítettek katonai szolgálatot, Zanzibárból indultak meg fölfedező útjukra, eleinte egyenesen nyugati irányban haladtak és 1858 februárius havában, mint elsők az európaiak közül, megpillantották a Tanganyika-tavát. Burton betegsége miatt kénytelen volt visszatérni, míg Speke tovább folytatta útját és július hónapban az Ukerevet, vagyis Victoria-nyanzát fedezte föl, a melyet a Nilus forrásának jelentett ki és ezzel megoldotta a Nilus eredetének ezredéves problémáját. 1860-ban Grant társaságában Speke újra útnak indult; együtt elérték az Ukerevét, onnan délre mentek Kazehbe, néhány hónapig ott maradtak és ezután Karagván és Ugandán át az Ukerevét nyugat felől megkerülték, azután keletnek fordultak, átkeltek Unyoron, végül a Nilus völgyében észak felé haladva Gondokoroba jutottak. Ez útjukban konstatálták, hogy a Nilus az Ukerevéből folyik ki és azután a Montan-tóba torkollik. Speke 1864-ben halt meg egy vadászat alkalmával.

Még nagyobb sikereket értek el Livingstone és Stanley. Livingstone Dávid kezdetben pamutfonó volt, de e mellett theológiával és orvosi tudományokkal is foglalkozott. 1840-ben a londoni hittérítő-társaság szolgálatában a Fokföldre ment és Kurumanban végzett hittérítői szolgálatokat. 1845-ben a Kalahari-sivatag szélén Szecseleorszáგában hirdette az igét. 1849-ben indult meg tulajdonképeni fölfedező útjára; első alkalommal Osvell és Murray társaságában bekalandozta a Kalaharit egészen a Ngami-tóig. Ekkor már jólelkűsége és orvosi tudása által a bennszülötteknél nagy hírnek és kedveltségnek örvendett. A makololok fejedelme Szebitoane, a ki az ő kedvéért lakóhelyét is megváltoztatta és tovább délre Linyantába költözött, meghívta magához. 1851-ben Livingstone e meghívásnak eleget tett és ezen útjában Szeseke mellett fölfedezte a Liambiét. 1852-ben utazónk megint fölkereste Linyantát, a hol Szekeletu, Szebitoane fia és utódja, nagyon szívesen fogadta, azután elkísértette a Liambiéhez, ellátta 33 csolnakkal és az

ezekhez szükséges legénységgel, a kikkel Livingstone a Liambián és Libán fölévezett, azután a kis Dilolo-tónál északnyugatnak fordult, átkelt a Kassabin és Kuangon, előnyomult Kaszangeig és 1854 május 31-én Loandánál elérte Afrika nyugati partjait. Majdnem ugyanazon az úton, a melyen jött, az expedíció visszatért Linyantába és azután alig pihenve, folytatta útját a Zámbezin lefelé, áthatolt a Lupata-szoroson és 1856 május 20-án a keleti parton fekvő Zuillimaneba ért, átkelvén az egész kontinensen keresztül. Ez útjában fedezte föl 1855 november havában a Zámbezi hatalmas vízesését a Victoria-vízesést.

Az 1857-ik évet Livingstone Angliában töltötte, de 1858-ban fivérével és öt más európaival együtt ismét Dél-Afrika földjén találjuk. Ekkor átkutatta a Zámbezi alsó és középső folyásának környékét, az egyik mellékfolyójának, a Sirének vidékét, követte ez utóbbinak folyását egészen eredetéig, a Nyassza-tóig, a melyet 1859 szeptember 16 án ért el, fölfedezte a Nyassza közelében a Sirva-tavat, két ízben jó messzire előrenyomult a Rovuma mentén. De tulajdonképeni célját, hogy a rabszolgakereskedésnek véget vessen és bennszülötteket a pamuttermelésre rábírja, elérni nem tudta és a ezért 1864-ben visszatért Angliába, de 1866-ban már ismét Zanzibárból indult Afrika belseje felé. Kevés vártatva az a hír terjedt el róla, hogy a bennszülöttek megölték. Young, Faulkner, Reid és Bucklay vezérlete alatt egy expedíció indult el, hogy a hír mibenlétéről tudomást szerezzen. Csakugyan kiderült, hogy az elterjesztett hír csak kósza hír volt. Livingstone minden nagyobb akadály nélkül a Rouma mentén a Nyassza-tóhoz ment, megkerülte annak déli partjait átkelt a Csambezen a portugalloktól már régebben fölfedezett Kongó-forrásfolyón, 1867 április havában a Tanganyika-tó déli végéhez érkezett, a honnan nyugatra fordult és 1868 április havában a Moero-tó partjához érkezett; ez útjában fedezte föl a Lualabát, az említett tó lefolyását. 1886 május havában Kazembe országába érkezett, átkelt annak országán déli irányban és július 18 án fölfedezte a Bangveolo-tót. Ettől megint északra fordult és elment a Tanganyika partján levő Udzsidszibe, a hol több hónapi pihenőt (1869 július haváig) tartott, a melynek elteltével a manyernák országát járta be és 1871 október 23-án ismét visszatért Udzsidszibe. Alig mult el a megérkezte után egy pár nap, a midőn a meglehetősen szorult helyzetben levő Livingstonet kényelmetlen helyzetéből kiszabadította Stanley, a kit az angol hittérítő fölkeresésére G. Bennett küldött ki. Livingstone akkor Stanley kíséretében átkutatta a Tanganyika északi végét, utitársát Unyanyembébe kísérte és ott várta az újabb expedíciójához szükséges segélyeszközöket.

Ebben az utolsó útjában Livingstone a Tanganyika keleti és déli partjai mentén Kazembe országába ment, bejárta a Bangveolo keleti partvidékeit, mindenfelé keresvén a Nilus forrásait. Azonban ezt a célját már nem tudta elérni. A fáradalmak, a nélkülözések az ő erős szervezetét is megtörték. 1873 május 1-én a Bangveolo-tó déli partján, Ilalában, a diszenteria elragadta az élők sorából ezt az afrikai utazót, a ki mindeddig a legnagyobb sikereket aratta. Hú szolgálai hulláját ezer veszély közt elvitték Afrika partjaira; a nagy hittérítő hazája hú fiának érdemeit azzal ismerte el, hogy örök nyugvóhelyéül a Westminster-abbeyt, a legnagyobb angolok temetkezési helyét jelölte ki.

Stanley Henry (tulajdonképen James Rowland) 1840-ben Walesben született; három éves korában a szegényházba került, a hol 10 évet töltött. Innen kikerülván először tanító akart lenni, de később mégis tengerész lett és mint ilyen Amerikába, New-Orleansba jutott. Egy Stanley nevű kereskedő pártfogásába vette, de midőn e kereskedő, kinek nevét utazónk fölvette, meghalt, katona e később hirlaptudósító lett; mint a New-York Herald levelezője elkísérte az angol hadsereget abissziniai hadjáratában. Utazói hírnevét akkor alapította meg, midőn Bennettnak, a Herald kiadójának megbízásából az elveszettnek hitt Livingstonet fölkereste és megtalálta. 1871 januárius havában három fehérbőrűnek és 200 jól felfegyverzett bennszülött katonának kíséretében megindult Zanzibárból. Különböző nehézségek leküzdése és csatanyerések után 1871 november 10-én ünnepiesen bevonult Udzsidzsibe, a hol Livingstonet meglehetősen szorult helyzetben találta. Mivel más expedíciók hiába keresték a híres angol hittérítőt, Stanleynek sok ellensége támadt, a kik egész híradását hazugságnak, légből kapott koholmánynak hirdették. De midőn elbeszélése minden részében valónak bizonyult, Stanley hírneve meg volt állapítva.

Még nagyobbá, valósággal óriásivá lett e hírnév második nagy afrikai útja által. E második útját a «New-York Herald» amerikai és «Daily Telegraph» londoni újságok költségén tette meg. Több mint 300 teherhordó és katona kíséretében a szétszedhető Lady Alice aczélesónakkal 1874-ben hagyta el Bagamojot számos afrikai utazó kiinduló pontját és a következő év februárius 27-én elérte az Ukereve, vagyis Victoria-Nyanza déli partját. A tavat 58 nap alatt teljesen körülhajózta, a miközben minden öblöt, minden szigetet, minden folyótorkolatot letérképezett; persze e munkája közben néha-néha a bennszülöttekkel valóságos kis tengeri ütközetet is meg kellett vívnia. Útját folytatva 1876 ban fölfedezte az 5000 méter magas, hóval takart Gambaragara-hegységet. Délre fordulván, átkutatta az Ukereve legnagyobb

mellékvizét a Kagerát, vagyis Kitangulát és fölfedezte, hogy e 20—40 méter mély vízű folyó az Akanyaru- vagyis Alexandrából (az északi szélesség $2-3^{\circ}$ és a keleti hosszúság 31° alatt) ömlik ki. E szerint ez a tó a Nilus igazi forrása és a Kitan-gula, az Ukereve legnagyobb mellékveze, a főforrás folyója.

Stanley most a legnagyobb afrikai problema megoldásához fogott; el akarta dönteni, hogy azok a nagyobb vizek és víztömegek, a melyek a Tanganyikától nyugatra folynak, hová visznek el. 1876 május 27-én még aczélcsonakján körülevezte egészen a Tanganyikát. Megtalálta a már Cameron által felfedezett lefolyását a Tanganyikának, a Lukugát, követte is annak útját, de ekközben meggyőződött, hogy a Lukuga a tónak csak egy mocsaras ága, a mely legfőlebb magas vízállás esetén bocsatja le vizeit messzebb nyugatra. Elhagyta tehát a Lukugát és nagy veszélyek közt eljutott Nyangvebe, a Lualaba melléki helységbe, a melyet már előbb Livingstone és Cameron is láttak. De míg ezek az ismeretlen Belső-Afrika e kapujától visszafordultak, Stanley eltökélte, hogy nem hátrál meg. 200 fegyverrel és 18 csolnakkal 1876 november 15-én elhagyta Nyangvét és megkezdte a felfedező utazások egyik legveszedelmesebbikét és legnevezetesebbikét. Nagyobbára emberevők országán keresztül hajózáván, nem kevesebb mint 32 ütközetet kellett megvívnia, köztük valóságos folyami csatákat; himlő és sárgaláz megtizedelte embereit; az éhség az elgyengült embereket néha napokig kinozta. Mindehhez járultak a vizesések, a melyek szükségessé tették, hogy a csolnakokat sűrű erdőkben, küzdve-harczolva a négerekkel, kézben vigyék tovább. Egyes sellőkön végighajóztak, de e közben hű szolgálja Kalulu és utolsó európai kísézője Pocock a vízbe fuladtak. Háromnegyed évig tartott e kinos utazás, de 1877 augusztus 8-án mégis véget ért. Stanley néhány kiéhezett kísézőjével, rongyokba burkolva és a sok gondtól és fáradtságtól teljesen megöszülve megérkezett Bomába, a portugalloknak legmesszebb keletnek fekvő Kongó melléki birtokára. Midőn erről az első hírek Európába érkeztek, a tudományos világot öröm és lelkesedés fogta el, hogy a gondviselés a világ egyik legnagyobb felfedezőjét e legveszedelmesebb útján is elkísérte és szerencsés hazaérkezését lehetővé tette.

Lipót belga király e fölfedezések nagy jelentőségét fölismerte és Stanleyt, alig hogy fáradsalmait kipihente, megbizta, hogy a Kongó mentén az ő részére néhány állomást alapítson, a mivel megalapította a Belga-Kongó alapját. Stanley e megbízásnak eleget tett és miután a Kongó néhány mellékfolyóját is átkutatta, visszatért hazájába.

Stanley utolsó nagy afrikai útját Emin pasa fölmentése végeztette meg. Emin pasa, vagy igazi nevén dr. Schnitzler, a

keleti Szudánban az egyiptomi kormány szolgálatában állott akkor, midőn egy vakbuzgó mohammedanus, mahdi néven az egyiptomi hatalomnak a Szudánban véget vetett és Emin pasa menekülését megakadályozva, annak életét folytonosan fenyegette. Stanley, miután Zanzibárban a szükséges számú teherhordókat szerződtette, nyugat felől a Kongón felevezett az Aruvimi torkolatáig, azután e folyó mentén felhatolt Jambujáig, ott tábort ütött, csapatainak egy részét hátrahagyta és megindult az Albert-Nyanza felé. 1887 június 28-án indult tovább.

«Bismillah!» kiálták az útszínálók, a nubiai trombitások megfújták az «indulj»-t és a sereg élén járók a jambujai tisztás szélső határán, a sűrű bozótban csakhamar rá eltűntek.» Ez június 28-án történt, deczember 5-éig, 160 napig jártunk az erdőben, bokrok közt és vadonban a nélkül, hogy valaha is láttunk volna akkora gyepest, mint egy kunyhó szobájának padlózata. Egyik mérföldet a másik után tettük meg, végtelen mérföldjeit az erdőnek, a mely fának korához képest, a növekvés különböző stádiumaiban volt és különböző magasságra nőtt.»

Utazónk a végtelen sűrű erdőben csak nagynehezen haladhatott előre. Elöl mentek mindig az útszínálók, a kik fejszékkel és baltákkal távolították el az akadályokat. Élelmiszereket nem mindenütt találtak; azért gyakran kellett éhséggel küzdeniök; ehhez járult az erdő bennszülötteinek ravasz leselkedése, a kik mérgezett nyilakkal rejtekhelyekből igyekeztek az utazó karavánban kárt tenni.

Itt, ebben a sűrű erdőben látta Stanley a «törpék törzsének első példányát, a kik, mint mondják, az Ituri-folyótól északra, a Ngaijutól keletre sűrűn laknak. A harminczhárom hüvelyk magas törpe teljesen kifejlődött, körülbelül 17 éves, fényes és sima, lágy bőrű fiatal nő volt. Alakja teljesen megfelelt valami csinos, miniatúr-hölgy alakjának; kiben nem hiányzik bizonyos kellem; arcza pedig nagyon is megnyerő. Bőrszíne olyan volt mint a quadronoké, vagy mint a sárgás elefántcsonté. Szemei, bár pompásak, de ilyen kis testhez képest túlságosan nagyok, mert majdnem akkorák voltak, mint a fiatal gazelláké, azonkívül kerekék, kiállók és rendkívül ragyogók. Bár teljesen meztelen, a kis kisasszony el volt magával telve, mintha megszokta volna, hogy bámulják; ha nézték, csakugyan öröme telt benne.»

E törpék nem művelték a földeket, miként a többi bennszülöttek; vadászatból éltek; de afrikai embertársaik nem csekély félelemmel viselkedtek velök szemben, mert mérgezett nyilakkal, elrejtett buvóhelyeikről igen veszedelmesek voltak. Haragjuk lecsillapítására a többi bennszülöttek sokszor raktak ki falujok mellé növényi élelmiszereket, a melyeket a kis törpék mindannyiszor hűségesen elhordtak.

A bennszülöttekkel, különösen a rabszolga-vadász manyemákkal többször meg kellett Stanleynek ütköznie, de mindannyiszor az európai fegyverek fényes diadalt vívtak ki. Végre utazónk megérkezett az Albert-Nyanzához és nemsokára találkozott Emin pasával. Hosszabb együttlét után hazaindultak dél felé. Ez útjukban, a csodálatosan szép vidéken egyik fölfedezésök a másikat érte. Fölfedezték a hófedte Ruvenzorit hegylánczot, a «Felhő-királyt», a Szemliki-folyót, az Albert-Edward-nyanzát, Uzongoro síkjait, a Kative sóstavakat, új népeket mint a magas hegységben lakó vakonyu-kat, a zsivány vanyoro-kat, az Albert-Edward melléki törzseket, a keleti föld juhtenyésztő népeit, a vanyankorikat, azonkívül a vanyaruvambákat és a vazinyákat, míg végre egy keresztény telepre és onnan Zanzibárba érkeztek.

A keleti partról hatolt be még Afrikába Teleki Sámuel gróf. 1886 őszén a magyar származású Höhnel tengerésztiszttel Zanzibárba utazott és miután a kellő számú teherhordót és katonát megfogadta, 1887 januárius 28-án benyomult Afrikába és egyenesen a Kilima ndzaronak tartott. Neki is meg kellett küzdenie, mint minden afrikai utazónak a teherhordók megbizhatatlanságával és a bennszülöttek ellenséges támadásaival.

Kísérőjének vadászkalandja is akadt.

«Óvatosan, mintha életünk függne tőle, csúsztunk tovább egy magányos akácbozóthoz; odaérkezvén, előttünk voltak az elefántok. Helyünkről azonban csak a hosszúágyaru hímet láthatam, a melynek felkeresését célunkul kitűztük. A bozóttól félig eltakarva, tőlem, miként később megállapítottam két-három lépésnyi távolságban állott, semmivel sem törődvén; csak néha-néha nyult ormányával egyik vagy másik ág után. Mivel alkalmas célponthoz jutni nem voltam képes, aggodalmas türelmetlenséggel nézegettem lassú mozdulatait. Az elefántvadászatban ugyanis akkor még semmi tapasztalatom sem volt és testének csak arra a részére lestem, a hol az állat szívének kellett lennie. Jó ideig tartott azonban, míg ez a hely szabaddá lett, a mit azonban nem tartottam nagyon nagy bajnak, mert sem előbb, sem később még csak hozzáfoghatólag sem voltam annyira felizgatva, mint abban a perczben. A fedezetemül szolgáló akácbozótnak messze kinyuló tövises ágazatai a lövésben szintén akadályoztak, egészen hasra kellett feküdnöm és az alacsony ágak alatt czéloznom.

A hatalmas állat végre egy fél lépést tett előre, oldala ez által nem vált ugyan egészen szabaddá, de a félhomály tette kényszerített. Fekve, a mint voltam, a nehéz puskát vállamhoz szorítottam, épen az alaktalan fülének szélére, az állat lapockájára pontosan ráczéloztam és puskámat elsütöttem. Ebben a

perczben arczomon kemény csapást éreztem, egyszersmind láttam, hogy a még füstölgő puskára a vér csak úgy omlik. Nem tudtam hamarjában felfogni, hogy tulajdonképen mi történt, de nem is volt időm a gondolkozásra, mert minden figyelmem arra volt fordítva, a mi előttem végbe ment. A megsebesült elefánt felém fordult és nyilvánvalóan készen a támadásra egy lépést tett felém. Testét összehúzta, hogy magasabbnak, karcsúnak, keskenynek látszott, hatalmas füleit szétterjesztette, ormányát pedig, a mely kigyóvonalakban meggörbülve folytonosan mozgott fenyegetőleg feltartotta a magasban. Mindkét oldalán két elefánt koponya tűnt föl. Mozdulatlanul állott a csoport és erősen szimatolt meg nézett akácza berkünk felé; e közben kinos csend uralkodott, a melyet csak vérem szakadatlan cseppegése zavart meg. Az arczomba kapott csapástól egy kissé el voltam kábulva. Képtelennek éreztem tehát magamat, ha szükséges lett volna még védelmemre vagy megmentésemre is egy lövést tenni, szerencsére az elefántok egyet fordultak és ellenkező irányban áttörték a bozótokon.

Az arczomhoz nyulván megtudtam, hogy orrom ketté van repesztve; jobb oldala egészen félreállt. Az elefánt-fegyver lökését a puskaagy végébe erősített kaucsukpárna annyira enyhíti, hogy alig érezni, e helyett azonban a csó szokott lövés közben fölfelé ugrani, ez volt oka szerencsétlenségemnek.»

Utazóink április 12-én értek a Kilima-Ndzsarohoz, októberben pedig a Keniához, miután mindkét havasra felmásztak, átkeltek az eddig ismeretlen harczos kikujuiak országán; többször meg is kellett velök ütközniök; de néhol a törzsfőkkel barátságot köthettek.

Egy ilyen érdekes barátságkötés szertartásait utazónk a következőkép írja le:

«Néhányan embereink közül és egy pár kikujui legény kört alkotva, egymással szemközt leguggolt; ezek voltak a szövetségkötés tanui. Középen ült a kikujui törzsfő és Dualla, a mi képviselőnk. A juhót, a mely ez alkalommal leölendő volt, a kikujuiaknak kellett előteremteniök. Az állatot mindig előbb ölték le, hogy mája és vállapoczkája a szertartás tartama alatt megsüthető legyen. Miután ezen előkészületek megtörténtek, a jövődöbéli két vérbarát feje fölé keresztbe tettek egy kardot és egy puskát. Azután Kingadzsa kivette a kését és ezt, mialatt mindenféle, gyakran meglehetősen értelmetlen dolgokat fecsegett, a puskán megfente. Ezt követték a szónoklatok. Bevezetésül háromszor mondták e szavakat: «Orioi muma», a melyekből a másodikat (a mi vérbarátot jelent) az összegyűlték mindig ismételték. A beszédek tartalma ez volt: És én azt mondom nektek, ti kikujuiak, hogy mi békességes szándékkal jöttünk ide. Hoz-

tunk nektek gyöngyöket és más szép dolgokat, ezért is engedjétek bennünket békességesen országotokon keresztül vonulni.

Óvakodjatok egyébként a háborútól, mert a háború, a mit velünk viseltek, gonosz dolog. Nekünk olyan nyilaink vannak, a melyek tüzet szórnak; azonkívül az ilyen háborúban ökreiteket és juhaitokat is elveszíthetitek, mert ha mi tüzes nyilainkkal kilépünk a síkra, egyiketök sem fog ellenállhatni. Ezen megszólítást, a mely elejétől végig Kunyandzsa találománya volt, a bennszülöttek ígéretei követték, hogy a barátságot megsérteni sohasem fogják, végül pedig az égtől kérték, hogy romlással és halállal büntesse a szószegőt. Erre a két vérbarátnak karját megmetsették; ezek a kibugyanó vércseppel egymás ajkait kölcsönösen megnedvesítették, a mivel a vérbarátság meg volt kötve.»

Athatolván a kikujuiak országán, elérkeztek a Baringó tóhoz és onnan tovább hatolva 1888 áprilisában két nagyobb tavat fedeztek fel, melyeket Teleki gróf Rudolf és Stefánia tavaknak nevezett el a magyar trónörökös pár nevérol. A Rudolf-tó partjához közelfekvő 6300 méter magas névtelen tűzokádó hegynek Höhnél adta a Teleki-vulkán nevet. Innen visszafordultak és ismert utakon 1888 november 25-én szerencsésen megérkeztek Mombasszába.

Ez idő óta Afrikát az európai népek egymásközt teljesen felosztották s mindegyik azon van, hogy saját területét mennél jobban átkutassa és használhatóvá tegye. Utak, telegráfvonalak, vasutak épültek, a folyókon pedig gőzhajók járnak s a hol azelőtt a bátor afrikai utazóknak emberevőkkel kellett élet-halál harczot vívniok, ott a civilizátorokat kényelmes vasuti kocsik viszik céljuk felé, rendeltetésök helyére.

c) Ázsiában.

Körösi Csoma Sándor. — Vámbéry. — Prschevalszkij. — Sven Hedin. — Richthofen. — Széchenyi gróf és a többi magyar ázsiai utazónk.

Rendkívül nagy a száma azoknak az utazóknak, a kik a XIX. században Ázsiának mindaddig ismeretlen részeit bejárták vagy az ismeretesekeket gondosabb átkutatás alá vették. Különösen az angolok, oroszok és francziák, a kik már a XVIII. században Ázsiában birtokokat szereztek, sokat tettek, hogy új ismereteket szerezzenek és a szerzett ismereteket mélyítsék. De e népekkel mások is versenyre keltek és hazánk is több kiváló tudóst mutathat fel, a kik Ázsia ismertetéséhez nagy mértékben hozzájárultak. Nem is fogjuk az összes ázsiai utazókat felsorolni — ez nagyon is nagy helyet kívánna, — csakis az út-

törökkel és ezek között is kiválóképen hazánkfiával fogunk foglalatoskodni.

Mindjárt a század elején utazásaival és különösen nyelvészeti tanulmányaival világhírré tett szert Kőrösi Csoma Sándor, a ki Kőrösön, Háromszék vármegyében született és először mint iskolaszolga kereste kenyerét. Tudományszomja azonban csakhamar pártfogókat szerzett számára és benne tanulmányai közben fölébredt a vágy Ázsia belsejének átkutatására és az ősök ismeretlen hazájának felkeresésére. Miután Göttingában tanulmányait kiegészítette, 1819-ben alig említésre méltó segédeszközökkel megindult Ázsiába és 1820 őszén Teheránba érkezett. Innen még ugyanabban az évben örménynek öltözködve tovább ment Tibet felé. De csak igen lassan haladhatott előre és Khorasszánon át 1821 november havában érkezett Bokharába, 1822 januárius havában pedig Kabulba. Útjában európai, különösen angol tudósokkal ismerkedett meg, a kik pénzzel és tanácssal támogatták. Így azután eljuthatott Tibetbe. Itt azután a világtól egészen elkülönítve a tibeti papok, a lámák társaságában több évet töltött. Gyakran 15°-os hidegben, fűtetlen lyukakban, néha az éhségtől is gyötörve dolgozott; több mint 40,000 tibeti szót írt össze, elkészítette a tibeti nyelv grammatikáját és hogy az összegyűjtött kincseit a világgal közölje, elhagyta Tibetet és Kelet-Indiába, az angolok földjére ment; itt mindenütt a legnagyobb tisztelettel találkozott és miután két nagy munkáját a tibeti szótárt és grammatikát kiadta és a szanszkrit nyelvet is megtanulta, fel akarta keresni a dzsungár népet, mert azt hitte, hogy ez a magyarral rokon. E czélból 1841-ben Dardzsilingbe érkezett, de útját nem folytathatta; a halál ebben megakadályozta. A hálás angolok szép siremléket állítottak föl részére.

Az a czél, a mely Kőrösi Csoma Sándort, vezette Vámbéry Ármin is Ázsia ismeretlen vidékeire; ő is az ősmagyarok lakóhelyét akarta felkutatni. Miután gyermek- és ifju korában — számos nélkülözés daczára — önszorgalmából több európai és keleti nyelvet megtanult. Eötvös József báró erkölcsi és anyagi támogatásával eljutott Konstantinápolyba; itt nevelősködött és azalatt a keleti szokásokat minden apró részletökben elsajátította és valóságos ázsiai emberré lett. Meg volt ugyanis győződve, hogy Ázsiába, a fanatikus mohammedanus világba csak úgy juthat el, ha mint mohammedanus jelenik meg. Ezért is dervisnek öltözve indult el merész útjára. 1863 márczius 28-án egy karavánhoz csatlakozott, a mely bokharai hadzsikból (mekkai vándorlókából) állott. Majd a Káspi-tengert elérvén, egy turkmen hajóra szállt és így jutott el Asurába, Gömüstepébe s Etrekbe, a legnagyobb turkmen táborokba és azután ezer veszély között junius 3-án Khivába. A legnagyobb veszély, a mi uta-

zónkat fenyegette, az volt, hogy európai származását fölismerik. Ez esetre a kinos haláltól vagy az örökös rabszolgaságtól sem menthette volna meg.

Szerencséjére hadzsi volta és hadzsi barátai e veszélytől megóvták és maga a khivai fejedelem is barátságosan fogadta. E fogadtatásnak volt köszönhető, hogy oly bő vendégszeretetben részesült. «Közép-Ázsiában az a szokás, hogy a legegyszerűbb látogatásnál is megkapja az ember a deszturchánt (nagyobbára piszkos, tarka, durva vászon asztalkendőt, a melyen két ember számára kenyér van) és a vendégnek arról ennie kell. Már többet enni nem bírok, olyan kifejezés, a melyet a közép-ázsiai hihetetlennek és igen illetlennek tart. Hadzsi kollegáim mindig fényes bizonyítékait szolgáltatták annak, hogy a bon ton-t ismerik és én csodálkoztam, hogy meg nem pukkantak a sok elfogyasztott pilavtól, mert egy nap kiszámítottam, hogy mind-egyikök (nem számítva a kenyeret, fehér és sárga répát és retket) megevett egy font juhfark-zsirt, két font rizst és megivott 15—20 levescsészére való zöld theát.»

Mialatt utazónk Khivát és az ott levő mohammedánus szentek sirjait meglátogatta, tanuja volt egy oly jelenetnek, a mely fényes világot vet a khivaiak vad erkölceire. A khivaiak egy hadjáratból visszatérve mintegy 300 hadi foglyot hoztak magukkal. Miután a 40 éven aluliakat kiválasztották és lánczraerverve rabszolgául elhurczolták, az öregebbeket összekötözték és egy részöket a bitófához vezették; «nyolcz ősz ember közvetlen mellettem a hóhér egy intésére hanyatt feküdt a földre. Lábaikat és kezeiket összekötözték és azután a hóhér sorba valamennyinek a szemeit szurta ki, a mi közben mellökre térdelt és a vértől csepegő kést a megvakított aggastyán fehér szakálába törülte. Borzalmas volt ez a jelenet, midőn e rettenetes aktus után az áldozatok kötelékeikből kiszabadulva kezeikkel ide-oda tapogatózva föl akartak kelni! Többen a fejökkel ütődtek egymáshoz, sokan erőtlenül és hörögve hanyatlottak vissza a földre. E látvány emlékezete, a mig élek, meg fog remegtetni.»

Khivából utazónk Bokharába ment; útközben a sivatagban közel volt a szomjhalálhoz; de végre szerencsésen elérkezett Bokharába. Itt az emir előtt meggyanúsították és csak lélekjelenlétének köszönhetette, hogy nem lett áldozata a mohammedanus fanatizmusnak. Végre eljutott Szamarkandba is, a honnan szerencsésen visszajuthatott Perzsiába és onnan Európába. Itt mindenütt fényes fogadtatásban részesült. Hiszen a legnagyobb életveszélyek közt oly területeket járt be, a melyekről európai ember még soha hirt nem adott.

A harmadik magyar expedíció, a mely az ősök hazájának fölkeresésére indult, a Zichy Jenő grófé volt. Zichy gróf, Posta

Béla archeologus, Jankó János, Pápay József és Csiki Ernő kíséretében indult utnak 1898 márczius 12-én. Déli Szibirián keresztül Kiachtába, onnan a mongol-sivatagon keresztül Urgán át Pekingbe ment. Az ősök hazáját feltalálni, e gondosan előkészített expedíciónak sem sikerült.

Ázsiának legismeretlenebb része a magas hegyektől környézett Magas-Ázsia volt. Ennek kikutatására eleinte legtöbbet tettek az oroszok, köztük Prschevalszkij. Az orosz ezredes 1870-ben indult el első nagyobb útjára a pétervári orosz földrajzi társaság megbízásából és három egész évet töltött Mongolországban, Gan-szuban, a Kuku-nor melléki vidékeken és északi Tibetben, a miközben 11,000 versztnyi utat tett meg. 1876-ban Prschevalszkij másodszor is fölkereste Magas-Ázsiát oly czélból, hogy ez alkalommal a Lob-nort és Tibetet keresse föl. Kísérőivel Szveikorszkiával és Eklonnal Kuldzsából teljesen ismeretlen vidéken az Ili-völgybe hatolt, majd a Tarim-folyó mentén a Lob-norhoz jutott, a melyet előtte még európai ember nem látott. E tó környékéről délkeletnek fordult és elérte az Altindagot, a Küen-lün északi lejtőjét; de mivel ezen az úton Tibetbe nem tudott behatolni, visszatért Kuldzsába. 1877-ben Kuldzsából újra megkísérlette az utazást Tibetbe, de Guesenben (Dzsungáriában) megbetegedett és kénytelen volt visszatérni orosz földre. A harmadik útjára az orosz ezredes 1879-ben indult el; Zaiszannál átkelt a khinai határon és ugyanaz év nyarán a Gobi-sivatag szélén levő Sa-csou városba ért. A mongoloiktól kölcsönzött vezető segítségével Kurlik-Zaidanba és onnan egy rengeteg síkon keresztül a Burkhan-Busza hegység lábához utazott; a síkságon csak kevés oázisra bukkant. Atkelvén a Kék-folyón utazónk fölmászott a Tanla-platora, de ezen Nabcsu falunál meg kellett állapodnia, mert katonaság állta útját és nem engedte meg, hogy a már csak 250 versztnyire fekvő Lhasszába bevonulhasson. Prschevalszkij tehát visszafordult és egy 14—16,000 láb magas hegyláncon át roppant fáradalmak és nélkülözések közt visszatért Zaidamba; miután még a Hoang-ho felső völgyének környékét átkutatta, Urgán és Kiakhtán keresztül 1880-ban Orenburgba érkezett.

Prschevalszkijnál Magas-Ázsia felderítése körül csak Sven Hedin szerzett nagyobb érdemeket. E svéd utazó szintén három nagy utat tett meg Ázsia belső részeiben. Első ízben 1893 október 16-án indult el Stockholmból és Szent-Péterváron, Orenburgon, Taskenden, Margelanon át a Pamir felé vette útját; ezen iszonyú hidegben — a hőmérő 34·5° C.-ra szállott alá — és hóban (a lovak hasig jártak benne) átkelt, megkísérlette több ízben a Musztag-ata megmászását és Kasgarba utazott; innen a Jarkand-darja felé vette útját és azután neki vágott az

eleddig teljesen ismeretlen Takla Makán-sivatagnak. Bár vízzel ellátta magát, a néhol 50—60 méter magas homokbuczkák közt csak lassan haladhatott előre; állatai a szomjúságtól pusztultak, embereinek ereje pedig rohamosan csökkent. Hiába kísérlették meg szomjukat egyetlen bárányuk vérével csillapítani, nem használt. Kísérői elvesztvén minden reményöket leheveredve keleti fatalizmussal várták a halált. Utazónk, bár járni már alig birt, nem vesztette el energiáját; egyedül folytatta útját.

«Szemeim oly nehezek voltak, hogy attól tartottam, örökre elalszom, ha elszenderedem. Harmadfél kilométernyi vándorlás után locogást hallok s a kákából felriasztott vadkacsa szállt fel. A következő pillanatban mintegy 20 méter hosszú tócsa szélén állok, mely tele van friss, hideg, pompás vízzel!»

«Hiába való volna, ha azon érzelmeket akarnám leírni, melyek most rajtam erőt vettek... Azután megfigyeltem érverésemet és 49-et olvastam egy perc alatt. Majd elővettem pléh-dobozomat, megtöltöttem vízzel és ittam. Miként ízlett ez az ital, senki sem képzelheti, ki a szomjanhalás veszélyét nem ismeri. Lassan felemeltem a dobozt és ittam, ittam, ittam. Mily gyönyör, mily élvezet!... Nem túlzok, ha azt mondom, hogy tíz perc alatt három liter vizet ittam.»

Miután Sven Hedin utitársait is ellátta vízzel és ezek is új erőre kaptak, folytatták útjokat a Khotan-darja mentén Ak-szuba. A nagy fáradalmak és kinok, a melyek utazónkat a Takla-Makánban meggyötörték, nem riasztották vissza a rémes sivatagtól. Másodszor is átkelt rajta, a homokban romokban heverő városokra bukkant, fölkereste a Lopnort, behatolt Tibet északi részeibe, a hol több mint 50 napon át teljesen lakatlan vidékeken bolyongott és azután Khinán, a Gobi-sivatagon, Urgán, Kjakhtán, Szibirián és Péterváron át visszatért hazájába. Három évet és hét hónapot töltött el Ázsia vadonjaiban.

1899-ben indult el Sven Hedin második útjára; ekkor is Oroszországban, Merven Taskenden át haladt a Pamir felé. Ezen is átkelve csolnakban végig evezett a Tarim-folyón; újból átkutatta a Lop-nort; új úton átkelt a Takla-Makánon, eljutott Endera romjáiig; behatolt Tibetbe és itt föl akarta keresni a dalai-láma székhelyét, Lhasszát. Azonban daczára, hogy haját, szakállát leborotváttatta, tangutnak öltözött és titkos úton akart a városba hatolni, feltartóztatták. Sven Hedin nem akart engedni és az őt feltartóztató kormányzótól kérte a parancslevelet, a melyben a dalai-láma őt eljárására utasítja. A kormányzó készségesen felmutatta a levelet, a mely így hangzott:

«A Vastehén évében, a hatodik hónap 19-ik napján a nakk-sui kormányzótól levél érkezett, mely szerint a mongol Cange Khutuktu titkára, Szandzse láma, több zarándokkal Dzso-mi-

cingbe zarándokolt és úgy ő, mint Tugdan Dardzse a nakkesui kormányzónak bizonyos közléseket tett . . . »

«Namruba és Nakkczongba gyorsan levelet kell küldeni, hogy mindenütt köztudomásúvá váljék, hogy Nakkczontól kezdve és befelé, a meddig az én birodalmam (t. i. a dalai lámáé) ér, orosz embereknek nem szabad dél felé utazniok. Minden főnökhöz írást kell küldeni. Őrizzétek Nakk-czong határait: az országot darabról-darabra őrizni kell. Teljességgel felesleges, hogy európaiak jöjjenek a szent könyvek országába és ott körülnézenek. Abban a tartományban, mely kettőtök alá tartozik, semmi keresni valójuk nincsen. Ha azt mondanák, hogy szükséges, tudjátok meg, hogy a két vezérnek nem szabad dél felé utaznia. Ha mégis folytatnák utjokat, ti fejetekkel lakoltok. Kényszerítsétek őket, hogy visszaforduljanak s ugyanazon úton menjenek vissza, a melyiken jöttek.»

Sven Hedinnek tehát távoznia kellett Tibetből. Kelet-Indián keresztül tért tehát vissza hazájába, a hová 1902 június havában érkezett meg.

1905-ben indult el harmadik útjára Sven Hedin, a mikor is Perzsián keresztül hatolt be Tibetbe. Nem volt utazó, a ki a rejtélyes, magasan fekvő, a természet és emberek által elzárt országról oly sok és érdekes híreket közölt volna, mint a rész, kitartó és tudományos utazó: Sven Hedin.

Még két fontosabb és nagyobb kihatású ázsiai utazásról kell megemlékeznünk; az egyik Richthofen báróé és a másik Széchenyi Béla grófé. Richthofen már 1860-ban beutazta mint a porosz expedíció tagja Japán, Khina, Sziám, Manila és az ázsiai holland-birtokok részeit; azután Amerikában tett meg nagyobb utat, végre 1868—72-ben Khina jó részét és Japánt utazta be. Tudományos megfigyelései, a melyeket különösen Khinában tett, rendkívül nagy kihatásúak voltak e birodalom megismertetésére nézve.

Széchenyi Béla gróf, Lóczy geologus és Kreitner topografus kíséretében 1877-ben indult el Triestből Kelet-Ázsiába; felhajózott a Jangce-kiangon Hankauig és ennek mellékfolyóján a Hank-jangon; meglátogatta Szjan-jang, Labeku, Tincze-kvan városokat, átkelt a Szin-ling-hegységen, Kanszu tartományon és így eljutott Tibet határára, a honnan néhány kirándulást tett, de Lhasszába behatolnia neki sem sikerült. Visszafordult tehát és Batangon, Talifun át független rabló-törzsek országán keresztül a Tapang-folyó mentén Hátsó-Indiába hatolt. Bhamoból azután hajón leereszkedett az Iravaddin és visszatért Európába.

A magyarok közül kisebb utazásokat tettek még dr. Cholnoky Jenő Khinában, Almásy György Taskenden át az Ili völgyében a Tien-sanig, dr. Princz Gyula a Tiensanban és dr. Lendl

Adolf zoologiai kutatások céljából Kis-Ázsiában. Ha mindezen utazások nem is voltak világra szólók, mégis bizonyítják, hogy hazánk mindenütt igyekezett kivenni részét a tudományos kutatásokból és pedig nem az állam hatalmas támogatásának segítségével, hanem saját ideális lelkesedésüktől ösztönözötten, önmaguk erejére támaszkodva.

(d A sarkvidékeken.

Az északnyugati átjáró. — Kane. — Hayes. — Parry. — Az északkeleti átjáró. — A «Tegethoff». — Nansen. — A szavojai herceg. — A déli sark.

Cook sikertelen kísérlete után, hogy Ázsia körülhajózásával a Csendes-oczeánból Európába jusson, a sarkvidéki expedíciók sokáig szüneteltek. A XIX. század második tizedében az a hír terjedt el Európában, hogy Amerika északi részén a jégviszonyok nagyon kedvezőek és megnyílt az alkalom az észak-nyugati átjáró felkeresésére. A mi századokon át foglalkoztatta az embereket, újra aktuálissá lett; az angol kormány újra kitűzte a pályadíjat, a 20,000 font sterlinget annak, a ki az észak-nyugati átjárót fölfedezi. A kik jelentékenyebb sikereket értek el, az első volt Parry; 1819-ben indult meg a Hecla és Griper hajókkal; föltárta a Lancaster-öblöt, a tőle délre nyíló Prince Regent-inlet-et, azután eljutott a Melville-szigethez. Télen azután szánkóival még számos szigetet fedezett föl és 1820-ban szerencsésen hazahajózott. Parry ezután még két ízben járt az Amerikától északra eső tengerekben, mindannyiszor újabb fölfedezéseket tévén.

1829-ben John Ross egy csavargózóssal (ez volt az első sark-expedíció, a mely gőzerőt használt) a Victoryval behatolt a Lancaster-öbölbe és a Prince Regent Inletbe, azután pedig Boothia Felix partjain az északi szélesség $69^{\circ} 59'$ alatt két telet kellett eltöltenie. Ez idő alatt szánkókon nagyobb kirándulásokat tettek, fölfedezték Vilmos-király-földjének partjait és 1831-ben a Mágneses-Sarkot az északi szélesség $70^{\circ} 5'$ és a nyugati hosszúság $96^{\circ} 46'$ alatt. 1832-ben a hajósoknak hajójukat el kellett hagyniuk, mivel nem volt kilátásuk, hogy a jégből kiszabadítják, még egy telet töltöttek a Prince Regent-Inletben, végre 1833-ban szerencsésen rábukkantak egy a Lancaster-öbölben tartózkodó hajóra, a mely őket szerencsésen eljuttatta Angliába.

Az angol Sir John Franklin nevéhez fűződik az észak-nyugati átjáró fölfedezése. Franklin 1820-ban kezdte meg utazásait a jeges-tenger vidékein; akkor, valamint 1826-ban Amerika

északi körvonalaínak egy nagy részét állapította meg. 1845-ben végül megbízást kapott az észak-nyugati átjáró fölkeresésére. Két gőzhajóval, az Erebus és Terror-ral három évre való élelmisszerrel és 158 főből álló kísérettel nagy remények közt indult útnak. A Baffin-öbölben, július 26-án egy czethalász látta utoljára. Midőn 1847 végéig a sarkutazókról semmi hír sem érkezett, 1848-ban Anglia négy expedíciót küldött ki a fölkeresősökre; ezek új vidékeket, új szigeteket, új tengerrészeket fölfedeztek ugyan, de Franklinnak nyomára nem jöttek. 1850-ben az angol kormány 20,000 sterling font díjat tűzött ki annak, a ki Franklinnak nyomára vezet; ez összeget Franklinné 3000 fonttal megtoldotta. Nagy volt a versengés a kitűzött díjra; valami hat expedíció indult el különböző irányban egyszerre, a többi közt Collinson és Mac Clure is. Ez utóbbi az «Investigator»-on a Bering-szoros felől nyomult be a Jeges-tengerbe, fölfedezte az Albert-herczeg-földjét, de hajója az ugyancsak róla elnevezett Albert-herczeg-szorosban az északi szélesség $72^{\circ} 50'$ alatt befagyott, szánkókon azután kikuttatta a szoros északi végét és 1850 október 26-án megpillantotta a Melville-sund vizeit és azáltal fölfedezte az észak-nyugati átjárót. A jég csak a következő év július havában olvadt föl; hiába kísérlette meg akkor Mac Clure észak felé az előnyomulást; a jég útját állotta; óriási veszélyek közt megkerülte a Bank-földje déli és nyugati partjait és északon a Mercy-öbölben újra kikötött. 1852-ben a hajója befagyva maradt. 1853 április havában már gyalog készült dél felé menni, midőn Belcher expedíciójának néhány embere rábukkant és embereivel együtt hajójukra vitte. Az észak-nyugati átjáró fölfedezéseért az angol kormánytól 10,000 font sterlinget, a londoni és párisi földrajzi társaságtól pedig aranyérmet kapott. Franklin sorsáról biztos híreket csak 1859-ben M'Clintock szerzett, a melyek szerint a bátor sarkutazó 1847 június 11-én halt meg; életben maradt társai — szám szerint 105 — midőn a szárazföld felé menekültek, az út fáradalmai és éhség következtében elpusztultak.

A Franklint kutató expedíciók közvetlen céljukat ugyan nem érték el, de az észak-nyugati átjárót felfedezték és az Amerikától északra fekvő szigetvilág problémáit javarészt megoldották mivel az észak-nyugati átjáró hasznavehetetlensége beigazolódott, okot szolgáltatott a tudományos kutatások megkezdésére.

Kane Elisha Kent amerikai orvos, a ki már Franklin fölkeresésében is résztvett, volt az első, a ki egyenesen az északi sark fölkeresésére indult. 1853 május 30-án az «Advance»-on hagyta el New-Yorkot és még ugyanabban az évben a Smithsundban az északi szélesség $78\frac{1}{2}^{\circ}$ alá jutott; itt azonban hajója befagyott. Kane ekkor az eszkimók közé vegyülve, a telet köztük,

az ő módjukon élve, töltötte el. Az eszkimók télen a hóba vájt kunyhókban élnek. A kunyhóhoz hosszú és a bejáratánál állati bőrökkel beaggatott hosszú alagut vezet. A kunyhó egy része el van különítve, ott van az éléskamrájuk; ott tartják félretett vadászsákmányukat. Magát a kunyhót egy lámpa világítja meg és fűti ki; e lámpa egyszersmind tűzhelyül is szolgál, a melyen edelöket néha-néha főzik. Lámpául egy nagyobb kő szolgál a melyben egy bemélyedés van; ezt megtöltik cset- vagy fókazsirral, izlandi mohát tesznek belé, a melyet meggyujtanak és ez éjjel-nappal ég és oly meleggé teszi a szűk kunyhót, hogy az eszkimók ruhájuk egy részének levetésével teszik a meleget elviselhetőbbé. Az eszkimók állati hólyagok összevarrásából készítik az ingöket; mellényül összevarrt madárőrök (a melyeken a tollazat is rajta marad) szolgálnak. Felső ruhájuk két darabból áll. Az egyik czipő és nadrág, a másik hosszú kabát és sipka, a melyet le is lógathatnak. Mindkét ruhadarab állati, nagyobbára jegesmedve prémekből készül, a melyeknek szőre kifelé van fordítva. Edelöket halászzal és vadászattal szerzik.

Ez eszkimók közt eszkimó-módra élt Kane és az ő támogatásával szánkókon eljutott az északi szélesség $82^{\circ} 30'$ -ig, s honnan, az ő hite szerint, nyílt tenger vezetett fel a pólusig. Hajója kiszabadulása után 1855-ben visszatért New-Yorkba.

Kanet utjában Hayes Izrael Izsák amerikai orvos is elkísérte, a ki szintén meg volt győződve a nyílt sarki tenger létéről. E meggyőződés birta rá, hogy önálló expedíció élére álljon. Grinnel és az amerikai földrajzi-társaság támogatásával fölszerelte az «United States» nevű hajót és vele 1860-ban megindult, de hajója már az északi szélesség $78\frac{1}{2}^{\circ}$ alatt a jég közé fagyott és szánkoival is alig tudott tovább jutni mint elődje Kane. A sarki nyílt tenger létét sem tudta beigazolni.

Jelentékenyebb sikereket értek el a Grönland melléki kietlen és zord sarkvidéken Hall, Nares és főképen Peary. Hall Charles Francis ifjúságában az amerikai Egyesült-Államokban vésnök volt, de a békés foglalkozás nem elégítette ki és midőn a Franklint kereső expedíciók híre egész Európát bejárta, ő is sarkutazó lett; két elég sikeres kísérlet után, a melyek alatt az eszkimó nyelvet és szokásokat teljesen elsajátította, az Egyesült-Államok kormánya a «Polaris» hajó vezérletét rábizta; ezzel sikerült a Smithsundon keresztül az északi szélesség $82^{\circ} 26'$ -ig eljutnia. A következő év tavaszán azután átkutatták a környező vidéket, a miközben azonban Hall meghalt és a vezérletet Boddington vette át. 1872-ben végre hajósaink visszafordultak, hogy haza menjenek. Időközben azonban a «Polaris» ismét a jég közé került. A jégtáblák torlódása oly erőssé vált, hogy utazóink már a hajót is féltették; egy részök tehát élelmiszerekkel és

különféle felszerelésekkel a hajó melletti jég táblára hurezolkodott. A rákövetkező éjjel a szél a «Polaris»-t a jég táblától elszakította; 20 ember az utóbbin maradt és az áramlattól vitetve dél felé úszott. Szerencséjökre az eszkimó, a ki velök maradt, mint ügyes halász ellátta őket a hiányzó élelmiszerekkel. Képzeltük azonban utazóink lelkiállapotát, midőn dél felé úszván, egyedüli támaszuk, a jég tábla olvadozni kezdett és kisebb és kisebb lett. A gondviselés azonban nem hagyta el őket, mert midőn már New-Foundland felé közeledtek és minden nap az elmerüléstől kellett tartaniok, egy hajóval találkoztak, a mely hazájukba szállította. Hasonlóképen szerencsésen megmenekült a «Polaris» többi hajója is.

Sir George Nares magasrangú brit-tengerész két minden szükségessel fölszerelt gőzössel a «Discovery» és «Alert»-tel 1875-ben indult el a sarkvidékre. A Smith-sundban oly messzire (északi szélesség $82\frac{1}{2}^{\circ}$) jutott el észak felé, a mily messzire előtte még senki sem. 1876 márczius havában megkezdődtek a szán-expedíciók; bejárták a közeli szárazföldeket és azokat fölmenték; Markham egyenesen észak felé nyomult előre és feljutott az északi szélesség $83\frac{1}{2}^{\circ}$ -ig, itt azonban a sarki jég egészen elzárta az útját. Vissza kellett térnie és az egész expedíció még 1876-ban szerencsésen elérte Európát. Nares expedíciója az európai geografusok előtt bizonyossá tette azt, hogy Grönland mentén az északi sarkot elérni lehetetlen.

Peary Róbert amerikai tengerésztiszt, 1891-ben a philadelphiai tudományos társulat megbízásából vezetett egy expedíciót a sarkvidékre; ugyanazon évben eljutott a Mc. Cormic-öbölbe, a hol a telet kellett eltöltenie. 1892 május 15-től augusztus 15-ig szánkókon utazott és ez alkalommal megállapította, hogy Grönland nem nyulik el az északi sarkig, hanem a 82° alatt kelet és azután dél-kelet felé kanyarodik. Ugyanazon évben még visszatért hazájába. 1896 és 1897-ben ismét a sarkvidék jég-hegyei között találkozunk vele; ez utóbbi évben sikerült a 70,000 kgr.-nyi meteorkövet, a melyről már 1818-ban Ross adott hírt, a «Meteor-szigetről» New-Yorkba szállítania.

Nem kevesebb buzgalommal, de nagyobb sikerrel jártak el azok az elszánt utazók, a kik az Európától északra fekvő tengereken át igyekeztek az északi pólus felé. Ezek az utazók is eleinte praktikus czélokat tűztek maguk elé; az észak-keleti átjárót keresték. Több a XVIII. században tett sikertelen kísérlet után végre e vidéken is a tudományos czélok lettek a mozgató erővé.

A legelső nagyobb sikereket Sir William Edward Parry angol tengerésztiszt érte el. Parry első babérait a Grönland melletti tengerekben szerezte meg. 1819—20, 1821—23 és

1824—25-ben három expedíciót vezetelt a Lancaster-sundba, Barrow-szorosba, Prince Regents-Inletbe, a Wellington-csatornába, a Bank-földjére és e helyeken különféle felfedezéseket tett. 1827-ben végre megkísérlette a Spitzbergák felől eljutni az északi pólushoz. Miután hajója, a «Hecla» a sarki jégben megakadt és befagyott, csolnakokkal és szánkókkal folytatta útját észak felé; el is jutott az északi szélesség $82^{\circ} 45'$ -ig (a melyen túl csak 1874-ben tudtak eljutni); de ekkor nagy csodálkozására észrevette, hogy a jég, a melyen észak felé szánkózott, nagyobb utat tesz meg a szélről hajtva dél felé, mint a mennyit szánjai észak felé: felhagyott sikertelen kísérleteivel, visszafordult, elérte hajóját és szerencsésen visszaérkezett Európába.

Számos czethalász és néhány tudományos expedíció is megfordult ezután a Spitzbergák és Novaja Zemlya körül; ismertsé is tették a Jeges-tenger eme vidékeit. Azonban nagyobb sikereket csak a Payer és Weyprecht vezérlete alatt álló osztrákmagyar expedíció ért el. Payer Gyula osztrák katona, Weyprecht Károly német származású osztrák tengerésztszít a jobbára Wilczek gróf által fölszerelt «Tegethoff» hajón 1872 június 13-án indultak el Bremerhavenből. Novaja Zemlyátólé szakra az északi szélesség $76^{\circ} 30'$ alatt, a «Tegethoff» a sarki jég között megakadt és befagyott; a jég észak felé úszott, magával vivén a kormányozhatatlan hajót. A kísérlet, a melyet 1873 nyarán tettek, hogy fűrészekkel, repesztésekkel a hajót börtönéből kiszabadítsák, sikertelen maradt és így ősszel Novaja Zemlyától 200 tengeri mérföldnyire egy hegyekkel takart sziget közelébe jutottak. Miután a telet a sarki jég közt töltötték az északi szélesség $79^{\circ} 51'$ és a keleti hosszúság 59° -a alatt, tavasszal szánkóikon megindultak a kérdéses sziget átkutatására. Ekkor látták, hogy a Ferencz-József-föld — így nevezték el az újonnan felfedezett földet, — számos szigetből áll, a melyeket mind elkereszteltek. 1874 május havában Payer visszatért a hajójára; de mivel meggyőződött, hogy a «Tegethoff» jégbilincseiből most sem szabadítható ki, azt cserbenhagyta és május 20-án az összes tisztekkel és a legénységgel csolnakokkal és szánkókkal délnek indult. 96 napig tartott e kalandos utazás, midőn végtére sík tengerhez értek. Ezen folytatták útjokat és a novajazemlyai partok mellett evezgettek, midőn végre megpillantották Voronin Fedor orosz hajós gőzösét, a «Nikolaj»-t, mely őket fölvette és hét nap alatt Wardöbe szállította.

Azok a czethalászok és hajósok, a kik a Spitzbergák és Novaja-Zemlya környékét bejárták, lassanként meggyőződtek arról, hogy a Kari-tenger, a melyet állandóan befagyottnak tartottak, nem áthatolhatatlan. Ez a tapasztalat újra fölkelte a 350 év óta táplált gondolatot, hogy az észak-keleti átjárót föl

kellene keresni. E gondolat végrehajtására vállalkozott a svéd Nils Adolf, Erik Nordenskjöld, a ki már több sark-expediczióban résztvett és ismerte a sarki jégviszonyokat. A svéd király és kormány, továbbá Dickson gazdag kereskedő támogatásával felszerelt hajón, a «Vega»-n 1878 július 4-én indult el Gotenburgból több svéd tudós kíséretében. Szibiria mentén a partok közelében haladt előre és minden nehézség nélkül elérkezett Azsia legészakibb pontjához a Cselyuszkín-fokhoz, a melyet és csakis a szárazföld felől 1742 óta európai ember nem látott. A Lena torkolatán túl kellett a «Vegá»-nak a jéggel küzdenie, de midőn azt hitték már-már a jég közé szorul, ismét talált egy kibuvót és így eljutott szeptember 28-án a Kolyucsín-öböl és Szerdze Kamen közt fekvő helyre, a nyugati hosszúságnak körülbelül 173° -a alá, a hol a part közelében befagyott. A telet az expedíció tagjai különféle tudományos munkálatokra használták fel. Miután pedig 1879 július 18-án a «Vega» a jégből kiszabadult, útját folytatta és két nap alatt a Bering-szorosba jutott és szeptember 2-án Jokohamában szerencsésen kikötött. Az észak-keleti átjáró kérdése is meg volt tehát oldva, de úgy, hogy ennek sem vehették praktikus hasznát.

Két nagyfontosságú sark-expediczióról kell még megemlékeznünk; az egyik a Fr. Nansené, a másik a szavojai herczegé.

Nansen Fridtjof Kristiania közelében született. Mint a bergeni természetrajzi muzeum őre figyelmét először Grönlandra fordította. E szigeten korcsolyákon át is jutott, a mi azelőtt senkinek sem sikerült. Már ekkor foglalkozott a sarkvidéki utazások tanulmányozásával. Ezekből megtudta, hogy Grönland partjain gyakran találhatnak olyan fadarabokat és tuskókat, a melyek csak Szibiriából juthattak oda. De mely úton? Hosszabb megfontolás után Nansen arra a meggyőződésre jutott, hogy a fadarabok csakis egy áramlatban, még pedig az északi sarkon át, vagy annak közelében haladó áramlatban juthattak el Grönland partjaihoz. Már pedig, ha van egy olyan tengeráramlat, a mely Szibiria partjairól a sark közelében halad el, csak ebbe az áramlatba kell egy hajóval eljutni és ez az áram a hajót a sarkhoz fogja vinni. Ezen az elméleten nyugodott Nansen expedíciója, a melylyel az északi sarkot akarta elérni. Készítettetett egy hajót, a «Fram»-ot, a mely a lehető legnagyobb védelmet nyújtotta a jégnyomás ellen, ellátta azt mintegy öt évre való igen különféle élelmiszerral, gondosan kiválasztotta kíséretét, összesen 12 embert és 1893-ban szent János napján elhagyta Norvégiát és Szibiria partja felé hajózott. Itt mintegy 30 kutyát fölvetett hajójára és minden nehézség nélkül az Új-Szibiriai-szigetekhez ért, a hol északnak fordult. Szeptember 22-én, midőn utazóink az északi szélesség $78^{\circ} 30'$ alatt voltak, hajójukat egy nagy jégtuskóhoz

erősítették és csakhamar teljesen befagytak. Nemsokára bekövetkezett a sarkvidéki, hónapokig tartó éjszaka. Ez alatt az élet a hajón meglehetősen egyhangú volt.

«Nyolcz órakor keltünk föl és reggeliztünk. A reggeli állott kemény rozs- vagy búzakenyérből, sajtból, besózott marha- vagy juh húsból, konzervált chicagói disznónyelvből vagy füstölt szalámi-ból, kaviárból, továbbá zabliszt- vagy angol hajós-kétszersültből, narancs, befőtt vagy egyéb gyümölcs-geléeből... Italul eleinte naponként kaptunk kávé és csokoládét, későbbben azonban egy-egy héten kávé kétszer, theát kétszer és csokoládét háromszor ittunk.»

«Reggeli után néhányan a kutyákról gondoskodtak. A többiek pedig a műhelyekbe vagy a tudományos műszerekhez mentek... Mindenki hetenként soros volt a konyhában is, a hol a szakácsnak segített az edényeket lemosni és az ételeket felhordani.»

«Déli egy órakor ebédre gyűltünk össze, a mely rendesen három fogásból állott: levesből, húseledelből és tésztából... A húsételhez mindig volt valami főzelék, burgonya vagy makkaroni.»

«Ebéd után társaságunk dohányzói jóllakva és megelégedetten a konyhába szoktak elmenni, mert ez volt a dohányzószoba. Pipázgatás közben ott beszélgettek és nem egyszer élénk vitákba is keveredtek. Ezután a legtöbben egy kis pihenőt tartottak, a mire megint munkához fogtunk; hatkor pedig befejezván a napi munkát, vacsorához ültünk. A vacsora rendesen oly ételekből állott mint a reggeli, csak hogy italul mindig a thea szolgált. Vacsora után a pipázás megint a konyhában ment végbe, míg a szalón csendes olvasószobává alakult... Nyolcz óra felé kártyát vagy más játékot vettünk elő, a mivel azután csoportokba verődve, késő éjjelig foglalkoztunk... Rendkívüli események nyugalmunkat ritkán zavarták meg.»

1895 február 28-án, midőn a «Fram» az északi szélesség 83° 47' alá jutott Nansen elhagyta a hajót, hogy Johansen társaságában három száncóval a sarki jégen fölkeresse az északi sarkot.

«Ruháink — mivel a farkasbőr-ruházat melegnek bizonyult, a melyben az ember izzad és az izzadság mindig megfagy és ezáltal nagyon kellemetlenné lesz — két gyapjú(Jäger)-ingből állott, a melyekre teveszőr-kabátot és azután még egy úgynevezett izlandi kabátot húztunk. Lábszárainkon gyapjugatyát és ezen bolyhoz daróczból készült vadásznadrágot és gamáslit viseltünk. A szél és a hulló hó ellen vékony, de tömötten szövött bő nadrágot és kapucznival ellátott kabátot hordtunk. Sátorunk nyersselyemből volt; rajta csak egy olyan kis lyukat hagytunk, a melyen egy ember éppen csak hogy bebújhatott.»

Eleinte a szánút elég jó volt. «Az egyedüli kellemetlenséget a nagy hideg okozta (a hideg éjjel $42\cdot7^{\circ}$ C. volt). Ruháink nappal mindinkább jégpánczéllá és éjjel vizes kötelekké alakultak. Az alvósák a belső szőrőkre fagyó nedvesség következtében mindig nehezebbé vált.»

Későbbben azonban a jégdarabok, a szakadékok és a hepehupás felület oly nehézzé tette az utazást, hogy Nansen csak lassan haladhatott előre; le kellett tehát mondania arról, hogy a sarkot elérje. Április 7-én az északi szélesség $86^{\circ} 13'$ alatt töltötték utazóink az éjjelt és másnap visszafordultak délnek, a Ferencz-József-földön levő Fligely-fok felé. Csak nehezen, nagy fáradsalmak között, augusztus 9-én értek szárazföldre, a melyet Nansen «Hoidtenland»-nak (Fehér-földnek) keresztelt el. A fáradsalmaknak és szenvedéseknek még ezzel nem volt vége. Még egy telet kellett a kietlen sarkvidéken, mindenkitől elhagyatva, csakis saját erejükre támaszkodva eltölteniök. Augusztus 26-án a Frederik Jackson-szigeten egy $3\cdot5$ méter hosszú, $1\cdot8$ méter széles kunyhót építettek; a következő napokon 19 jegesmedvét és néhány rozmárt lőttek. Ezeknek húsa és a mi kis ételmardék a «Fram»-ról megmenthető volt, szolgáltatva a hosszú sarki télre az ennivalót. Ekkor utazóink kosztja már sokkal egyszerűbb volt, mint a «Fram»-on; főtt vagy sült medvehúsból és medvehús-levesből állott, a mihez csak ritkán járult valami kis csemege: egy kis medveszalonna vagy egy-egy tábla csokoládé. Midőn már ezek a csemegék is elfogytak, 1896 május 19. ugyanabban a ruhában, a melyben az egész telet töltötték, Nansen és társa elhagyta a kunyhót és több veszélyes kaland után június 17-én a Flóra-fokhoz ért, a hol angolokkal találkozott. Képzeltető a megkönnyebbülés és az öröm, a mely utazóink lelkét eltöltötte, midőn ismét civilizált emberekkel állhattak szóba, midőn ismét kulturember módjára élhettek. Augusztus 13-án azután Vardöben kikötöttek. A «Fram», miután a Spitzbergákhoz ért, augusztus 20-án szintén norvég földre érkezett. Eredményesebb és mégis szerencsésebb sarki expedíció nem volt mint a Nansené.

Szavojai Lajos Amade, abruzzói királyi herczeg 1899-ben indult el hajójával, a «Stella Polare»-val a sark felé. Célja volt hajójával a Ferencz József-földet fölkeresni és onnan szánkókon a sarkhoz eljutni. A «Stella-Polare», miután a Ferencz József-föld több szigetét fölkereste, eljutott a legészakibb fekvésűhöz, a Rudolf-földhöz és annak nyugati partján a Teplitz-öbölben ütötte föl téli szállását. Innen 1900-ban Cagni kapitány szánkókon márczius 11-től április 24-ig nyomult előre és sikerült az északi szélesség $86^{\circ} 34'$ -ig, tehát valamivel messzebb eljutnia, mint Nansennek.

A sark elérésének kérdése tehát a XIX. században nem oldatott meg. Andrée léghajón próbált oda eljutni, de elpusztult. Hogy a XX. század elődjénél szerencsésebb blesz-e, bizonytalan. Peary és Cook 1909-ben világgá kürtölték ugyan, hogy elértek a sarkhoz, de állításukat mindezideig bebizonyítaniok nem sikerült.

A déli sarkvidék a XIX. században sokkal mostohább elbánásban részesült, mint az északi. A tudományos világ figyelme csak a század végével fordult feléje. Cook merész útja után sokáig kerülték a déli sarkvidéket, míg végre 1819-ben Smith W. fölfedezte a déli Shetland-szigeteket. E fölfedezés fölbátorította a merészebb czethalászokat, hogy a földünk ezen vidékeit is fölkeressék. Bellingshausen 1819—21-ben fölfedezte az Alexander-földet, Weddel 1822—23-ban a déli Orkney-szigeteket és Dél-Georgiát, Biscra 1830—32-ben az Enderby-szigetet és a Graham-földet, Balleny 1839-ben a Balleny-szigeteket, Dumont d'Urville 1838—40-ben a Louis Philipp-földet. Mindezeknél fontosabb volt James Clark Ross 1839-iki expedíciója. Ross, Sir John Ross unokaöccse az angol kormány megbízásából indult az «Erebus» és «Terror» hajókkal a déli sarkvidékre, hogy a földünk déli mágnes sarkát keresse föl. 1841-ben és 1842-ben útját megismételte és e közben sikerült a déli szélesség $78^{\circ} 4'$ -ig előnyomulnia és Dél-Victoria-földet az Erebus és Terror vulkánokkal fölfedeznie; a déli mágnes sarkot azonban nem találhatta meg.

Ross leírása a déli sarkvidéket oly zordnak és hozzáférhetetlennek festette, hogy az övéhez hasonló vállalkozásokban ismét nagyobb szünet állott be. Csak midőn a tudósok közt mind erősebb lett a meggyőződés, hogy a föld mágnességi és a meteorológiai jelenségek magyarázata a déli sarkvidék közelebbi ismerete nélkül lehetetlen, keletkeztek újabb vállalkozások. 1897-ben De Gerlache vezérlete alatt egy belga expedíció indult Délre. 1898-ban a déli Shetland-szigetek közt egy új átjárót talált, de csakhamar a jég közé fagyott és csak 1899-ben tért vissza. 1898-ban Borchgrevink norvég hajós a «Southern Cross»-on Port Adarehoz ért, itt töltötte a telet és azután a Victoria-földet kutatta át és azután előnyomult a déli szélesség $78^{\circ} 50'$ -ig és csak onnan tért vissza hajójához és Európába. 1901-ben Drygalszky vezérlete alatt egy német és Scott vezérlete alatt egy angol expedíció indult el a sarkvidékre. Míg amaz új földeket alig látott, Scott hajójával a déli szélesség 77° -on túl jutott.

Innen aztán a jégen kutyáival szánkóin tovább haladt és a déli szélesség $82^{\circ} 17'$ -ig nyomult előre; annyira megközelítette tehát a déli sarkot, mint még előtte senki sem. A recor-

dot, a mit Scott elért, csupán Shakleton multa felül, de a sarkhoz ő sem tudott eljutni.

Azokat a matematikai pontokat, a melyeket északi és déli sarknak nevezünk, egyik bátor vállalkozó sem tudta mindeddig elérni; de vállalkozásukkal, fáradaik és szenvedéseik árán a tudományoknak és különösen a földrajzi tudománynak mérhetetlen hasznot hajtottak.

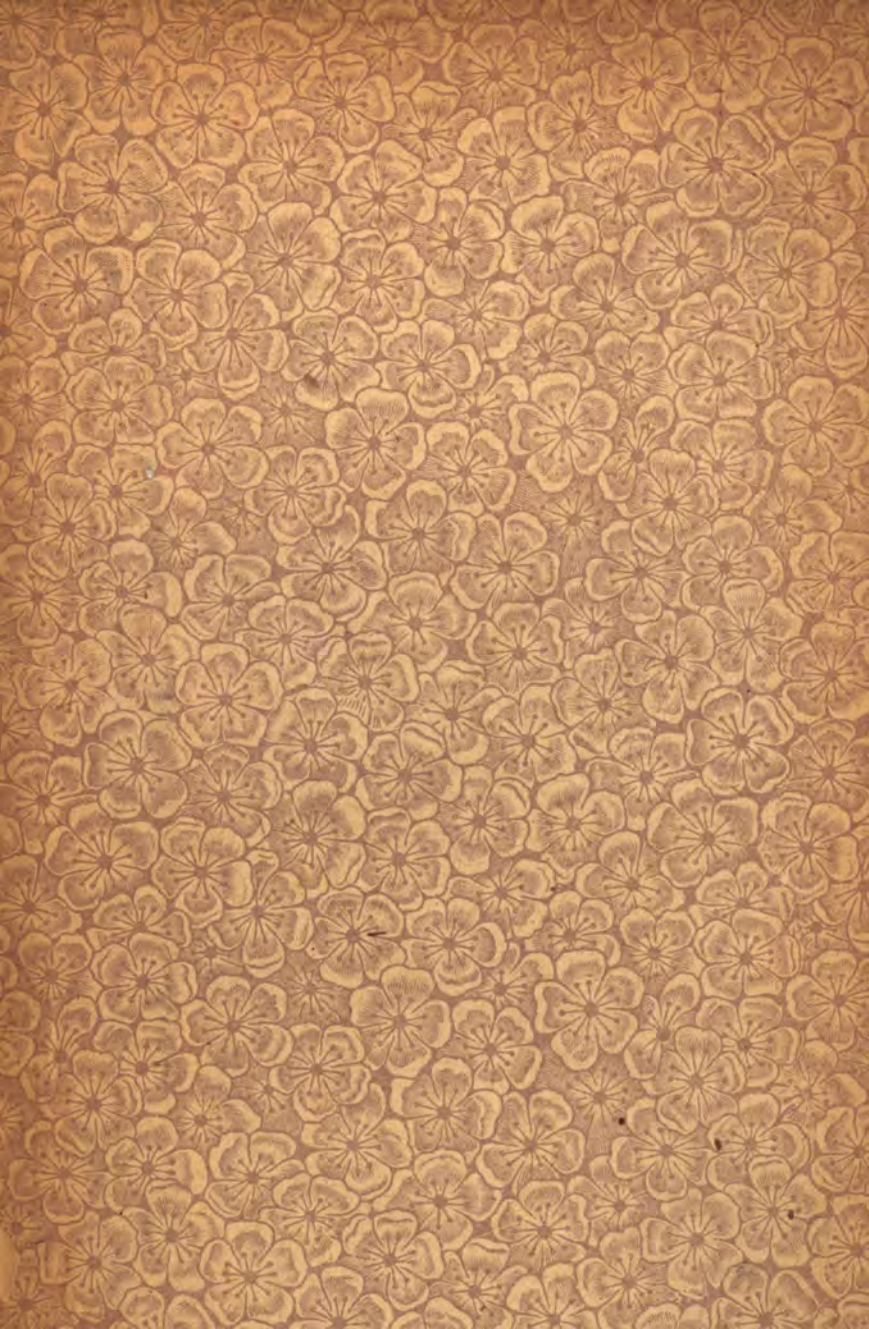

FRANCIS CAMERON CONYNGHAM